

Szerkesztette:
Dudlák Tamás
Tóth Zoltán Balázs

Válságtól válságig

Válogatott tanulmányok az észak-afrikai
és a közel-keleti régió országairól az „arab tavasz”
és a Covid-19 pandémia közötti időszakban

Válságtól válságig

Válogatott tanulmányok az észak-afrikai és közel-keleti régió országaiból
az „arab tavasz” és a COVID–19 pandémia közötti időszakban

VÁLSÁGTÓL VÁLSÁGIG

Válogatott tanulmányok az észak-afrikai és közel-keleti régió országaiból
az „arab tavasz” és a COVID–19 pandémia közötti időszakban

Szerkesztette:

Dudlák Tamás – Tóth Zoltán Balázs

Külügyi Műhely Alapítvány • Budapest • Pécs

A kiadvány a NEAE-KP-1-2021/1-000279 azonosítószámú projekt keretében valósulhatott meg
az alábbi támogatóknak köszönhetően:

Szerkesztők:

Dudlák Tamás
Tóth Zoltán Balázs

Szerzők (alfabetikus sorrendben):

Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar
Barati András
Biró Dávid
Daher Rashed
Krajcsír Lukács
Majorosi Ádám
Mousa Aida Zsófia
Palotai Mónika
Prantner Zoltán
Solymár Dániel
Tárik Meszár

Szakmai lektorok:

Dudlák Tamás
Tóth Zoltán Balázs

A tanulmányban megjelenő kéziratok lezárva: 2022. 05. 15.

Felelős kiadó

Külügyi Műhely Alapítvány

Nyomdai munkálatokért felelős vezető

Barta Ákos (Kontraszt Plusz Kft.)

Tördelő-szerkesztő

Palanca Gábor

ISBN 978-615-01-5709-2
ISBN 978-615-01-5710-8 (epub)

© Külügyi Műhely Alapítvány
© Szerzők

A mű szerzői jogilag védett, így minden jog, különösen a sokszorítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva.
A mű a Külügyi Műhely Alapítvány hozzájárulása nélkül részben sem reprodukálható.

TARTALOMJEGYZÉK

Szerkesztői köszöntő	7
Biztonsági kihívások az észak-afrikai régió országaiban	9
<i>Biró Dávid</i> : Pozíciószerezés, kihívások, eredmények és tanulságok – Törökország jelenléte Líbiában.....	11
<i>Daber Rashed</i> : Túl nagy a bukáshoz? Egyiptom vízügyi politikájának kihívásai.....	27
<i>Krajcsár Lukács</i> : Egy régi-új konfliktus újratöltve – A kiújult algériai–marokkói viszályhoz vezető út.....	45
<i>Majerosi Ádám</i> : Az egyiptomi terrorellenes műveletek áttekintése a 2010 és 2020 közötti időszakban	67
<i>Prantner Zoltán – Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar</i> : Harc a Nílus vizéért: nemzeti érdekek, diplomáciai viták, lehetséges következmények	91
Esettanulmányok a Közel-Keleti régióból.....	107
<i>Mousa Aida Zsófia</i> : Demokrácia vagy stabilitás: a Palesztin Nemzeti Hatóság belső tendenciái a 2010 és 2020 közötti időszakban.....	109
Palotai Mónika: Fenyegetés vagy partner? – Az Öböl-menti Együttműködési Tanács (GCC) tagállamai és Kína kapcsolata.....	127
<i>Prantner Zoltán</i> : Egyszer fent, egyszer lent: az al-Kaida az Arab-félszigeten jemeni tapasztalatai a 2011-es „arab tavasz” után	141
<i>Solymári Dániel</i> : A humán biztonság kérdése és a pragmatikus, helyzetfüggő szolidaritás gyakorlati lehetősége Szíriában – Térségbeli kihívások az egyénre fókuszáló segélyezés vonatkozásában	155
<i>Tárik Meszár</i> : Az Irakban élő etnikai és vallási kisebbségek helyzete az Iszlám Állam terrrorszervezet fennhatósága alatt és kiűzését követően.....	169
Kitekintés	185
Barati András: Alapítványok (<i>bonyádok</i>) az Iráni Iszlám Köztársaságban: Reżâ imám mauzóleumának (<i>Ástán-e Qods-e Rażavi</i>) gazdasági tevékenységéről.....	187

SZERKESZTŐI KÖSZÖNTŐ

Az észak-afrikai és közel-keleti régió vonatkozásában az „arab tavasz” meghatározó mérföldkőnek, egyfajta korszakhatárnak számít. A vizsgált régióban végigsöprő forradalmi és megmozdulási hullám évtizedes stabilitású rezsimeket rengetett meg vagy temetett maga alá, fokozta az országok sérülékenységét, jelen tanulmánykötet lezárásakor időben előre nem látható kimenetelű belső fegyveres konfliktusokat generált, illetve új hatalmi dinamikákat eredményezett a Földközi-tenger térségében.

Az „arab tavasz” következtében összeomló és belső fegyveres konfliktusba süllyedő központi kormányzatok – úgy mint 2011-ben Líbiában, Szíriában, majd 2015-ben Jemenben –, illetve az Egyesült Államok által vezetett globális terrorellenes háború (Global War on Terrorism) következtében meggyengült Irak táptalajul szolgált számos radikális/terrorista szervezet felemelkedésének, illetve helyi szinten törzsek, hadurak és egyéb logika alapján szerveződő csoportok megerősödésének, amelyek több esetben kihívást intéztek a fennálló politikai vezetéssel szemben. A belső fegyveres konfliktusok mihamarabbi lezárásában, bár számos harmadik fél érdekelt, ugyanakkor (geo)politikai és hatalmi megfontolások alapján ezen diplomáciai és katonai beavatkozások sokszor voltak egymással ellentétes hatásúak, amelyek nemhogy a konfliktusból történő kilábalást, hanem annak elmélyülését segítették elő. A fentiekből kifolyólag éppen ezért a tanulmány lezárásának idején egyelőre nem lehet látni, hogy miképpen fog a belső fegyveres konfliktussal sújtott országok helyzete konszolidálódni. Ameddig viszont ezen konfliktusok fennállnak, azok negatív hatásai továbbgyűrűznek mind a régióban fekvő országok, mind a tágabb földrajzi perspektívában fekvő országok, térségek esetében – példaként lásd az irreguláris migrációt, terrorizmus és terrorizmusfinanszírozás csatornáinak kiépülését, szervezett bűnözés felélénkülését stb.

Bár a folyamatok kezdetén számos elemző, politikus és aktivista várta az „arab tavasztól” az addig fennálló autoriter rendszerek lebomlását, a demokratizálódás fejlődését, illetve a piaci liberalizálódást, a fent említett belső fegyveres konfliktusok, illetve számos országban hosszú évekig elnyúló politikai instabilitás végül sok esetben eloszlatta ezen reményeket. A szakirodalom gyakran hivatkozik úgy az események fejlődési ívére, mint amely az „arab tavasztól” az „iszlamista/arab télig” tart, amely jól írja le azt a folyamatot, miszerint a kezdeti pozitív várakozások után egyes országok még rosszabb gazdasági, társadalmi és politikai helyzetbe kerültek, mint 2011 előtt.

Az észak-afrikai és közel-keleti régió számos tekintetben még ki sem heverte az „arab tavasz” okozta hatásokat, amikor 2020-ban egy új, globális szintű válság ütötte fel a fejét, a COVID-19 pandémia. A közegészségügyi válság az államok prevenciós politikájának köszönhetően gyorsan gazdasági és politikai válságba gyűrűzött, amely hatások azonnal éreztették hatásukat a vizsgált régió országában is.

A tanulmánykötet célja, hogy a fentiekben ismertetett, válságtól válságig tartó időszakban sorakoztasson fel olyan tanulmányokat, amelyek egy-egy országot vesznek górcső alá adott szempontból egy adott kihívás mentén. A kötetben megjelenő tanulmányok külön-külön szerkezeti egységben jelennek meg Észak-Afrika, illetve a Közel-Kelet vonatkozásában. Ennek megfelelően az első nagyobb szerkezeti egység az észak-afrikai országokkal kapcsolatos kutatási eredményeket tartalmazza.

Az Algéria és Marokkó közötti, területrendezéssel kapcsolatos feszültség egyidejűleg vonja be az elemzésbe Nyugat-Szaharát, valamint Izraelt is. Egyiptommal több szerző is foglalkozik, mégpedig a vízgazdálkodási kihívásokkal (annak belső és külső körülményeivel egy-egy tanulmány), illetve a terrorizmus okozta sérülékenység szemszögéből. A széles nemzetközi konfliktussá terebélyesedő líbiai polgárháború elsődlegesen Törökország katonai intervencióján keresztül jelenik meg, amely nem nélkülözheti természetesen a konfliktusban érdekelt regionális szereplők említését sem.

A közel-keleti régió vonatkozásában helyet kap a Palesztin Nemzeti Hatóság belső folyamatainak áttekintése a 2010 és 2020 közötti időszakban. Az Öböl-menti Együttműködési Tanács a régióban egyre meghatározóbb szereplőként megjelenő Kínával történő kapcsolatépítés szempontjából jelenik meg, kitérve az Irán–Kína kapcsolatok jelentőségére is. Egy tanulmány az al-Kaida az Arab-félszigeten nevű terrorszervezet jemeni tevékenységét tekinti át az „arab tavaszt” követően. A szíriai fegyveres konfliktus vonatkozásában a humán biztonság kérdése kerül a fókuszba, míg Irak esetében az etnikai és vallási kisebbségek helyzete kerül áttekintésre. A kötet záró tanulmánya pedig az iráni alapítványok (bonyádok) gazdasági tevékenységének bemutatására vállalkozik.

Bízunk benne, hogy a tanulmánykötet hasznos kiindulási alap lesz az észak-afrikai és közel-keleti régió iránt érdeklődő kutatók, szakértők és érdeklődők számára. A tanulmányok kiválasztása során törekedtünk arra, hogy földrajzi értelemben lehetőség szerint minél több ország kerüljön bemutatásra, illetve a kutatói életpálya különböző szakaszaiban mozgó szakértőknek egyenlő esélyeket biztosítsunk. Ebből következően meglátásunk szerint egy rendkívül sokrétű és tartalmas tanulmánykötet születhetett meg. Ezúton is köszönjük szerzőink színvonalas munkáját.

Szintén köszönet illeti a Nemzeti Együttműködési Alap, a Miniszterelnökség, valamint a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. NEAE-KP-1-2021/1-000279 azonosítószámú támogatását, amely lehetővé tette a tanulmánykötet megjelenését.

*Dudlák Tamás – Tóth Zoltán Balázs
szerkesztők*

**BIZTONSÁGI KIHÍVÁSOK
AZ ÉSZAK-AFRIKAI RÉGIÓ
ORSZÁGAIBAN**

POZÍCIÓSZERZÉS, KIHÍVÁSOK, EREDMÉNYEK ÉS TANULSÁGOK – TÖRÖKORSZÁG JELENLÉTE LÍBIÁBAN

POSITIONING, CHALLENGES, ACHIEVEMENTS AND LESSONS LEARNED – TURKEY’S PRESENCE IN LIBYA

Absztrakt: Törökország szerepvállalása a líbiai konfliktusban elősegítette az ország stratégiai és gazdasági térnyerését a régióban. Ankarának két ellenséges tengellyel kell szembenéznie Líbiában. Az egyik az Egyesült Arab Emírségek és Egyiptom szerepvállalása, amelynek célja a török befolyás visszaszorítása a Közel-Keleten és Észak-Afrikában. A másik középpontjában Törökország és Görögország (tágabb értelemben az Európai Unió) konfliktusa áll, amelynek célja a Földközi-tenger szénhidrogén-készletei feletti ellenőrzés megszerzése. A líbiai konfliktus a nagyhatalmak küzdőterévé vált, így az USA és Oroszország szerepvállalása is meghatározó lehet a vitás kérdések rendezésében.

Ankara támogatásáról biztosította a líbiai Nemzeti Egységkormányt (*Government of National Accord*, rövidítve: GNA), a Halifa Haftar tábornok vezette Líbiai Nemzeti Hadsereggel (LNA) szemben. Ankara célja arra irányult, hogy megszerezze az Amerikai Egyesült Államok támogatását és korlátozza Oroszország és Franciaország jelenlétét és befolyását a régióban. Törökország számára az erős líbiai pozíció megszerzése azért is számított kulcsfontosságúnak, mert Franciaország határozottan támogatja Görögországot a Földközi-tenger keleti részén.

Jelen tanulmány célja, hogy feltárja Törökország líbiai katonai beavatkozásának céljait, eredményeit, valamint rávilágítson Ankara erősödő regionális jelenlétének következményeire a mediterrán térségben.

Kulcsszavak: Törökország, Líbia, EEZ, geopolitika, Mavi Vatan, GNA, LNA

Abstract: Turkey’s involvement in the Libyan conflict has helped the country gain strategic and economic ties in the region. Ankara faces two enemy blocks in Libya. One is the presence of the United Arab Emirates and Egypt, which aims to suppress Turkish influence in the Middle East and North Africa. The other focuses on the conflict between Turkey and Greece (the EU in a broader sense), which aims to gain control of the Mediterranean’s hydrocarbon reserves. The conflict in Libya has become a battleground for the great powers, so the role of the U.S. and Russia could also play a key role in resolving contentious interests.

1 Biró Dávid, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem Doktori Program, doktoranduszhallgató. Kutatási területe: Törökország külpolitikája.

ORCID azonosító: <https://orcid.org/0000-0002-3583-1985>

A szerző további szakmai munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10073689>

E-mail-cím: birodave@gmail.com

Ankara assured the Government of National Accord (GNA) of Libya of its support to the Libyan National Army (LNA), led by General Halifa Haftar. Ankara's goal was to gain the support of the United States and limit the presence and influence of Russia and France in the region. Gaining a strong position in Libya was also key for Turkey because France strongly supports Greece in the eastern Mediterranean.

The aim of this study is to explore the aims and results of Turkey's military intervention in Libya and to highlight the consequences of Ankara's growing regional presence in the Mediterranean.

Keywords: Turkey, Libya, EEZ, geopolitics, Mavi Vatan, GNA, LNA

BEVEZETÉS

A Török Köztársaság 2023-ban ünnepli fennállásának 100. évfordulóját, és ezen évszázad alatt Mustafa Kemal Atatürktől kezdődően egészen Recep Tayyip Erdoğanig bezáróan számos belpolitikai válsággal és külpolitikai kihívással kellett szembenéznie az országnak. Mindez arra sarkallta az ország vezetőit, hogy a különböző korszakokban különféle külpolitikai irányelvek mentén definiálják elképzeléseiket. Atatürk jelmondata, a „Béke otthon, béke a világban” megközelítőleg 1945-ig jellemezte Ankara külpolitikai elgondolásait.² A II. világháborút követő időszakban, az Egyesült Államok és a Szovjetunió hatalmi versengésén nyugvó kétpólusú világban egyértelműen el kellett köteleznie magát Törökországnak valamelyik oldal mentén. Az ENSZ-hez és a NATO-hoz való csatlakozással ezen kérdés megoldódott, és ezután Törökország egyértelműen a nyugati világ szövetségeseiként definiálta magát.³

Annak ellenére, hogy Ankara NATO szövetségesként igyekezett kivenni részét a kötelezettségekből, és például csapatokat küldött a koreai háborúba,⁴ hamar kiderült, hogy Törökország regionális környezete, a Földközi-tenger medencéje, számos kihívást tartogat az egyazon szövetségi tömbbe tartozó országok számára. A görög–török válság Ciprus vitatott helyzete nyomán fegyveres konfliktussá eszkalálódott, amely kettéosztotta Ciprus szigetét. Mindezen események ugyan nem voltak különösebben negatív hatással Törökország NATO-n belüli pozíciójára – már csak azért sem, mert a törökök rendelkeznek a szövetség második legjelentősebb haderejével az Egyesült Államok után⁵ – de Ciprus befagyott konfliktusa nagyban hozzájárult a görög–török viszony negatív jelenéhez, és befolyásolta Törökország Európai Gazdasági Közösséghez, majd az Európai Unióhoz való csatlakozásának kudarcát.⁶ Törökország regionális szerepének átalakulása egybeesik a Szovjetunió felbomlásának korszakával.

2 Bővebben lásd: N. Rózsa. 2014. 1–7. o.

3 Törökország 1945-ben az ENSZ alapító tagja, míg a NATO-hoz 1952-ben csatlakozott. Érdemes a képet tovább árnyalni olyan intézményekben betöltött tagsággal, mint a Marshall-segélyre épülő Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet (OEEC, később OECD) 1948-tól, valamint a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (IBRD) és a Nemzetközi Valutaalap (IMF) 1947-től kezdődően. Bár a soron következő esemény időben túlmutat a kétpólusú világ időszakán, a nyugati orientáció kapcsán megemlítendő, hogy Törökország 1999-ben kapta meg az európai uniós tagjelölt státuszt. A témáról bővebben lásd: Eralp, 2011.

4 Lippe, 2020. 92–102. o.

5 Statista, 2021.

6 Suvarierol, 2003. 59–61. o.

Törökország geopolitikai környezetének átalakulása számos regionális és globális kihívás elé állította Ankarát. Az 1990-es évek külpolitikai aktivitása a Dél-Kaukázusban és Közép-Ázsiában, majd az Oszmán Birodalom egykori területein új lehetőségeket is tartogatott.

A 2002 óta hatalmon lévő Igazság és Fejlődés Pártja (*Adalet ve Kalkınma Partisi*, a továbbiakban rövidítve: AKP) időszakában további változások mentek végbe a török politikában. A kezdetben a nyugati integráció sikeréért harcoló AKP a csatlakozási kudarcok hatására új külpolitikai irányt vett; ez pedig Ahmet Davutoğlu időszakát (külügyminiszter, 2009–2014, illetve miniszterelnök, 2014–2016) és doktrínáját tekintve egyértelmű.⁷ A belpolitikai és külpolitikai kihívások a 2000-es évektől a Mediterrán világban is éreztették a hatásukat, amelynek egyik fontos sarokköve az „arab tavasz” időszaka volt. Ezen folyamatok arra ösztönözték Ankarát, hogy olyan régiókban, országokban is aktívabb külpolitikát folytasson, amely hagyományosan nem tekinthető Törökország érdekszférájának. Elemzésem során arra törekszem, hogy a Mediterrán térség egyik legfrissebb gócpontjának, a líbiai konfliktus Törökország szempontjából fontos részleteit vizsgáljam meg, összhangban Törökország geopolitikai helyzetének átalakulásával.

1. TÖRÖKORSZÁG GEOPOLITIKAI KÖRNYEZETÉNEK ÁTALAKULÁSA

Az 1945 utáni időszakban Törökország stratégiai jelentősége felértékelődött a Nyugat számára, amely magával hozta a politikai és védelmi kapcsolatrendszer fejlődését is. Ankara ugyanakkor számos regionális kihívással is kénytelen volt szembenézni a bipoláris világ időszakában, valamint az azt követő évtizedekben – úgy mint regionális konfliktusok, polgárháborúk Irakban (1991, 2003, 2014-től) és Szíriában (2011-től), a ciprusi válságok (1974, 2020) vagy éppen az örményekkel és a kurdokkal való megbékélés hiánya – amely több esetben is egyet nem értési pontokat generált a nyugati országokkal. Mindez oda vezetett, hogy Törökország nyitott a Szovjetunióval való kapcsolatok mélyítésében is, amely 1978-ban a felek közötti barátsági egyezmény aláírásában is jelentkezett – ugyanakkor a török fél egyidejűleg deklarálta a NATO melletti elkötelezettségét.⁸

Jelentős változásként könyvelhetjük el a Szovjetunió felbomlása utáni évtizedeket, amelyek meghatározták és átalakították Törökország nemzetközi környezetét, hiszen az ország sokat veszített addigi kiemelt stratégiai fontosságából.⁹ Ugyanakkor az elmúlt évtizedekben Törökország regionális környezetében több jelentős konfliktus is széles körű nemzetközi figyelmet kapott – a teljesség igénye nélkül a szomszédos államokban végbemenő konfliktusok közül ide lehet sorolni a 2003-as iraki háborút,¹⁰ a 2011-es szíriai polgárháborút,¹¹ az Iszlám Állam Szírián és Irakon átívelő államépítési kísérletét,¹² a 2020-as hegyi-karabahi háborút¹³ stb. Ennélfogva a hidegháború végét követő drámai változások és az átalakuló világrend körvonalai megkérdőjelezték Törökország hagyományos, regionális politikától való

7 Grigoriadis, 2010. 4–6. o.

8 Klose, 1978.

9 Öniş, 1995. 53. o.

10 Bővebben lásd The Iraq War

11 Bővebben lásd Global Conflict Tracker, 2021a.

12 Bővebben lásd Tóth, 2018.

13 Bővebben lásd Global Conflict Tracker, 2021b.

elzárkózási politikáját, ugyanakkor arra kényszerítették Törökországot, hogy külpolitikáját regionális aktivizmusával egészítse ki, és emiatt nagyobb hangsúlyt fektet a többdimenziós külpolitikára és a különböző kultúrák és földrajzi területek áthidaló szerepére.¹⁴ Azáltal, hogy Törökországot mind Turgut Özal vezetése (1983–1993), mind pedig Recep Tayyip Erdoğan irányítása (2002-től) alatt európai, eurázsiai és közel-keleti országgként értelmezték, Törökország politikai elitje több identitással és történelmi értékkel felvállalta új helyzetét.¹⁵ Törökország földrajzi helyzetének és szerepének újragondolása kell hogy legyen az egyik kulcselem a jelenlegi külpolitikáinak megértésében.

1.1. TÖRÖKORSZÁG NEMZETKÖZI KIHÍVÁSAI

Törökországot 1945 után a Szovjetunió esetleges térdnyerése fenyegette – elegendő az 1946-ban a Török-szorosokkal kapcsolatosan kialakult feszültségre gondolni a felek között –, és ezzel egyidejűleg az Egyesült Államok elkötelezte magát Törökország gazdasági fejlődésének és védelmének támogatása mellett, így nem volt ok megkérdőjelezni Törökország nyugattól való függőségét és a Nyugathoz fűződő szoros viszonyát. Bár Törökország belpolitikai válságai sokszor próbára tették az ország működőképességét, ezen zűrzavaros időszakokban sem volt tényleges veszélyben a Nyugathoz fűződő viszonya. A Szovjetunió összeomlása és az 1990-es évektől kezdődő változások a török bel- és külpolitika újradimenzionálását eredményezték.¹⁶ Az 1990-es években Törökország határozottabb regionális hatalommá vált, különösen Közép-Ázsiában és a Kaukázusban.

Az elmúlt évtizedekben azt tapasztalhattuk, hogy Törökország tudatosan alakította át külpolitikai stratégiáját, és ezen változások azt a képet rajzolták fel előttünk, hogy az új irányok tekintetében Ankara hosszú távra tervez. Ahhoz, hogy megértsük a török külpolitika új irányainak lényegét, fontos kitekintenünk arra, hogy milyen változások mentek végbe az elmúlt néhány évtized török belpolitikájában és Törökország nyugati integrációját érintő folyamatok terén.

A 2002 óta kormányzó AKP több éven keresztül aktív nyugati politikát folytatott annak reményében, hogy reális közelségbe kerüljön az Európai Unióhoz történő teljes jogú csatlakozás. 2005-ben megkezdődtek a csatlakozási tárgyalások, ugyanakkor rövid időn belül világossá vált a felek számára, hogy az uniós tagság belátható időn belül nem realitás Törökország számára.¹⁷ A nyugati integrációs folyamatok kudarcá rányomta a bélyegét a török belpolitika átalakulására, és egy sokkal aktívabb külpolitika vette kezdetét Ahmet Davutoğlu alatt. Az új aktív török külpolitika érintette az Oszmán Birodalom egykori területeit (Balkán, Közel-Kelet, Észak-Afrika), valamint olyan országok kerültek

14 Egeresi, 2017. 79. o.

15 Egeresi, 2017. 73. o.

16 Davutoğlu, 2008. 77. o.

17 Az Európai Unió számára Törökország kulcsfontosságú stratégiai partner gazdasági, migrációs, biztonsági és terrorizmusellenes kérdésekben, ugyanakkor a török belpolitikai fejleményeknek köszönhetően – az Európai Unió szemszögéből a demokrácia és a joguralom (*rule of law*) esetében bekövetkezett negatív fejlődés következtében – a csatlakozási tárgyalások 2018 óta tulajdonképpen befagyottnak minősül. Forrás: Turkey – Membership status.

fókuszba, mint például a Dél-Kaukázus és a Közép-Ázsia türk köztársaságai vagy éppen Afrika nyugati és keleti területei, országai.¹⁸

Egyre többet hangoztatták (bizonyos régiók tekintetében) a közös történelmi múlt fontosságát, esetleg a pántürkizmus ideológiáját.¹⁹ Kiemelték Törökország általános megbecsülésének fontosságát, vagy éppen annak hiányát, a történelmi, kulturális értékek jelentőségét, a nemzeti érdekek fontosságát, tehát nagy hangsúlyt kaptak különböző *soft power* elemek alkalmazásai.²⁰ Ezek a stratégiák általános keretet és irányt adnak a politikai döntéshozók számára, ám a közelmúlt eseményei – különös tekintettel Líbiában – azt mutatták számunkra, hogy Ankara katonailag is kész szerepet vállalni egy olyan konfliktusban, amely alapvetően nem veszélyezteteti Ankara regionális érdekeit.

Az Egyesült Államok elleni 2001. szeptember 11-i terrortámadások és a 2011-től kezdődő, az „arab tavasz” folyamatában kibontakozó fegyveres konfliktusok drámai hatással voltak a török külpolitikára – lásd szíriai polgárháború 2011-től, a líbiai polgárháború 2011-ben, majd 2014 és 2020 között, az Iszlám Állam államépítési kísérlete Szíriában és Irakban 2014 és 2017 között, a jemeni polgárháború 2014-től. Míg Törökország részesült az Egyesült Államokkal való szorosabb kapcsolatokból a hidegháború utáni időszakban, utóbbi ragaszkodott ahhoz, hogy közvetlen rendező szerepet játsszon Törökország szomszédságában a 2001. szeptember 11. utáni időszakban – a Kaukázusban, a Fekete-tengeren és különösen a közel-keleti régióban – amely eltérő érdekekhez és biztonsági kérdésekhez vezetett. Ez az érdekeltség az „arab tavasz” folyamatainak kibontakozását követően tovább erősödött.²¹

Továbbá a 2008-as globális pénzügyi válság és Kína elképesztő mértékű gazdasági növekedése miatt megkérdőjeleződött a nyugati szereplők elsőbbsége a nemzetközi politikában.²² A nyugati dominanciát megkérdőjelező további tényezők közé tartozik a nemzeti populizmus erősödése, a nyugati migrációs politikák kudarca és Oroszország új nemzetközi aktivizálódása.²³ Törökország alkalmazkodott a változó körülményekhez a nemzetközi fórumokon, és egyre inkább a szomszédjaira összpontosított. Ameddig a 2000-es években a Balkán és a Fekete-tenger, addig a 2010-es évek eleje óta pedig a Közel-Kelet és Közép-Ázsia került a fókuszba.²⁴ Noha ennek a változásnak biztonsági/stratégiai, valamint ideológiai okai is voltak, a nemzetközi rendszer mögött meghúzódó változás is meghatározó szerepet játszott.

A közelmúltban Törökország lehetőséget kapott arra, hogy regionális hatalomként megerősítse saját szerepét, amihez hozzájárult az Egyesült Államok részleges kivonulása a régióból.²⁵ Európát pedig lekötötte az Oroszországgal fokozódó küzdelem, míg az észak-afrikai és közel-keleti régió több országát aktív fegyveres konfliktusok és regionális sűrűlódások uralták – utóbbira példa a síita–szunnita szembenállás, amely két főszereplője Irán és Szaúd-Arábia, valamint a Kattarral szembeni izolációs kísérlet 2017 és 2021 között.

18 Egeresi-Pénzváltó, 2020. 64. o.

19 Egeresi, 2017. 82. o.

20 Davutoğlu, 2010.

21 Ayata, 2015. 96–97. o.

22 Womack, 2017. 396–397. o.

23 Aydın-Düzgít – Balta – O’Donohue, 2020. 7–9. o.

24 Kalin, 2011. 7–21; Çaman – Akyurt, 2011. 67–86. o.

25 Namlu, 2021.

2. TÖRÖKORSZÁG A FÖLDKÖZI-TENGEREN – A „MAVI VATAN” DOKTRÍNA

A 2010-től kibontakozó „arab tavasz” két regionális hatalmi tengely mentén határozta meg az erőviszonyokat, amelyek célja a regionális vezető szerep elnyerése volt. Az egyik tömböt Szaúd-Arábia vezette, és az Egyesült Arab Emírségek, Bahrein és Egyiptom (2013-tól) is támogatta, voltaképpen az Egyesült Államok és Izrael hallgatólágos egyetértésével.²⁶ A másik frakció élén Irán állt, valamint a régióban különféle síita rezsimek és csoportosulások aktív jelenlétével, beleértve a libanoni Hezbollahot, a szíriai Aszad-rezsimet és az iraki központi kormányt, amelyet helyenként orosz támogatás is erősített.²⁷ Eközben Törökország egyre szorosabb együttműködést alakított ki Katarral,²⁸ hogy létrehozzon egy harmadik tengelyt és ezáltal Ankara közelebb került Líbiához.

A török vezetés az elmúlt években egyre határozottabb lépéseket tett annak érdekében, hogy regionális befolyását növelni tudja, amelyet aktív *hard power* eszközök mentén kívánt elérni. Törökország meghatározó szereplőnek tekinti magát, aki a nyugati blokk nevében fellép Oroszország ellen, a szomszédságában harcol a terrorizmus ellen²⁹, ugyanakkor szembeáll más afrikai államok „imperialista” tendenciáival.³⁰

A Közel-Keleten kialakult új hatalmi tengelyek nagyrészt a Földközi-tenger keleti részét érintik. Törökország, annak ellenére, hogy a leghosszabb partvonallal rendelkezik, ki van zárva a régió energetikai fejlesztéseiből, amely kihat a térség jövőbeli biztonsági rendjére.³¹ A Földközi-tenger térségében jelenleg tapasztalható feszültség – a közel-keleti feszültséghez hasonlóan – a térségben tapasztalható jelentős változásra hívja fel a figyelmet. Érezhető az Egyesült Államok regionális jelenlétének visszaszorulása és a nagyobb befolyásért versengő regionális hatalmak térnyerése. Törökország a kelet-mediterrán térség egyik legbefolyásosabb szereplőjévé vált a hidegháború során, amely pozíciót a bipoláris világrend felbomlását követően is sikerült megőriznie, amely eredményeképpen határozottabb, a török érdekek erősebb érvényesítését célzó politikát folytatott a régióban. A fenti folyamatra építkeznek a 2000-es évek közepére kidolgozott „Kék Haza” (*Mavi Vatan*) retorika, amely Törökország térségbeli politikájának pilléréként jelent meg, összekapcsolva mindezt az Égei-tenger és a Fekete-tenger vidékével.³² Cem Gürdeniz egykori török ellentengernagy volt a koncepció kidolgozója.³³ Gürdeniz úgy fogalmazott, hogy a *Mavi Vatan* két meghatározó pillért képvisel. Az első a nemzeti szuverenitással összekapcsolható és a tengeri joghatóság alá tartozó török területek jelzésére szolgál (például a felségvizek, a kontinentális talapat és a kizárólágos gazdasági övezet), míg a második célja egy meghatározó és összefüggő tengeri terület kialakítása volt Törökország számára.³⁴

26 Yeranian, 2017.

27 Katzman, 2021. 35–37. o.

28 Yüksel – Tekineş, 2021. 11–13. o.

29 Törökország és Oroszország viszonyrendszere rendkívül összetett, amelyet tovább bonyolít a közel-keleti országokban támogatott érdekek különbözősége is. Ahogy a hidegháború évei alatt, úgy a tanulmány lezárásakor is tetten érhető Törökország hintapolitikája a Nyugat és Kelet között, amely utóbbi számlájára írható fel a török és orosz elnökök rendszeres találkozója a közel-keleti helyzet kapcsán, orosz rakétavédelmi rendszer megvásárlása, vagy éppen a szíriai helyzetet rendezni kívánó török–orosz–iráni békefolyamat. Forrás: Daniel, 2021.

30 Cam, 2020.

31 Dalay, 2021.

32 Denizeau, 2021. 7. o.

33 Areteos, 2020. 4. o.

34 Denizeau, 2021. 13. o.

Nem meglepő módon sokan expanzionista doktrínának tekintik a *Mavi Vatan* koncepciót,³⁵ amelyet Ankara tengeri követeléseinek doktrínájaként használnak. A Ciprus partjainál található nagy földgázlelőhelyek felfedezése és a török vagy észak-ciprusi fél kizárása hasznosítási kísérletekből úgy tűnt, hogy Törökország Földközi-tenger keleti térségével kapcsolatos retorikájának azonnali kiváltó oka volt.³⁶

Bár a 2020-ban kibontakozó mediterrán válság leggyakrabban Törökország tengeri határait és a szénhidrogén-lelőhelyekre vonatkozó követeléseire vezethető vissza, inkább egy szélesebb körű biztonsági kérdéstről és az arról való gondolkodásról szól, amely az elmúlt évtizedben formálódott. Ennek a biztonsági politikának két fő összetevője van. Az első a külső hatalmak általi támadástól való félelemként említhető. Törökország úgy érzi, hogy az Egyesült Arab Emírségek, Szaúd-Arábia, Egyiptom és Jordánia által egy meghatározó koalíció jött létre, amelyet Izrael, Franciaország és Görögország támogat, hogy ellensúlyozza Törökország befolyását a térségben.³⁷ Törökország emiatt aktívabban támaszkodik hadserege szerepvállalására, és proaktívabb külpolitikát folytat a régióban, hogy szembeszálljon egy ilyen koalíciós kísérlettel. Ez a külső hatalmak „bekerítésétől” való félelem a Görögország és Törökország közötti konfliktusban is jelen van, különös tekintettel Ciprus státuszára, az égei-tengeri szigetek Görögország általi militarizálására, valamint a Földközi-tenger keleti részének kizárólagos gazdasági övezetének lehatárolását tekintve.³⁸ A nyugati országok – különösen Franciaország és az Egyesült Államok – részvétele a konfliktusban csak fokozza Törökország azon aggodalmát, hogy nyugati szövetségesei magára hagyják a térségben, ráadásul úgy érzi, hogy közvetlenül veszélyeztetik nemzeti érdekeit.

Lényeges továbbá kiemelni Törökország regionális ambícióit. A Földközi-tenger létfonosságú régióknak számít, mivel a közelmúltban visszatért a nagyhatalmi verseny a közel-keleti és észak-afrikai területekre. Valójában Afrika egésze számos regionális hatalom külpolitikai prioritásává vált, beleértve Oroszországot vagy éppen Kínát. Éppen ezért a mediterrán térségben való aktív jelenlét nemcsak szükséges Ankara számára ahhoz, hogy a regionális politika befolyásos szereplőjévé váljon, hanem szinte kulcsfontosságú, hogy Afrikában aktívabban képviselhesse érdekeit. A török külügyminisztérium szerint Törökország Afrika fontos védelmi és kereskedelmi partnereként igyekszik megerősíteni magát, ami nemcsak politikai és gazdasági elvárásokat tükröz, hanem mély kulturális kapcsolatokat is.³⁹

3. A LÍBIAI KONFLIKTUS HÁTTERE ÉS A TÖRÖK JELENLÉT

A líbiai konfliktus mindennél jobban megmutatta Törökország külpolitikai szerepvállalásának militarizáltságát és készségét a katonai eszközök alkalmazására, még azokban a régiókban is, amelyeket hagyományosan nem tekintenek Törökország befolyási övezetének. A törökök által alkalmazott stratégia később is látható volt, amikor Oroszország megerősítette jelenlétét Törökországgal párhuzamosan, és ez lehetővé tette Törökország számára, hogy Oroszország

35 Gürdeniz, 2018.

36 Egeresi, 2019. 9–10. o.

37 Stanicek, 2020. 3. o.

38 Lecha, 2021. 3. o.

39 Turkey-Africa Relations, 2021.

„kiegyensúlyozójaként” mutassa be magát a Földközi-tengeren.⁴⁰ Ezzel az Egyesült Államok támogatásának megszerzése, valamint Oroszország és Franciaország jelenlétének és befolyásának korlátozása is célként lebegett Ankara előtt, mivel Franciaország határozottan támogatja a görög pozíciót a Földközi-tenger keleti térségében, és Egyiptommal, az Egyesült Arab Emírségekkel és Görögországgal együttműködve ellenzi a törökök jelenlétét Líbiában. Törökországgal pedig azzal vádolja Franciaországot és szövetségeseit, hogy támogatják Oroszország célkitűzéseit, és Ankara álláspontja szerint Moszkva fokozódó katonai jelenléte a Földközi-tenger nyugati részén közvetlenül veszélyeztetné az EU biztonsági érdekeket.⁴¹

Líbia az észak-afrikai és közel-keleti régió egyik azon országa – Irak, Jemen és Szíria mellett –, amelyben az „arab tavasz” egyértelműen negatív változásokat hozott. Az első líbiai polgárháború 2011 február és október között, egészen az 1969 óta hatalomban lévő Moammer al-Kadhafi kivégzéséig tartott. Az elnök halálát követő hatalmi vákuumban a líbiai politikai erők igyekeztek az állam működését új alapokra helyezni, ugyanakkor a szembenálló felek között húzódo törésvonalak a politikai konszolidáció gátját képezték. Líbia átmeneti kormánya (*National Transitional Council*, a továbbiakban rövidítve: NTC)⁴² 2012 júliusában átadta a hatalmat az újonnan megválasztott Általános Nemzeti Kongresszusnak (*General National Congress*, a továbbiakban rövidítve: GNC),⁴³ ugyanakkor a GNC is szembesült a 2011 februárja óta fennálló államszervezési, politikai, gazdasági és társadalmi kihívásokkal, áthidalhatatlannak tűnő törésvonalakkal, amelyhez további biztonsági kihívások is társultak, mint például az iszlamista fegyveresek 2012 szeptemberi támadása az Egyesült Államok bengázi konzulátusa ellen,⁴⁴ valamint az Iszlám Állam és más fegyveres csoportok országszerte történő megerősödése.⁴⁵

A 2012 és 2014 közötti időszak politikai-biztonsági fejleményeire reagálva – az iszlamista politikai erők megerősödése, valamint radikális, fegyveres iszlamista csoportok térnyerése – 2014 májusában Halifa Haftar tábornok elindította a Méltóság hadműveletet,⁴⁶ a Líbiai Nemzeti Hadsereg (*Libya National Army*, a továbbiakban rövidítve: LNA) által az iszlamista militáns csoportok felszámolására Kelet-Líbiában, beleértve Bengáziban is. E mozgalom ellensúlyozására iszlamista harcosok és fegyveres csoportok – köztük az Ansar al-Sharia – koalíciót hoztak létre Líbiai Hajnal (*Libya Dawn*) néven.⁴⁷ Végül harcok törtek ki a tripoli nemzetközi repülőterén a Tripolit és Nyugat-Líbia nagy részét irányító Líbiai Hajnal koalíció, valamint a Kelet-Líbia egy részét irányító Méltóság koalíció között, és mindez a második líbiai polgárháború kezdetéhez vezetett.⁴⁸

A Líbia feletti irányításért folyó harc törzsi, regionális, politikai, sőt vallási megosztottságokat is érint. Mindegyik koalíció állami funkciókat ellátó intézményeket hozott létre, és megszervezte saját haderejét, ugyanakkor az elérendő célok és Líbia jövőbeli rendezését illetően nemcsak a koalíciók között, hanem azokon belül is jelentős megosztottság

40 Pack – Pusztai, 2020. 7. o.

41 Lecha, 2021. 6. o.

42 Az NTC az első líbiai polgárháború első hónapjában, azaz 2011 februárjában alakult meg, és önmagát az ország legitím kormányzatának nyilvánította. Az NTC nemzetközi elismerése számos kérdést felvetett a konfliktus megoldásában érdekelt állami szereplők és nemzetközi szervezetek körében, ugyanakkor a nemzetközi közösségi számos szereplője – így például a NATO is – Moammer al-Kadhafi hatalmának megdöntésén dolgozott, amely célkitűzést sikerült elérni. Az ENSZ Közgyűlés 2011 szeptemberében ismerte el az NTC-t, mint Líbia legitím kormányzatát. Forrás: Charbonneau, 2011.

43 Fredriksen – Tziarras, 2020. 5. o.

44 House Hearing, 113 Congress, 2013.

45 Fredriksen – Tziarras, 2020. 19. o.

46 Fredriksen – Tziarras, 2020. 6. o.

47 Fredriksen – Tziarras, 2020. 8. o.

48 Fredriksen – Tziarras, 2020. 6. o.

tapasztalható. A konfliktus megoldása és az egységkormány létrehozása érdekében az ENSZ akkori líbiai különmegbízottja,⁴⁹ Bernardino Leon (2014. augusztus 14-én nevezték ki), majd Martin Kobler (2015. november 5-én nevezték ki) segítette a tobruki székhelyű Képviselők Háza (*House of Representatives*, rövidítve: HoR) és a tripoli székhelyű GNC közötti tárgyalássorozat.⁵⁰ A felek közötti megállapodás eredményeként létrejött a líbiai politikai megállapodás és az ENSZ által támogatott Nemzeti Egyetértés Kormánya (*Government of National Accord*, a továbbiakban rövidítve: GNA).⁵¹ A GNA azonban továbbra is számos akadályba ütközött, amely nem tette lehetővé egy stabil, egységes líbiai kormányzat létrehozását.

A török jelenlét egy másik aspektusa gazdasági jellegű. A líbiai polgárháború nyomán a török cégeknek és vállalkozóknak megközelítőleg 19 milliárd USD értékben maradtak befejezetlen projektjeik, a *Turkish Petroleum Corporation* több mint 180 millió dolláros veszteséggel számolt.⁵² Ezek a tények tovább erősítik Ankara gazdasági érdekeit, motivációit. A Független Török Iparosok és Üzletemberek Szövetsége (MÜSİAD) bejelentette, hogy 571 százalékkal, mintegy 10 milliárd dollárra növeli a líbiai exportot, a 2018-as 1,49 milliárd dollárhoz képest.⁵³

2019 novemberében a Földközi-tenger keleti térségében zajló fejlemények ellensúlyozására Törökország és Líbia tengeri megállapodást írt alá, amely egy 18,6 tengeri mérföldes (35 kilométeres) vonalat határoz meg⁵⁴ a két ország kizárólagos gazdasági övezetei közötti tengeri határvonalnak. Ez heves reakciót váltott ki Görögország részéről, mivel megszakította a ciprusi görögök által ellenőrzött Ciprusi Köztársaság kizárólagos gazdasági övezetéhez való kapcsolódási terveit.⁵⁵ Törökország líbiai jelenlétét és tengeri megállapodását (EEZ) ennek fényében kell szemlélni. Törökország támogatja a tripoli kormányt, amely sok országgal, köztük Oroszországgal és Franciaországgal is összetűzésbe került. Ugyanakkor a GNA fokozatos visszaszorulásával párhuzamosan újra kellett értékelni Törökország szerepvállalását Líbiában, amely ahhoz vezetett, hogy a Török Nemzetgyűlés 2020 januárjában jóváhagyta a török katonai támogatást a GNA-kormánynak,⁵⁶ és nem sokkal ezután megkezdődtek a katonai bevetések, ami rövid időn belül a GNA javára billentette a mérleg nyelvét.

4. EGY NEMZETKÖZI KÜZDŐTÉR METSZÉSPONTJA

Az olajkészletek feletti ellenőrzés nagy hatással volt (és van) a líbiai konfliktus kimenetére, amely a tanulmány lezárásakor immár a 1. évébe lépett.⁵⁷ Az olajkészletek és olajinfrastruktúra feletti ellenőrzés stratégiai fontosságú tényező, ugyanis ezen szektor az ország GDP-jének

49 Az ENSZ Biztonsági Tanács 2009-es határozata (2011) értelmében 2011. szeptember 16-án létrehoztak egy integrált, speciális politikai missziót a líbiai helyzet rendezésére (*United Nations Support Mission for Libya*, rövidítve: UNSMIL). A líbiai hatóságok kérésére felálló misszió mandátuma az új átmeneti kormányzat támogatását célozta az első polgárháborút követő konszolidációs időszakban. Forrás: UNSMIL – Mandate.

50 United Nations Support Mission in Libya (UNSMIL), 2015.

51 Maghur, 2015.

52 Crisis Group, 2020.

53 Asharq Al-Awsat, 2020.

54 Hacaoglu – Kozok, 2019.

55 Pirinççi, 2021. 21. o.

56 Pack – Pusztai, 2020. 6. o.

57 Líbia a Kőolaj-exportáló Országok Szervezetének (*Organization of Petroleum Exporting Countries*, rövidítve: OPEC) tagja, azon belül a 7. legnagyobb olajkészlettel rendelkező tagállam. A témáról bővebben lásd: Tóth, 2020.

60 százalékát és az összes export 95 százalékát jelenti.⁵⁸ Éppen ezért jelentett kulcskérdést a GNA és LNA hatalmi vetélkedésében ezen szektor feletti ellenőrzés megszerzése, hiszen a kizárólagos birtoklással a vesztes fél anyagi forrásai ellehetetlenültek volna. A felek közötti offenzív fegyveres vetélkedést azonban a 2020. októberi fegyverszüneti megállapodással a tanulmány lezárásáig felszámolták, és megkezdődött egy újabb átmeneti konszolidációs időszak, amely az új elnök és törvényhozói testület megválasztásáig tart.⁵⁹

Törökország líbiai érdekei összetettek, amelyek elsősorban gazdasági célkitűzésekre vezethetőek vissza. Nem kérdés, hogy Ankarának jelentős olajérdekeltségei vannak Líbiában, bár ezek korlátozottak, és önmagukban nem indokolnák a direkt katonai beavatkozást.⁶⁰ A gazdasági előnyök csak más érdekekkel együtt valósulnak meg. Éppen ezért meg kell vizsgálnunk Törökország geostratégiai érdekeit. A törökök Líbiában lehetőséget látnak arra, hogy befolyást szerezzenek Oroszországgal szemben, amely szembenállás Szíria, valamint a szíriai konfliktus alakulásában is világosan tetten érhető.⁶¹ Ankara számára a szíriai instabilitás közvetlen fenyegetést jelent, és az orosz beavatkozás lehetővé teszi Moszkvának, hogy szabályozza a menekültek, harci tapasztalattal rendelkezők, és legrosszabb esetben terroristák Törökországba irányuló áramlását.⁶² Éppen ezért Líbia egy új küzdőtérnek tekinthető Ankara és Moszkva között. Ám azt is látjuk, hogy nem Szíria és Líbia az egyetlen, ahol az orosz és török érdekek szembekerülnek egymással. A Dél-Kaukázus örmény–azeri összetűzése Hegyi-Karabahban szintén Oroszország és Törökország proxyháborújának tekinthető, és vélhetően Ukrajna lehet az újabb állomása a felek szembenállásának.⁶³ Egyszerűen e két ország aktív külpolitikájának és *hard power* eszközeinek használatával próbálja kihasználni az egyes régiók, országok destabilizálásában rejlő lehetőségeket, és gazdasági, politikai befolyásra szert tenni. Nem beszélve arról, hogy ezek a hadműveletek Erdoğan és Putyin számára további támogatást biztosíthatnak, és elterelhetik a figyelmet országuk romló gazdasági helyzetéről.

A Moammer al-Kadhafi politikai bukását, majd halálát követő időszakban az iszlamista politikai-közéleti csoportosulások megerősödtek Líbiában, közülük is külön említést érdemel a Muszlim Testvériség politikai szárnya, az Igazság és Építés Pártja.⁶⁴ Törökország (és Katar) szimpatizál az olyan politikai iszlám ideológiai alapokon szerveződő pártokkal, mint a Muszlim Testvériség, amelyet Egyiptom és az Öböl-államok (Kataron kívül) terrorszervezetnek tekintenek.⁶⁵ Haftar támogatói azt állítják, hogy a világi, szekularizált politikai rendszerért harcolnak a terrorista csoportosulásnak elkönyvelt Muszlim Testvériség ellen. A GNA

58 V. ö: Economic cost of the Libyan conflict – Executive Summary, 2020. 6. o.

59 Az eredetileg 2021. december 24-ére kitűzött választások ugyanakkor elmaradtak, és a tanulmány lezárásáig új időpontot nem határoztak meg. Forrás: Libyan Parliament refuses to fix date for delayed elections, 2021.

60 Törökországnak, mint energiahordozókban szegény országnak stratégiai érdeke regionális kontextusban biztosítani az energiaigényének kielégítését, amely törekvés aktívan alakítja a politikáját mind az Európai Unióval, mind Oroszországgal – és nem utolsósorban, a mediterrán térség észak-afrikai és közel-keleti államaival. Forrás: Dudlák, 2017. 61. o.

61 Törökország szíriai szerepvállalásáról bővebben lásd: Dudlák, 2020.

62 Pack – Pusztai, 2020. 9. o.

63 Egeresi, 2021. 8–10. o.

64 Glenn, 2017.

65 Harchaoui, 2020. 3. o.

támogatói azt állítják, hogy a Muszlim Testvériséghez való bármilyen kötődés nem jelent fenyegetést, vagy esetlegesen iszlám fundamentalista csoportok megerősödését.⁶⁶

A konfliktust más szempontból vizsgálva szintén említést érdemel Törökország régóta fennálló rivalizálása Görögországgal. 2019-ben Törökország a tengeri határok-ról szóló megállapodást írt alá Líbiával, amely egy kizárólagos gazdasági övezetet (EEZ) jelölt ki, gyakorlatilag elvágva Görögországot (és más uniós országokat) a Földközi-tenger keleti részétől,⁶⁷ valamint elvágta Görögországot attól, hogy közvetlen vezetékes összeköttetés jöjjön létre közte és Ciprus között. Míg a tengeri kizárólagos gazdasági övezet pénzügyi előnyökkel jár Törökország számára, az igazi előny abban rejlik, hogy megakadályozza Görögország hozzáférését az általa sajátjának tartott területhez. Idővel Törökország líbiai szerepvállalása jelentősen kibővült, és a tanulmány lezárásának idejére elérte azt a pontot, ahol Törökországnak nagyon nehéz lenne kivonulnia a konfliktusból. A megnövekedett török katonai támogatás (beleértve a haditechnikát, a felderítést és a hírszerzést), minőségi katonai előnyhöz juttatta a GNA-t a LNA-vel szemben. Ez az előny lehetővé tette a GNA-hoz igazodó erők számára, hogy kiszorítsák a LNA-t Tripoliból, és visszafoglalják a stratégiai fontosságú városokat nyugaton és délen.⁶⁸ Noha úgy tűnik, hogy Törökország csökkentette a támogatását, mégis azt látjuk, hogy Törökország részvétele a konfliktusban megmentette a GNA-t és Tripolit a fokozott orosz támogatásban részesülő LNA előrenyomulásától.

A líbiai konfliktus többdimenziós nagyhatalmi küzdőtér, amely szélesebb körű kihatással van az országon kívüli békére és konfliktusra. A GNA Törökország, valamint Haftar orosz és egyesült arab emírségekbeli támogatásán kívül számos regionális hatalom vesz részt a konfliktusban. Korábban a konfliktus a szereplők széles keresztmetszetét érintette, akik mind minimálisan voltak elkötelezettek, ám mégis két különálló táborra oszthatók.

Mára Törökország, Oroszország, Egyiptom és az Egyesült Arab Emírségek aktivitásuk miatt jelentős mértékben megkülönböztették magukat a többi szereplőtől, lényegesen több pénzt, katonai felszerelést és diplomáciai támogatást biztosítottak az általuk preferált líbiai félnek. Egyiptom még invázióval is fenyegetőzött, bár ennek a tanulmány lezárásakor már kevés realitása van.⁶⁹ Oroszország, az Egyesült Arab Emírségek és Törökország a közvetlen katonai szerepvállalás küszöbén állt,⁷⁰ aminek szélesebb körű következményei lehetnek a NATO és az Egyesült Államok szövetségei számára, emiatt a helyzet meglehetősen instabillá vált.

Feltűnő volt az Egyesült Államok konfliktust érintő passzivitása, távolmaradása. Az Egyesült Államoknak mindkét oldalon vannak szövetségei, ráadásul több NATO szövetségese az egymással ellentétes oldalon foglalt állást, mivel Törökország támogatja a GNA-t, Franciaország és Olaszország pedig Haftart. Nyilván sok szempontból az mutatkozott a legmegfelelőbbnek az Egyesült Államok szempontjából, ha lépésnyi távolságot tart ezen konfliktus gócpontjától, figyelembe véve a COVID–19 pandémia negatív hatásait, a hazai zavargásokat és a választási időszakot.

66 Wehrey, 2021.

67 Tzogopoulos, 2021. 2. o.

68 Pack – Pusztai, 2020. 10–11. o.

69 Telci, 2020. 51. o.

70 Pirinççi, 2021. 18. o.

5. A POZÍCIÓSZERZÉS

Miután a török parlament 2020 januárjában határozatot hozott a török haderők Líbiába történő küldéséről, így a török haderő létszáma megközelítőleg már 2000 főt tett ki.⁷¹ Nyilvánvalóvá vált, hogy Ankara a nyílt katonai beavatkozás és az ezzel járó konfliktus felvállalása mellett döntött, amely ugyan kockázatos vállalkozás volt, de nem zárta ki a siker lehetőségét sem. Törökország ezzel figyelmen kívül hagyta Franciaország, Egyiptom, Ciprus, Görögország és az Egyesült Arab Emírátsok vonatkozó sajtóközleményét, amely szerint Törökországot arra kérték, hogy teljes mértékben tartsa tiszteletben az ENSZ fegyverembargóját, és állítsa le a fegyverek és hadianyag Líbiába történő szállítását.⁷² Hasonló álláspontot képviselt Szaudí-Arábia is, aggódva a Muszlim Testvéreknek a Maghreb-térség geopolitikai rendszerében betöltött szerepének kiszélesedése miatt.

Egy polgárháború sújtotta ország számára a beavatkozás és a politikai befolyás növelésének leghatékonyabb módját kétségtelenül a csúcstechnológiát képviselő fegyverek és a harctereken való logisztikai és hírszerzési támogatás jelenti. Törökország első stratégiai választása a katonai segítségnyújtáshoz kapcsolódik a líbiai politikai színtéren való túlsúly elérése érdekében.

Törökország meghatározó stratégiája a modern katonai felszerelésekre vonatkozik, és a nemzetközi média jelzései szerint Törökország jelentős hadianyagot biztosított katarai közvetítéssel,⁷³ valamint további információk szerint megjelentek a harctéren a Bayraktar TB2 típusú török harci drónok.⁷⁴ Az új dróntechnológiáknak köszönhetően a török Nemzeti Hírszerző Szervezet (*Millî İstihbarat Teşkilatı*, rövidítve: MİT) a célzott merényletekre is képessé vált. A katonai diplomácia nagyon fontos minden regionális hatalom számára. A haditechnika bevetése, kipróbálása a támogató és a fogadó ország számára is abszolút nyereséges üzlet, mindez előnyös terepe a termelő országnak a politikai befolyás érvényesítésére. Érzékelhető, hogy az aktív török katonai jelenléttel nagyobb regionális befolyást tudott Ankara kieszközölni magáénak egy országban, régióban, amelyben hagyományosan kevesebb mozgástere volt korábban.

KONKLÚZIÓ

Törökország változó geopolitikai környezete, a globális rend átalakulása, annak újraformálódása és az ezzel együtt járó új regionális hatalmak és tömbök megjelenése további utat nyitott a török külpolitika számára. Ankara megmutatta, hogy formálója, sőt vezetője lehet ezen konfliktusoknak, egyúttal gazdasági és politikai célkitűzése mentén kész katonailag is beavatkozni ezen távoli területeken is.

A líbiai konfliktusba történő katonai beavatkozással Ankara abban reménykedett, hogy segít az ENSZ által támogatott tripoli kormánynak abban, hogy megállja a helyét Haftar offenzívája ellen. Ezt a döntést Ankara azon aggodalmait indokolták, hogy a Haftar győzelme stratégiai veszteségeket okozna Törökország számára Észak-Afrikában és a Földközi-tenger

71 Beaumont, 2020.

72 Sahinkaya, 2020.

73 The Arab Weekly, 2020.

74 Tastekin, 2019.

keleti részén. Mindezen lépések erős ellenreakcióra ösztönözték Törökország regionális ellenfeleit, és eszkalációs folyamatot indítottak el, amely távolról sem segítette elő a politikai rendezést, hanem meghosszabbította és súlyosbította a már amúgy is elhúzódó polgárháborús helyzetet. Ennek értelmében a helyi harcoló felek külső hatalmak, támogatók bevonásával kívánták céljaikat érvényesíteni. Idővel a líbiai polgárháború a nagyhatalmak metszéspontjává változott, ahol ki-ki a saját érdekeihez legközelebb álló frakció mellett kötelezte el magát.

A szemmel látható megosztottság jórészt Ankara és Moszkva számára hozott eredményeket, és megerősítette számukra azt a felfogást, miszerint a nyugati hatalmak nem tudnak úrrá lenni ezen konfliktuson. Törökország szempontjából mindezen ellenérzések újabb gyökere a Kelet-Mediterráneum és az ott felfedezett földgázincs kapcsán keresendőek. Törökország térségbeli gazdasági és politikai pozíciószerezése megkérdőjelezhetetlen. Kérdéses, hogy a török katonai hadműveletek végeztével és a milíciák távozásával milyen lehetőségei maradnak Ankarának a további érdekérvényesítésre.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Areteos, Evangelos (2020). Mavi Vatan and Forward Defense. Diplomatic Academy, 1–17. Letöltés helye: <https://www.unic.ac.cy/da/wp-content/uploads/sites/11/2020/07/Mavi-Vatan-and-Forward-Defence-Evangelos-Areteos.pdf> (Letöltve: 2021. 12. 07.).
- Asharq Al-Awsat (2020). Turkey Seeks to Increase Exports to Libya. Letöltés helye: <https://english.aawsat.com/home/article/2063146/turkey-seeks-increase-exports-libya> (Letöltve: 2022. 02. 28.).
- Ayata, Bilgi (2015). Turkish foreign policy in a changing Arab World: Rise and fall of a regional actor? *Journal of European Integration*, 37 (1), 95–112. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1080/07036337.2014.975991>
- Aydın-Düzgıt Senem – Balta, Evren - O’Donohue, Andrew (2020). Turkey, Russia, and the West: Reassessing persistent volatility, asymmetric interdependence, and the Syria conflict. *Istanbul Policy Center*, 1-18. Letöltés helye: <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/Document/reassessing-persistent-volatility-asymmetric-interdependence-and-the-syria-conflict-93d479/reassessing-persistent-volatility-asymmetric-interdependence-and-the-syria-conflict-93d479.pdf> (Letöltve: 2021. 11. 28.).
- Beaumont, Peter (2019). Turkish MPs pass bill to send troops to support Libyan government. *The Guardian*. Letöltés helye: <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/02/turkish-parliament-to-vote-on-sending-troops-to-libya> (Letöltve: 2021. 12. 10.).
- Cam, Omer Tugrul (2020). Turkey plays key role in fight against terrorism: NATO. Anadolu Agency. Letöltés helye: <https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkey-plays-key-role-in-fight-against-terrorism-nato/2053648> (Letöltve: 2021. 12. 06.).
- Çaman, M. Efe - Akyurt M. Ali (2011). Caucasus and Central Asia in Turkish Foreign Policy. *Turkish Journal of International Relations*, Vol. 10, No. 2-3, 68-86. Letöltés helye: https://ciaotest.cc.columbia.edu/journals/tjir/v10i2/f_0024593_20090.pdf (Letöltve: 2021. 12. 01.).
- Charbonneau, Louis (2011). U.N. assembly recognizes Libya’s interim government. Reuters. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/article/us-libya-un-assembly-idUKTRE78F4QA20110916> (Letöltve: 2021. 12. 15.).
- Crisis Group (2020). Turkey Wades into Libya’s Troubled Waters. Report Nr. 257/ Europe & Central Asia, Letöltés helye: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/western-europemediterranean/turkey/257-turkey-wades-libyas-troubled-waters> (Letöltve: 2022. 02. 28.).
- Dalay, Galip (2021). Turkey, Europe, and the Eastern Mediterranean: Charting a way out of the current deadlock. Brookings. Letöltés helye: <https://www.brookings.edu/research/turkey-europe-and-the-eastern-mediterranean-charting-a-way-out-of-the-current-deadlock/> (Letöltve: 2021. 12. 06.).

- Daniel, Remi (2021). Turkish-Russian Relations: A Puzzle that Shakes the Middle East. The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies. Letöltés helye: <https://dayan.org/content/turkish-russian-relations-puzzle-shakes-middle-east> (Letöltve: 2021. 12. 15.)
- Davutoğlu, Ahmet (2008). Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007. Insight Turkey Vol. 10 / No. 1, 77-96. Letöltés helye: <http://file.setav.org/Files/Pdf/ahmet-davutoglu-turkeys-foreign-policy-vision-an-assessment-of-2007.pdf> (Letöltve: 2021. 12. 01.).
- Davutoğlu, Ahmet (2010). Turkey's Zero-Problems Foreign Policy. Foreign policy. Letöltés helye: https://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/?fbclid=IwAR0JwW_fD5rThTGOUaQh5CG3bQb1M54HBv1n_Iceq4sX7kH8nJSyNtMMGM (Letöltve: 2021. 11. 30.).
- Denizeau, Aurélien (2021). Mavi Vatan, the „Blue Homeland” The Origins, Influences and Limits of an Ambitious Doctrine for Turkey. *Études de l'Ifri*, 1–28. Letöltés helye: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/denizeau_mavi_vatan_turkey_2021.pdf (Letöltve: 2021. 12. 06.).
- Dudlák Tamás (2017). Törökország helye az Európai Unió, Oroszország és Azerbajdzsán gázjátszmájában. *Világpolitika*, 2017/1. szám.
- Dudlák Tamás (2020). Török külpolitika új alapokon. A szíriai konfliktus kialakulása és a török külpolitika paradigmaváltása, 2011–2012. *Világtörténet*, 10. (42.) évfolyam, 2020/2.
- Economic cost of the Libyan conflict - Executive Summary (2020). SCWA, 1-8.
- Egeresi Zoltán – Pénzváltó Nikolett (2020). A Török Köztársaság a történelemben, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet. Letöltés helye: <https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/15807/A%20Torok%20Koztarsasag%20a%20tortenelemben.pdf?sequence=1> (Letöltve: 2021. 12. 01.).
- Egeresi Zoltán (2017). A centrum nyomában: geopolitikai gondolkodás és külpolitikai útkeresés Törökországban. *Külgügyi Szemle*, 64–87. Letöltés helye: https://kki.hu/assets/upload/04_Egeresi.pdf (Letöltve: 2021. 12. 01.).
- Egeresi Zoltán (2019). Kelet-mediterráneumi gázkincs: a ciprusi válság új dimenzióban. *Stratégiai Védelmi Kutatóintézet Elemzések*, (16), 8–9. Letöltés helye: [https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/SVKI_Elemz%3%A9sek_2019_16_Kelet-mediterr%3%A1neumi_g%3%A1zkincs_a_ciprusi_v%3%A1ls%3%A1s%3%A1g_%3%BAj_dimenzi%3%B3ban_\(Egeresi%20Z\).pdf](https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/SVKI_Elemz%3%A9sek_2019_16_Kelet-mediterr%3%A1neumi_g%3%A1zkincs_a_ciprusi_v%3%A1ls%3%A1s%3%A1g_%3%BAj_dimenzi%3%B3ban_(Egeresi%20Z).pdf) (Letöltve: 2021. 12. 10.).
- Egeresi Zoltán (2021). Új szövetség a Fekete-tenger két partján? – Törökország és Ukrajna együttműködése. *KKI Elemzések*, 2021/34, 1–10. Letöltés helye: https://kki.hu/wp-content/uploads/2021/07/KE_2021_34_TR_UA_Uj_szovetseg_Torokorszag_Ukrajna_EZ_0720.pdf (Letöltve: 2021. 12. 10.).
- Eralp, Atila (2011): Is the West Losing Turkey? *European Institute of the Mediterranean*. Letöltés helye: <https://www.iemed.org/publication/is-the-west-losing-turkey/> (Letöltve: 2021. 12. 15.)
- Fredriksen, Sigvart Nordhov – Tziarras, Zenonas (2020). The Libya Conflict and its Implications for the Broader Region. *Peace Research Institute Oslo (PRIO)*, 1-30.
- Glenn, Cameron (2017). Libya's Islamists: Who They Are – And What They Want. *Wilson Center*. Letöltés helye: <https://www.wilsoncenter.org/article/libyas-islamists-who-they-are-and-what-they-want> (Letöltve: 2021. 12. 15.)
- Global Conflict Tracker (2021a). Council on Foreign Relations. Letöltés helye: <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/civil-war-syria> (Letöltve: 2022. 04. 04.)
- Global Conflict Tracker (2021b). Council on Foreign Relations. Letöltés helye: <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/nagorno-karabakh-conflict>
- Grigoriadis, Ioannis N. (2010). The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy. *Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP)*, Working Paper Nr 8, 1–11. Letöltés helye: http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2010/05/%CE%9A%CE%95%CE%99%CE%9C%CE%95%CE%9D%CE%9F-%CE%95%CE%A1%CE%93%CE%91%CE%A3%CE%99%CE%91%CE%A3-8_2010_IoGrigoriadis1.pdf?fbclid=IwAR2weIRE1fbAvS0Q_pSDzQIPlvza8tXZLmKc8XakfY0gunvF_MzLc2088LQ (Letöltve: 2021. 11. 20.).
- Gürdeniz, Cem (2018). Mavi Vatan Yazıları. *Kirmizi Kedi Yayinevi*, Isztambul.
- Hacaoglu, Selcan – Kozok, Firat (2019). Turkish offshore gas deal with Libya upsets Mediterranean boundaries. *World Oil*. Letöltés helye: <https://www.worldoil.com/news/2019/12/6/turkish-offshore-gas-deal-with-libya-upsets-mediterranean-boundaries> (Letöltve: 2021. 12. 08.).

- Harchaoui, Jalel (2020). Why Turkey Intervened in Libya. Foreign Policy Research Institute, 1-11. Letöltés helye: <https://www.fpri.org/article/2020/12/why-turkey-intervened-in-libya/> (Letöltve: 2022. 04. 04.)
- House Hearing, 113 Congress (2013). U.S. Government Publishing Office. Letöltés helye: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-113hhrg78250/html/CHRG-113hhrg78250.htm> (Letöltve: 2021. 12. 08.).
- Kalin, Ibrahim (2011). Turkish foreign policy: Framework, values, and mechanisms. *International Journal*, Vol. 67, No. 1, 7–21. Letöltés helye: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/652048/EPRS_BRI\(2020\)652048_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/652048/EPRS_BRI(2020)652048_EN.pdf) (Letöltve: 2021. 11. 30.).
- Katzman, Kenneth (2021). Iran's Foreign and Defense Policies. Congressional Research Service, R44017, 1–55. Letöltés helye: <https://sgp.fas.org/crs/mideast/R44017.pdf> (Letöltve: 2021. 12. 05.).
- Klose, Kevin (1978): Turks, Soviets Sign Friendship Pact, *Washington Post*. Letöltés helye: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1978/06/24/turks-soviets-sign-friendship-pact/aac64da5-5091-488a-acc8-62eabc73b492/> (Letöltve: 2021. 12. 15.)
- Lecha, i Eduard Soler (2021). The EU and the Eastern Mediterranean: how to deal with Turke. CIDOB, 1–8.
- Libyan parliament refuses to fix date for delayed election (2021). *Aljazeera*. Letöltés helye: <https://www.aljazeera.com/news/2021/12/27/libya-parliament-committee-elections-date> (Letöltve: 2021. 12. 15.)
- Lippe, John M. Vander (2020). Forgotten Brigade of the Forgotten War: Turkey's Participation in the Korean War. *Middle Eastern Studies*, Vol. 36, No. 1, 92–102. Letöltés helye: https://www.jstor.org/stable/4284053?seq=1#metadata_info_tab_contents (Letöltve: 2021. 12. 01.).
- Maghur, Azza K. (2015). What Went Wrong With Leon's Libya Agreement? *Atlantic Council*. Letöltés helye >> <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/what-went-wrong-with-leon-s-libya-agreement/> << (Letöltve: 2021. 12. 09.).
- Namlu, Sena (2021). Power Game in the Eastern Mediterranean Sea and the Implications for the U.S. Strife. Letöltés helye: <https://www.strifeblog.org/2021/02/18/power-game-in-the-eastern-mediterranean-sea-and-the-implications-for-the-u-s/> (Letöltve: 2021. 12. 05.).
- N. Rózsa Erzsébet (2014). A török külpolitika irányai. *KKI Elemzések E-2014/4*, 1–7. Letöltés helye https://kki.hu/assets/upload/No_4_Rezsa_terek.pdf (Letöltve: 2022. 02. 28.).
- Öniş, Ziya (1995). Turkey in the Post-Cold War Era: In Search of Identity. *Middle East Journal*, Vol. 49, No. 1, 48-68. Letöltés helye: https://www.jstor.org/stable/4328771?seq=1#metadata_info_tab_contents (Letöltve: 2021. 11. 30.).
- Pack, Jason – Pusztai, Wolfgang (2020). Turning the Tide. How Turkey Won the War for Tripoli. *Middle East Institute Policy Paper*, 1-22.
- Pirinçi, Ferhat (2021). Turkey's Eastern Mediterranean Policy – A Geopolitical Assessment. *SETA*, 1-37.
- Stanicek, Branislav (2020). Turkey: Remodelling the eastern Mediterranean. *EPRS | European Parliamentary Research Service*, 1-8. Letöltés helye: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2020\)652048](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2020)652048) (Letöltve: 2021. 12. 07.).
- Statista (2021). Number of military personnel in NATO countries in 2021. Letöltés helye: <https://www.statista.com/statistics/584286/number-of-military-personnel-in-nato-countries/> (Letöltve: 2022. 02. 28.)
- Suvarierol, Semin (2003). The Cyprus Obstacle on Turkey's Road to Membership in the European Union. *Turkish Studies*, 4(1), 55–78. Letöltés helye: https://www.researchgate.net/publication/27699767_The_Cyprus_Obstacle_on_Turkey's_Road_to_Membership_in_the_European_Union (Letöltve: 2021. 11. 18.).
- Tastekin, Fehim (2019). Turkish drones in Libya are a strategic and family affair. *Al-Monitor*. Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2019/09/turkey-gulf-libya-is-becoming-a-scene-of-proxy-war.html> (Letöltve: 2021. 12. 11.).
- Telci, İsmail Numan (2020). Turkey's Libya Policy: Achievements and Challenges. *Insight Turkey*, Vol. 22, No. 4. 41–54. DOI azonosító: [10.25253/99.2020224.03](https://doi.org/10.25253/99.2020224.03)
- The Arab Weekly (2020). In Libya, Turkish mercenaries continue to flow from Syria. Letöltés helye: <https://the arabweekly.com/libya-turkish-mercenaries-continue-flow-syria> (Letöltve: 2021. 12. 11.).
- The Iraq War 2003-2011, Council on Foreign Relations. Letöltés helye: <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/civil-war-syria> (Letöltve: 2022. 04. 04.)

- The United States and Libya (2021). U.S. Department of States – Fact Sheet. Letöltés helye: <https://www.state.gov/the-united-states-and-libya/> (Letöltve: 2021. 12. 10.).
- Tóth Zoltán Balázs (2018): Államépítési törekvések Szíriában II. – Az Iszlám Állam tündöklése és túlélése? Jog-Állam-Politika, 2018/3. szám. Letöltés helye: <https://jap.sze.hu/images/lapsz%C3%A1mok/2018/3/t%C3%B3th.pdf>
- Tóth Zoltán Balázs (2020). Az észak-afrikai országok és a Kőolaj-Exportáló Országok Szervezete (OPEC) közötti kapcsolatok áttekintése 2011 és 2020 között. Külügyi Műhely – Gyorselemzés sorozat, 2020/1. szám. Letöltés helye: <http://kulugyimuhelyalapitvany.hu/kulugyimuhely-gyorselemzessorozat-tothzoltanbalazs9/> (Letöltve: 2021.12.15.)
- Turkey-Africa Relations (2021). Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. Letöltés helye: <https://www.mfa.gov.tr/default.en.mfa> (Letöltve: 2021. 12. 07.).
- Turkey – Membership Status, European Commission. Letöltés helye: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/enlargement-policy/negotiations-status/turkey_en
- Tzogopoulos, George N. (2021). Turkey's New Moves in the Eastern Mediterranean. BESA Center Perspectives Paper, No. 2,110, 1–3.
- United Nations Support Mission in Libya (UNSMIL) 2015). Letöltés helye: <https://unsmil.unmissions.org/note-correspondents-%E2%80%93-united-nations-support-mission-libya-unsmil-leadership-transition> (Letöltve: 2021. 12. 09.).
- UNSMIL – mandate. United Nations. Letöltés helye: <https://unsmil.unmissions.org/mandate> (Letöltve: 2021. 12. 15.)
- Wehrey, Frederic (2021). Libya's Factional Struggle for the Authority of the Islamic Endowments. Carnegie Endowment for International Peace. Letöltés helye: <https://carnegieendowment.org/2021/06/07/libya-s-factional-struggle-for-authority-of-islamic-endowments-pub-84653> (Letöltve: 2021. 12. 10.).
- Womack, Brantly (2017). International Crises and China's Rise: Comparing the 2008 Global Financial Crisis and the 2017 Global Political Crisis. The Chinese Journal of International Politics, Vol. 10, No. 4, 383–401. Letöltés helye: <https://academic.oup.com/cjip/article/10/4/383/4628145> (Letöltve: 2021. 11. 28.).
- Yeranian, Edward (2017). Gulf Coalition, Media Accuse Qatar of Shuttling IS Militants to Libya. Voa News. Letöltés helye: <https://www.voanews.com/a/gulf-coalition-media-accuse-shuttling-is-militants-libya/4089162.html> (Letöltve: 2021. 12. 05.).
- Yüksel, Engin – Tekineş, Haşim (2021). Turkey's love-in with Qatar. A marriage of convenience. Clingendae CRU Report, 1–27. Letöltés helye: <https://www.clingendael.org/sites/default/files/2021-03/drivers-of-turkish-qatari-relations.pdf> (Letöltve: 2021. 12. 06.).

TÚL NAGY A BUKÁSHOZ? EGYIPTOM VÍZÜGYI POLITIKÁJÁNAK KIHÍVÁSAI²

TOO BIG TO FAIL? WATER POLICY CHALLENGES IN THE TRANSITION TO A NEW POLITICAL ECOLOGY IN EGYPT

Absztrakt: A vízgazdálkodás jelentős kihívást jelent a mai Egyiptom számára, mivel az ország vízhiánnyal küzd. Ez a vízhiányhoz, vízfelhasználáshoz és vízbiztonsághoz kapcsolódó összetett kérdéskör az utóbbi tíz évben, az „arab tavasz” egyiptomi fordulatait kihasználva megindult Nagy Etiópiai Reneszánsz-gát építésével még inkább aktuálissá vált. Tanulmányomban azonban a nemzetközi kitekintést a háttérbe szorítva az egyiptomi vízproblémák „hazai” eredetét vizsgálom, feltevésem szerint pedig ebben jelentős szerepet játszanak a jelenlegi egyiptomi társadalmi-politikai körülmények és a környezeti kihívások. A tanulmány a politikai ökológia megközelítését használja a társadalom, a gazdaság, a politika és a környezet közötti kapcsolat fontosságának hangsúlyozása érdekében, és kísérletet tesz egy olyan átfogó szemléletmód létrehozására, mely segítségével a vízproblémák és a lehetséges megoldások elemzése lehetővé válik. Így a tanulmányban SWOT-elemzés segíti az egyiptomi vízgazdálkodás meglévő feltételeinek (erősségek, gyengeségek) és lehetőségeinek (esélyek, veszélyek) értékelését. Az elemzés során az egyiptomi vízgazdálkodási ágazatot három különböző nézőpontból vizsgálom: először az infrastrukturális hátteret (gazdasági szempont), másodsor az intézményi alapokat (politikai szempont), harmadszor pedig a nemzetközi hatásokat (környezeti szempont). Feltételezésem szerint az ország túl nagy és jelentős ahhoz, hogy bukott állammá váljon, így a nemzetközi közösség érdeke, hogy Egyiptom stabilitása fennmaradjon.

Kulcsszavak: Egyiptom, ökológia, Nílus, vízhiány, katonaság, SWOT

Abstract: Water management constitutes a challenge for contemporary Egypt, as the country faces a water shortage that, in certain areas, might endanger the basic needs of people in the dry season. This article seeks the origin of water problems, in which current socio-political conditions and environmental challenges play a significant role. Egypt is socially,

1 Dr. Daher Rashed, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Sémi Filológiai és Arab Nyelvi Tanszék, egyetemi adjunktus; ELTE-BTK Kortárs Arab Világ Központ, igazgató. Kutatási területei közé a biztonsággal kapcsolatos kérdések tartoznak, úgy mint migráció, társadalmi és gazdasági konfliktusok, környezeti kérdések, vízbiztonság; ezeket leginkább közel-keleti, kimondottan pedig egyiptomi, libanoni és szíriai fókusszal vizsgálja.

ORCID azonosító: <https://orcid.org/0000-0001-8081-6613>

A szerző további szakmai munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10036373>

E-mail-cím: rashed.daher@btk.elte.hu, arabcenter@btk.elte.hu

2 Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni az *Association for the Study of the Middle East and Africa* (ASMEA) 2020-as kutatási támogatásának, melynek keretében ezt a tanulmányt írtam.

economically, and environmentally in a difficult position. The paper utilizes the political ecology approach to create a nexus between the fields mentioned above and tries to create an integrated and comprehensive strategy to analyze the water problems and possible solutions for contemporary Egypt. SWOT analysis will help evaluate the existing conditions (strengths, weaknesses) and potentialities (opportunities, threats) for the Egyptian water management sector. In the SWOT analysis, the Egyptian water management sector will be examined from three different angles: infrastructural background (the economic aspect), institutional basis (the political aspect), and international impacts (the environmental aspect). The country is too big to fail, and the international partners' interest is to remain so. However, their support contributes to maintaining an archaic political-economic layout that is unsustainable in the medium term.

Keywords: Egypt, ecology, Nile, water scarcity, military, SWOT

BEVEZETÉS

Az elmúlt évtizedekben a közel-keleti és észak-afrikai régióban, különösen a legnépesebb arab országban, Egyiptomban, egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik a vízhiány kérdései iránt. Erre az általános érdeklődésre kapcsolódva jelen tanulmány a vízgazdálkodás meglévő szakpolitikáit és szakpolitikai kihívásait elemzi a gazdaság, a társadalom és a környezet kapcsolatán keresztül, történelmi és politikai tényezőkkel kontextusba helyezve azokat.

Bár a vízhiány évtizedek óta a politikai napirend része a közel-keleti országokban, a szakpolitikai válaszok és a kormányzati folyamatok gyakran nélkülözik a hosszú távú megoldásokat és az egyértelmű stratégiák végrehajtását. Ráadásul ez a szervezeti kihívás a demográfiai fellendüléssel (általában az emberek számának növekedése és a városi területek nagyobb népsűrűsége) párosulva minden közel-keleti ország közös jellemzője. Ennek eredményeként a vízigény extenzív és intenzív módon történő növekedése hozzájárul a természeti környezet és az emberi életkörülmények romlásához. A növekvő, nem fenntartható vízfogyasztás és az éghajlatváltozás lehetősége demográfiai katasztrófával és a migrációs nyomás fokozódásával járhat, különösen a régióban azokban az országokban, ahol az alapvető életfeltételek teljesítése terén súlyos politikai és erőforrás-problémákkal küzdenek.

A vízgazdálkodás kihívást jelent a mai Egyiptom számára, mivel az ország vízhiánnyal küzd, amely bizonyos területeken veszélyeztetheti az emberek alapvető szükségleteit a száraz időszakban.³ Napjainkra „Egyiptom olyan állapotba került, ahol a rendelkezésre álló vízmennyiség korlátokat szab a nemzet gazdasági fejlődésének”,⁴ és a vízhiány a jelenlegi körülmények között hamarosan elérheti az évi 26 milliárd köbmétert.⁵ Ezért nem meglepő, hogy a vízhiány a kortárs politikai és szakmai diskurzusban sürgető kérdésként jelenik meg, és a politikai döntéshozóknak és maguknak a közösségeknek is komoly erőforrásokat szükséges megmozgatniuk ezen viszonylag új helyzet kezelésére, illetve rendezésére.

3 Ezz – Arafat, 2015.

4 Ouda – Zohry, 2016, 2. o.

5 Omar, 2016.

1. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A vízhiány hatásait illetően a tudományos kutatások a vízgazdálkodással kapcsolatos különböző témákra, például a mezőgazdaságra, az éghajlatváltozásra és a kormányzati fejlesztési tervekre összpontosító tanulmányokat készítettek. A Nílus vízminőségének (minőségi és mennyiségi) romlása az utóbbi időben a média figyelmét is felkeltette.⁶

Bár léteznek tanulmányok az elkövetkező évek egyiptomi vízellátásának előrejelzéséről, ezek főként modelljeik statisztikai alapjaira koncentrálnak, és figyelmen kívül hagyják az olyan „bizonytalansági tényezők” részletes elemzését, mint például a vízgazdálkodás politikai, gazdasági és társadalmi háttere.⁷ Más tanulmányok csupán a politikai elemzés szemszögéből vizsgálódnak (háttérbe szorítva a műszaki kérdéseket), vagy figyelmen kívül hagyják a Nagy Etiópiai Reneszánsz Gát Egyiptomra gyakorolt lehetséges negatív hatását. Alaposabb vizsgálat szempontjából elengedhetetlen, hogy a vízgazdálkodási gyakorlatok technikai hátterét⁸ összekapcsoljuk Egyiptom „politikai valóságával”, és emellett figyelembe vegyük a környezeti és társadalmi kihívásokat is. A vízhasznosítás és vízgazdálkodás többet jelent csupán jól megtervezett modelleknél. Ahogy Jessica Barnes írja: *„A nemzeti vízháztartás kínálati oldala nem ragadható meg a csapadék, a felszín alatti víz és a felszíni vízbeáramlás egyszerű összeadásával. Ehelyett az, hogy milyen lesz a víz, olyan társadalmi, biofizikai, technikai és politikai folyamatok eredménye, amelyek adott időben és adott helyen bizonyos mennyiségi és minőségi jellemzőket eredményeznek”*.⁹ Egyes szerzők az éghajlati sebezhetőség, az államok törekvése és az „arab tavasz” során tapasztalt felkelések közötti közvetlen kapcsolatra utalnak.¹⁰ A Nílusnak mint Egyiptom elsődleges vízforrásának kulturális jelentőségéről is kiterjedt tanulmányok állnak rendelkezésre. Ezek a vízgazdálkodás kényes kérdésének lényeges aspektusait is képviselik.¹¹

Hiányoznak azonban a szakirodalomból a vízhiány menedzselésével foglalkozó gyakorlatok politikai és környezeti aspektusai közötti kapcsolat megértésére irányuló vizsgálatok. Sőt, a korábbi tanulmányok aktualizálásának indoka ezt a jelenlegi vizsgálatot is relevánssá teszi, különös tekintettel arra, hogy Egyiptomnak az utóbbi években egyre növekvő külső és belső kihívásokkal kell szembenéznie. A meglévő szakirodalomhoz képest ez a kutatás kiterjeszti az elemzés körét az elmúlt tíz év fejleményeire, és a legfrissebb adatokat szolgáltatja az itt tárgyalt kérdésekről.

2. FOGALMI KERET

A vízhiány fogalma segít alátámasztani azt az állítást, hogy a vízzel kapcsolatos kérdések eredendően kapcsolódnak a politikához, a gazdasághoz és a társadalomhoz; ezért a vízgazdálkodás elemzésének ki kell terjednie ezekre az aspektusokra. A vízhiánynak három típusa különböztethető meg:

6 Saving the Nile, 2020. illetve Death of the Nile, 2017.

7 Omar, 2016.

8 Ouda et al., 2017. El-Ramady et al., 2019. Abdelsalam et al., 2014.

9 Barnes, 2014. 3. o.

10 Werrell et al., 2015. Ayeb – Bush, 2019.

11 Oestigaard, 2018.

1. A fizikai vízhiány gyakorlatilag lehetetlenné teszi az emberek megtelepedését egy adott területen.
2. A gazdasági vízhiány a mindennapi vízhasználathoz kapcsolódik, és az irányítás (politikai és technikai szinten egyaránt), a gazdálkodás (túlfogyasztás, pazarlás és szennyezés) hatékonysága, valamint a rendelkezésre álló vízkészletek (társadalmi) elosztása határozza meg. A gazdasági vízhiány magában foglalja a vizet „termelőkhöz”, a vizet fogyasztókhöz és a víz közvetítésével megbízott hatóságokhoz kapcsolódó valamennyi vízzel kapcsolatos tevékenységet. Itt említhetők a vízzel kapcsolatos kulturális és identitásbeli kérdések is.
3. A demográfiai vízhiány a vízhiány harmadik típusa, amely azon alapul, hogy egy adott terület korlátozott ökológiai teherbíró képességgel rendelkezik. A népesség gyors növekedése komoly nyomást gyakorol a természeti környezetre (különösen a vízkészletekre), és kihívás elé állítja a meglévő (hagyományos) vízgazdálkodási struktúrákat. Például a városokban élő emberek számának növekedése a vízigény nagyobb koncentrációjához vezet. Ez óriási terhet ró a vízellátási infrastruktúrára. Az éghajlatváltozás gyorsuló hatása miatt a demográfiai vízhiány hosszabb távon fizikai vízhiányhoz vezethet.

A vízhiány e három típusa rávilágít a vízgazdálkodás komplex jellegére. Az éghajlattal kapcsolatos kihívások például fokozzák az emberi tevékenység vízproblémáit, amelyek enyhítéséhez viszont nagyobb társadalmi és gazdasági erőforrásokra van szükség. Bár egy terület (ország) éghajlati és környezeti feltételei előre meghatározottak, a társadalmi és gazdasági tevékenységek célzott és összehangolt megközelítése segít csökkenteni a környezet káros „külső” hatásait, és hozzájárul a fenntartható és rugalmas vízgazdálkodási gyakorlatok megvalósításához. Ennek eléréséhez egy közösségnek széles körű konszenzusra, valamint gazdasági és politikai részvételre kell építenie; ellenkező esetben a vízgazdálkodás nem lesz hatékony.

A másik keretrendszer, amelyben ez a kutatás mozog, a politikai ökológia. Ez a politika, a társadalom és a gazdaság egymással összefüggő kérdéseivel foglalkozik interdiszciplináris módon a természeti környezettel kapcsolatos összetett kérdések elemzése érdekében. Ez a megközelítés kapcsolatot teremt a fent említett területek között, így segítségével integrált és átfogó keretet hozhatunk létre a mai Egyiptom vízproblémáinak és az ezzel összefüggő lehetséges megoldások elemzésére. Az ökológia apolitikai jellegével ellentétben a politikai ökológia mint keretrendszer alkalmazása eredendően politikai jellegű, és magában foglalja a társadalom tagjai és a társadalmi csoportok közötti együttműködés és együttélés igazgatását. A politikai ökológia természeténél fogva a természeti erőforrások, a környezeti előnyök és költségek egyenlőtlen elosztása által kialakított társadalmi egyenlőtlenségekre összpontosít. Ugyanakkor azzal is foglalkozik, hogy a változó környezet hogyan befolyásolja a társadalmi helyzetet, ezáltal kölcsönös kapcsolatot teremtve a társadalom (*politeia*) és a természet (*ökológia*) között.

Bizonyos vízügyi kérdéseknek a kiemelt kezelése a politikai vezetés számára olyan narratívát jelenthet, amely monopolizálja a problémák lehetséges megoldásairól szóló vitát, és leegyszerűsített módon kezeli. Például a 2022 februárjában az áramtermelést megkezdő Nagy Etiópiai Reneszánsz Gát Egyiptomra gyakorolt hatása esetében az egyiptomi kormány túlhangsúlyozza a külső nyomást (felnagyítva Etiópia Egyiptommal szembeni negatív hozzáállását), és háttérbe szorítja a hosszú ideje tartó belső válság jelentőségét, amely az országon belüli nem hatékony vízgazdálkodási politikához kapcsolódik.

Verhoeven másképp ragadta meg ezt a nexust, azt állítva, hogy a víz, az élelmiszer, az energia és az éghajlat összefügg egymással, és politikai küzdelmekben nyilvánul meg.¹² Azt állítja, hogy a modernizáció ígérete és az egyiptomi történelem és kortárs politika államközpontú szemlélete része a modern egyiptomi állam narratív eszköztárának, amelynek célja a nemzeti erőforrások (például a víz) ellenőrzése, elosztása és fejlesztése megaprojekteken keresztül. Molle és társait ezt a rendszert „hidrokráciának” nevezi, ami a gyakorlatban a vízkészletek állami intézmények általi uralmát jelenti egy kisebbség (az elit) politikai és gazdasági hatalmának bebetonozása érdekében és a többség (a mindennapi fogyasztók) kárára.¹³ Ennek mintájára a jelenlegi egyiptomi kormány nagyszabású kapacitásbővítő intézkedéseket indított (új sóleparló üzemek, új földek feltörését célzó projektek, új városok építése), ahelyett hogy több forrást különítene el a vízfogyasztás kezelését célzó konkrét, helyi szintű, kis léptékű politikákra. Úgy tűnik, hogy a politika és a gazdaság nagyszabású felfogása vitathatatlanul hozzátartozik Egyiptomhoz, amely történelmi szempontból is a megaprojektek hazája.

3. CÉLOK, KÉRDÉSEK ÉS MÓDSZEREK

Jelen kutatás azt mutatja, hogy a vízügyi kérdések kormányzati narratívája az elmúlt évtizedekben változatlan maradt, ami egy erősen átpolitizált és központosított területet eredményezett, ahol így nem marad terep a versengő érdekeknek. Az erőforrás-elosztás „természetes áramlásának” ez a torzulása azonban nem hatékony rendszereket hoz létre egy olyan helyzetben, amikor az erőforrások iránti kereslet gyorsan növekszik, a kínálat pedig szűkös vagy csökkenő.

A tanulmány a következő kérdésekre keresi a választ a környezet, a gazdaság és a politika összefonódásán belül:

- Melyek azok a környezeti kihívások, amelyekkel Egyiptomnak szembe kell néznie? (környezet és politika kapcsolata)
- Hogyan gazdálkodik Egyiptom a szűkös természeti erőforrásokkal? (politika és gazdaság kapcsolata)
- Mennyire fenntartható a jelenlegi vízgazdálkodási gyakorlat Egyiptomban? (Környezet és gazdaság kapcsolata.)

E kérdések megválaszolásához a tanulmány a vízgazdálkodással foglalkozó különböző kijelölt minisztériumok (mezőgazdasági, környezetvédelmi, beruházási, helyi fejlesztési, vízügyi és öntözési minisztériumok) által szolgáltatott adatokon alapul. A helyzet kiértékelése során SWOT-elemzésre kerül sor az egyiptomi vízgazdálkodási ágazat meglévő feltételeinek (erősségek, gyengeségek) és lehetőségeinek (esélyek, veszélyek) elemzése érdekében.¹⁴ A SWOT-elemzés során az egyiptomi vízgazdálkodási ágazatot három különböző szemszögből vizsgálom:

- infrastrukturális háttér (a gazdasági szempont)
- intézményi alap (politikai szempont)
- nemzetközi hatások (környezeti szempont).¹⁵

12 Verhoeven, 2015.

13 Molle et al., 2009.

14 A SWOT-elemzés betűszó az angol *Strengths* (erősségek), *Weaknesses* (gyengeségek), *Opportunities* (lehetőségek) és *Threats* (veszélyek) szavak kezdő betűiből áll össze.

15 Dudlák, 2018.

Egyiptom esete jól példázza a különböző MENA-országok vízszegénységével kapcsolatos kormányzati politikák szélesebb körű következményeit, és alapot nyújt az egyes ajánlások részletes, technikai megvalósításához, valamint megmutathatja a régió vízhiányának kezeléséhez vezető lehetséges utakat. Egyiptom esete összehasonlítható a világ más, vízhiánnyal sújtott országával is.

A kutatás feltételezi, hogy az egyiptomi vízválságért három tényezőcsoport felelős:

1. emberi (társadalmi): népességnövekedés (a kereslet hirtelen megnövekedése).
2. politikai: gyenge irányítás, ahol a politika felülkerekedik a gazdasági racionalitáson (elavult vízhasználati technikák, hatékonyság és magánberuházások hiánya).
3. természeti: súlyos környezeti kihívások (a vízkészletek minőségének és mennyiségének romlása, éghajlatváltozás).

A következő fejezetekben történelmi, empirikus és statisztikai adatokat közlök az egyes kihívásokról az országban látható legújabb vízügyi fejleményeinek fényében. Az elemzésben különös hangsúlyt kap az „arab tavasz” utáni időszak, annak érdekében, hogy lássuk, az elmúlt évtized politikai zűrzavarai hogyan hatottak a társadalom, a gazdaság és a környezet közötti kapcsolatra, és hogyan teremtettek belső és külső tényezőket új feltételeket és kihívásokat a vízgazdálkodás számára Egyiptomban.

4. AZ EGYIPTOMI VÍZVÁLSÁG TÉNYEZŐI (EMBERI, TERMÉSZETI, POLITIKAI)

4.1. VÍZKÉSZLETEK EGYIPTOMBAN

A Nílus a Föld leghosszabb folyója; 6700 km hosszú folyása során kialakított vízgyűjtő területe Afrika területének egytizedét (közel 3 millió km²) foglalja magában. Helyzete éghajlati szempontból kedvezőtlen: a folyó völgy trópusi, szubtrópusi és sivatagi övezeteken át húzódik, olyan területeken, amelyek túlzottan ki vannak téve az erdőirtásnak, a kedvezőtlen talajfolyamatoknak, a globális éghajlatváltozás miatti általános hőmérséklet-emelkedésnek és a szélsőséges időjárás viszonyoknak. Ezekhez a zord „külső körülményekhez” politikai megosztottság is társul: a vízgyűjtő területen tizenegy ország osztozik.¹⁶ Ezek az országok jelentősen különböznek a Nílusból való részesedésük és a vízfelhasználás mértéke alapján; kivétel nélkül, mindegyiknek drasztikus népességnövekedéssel kell megbirkóznuk, ezért a helyiek jelentős mértékben függenek a folyótól, és ez a függés a jövőben csak tovább nő. A közvetlenül a Nílus-medencében élők száma 160 millióra becsülhető. A Nílus-medence országainak az összlakossága viszont a 400 milliót is elérheti. A növekvő népesség növekvő élelmiszer-, víz- és energiaigényt jelent, ám a folyó csak korlátozottan képes kielégíteni ezeket az igényeket. A régió „belső körülményeit” illetően egy másik – a népességnövekedéssel összefüggő – kedvezőtlen körülmény, hogy számos konfliktusövezet, illetve politikailag és társadalmilag instabil területek jellemzik. Ezek az erőforrásharcok újabb tényezőt jelentenek a nem megfelelő erőforrás-felhasználásban, illetve azok pazarlásában.

16 Ezek az országok: Burundi, Kenya, Ruanda, Kongói Demokratikus Köztársaság, Tanzánia, Uganda, Eritrea, Etiópia, Dél-Szudán, Szudán és Egyiptom.

Egyiptom a Nílus legnagyobb vízfogyasztója, vízellátása 96%-ban csak ettől a folyótól függ. A vízkészletek fennmaradó 4%-át a felszín alatti víz, a Sínai-félszigetről és a sivatagokból származó minimális vízellátás biztosítja, valamint némi eső az év folyamán.¹⁷ A vízfelhasználás sokrétű: ivóvíz, háztartási fogyasztás (mosás, főzés, tisztálkodás), mezőgazdaság, halászat, turizmus, közlekedés és energiatermelés. Az egyiptomi statisztikai hivatal (*Central Agency for Public Mobilization and Statistics*, rövidítve: CAPMAS) szerint az egy főre jutó vízkészlet 1947-ben 2526 m³ volt, 1970-ben 1672 m³, 2013-ban pedig már csak 663 m³. Az előrejelzés szerint 2025-re ez a szám 582 m³-re csökken fejenként. (Az abszolút vízhiány határa évi 500 m³ víz/fő/év).¹⁸

Jelenleg az öntözéses mezőgazdaság által felhasznált vízmennyiség 59 milliárd köbméter évente. Becslések szerint ennek a mennyiségnek csak 60%-át használják fel ténylegesen, 40%-a pedig a folyamat során elvész.¹⁹ Becslések szerint a teljes egyiptomi vízigény elérheti az évi 79,5 milliárd köbmétert. A rendelkezésre álló vízmennyiség és a vízigény között tehát jelentős különbség van.²⁰

Egyiptom lakossága jelenleg több mint 100 millió fő, és az előrejelzések szerint 2050-re 120–150 millióra fog emelkedni. A hatalmas népességnövekedés növeli az élelmiszer-szükségletet, és jelentősen megnöveli a beépített területek méretét a Nílus völgyben a mezőgazdasági tevékenység rovására. Például 1975 és 1995 között a városiasodás miatt nagyjából 220 000 hektár termőterületet veszített el Egyiptom a Nílus mentén.²¹

4.2. MEZŐGAZDASÁG

Egyiptomban a mezőgazdaság jelentősége túlmutat hagyományos, történelmi szerepén. Amellett, hogy a tanulmány lezárásakor a nemzetgazdaság jelentős részét teszi ki (a GDP 14,6%-a, és közvetve és közvetlenül a lakosság mintegy 55%-a kapcsolódik a mezőgazdasághoz),²² és a legjelentősebb vízfelhasználó (80–85%), nemcsak élelmiszert termel az emberek számára, hanem exportbevételt biztosít, illetve nyersanyaggal látja el az ipari termelést.²³

Míg 1960-ban az ország a búza kivételével teljesen önellátó volt az alapvető élelmiszerek tekintetében, addig ma már szakadék tátong az alapvető élelmiszerek termelése és fogyasztása között. Ez az ellátási kihívás áll Egyiptom élelmiszerbiztonságának középpontjában, ez pedig meghatározza az ország gazdasági és társadalmi stabilitását.²⁴ Ouda és társai szerint „*az élelmiszerbiztonság fogalma három fő pilléren alapul: az élelmiszer elérhetőségén, az élelmiszer hozzáférhetőségén és az élelmiszer stabilitásán.*”²⁵ Ebben az összefüggésben a hozzáférhetőség az alapvető élelmiszer-alapanyagok észszerű és megfizethető árát jelenti.

A búza társadalmi jelentősége a statisztikai adatokból is kiolvasható: Egyiptomban az átlagos napi kalóriabevitel egyharmada ebből az alapvető élelmiszerből származik.²⁶ A búza

17 El-Nasha – Elyamany, 2018. 2383. o.

18 Water resources 2014.

19 Negm et al., 2019. 353. o.

20 Ouda, 2016. ix. o.

21 Satoh – Abouloos, 2017. 267–268. o.

22 Egypt's National Strategy, 2011. 61. o.

23 El-Nashar – Elyamany, 2017.

24 Ouda – Zohry, 2017. 1. o.

25 Ouda – Zohry – Kamel, 2017. 91. o.

26 Ouda, 2016. 34. o.

után a rizs is alapvető élelmiszerforrás, amelyből Egyiptom többet termel, mint amennyit elfogyaszt, így marad exportra.²⁷ Bár nem alapvető élelmiszer, ki kell emelni még a gyapotot, amely alapanyagot biztosít a textilipar számára, és a XIX. század óta lényeges szerepet játszik az egyiptomi mezőgazdaság extenzív fejlődésében.

A vízkészletek szűkössége miatt az egyiptomi kormány 2016-ban úgy döntött, hogy hat tartomány kivételével nem engedélyezi a rizstermesztést az országban. Ezáltal a rizstermelés egyharmadával csökkent, ami sok vizet takarít meg más mezőgazdasági tevékenységek számára.²⁸ Egyiptom minden egyes milliárd köbméter vízvesztéssel 200 000 hektár földterületet veszít. Öntözés hiányában a sivatag veszi át a korábban megművelt területek helyét.

Egyiptom ma a világ legnagyobb búzaimportőrei közé tartozik, és ez az importtól való függés súlyos következményekkel járhat. 2010-ben, amikor a változó időjárási viszonyok világszerte búzahiányhoz vezettek, az egyiptomi állam nem tudta biztosítani a megfelelő búzaellátást a vidéki területeken, így az árak háromszorosukra növekedtek. Az elégedetlenség 2011 elejére rendszerellenes tüntetésekhez vezetett, amelyek végeredményben Mubarak²⁹ lemondását hozták.³⁰

Egyiptom agrár- és vízügyi irányítása adminisztratív kihívásokkal néz szembe, mivel a hatáskörök elhatárolása a kijelölt intézmények között homályos, átfedésekkel teli.³¹ A vízügyi ágazat irányítása azonban, a gazdaság más ágazataihoz hasonlóan, erősen centralizált.³²

A mezőgazdaság fenntartása, igazgatása és fejlesztése ebben a vízhiányos helyzetben kihívást jelent. Minden alkalommal, amikor az ország számára elégtelen a jelen lévő víz a fogyasztás kielégítésére, a „fontosabb” fogyasztási szektorok (például a háztartások és az ipar) részesülnek előnyben a rendelkezésre álló vízből. A vízhiányt részben a csak részben megújuló felszín alatti vízkészletek túlzott felhasználásával kompenzálják. Sajátos a kölcsönhatás a folyó és a Nílus völgyének felszín alatti vízkészletei között: minél hatékonyabb a folyóból származó vízfelhasználás, annál kevesebb marad a felszín alatti víztározók feltöltésére.³³

A városokban élő több ember azt jelenti, hogy a vízigény nagyobb mértékben koncentráldódik egy adott területen. Ez jelentős terhet ró a vízellátási infrastruktúrára. A nagyobb infrastruktúrális nyomás miatt előfordulhat, hogy az ivóvizet nem kezelik megfelelően a fogyasztás előtt, így a szennyvíz- és ivóvízhálózatban lévő víz keveredhet.

A nyári hónapok különösen megterhelőek. A szárazság és a Nílus alacsony vízállása miatt egyes városok akár napokig vízellátás nélkül maradnak, ami megnehezíti az olyan létfontosságú szolgáltatások, mint a kórházak hatékony működését. Kairóban és más terjeszkedő nagyvárosokban ezrek kényszerültek arra, hogy illegális vízvezetékeikkel megcsapolják az állam által üzemeltetett vízhálózatot. Mivel ezeknek az embereknek a vízhálózathoz való legális csatlakozás többnyire nem megfizethető, a hatóságok szemet hunynak a helyzet felett. A probléma az, hogy ezek a fabrikált vízvezetékek kevésbé hatékonyak, mintha hivatalosan csatlakoznának a hálózatra.

27 Ouda, 2016. 70. o.

28 Egypt decreases, 2016.

29 Hoszni Mubarak Egyiptom elnöke 1981 és 2011 között. Elnökségét Egyiptom amerikai és izraeli orientációja, az arab világon belüli térvesztése határozta meg, amely az egyiptomi belpolitikában a katonaság hatalmának erősödésével párosult.

30 Werrell et al., 2015. 35. o.

31 Barnes, 2014. 17. o.

32 Luzi et al., 2008.

33 Satoh – Aboulroos, 2017. 272. o.

4.3. AZ ÉGHAJLATVÁLTOZÁS KIHÍVÁSA

A Nílus-delta part menti területein a mezőgazdasági tevékenység kettős veszélynek van kitéve. Egyrészt a Nagy Asszuáni-gátnak köszönhetően a Nílus tápanyagban gazdag üledéke nem jut el a tengerbe, így a partvonal nem épül tovább. Másrészt ezzel a folyamattal párhuzamosan a partvonalat a tengerszint emelkedése is fenyegeti (egyes mérések szerint ez évi 3,7–7,7 mm között van). A tenger előretörése veszélyezteti a mezőgazdasági termelést, mivel a termőterületeken a földet és a vizet sóssá teszi. Becslések szerint a Nílus-delta északi részén a sólerakódás problémája nagyjából 900 000 hektár földterületet érint.³⁴ A part menti termőterületeken a veszélyt az erős szelek és viharok számának és intenzitásának növekedése is fokozza. Ezért a part menti természetes és mesterséges homokdombok (dűnék) kiemelkedő szerepet játszanak e káros hatások csökkentésében. Így minden olyan tevékenység, amely ezek csökkentésére irányul (pl. különféle építőanyagok bányászata), káros.³⁵ Az egyiptomi hatóságok szerint az emelkedő vízszint és a tengervíz behatolása miatt hamarosan akár ötmillió ember lakókörnyezete és megélhetése is veszélybe kerülhet.³⁶

Az biztos, hogy a hőmérséklet emelkedése következtében a párolgás mértéke és általában a mezőgazdasági és háztartási vízigény tovább fog nőni Egyiptomban.³⁷ Egyelőre nem világos, hogy a hőmérséklet emelkedése milyen hatással van a Kék-Nílus etiópiai eredetére mint elsődleges vízforrásra, azaz hogy az esős évszakban milyen mértékű csapadéknövekedésnek vagy -csökkenésnek lehetünk tanúi. Jelenleg az Etióp-félföldön több a csapadék, mint a korábbi évtizedekben, de a csapadék eloszlása rendszertelen és egyenetlen. Az előrejelzések szerint egyre kevesebb „normális” év lesz, melyben az éves csapadékmennyiség majd eléri a 70–100 milliárd köbmétert.

A hőmérséklet emelkedésének negatív következményei közé tartozik, hogy bizonyos növényekben kár keletkezik, ha például intenzív fejlődési periódusuk során, a nyári hónapokban túl magas hőmérsékletnek vannak kitéve.³⁸ A hőmérséklet emelkedése rosszabb következményekkel jár Felső-Egyiptomban, mint a Földközi-tengerhez közelebb fekvő és a tengerparti régiókban nagyobb csapadékmennyiséggel jellemezhető Alsó-Egyiptomban.³⁹

Az éghajlatváltozás és a csökkenő vízmennyiség negatív hatásainak mérséklése érdekében egyes tanulmányok azt javasolták, hogy az egyiptomi mezőgazdaságnak olyan olcsó és egyszerű, víztakarékos termesztési módszereket és technikákat kell alkalmaznia, amelyek segítenek a termelés növelésében, a felhasznált víz mennyiségének csökkentésében, a talaj minőségének javításában és az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésében.⁴⁰

34 Ouda, 2016. 108. o.

35 Stanley – Clemente, 2016. Malm – Esmailian, 2012. 482. o.

36 Hussein, 2018.

37 Ouda, 2016. 25. o.

38 Ouda, 2016. 70. o.

39 Ouda – Zohry, 2016. 64. o.

40 Ouda, 2016. Satoh – Abouroos, 2016.

5. POLITIKAI ÉS GAZDASÁGI IRÁNYÍTÁS

5.1. A HADSEREG SZEREPE

A vízhiányos helyzet elemzése során figyelembe kell venni a főbb egyiptomi politikai és gazdasági szereplők érdekeltségeit. Egyiptom politikai gazdaságtanának egyik fő szereplője a hadsereg.

Egyiptom történelme során a hadsereg mindig is kiemelkedő szerepet játszott, mint a független Egyiptom történetében az egyik legstabilabb és legbefolyásosabb intézmény. A hadsereg és a hozzá kapcsolódó szervezetek közvetlenül irányították az egyiptomi gazdaság és államapparátus jelentős részét. Ez a kiterjedt feladatkör az egymást követő elnökök (Gamal Abdel Nasszer, Anvár Szadat, Hoszni Mubarak, Mohamed Murszí Abdel Fattah asz-Sziszí) alatt tovább erősödött, a hadsereg mindenkor jól alkalmazkodott a megváltozott hatalmi körülményekhez.⁴¹ Az Izraellel kötött békeszerződés (1979) után is megőrizte fontosságát, mivel a katonai szektorból (fegyveripar) a gazdaság különböző (polgári) ágazataira helyezte át gazdasági tevékenységének fókuszát. Az egyiptomi hadsereg mérete, befolyása és stabilitása még közel-keleti viszonylatban is páratlan.⁴² A hadsereg létszámát 450 000 főre becsülik, míg a Központi Biztonsági Erők további 350 000 katonával rendelkeznek. A kiegészítésekkel együtt tehát mintegy egymillió szervezetet alkotnak.⁴³

A hadsereg és intézményei olyannyira beágyazódtak az emberek mindennapi életébe, hogy az alapvető közszolgáltatásokat (víz, szennyvíz, szemét), a közlekedést és az építőipari tevékenységeket is a katonasághoz kapcsolódó, erre szakosodott intézmények végzik. A hadsereg üzemeltet éttermeket, szállodákat és bevásárlóközpontokat is. A hadsereg jelentős mezőgazdasági földterületekre tette rá a kezét, és alvállalkozói figyelemre méltó profitot termelnek ezekből, mivel az általuk előállított áruk közül sokat külföldre exportálnak. A fő probléma az, hogy miközben ezek az üzletek jelentős előnyökkel járnak (sok ágazatban a hadsereg monopóliumot élvez, és kiemelt állami támogatásban részesül), ezek a projektek adómentesek, és nem felelnek meg az elszámoltathatóság követelményének. Ráadásul összességében a hadsereg bevételei nem közvetlenül a költségvetést gyarapítják, hanem egy szűk csoport gazdagodását szolgálják.⁴⁴ Az egyiptomi energiatámogatások (szubvenciók) elsődleges haszonélvezője a hadsereg, mivel hatalmas befektetőnek számít az energiaigényes gazdasági ágazatokban.⁴⁵ (Összességében az ártámogatások évente átlagosan a GDP 10%-át, a kormányzati költségvetés negyedét teszik ki.)⁴⁶

Ezzel párhuzamosan az egyiptomi hadsereg az imázsára is figyelmet fordít, amennyiben a rászorulóknak segítséget nyújt az alapvető problémák megoldásában. (Ebben a tekintetben egyébként komoly riválisa a Muzulmán Testvériségnek. A Muzulmán Testvériség azonban 2013 közepe óta kikerült a politikai játékból, mivel a szervezetet hivatalosan betiltották.) Sziszí elnöksége alatt többször előfordult olyan tüntetés, ahol a hadsereg,

41 Abul-Magd, 2019, 56. o.

42 Springborg, 2017.

43 Springborg, 2017. 491–492. o.

44 Abul-Magd, 2019. 57. o.

45 Eibl, 2017.

46 Khan – Miller, 2016. 5. o.

miután biztosította a rendet, segélynyújtási akcióba kezdett. A Muzulmán Testvériség 2013-as bukása után a hadsereg kedvező színben tüntette fel magát, a következetességet és a biztonságot képviselte, és megvédte az országot. És bár a két egymást követő rendszerváltás (a 2011-es és a 2013-as) után az állam legitimitása alacsony az egyiptomiak szemében, a fegyveres erőkhöz vetett bizalom továbbra is magas. Ennek részben az az oka, hogy a hadsereg talán az egyetlen olyan intézmény, amely lehetővé teszi a társadalmi mobilitást, még a legalsó társadalmi rétegek számára is.

5.2. LIBERÁLIS REFORMOK ÉS A NAGYPOLITIKA

Közismert, hogy Egyiptom maga is a megaprojektek földje. A gízai piramisok, a Szezei-csatorna vagy a Nagy Asszuáni-gát jelzik, hogy Egyiptom képes minden történelmi korszakban grandiózus építmények megalkotására.⁴⁷

A Nagy Asszuáni-gát folyamatosan biztosítja Egyiptom számára a folyamatos öntözési lehetőséget, mivel a gát tározójából egész évben lehetséges a vízfelhasználás. A gát így elősegítette a mezőgazdasági termelés, valamint a termőterületek jelentős bővülését. Lehetővé vált az évi kétszeres (néha háromszoros) aratás is, ami viszont a korábbinál több víz felhasználásával járt.⁴⁸ A gáthoz kapcsolódó erőmű biztosítja az áramellátást (egyre kisebb arányban a teljes áramigényhez viszonyítva), a gát által szabályozott vízjárás pedig kiszámítható hajózást tesz lehetővé a folyón. A negatív mellékhatások között említhetjük a folyó termékeny iszapjának felhalmozódását a gát mögött, amely így nem jut el a mezőgazdasági területekre, megújítva a termőtalajt. Ezzel a problémával összefüggésben növekszik a vízi gyomok száma az öntözőcsatornáknál, valamint a Nílus-delta északi partjai is a korábbinál nagyobb mértékben vannak kitéve erózióknak.⁴⁹

A Nagy Asszuáni-gát által biztosított állandó vízhozamra támaszkodva a Mubarak-kormány 1997-ben elindította az úgynevezett Toshka-projektet. Ez egy 320 km hosszú csatornára támaszkodik, mely a Nasszer-tótól a sivatagig húzódik, hogy öntözővizet biztosítson a mezőgazdasági termeléshez a Toshka-mélyföldön. A projekt kezdetben mintegy 200 000 hektár mezőgazdasági területet kívánt hasznosítani. A célterületen a földek alacsony minősége és a jelentős párolgás miatt a projekt végül nem hozta a kívánt eredményt: a sivatag közepén kialakított oázisban a tervezett lakoságnak csak a töredéke telepedett le.

Szíszi elnök 2014-es hatalomra kerülése óta az egyiptomi politikai diskurzust a megaprojektek uralják: óriási sólepárló üzemek építése,⁵⁰ hatalmas kikötők, hatalmas területrendezési projektek (további 1,5 millió feddán földterület mezőgazdasági művelés alá vonása – ez 20%-os növekedést jelent),⁵¹ és számos lakásépítési projekt (új városok). Ezekkel a hatalmas beruházásokkal az a probléma, hogy túl sok erőfeszítésért cserébe túl lassan térülnek meg, ha egyáltalán megtérülnek. Valójában az elmúlt évtizedekben alig látunk olyan városi beruházásokat, amelyek sikeresek lettek volna. Az olyan új városok, mint Új-Qena, Új-Fayoum, Új-Toshka, Új-So-hag és Új-Ismailia, még mindig lakatlanok vagy gyéren lakottak.⁵² 2015-ben az új rezsim saját új fővárosi projektbe kezdett Kairótól keletre. A gigantikus projektet részben kínai hitelekkel

47 Mossallam, 2014.

48 Negm et al., 2019. 353. o.

49 Satoh – Abouroos, 2017. 63. o.

50 Egypt pledges \$51 billion, 2018.

51 Galal, 2017.

52 Rabie, 2019b.

finanszírozzák, és 6,5 millió embernek kíván otthont teremteni az új kormányzati negyedhez kapcsolódva. A kritikusok szerint a kormány célja, hogy „elmeneküljön” a túlszűfolt Kairóból, és elhatárolja magát az egyszerű emberektől, akik komoly kihívást jelenthetnek a kormánynak.

A nagyszabású projektek hatalmas pénzügyi tőkét igényelnek, ennek érdekében pedig a jelenlegi egyiptomi vezetés felhasználja kapcsolatait mind a nemzetközi pénzügyi intézményeknél (Világbank, Nemzetközi Valutaalap), mind az Öböl-országoknál és Kínánál. Az új egyiptomi rezsim 2016 és 2019 között 12 milliárd amerikai dollárt vett fel a Nemzetközi Valutaalaptól. Ezeknek a támogatásoknak azonban jelentős ára van, és a költségeket „áttételesen” Egyiptom legszegényebb rétegei viselik. A gazdaság „racionalizálása” érdekében Sziszi fokozatosan megpróbálja megszüntetni az élelmiszer-, gáz- és gyógyszer-támogatásokat, ami viszont megnehezíti az átlagos egyiptomiak életét.⁵³

A szűkös erőforrások és a kihívásokkal teli földrajzi környezet komoly stratégiai tervezést igényel az egyiptomiak életének megszervezéséhez, ami elméletileg hozzájárul az autoriter kormányzási tendenciákhoz. Jelenleg a hadsereg minden stratégiai ágazatban érdekelt. A szűkös erőforrások és a politikai és gazdasági kultúra lehetővé teszi a virágzó korrupciót. A gazdasági liberalizáció befejezetlen maradt: miközben az uralkodó osztály nagy vagyonekat halmozott fel, az alacsony jövedelmű emberekre nagyobb gazdasági nyomás helyeződik.⁵⁴

A liberalizációs politika részeként az 1990-es évek második fele óta több száz állami vállalatot privatizáltak. Az 1990-es évek elején az egyiptomi hatóságok feloldották az import- és exportkorlátozásokat, hogy nagyobb versenyt teremtsenek az egyiptomi gazdaság számára. Mubarak gazdasági liberalizációs programját egyébként a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap is nagyra értékelte.⁵⁵ 1997-ben megkezdődött az új földtörvény végrehajtása, aminek következtében közel egymillió parasztnak kellett elhagynia földjét, és több mint 700 000 munkahely szűnt meg. A törvénynek erőszakkal szereztek érvényt, amelynek során az új törvény teljes körű végrehajtását követő földvitákban több mint 800 földbérletet öltek meg, és több mint 7000-et tartóztattak le.⁵⁶

A gazdák helyzetét azóta is nehezíti a folyamatos vízhiány és a műtrágya árának 2014 óta tartó folyamatos emelkedése. A vetőmagok ára megduplázódott, miután a kormány fokozatosan megszüntette az ártámogatásokat. A búza árát államilag tartják alacsonyan, ez azonban óriási hátrányt jelent a gazdák vállalkozásai számára.⁵⁷ E bizonytalanság következtében a vidéki területekről nagyon magas az elvándorlási hajlandóság, ami nemcsak Egyiptom nagyvárosait érinti, hanem a nyugati világ országait is, amelyeket az új egyiptomi generáció célterületnek tekint. Bár Egyiptom GDP-je 5%-kal nő, a szegénység elleni küzdelemhez („a szinten tartáshoz”) évi 7–8%-os GDP-növekedésre lenne szükség, mivel a hatalmas népességnövekedés jelentősen felemésztja a reálnövekedést. A szegénység a 2011-es forradalom óta csak nőtt, a 2015-ös adatok szerint 32,5%-os.⁵⁸

A kormány nem kíván vitát nyitni Egyiptomon belül arról, hogy a helyi társadalmi-gazdasági tényezők hogyan határozzák meg a víz felhasználását, mivel azzal a helyi elit (a katonai-ipari összefonódás) érdekeit sértené. Ehelyett az egyiptomi kormánypolitika a közhangulat negatív érzelmeit igyekszik kifelé irányítani, azt állítva, hogy a vízzel kapcsolatos problémák forrása nem Egyiptomban keresendő.

53 Abul-Magd, 2019. 60–61. o.

54 Abul-Magd, 2019. 56. o.

55 Roccu, 2013. 43. o.

56 Roccu, 2013. 47–48. o.

57 Rabie, 2019a.

58 Kaldas, 2019.

6. AZ EGYIPTOMI POLITIKAI-ÖKOLÓGIAI HELYZET SWOT-ELEMZÉSE

A korábbi adatok és a helyzet empirikus megértése alapján elemzem azokat a meglévő és lehetséges tényezőket, amelyek befolyásolhatják az egyiptomi társadalom képességeit abban, hogy felvegyék a küzdelmet a politikai, emberi és környezeti kihívásokkal.

Erősségek:

- Egyiptom világszínvonalú (minőségű és termelékenységgű) mezőgazdasággal rendelkezik.
- Egyiptom dinamikusan fejlődő fiatal népességgel rendelkezik.
- A kormány viszonylagos stabilitása és a hadsereg szervezeti kapacitása.

Gyengeségek:

- A megművelhető földterületek és vízkészletek korlátozottak Egyiptomban.
- A mezőgazdasági modernizációs kísérletek eredményei felemásak.
- Monopolisztikus, hegemon kormányzási módszerek.
- Az egyiptomi lakosság többsége elvesztette bizalmát a civil társadalomban, és helyette az állami intézményekre támaszkodik.⁵⁹
- Jelentős egyenlőtlenségek a társadalmon belül.

Esélyek:

- Egyiptom messzemenő tapasztalatokkal rendelkezik a mezőgazdasági technológiák terén.
- Egyiptom baráti kapcsolatokat alakított ki számos nagyhatalmú országgal és nemzetközi szervezettel.
- Természeti erőforrások, például gáz-, szél- és napenergia.

Fenyegetések:

- A Nagy Etiópiai Reneszánsz-gát tározójának feltöltési időszaka fokozza a vízhiányt, és gazdasági zavarokhoz vezethet Egyiptomon belül, valamint politikai problémákat okoz Egyiptom és Etiópia között.
- A megvalósíthatatlan megaprojektek értékes erőforrásokat vonnak el a konkrét, problémaközpontú helyi megoldásoktól.
- Megoldatlan társadalmi konfliktusok.
- A népességnövekedés jelentős terheket ró a gazdasági és környezeti rendszerre.
- Az állami hagyományok dominanciája.
- Az éghajlatváltozás súlyosan érintheti a környezetet és erősítheti a meglévő társadalmi egyenlőtlenségeket.
- A szomszédos régiókból érkező biztonsági fenyegetések.

⁵⁹ Hamzawy, 2019. 160. o.

AJÁNLÁSOK ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Számos kutatási projekt elemezte, hogy az egyiptomi társadalom és gazdaság milyen módon és módszerekkel tudná kezelni a vízhiányt. Ezek közül az elemzés az alábbiakban többre is támaszkodik. Az éghajlatváltozás hatásainak mérséklése olyan átalakulási folyamatként értelmezhető, amely az ipari kapacitások megváltoztatását és a régi termelési hagyományokkal való szakítást igényli. A kormányzat és a társadalom számára a legjobb stratégia, ha a javasolt lépéseket egyszerre hajtja végre, így több lépést is tesz a hatékonyabb vízgazdálkodás irányában.

A mezőgazdaságban az ún. vetésközi termesztésnek számos előnye van, különösen a talajminőség, a tápanyagtartalom és a vízhatékonyság javítása, valamint a termelékenység növelése. Vannak olyan változatai, amelyek a gazdálkodók számára szinte többletköltség nélkül bevezethetők, mégis növelik a hatékonyságot. Emellett az ugyanazon a földterületen két vagy három évig tartó vetésforgó növeli a terméshozamot, és a biodiverzitás növelése révén hozzájárul a talaj megújulásához és termőképességének növeléséhez. Mezőgazdasági kutatások szerint a növények magas ágyásokban történő termesztése az öntözővíz 20%-ának megtakarításához is vezethet, a búzatermést pedig 15%-kal növelheti.⁶⁰ Ez a módszer nem jár többletköltséggel, sőt: kevesebb műtrágyát igényel, és a kisebb öntözési igény miatt az öntözőszivattyúhoz is kevesebb üzemanyag szükséges.⁶¹

A rizstermesztés visszafogásával nagy mennyiségű víz takartható meg, mivel a rizs a növekedési időszakban nagy mennyiségű vizet igényel.⁶² A cukornád szintén nagy vízigényű növény, főként a hosszú termesztési ideje miatt.⁶³ A biotechnológia alkalmazásával az egyiptomi hatóságoknak tovább kellene növelniük a mezőgazdasági termékek minőségét (tápérték) és a talajösszetevőket (a toxikus anyagok eltávolítása). A biodiverzitás magasabb szintje fokozza az ökológiai rendszer hatékonyságát, hozzájárul annak fenntarthatóságához, társadalmi előnyeit tekintve pedig lehetővé teszi a gazdálkodók számára, hogy válságok esetén rugalmasabban reagáljanak a természeti kihívásokra.

Az új földek feltörésének sajátos korlátjai vannak, mivel többlet-vízfelhasználást igényel a Nílusból. A Nílus-völgyön túli földek feltörése a Földközi-tenger partvidéke mentén azonban bizonyos lehetőségeket rejt magában, mivel itt a nagyobb csapadékmennyiség miatt a mezőgazdaság fenntarthatóbb a Nílus vize nélkül is.⁶⁴

Egyiptomban folyamatosan egyre nagyobb mértékben használják fel újra a tisztított szennyvizet. Míg az 1980-as években évente csak 2,8 milliárd köbméternyi csatornavizet használtak fel, addig az 1990-es években ez a szám 4 milliárd köbméterre, majd 2011-re 7,5 milliárd köbméterre emelkedett.⁶⁵ Ennek további – ám körültekintő – növelése kulcsfontosságú a vízhiány csökkentése érdekében.

A párolgás jelentős tényező az egyiptomi mezőgazdaságban, mivel az országot nyáron rendkívüli hőség éri. Az ország öntözőcsatornáinak (becsült hossza 31 000 km) lefedése csökkenené a párolgási veszteséget. Ugyanígy az öntözés éjszakai ütemezése is vízmegetakarítással

60 Ouda et al., 2017. 92. o.

61 Ouda, 2016. 50. o.

62 Negm et al., 2019. 355. o.

63 Ouda – Zohry, 2016. 67. o.

64 Negm et al., 2019. 357. o.

65 Abdelsalam et al., 2014. 655. o.

jár.⁶⁶ A csepegtetési öntözés bevezetése óriási költségekkel jár, de jelentős mennyiségű víz takarítható meg, és általa a termelékenység egyértelműen nő.

Ami a vízgazdálkodást illeti, a vízhálózat fejlesztése kiemelkedő fontosságú; a műszaki fejlesztések megakadályozhatják a szivárgást, a pontos mérőórák felszerelése segítheti a túlfogyasztás visszaszorítását, és a hálózat folyamatos ellenőrzése csökkentheti a veszteségeket. Különösen fontos a lakosság vízfogyasztással kapcsolatos tudatosságának növelése.⁶⁷ A kormányzati, nem kormányzati és helyi gazdálkodó szervezetek közötti együttműködés elengedhetetlen az új technológiák bevezetésében, a tudatosság növelésében és a szűkös erőforrások (föld, víz) kezelésében.

Az egyiptomi vezetésnek változásokat kell végrehajtania az infrastruktúrát illetően, valamint a gazdaság intézményi alapjaiban, és érdemben foglalkoznia kell a gazdasági ágazatokra gyakorolt környezeti hatásokkal. Egyiptomnak teljes mértékben ki kell használnia meglévő erősségeit és lehetőségeit a hazai és nemzetközi kihívások kezelése érdekében. Ehhez társadalmi konszenzusra, a különböző társadalmi és politikai szereplők eddiginél nagyobb mértékű bevonására van szükség, különben a strukturális problémák ugyanúgy újratemethetik önmagukat, mint a múltban.

Még ha az autoriter egyiptomi vezetés hozzá is járul a politikai-környezeti-gazdasági rendszer fenntarthatatlanságához, az állam összeomlásától, és az ebből következő instabilitás (migráció, radikalizmus, szegénység) megelőzése csak egyetlen módon lehetséges: a rendszer életben tartása és lépésről lépésre történő, belülről jövő reformja. A vízkészletek mennyiségi elégtelensége és minőségi romlása, illetve más környezeti problémák kikényszeríthetik ennek a reformfolyamatnak a megindulását.

Egyiptom társadalmilag, gazdaságilag és környezetvédelmi szempontból is nehéz helyzetben van. Az ország azonban túl nagy a bukáshoz, és a nemzetközi közösség érdeke, hogy ez így is maradjon. Paradox módon a nemzetközi partnerek támogatása azonban hozzájárul egy archaikus politikai-gazdasági berendezkedés fenntartásához, amely közép-távon fenntarthatatlan.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Abdelsalam, N. M., Aziz, M. S., – Agrama, A. A. (2014). Quantitative and Financial Impacts of Nile River Inflow Reduction on Hydropower and Irrigation in Egypt. *Energy Procedia*, 50, 652–661.
- Ayeb, H., – Bush, R. (2019). Food Insecurity and Revolution in the Middle East and North Africa. *Agrarian Questions in Egypt and Tunisia*. Anthem Press.
- Barnes, J. (2014). *Cultivating the Nile. The everyday politics of Water in Egypt*. Duke University Press.
- Death of the Nile. (2017). BBC. Letöltés helye: https://www.bbc.co.uk/news/resources/idt-sh/death_of_the_nile (Letöltve: 2021. november 30.)
- Dudlák, T. (2018). After the sanctions: Policy challenges in transition to a new political economy of the Iranian oil and gas sectors. *Energy Policy*, 121. Letöltés helye: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.06.034> (Letöltve: 2021. november 30.)
- Egypt decreases areas for rice cultivation amid fears of water scarcity. (2016). Mada Masr. Letöltés helye: <https://www.madamasr.com/en/2016/10/25/news/economy/egypt-decreases-areas-for-rice-cultivation-amid-fears-of-water-scarcity/> (Letöltve: 2021. november 30.)

66 Omar – Moussa, 2016. 407. o.

67 Egypt's National Strategy, 2011. 84. o.

- Egypt pledges \$51 billion for water projects over 20 years. (2018). In *desalination.biz*. Letöltés helye: <https://www.desalination.biz/news/0/Egypt-pledges-51-billion-for-water-projects-over-20-years/8952/> (Letöltve: 2021. november 30.)
- Eibl, F. (2017). *The political economy of energy subsidies in Egypt and Tunisia: the untold story*. The Oxford Institute for Energy Studies.
- El-Nasha, W. Y., – Elyamany, A. H. (2018). Managing risks of the Grand Ethiopian Renaissance Dam on Egypt. *Ain Shams Engineering Journal*, 9. DOI azonosító: [10.1016/j.asej.2017.06.004](https://doi.org/10.1016/j.asej.2017.06.004) (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- El-Ramady, H. et al. (2017). *The Soils of Egypt*. Springer.
- Ezz, M., – Arafat, N. (2015). Water shortages bring suffering to Egypt's countryside. *Mada Masr*. Letöltés helye: <https://madasr.com/en/2015/07/29/feature/society/water-shortages-bring-suffering-to-egypts-countryside/> (Letöltve: 2021. november 30.)
- Fawaz, M. M., – Soliman, S. A. (2016). The Potential Scenarios of Impacts of Climate Change on Egyptian Resources and Agricultural Plant Production. *Open Journal of Applied Sciences*, 6, 270–286. DOI azonosító: [10.4236/ojapps.2016.64027](https://doi.org/10.4236/ojapps.2016.64027) (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Galal, R. (2017). Egypt's small farmers left in the dust by Sisi's agricultural project. *Al-Monitor*. Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/04/egypt-desert-lands-project-small-farmers.html> (Letöltve: 2021. november 30.)
- Hamada, Y. M. (2017). *The Grand Ethiopian Renaissance Dam, its Impact on Egyptian Agriculture and the Potential for Alleviating Water Scarcity*. Springer.
- Hamzawy, A. (2019). Can Egypt's Democratic Hopes Be Revived? *Journal of Democracy*, 30(4), 158–169.
- Hanna, M. W. (2015). Public Order and Egypt's Statist Tradition. *The Review of Faith – International Affairs*, 13(1), 23–30. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1080/15570274.2015.1005916> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Hussein, W. (2018). Egypt lays plans, tallies costs as rising seas threaten Nile River Delta. *Al-Monitor*. Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2018/10/egypt-climate-change-rising-sea-level-nile-river-delta.html> (Letöltve: 2021. november 30.)
- Kaldas, T. E. (2019). Egypt's Economy: Neither Collapsing nor Thriving. *TIMEP*. Letöltés helye: <https://timep.org/commentary/analysis/egypts-economy-neither-collapsing-nor-thriving/> (Letöltve: 2021. november 30.)
- Khan, M., – Miller, E. (2016). *The Economic Decline of Egypt after the 2011 Uprising*. Atlantic Council.
- Malm, A., – Esmailian, S. (2013). Ways In and Out of Vulnerability to Climate Change: Abandoning the Mubarak Project in the Northern Nile Delta, Egypt. *Antipode*, 45(2), 474–492.
- Molle, F., Mollinga, P., – Wester, P. (2009). Hydraulic bureaucracies and the hydraulic mission: Flows of water, flows of power. *Water Alternatives*, 2, 328–349.
- Oestigaard, T. (2018). *The Religious Nile. Water, Ritual and Society since Ancient Egypt*. I.B. Tauris.
- Omar, M. E. D. M., – Moussa, A. M. A. (2016). Water management in Egypt for facing the future challenges. *Journal of Advanced Research*, 7, 403–412.
- Ouda, S. A. H. et al. (2017). *Future of Food Gaps in Egypt. Obstacles and Opportunities*. Springer.
- Ouda, S. A. H., – Zohry, A. E.-H. (2016). *Management of Climate Induced Drought and Water Scarcity in Egypt. Unconventional Solutions*. Springer.
- Rabie, H. (n.d.). Why Egypt's construction boom creates ghost towns. *Al-Monitor*. Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2019/09/egypts-new-cities-risk-turning-to-ghost-towns.html> (Letöltve: 2021. november 30.)
- Rabie, H. (n.d.). Why Egyptian farmers' sons would rather migrate than work in fields. *Al-Monitor*. Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2019/02/why-farmers-sons-do-not-want-to-end-in-the-field-in-egypt.html#ixzz6aypDkUoq> (Letöltve: 2021. november 30.)
- Satoh, M., – Abouloos, S. (2017). *Irrigated Agriculture in Egypt. Past, Present and Future*. Springer.
- Saving the Nile. (2020). *Al-Jazeera*. Letöltés helye: <https://interactive.aljazeera.com/aje/2020/saving-the-nile/index.html> (Letöltve: 2021. november 30.)
- Springborg, R. (2017). The rewards of failure: persisting military rule in Egypt. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 44(4), 478–496. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1080/13530194.2017.1363956> (Letöltve: 2022. 03. 28.)

- Verhoeven, H. (2015). The nexus as a political commodity: agricultural development, water policy and elite rivalry in Egypt. *International Journal of Water Resources and Development*, 31(3), 360–374. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1080/07900627.2015.1030725> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Water resources per capita drop 60% since 1970. (2014). Mada Masr. Letöltés helye: <https://www.madamasr.com/en/2014/05/21/news/u/water-resources-per-capita-drop-60-percent-since-1970/> (Letöltve: 2021. november 30.)
- Werrel, C. E., Femia, F., – Sternberg, T. (2015). Did We See It Coming? State Fragility, Climate Vulnerability, and the Uprisings in Syria and Egypt. *SAIS Review*, 35(1), 29–46. <https://research.fit.edu/media/site-specific/researchfitedu/coast-climate-adaptation-library/middle-east/israel-lebanon-syria-amp-jordan/Werrell-et-al.-2015.-CC-Middle-East.pdf> (Letöltve: 2022. 03. 28.)

EGY RÉGI-ÚJ KONFLIKTUS ÚJRATÖLTVE – A KIÚJULT ALGÉRIAI–MAROKKÓI VISZÁLYHOZ VEZETŐ ÚT

A NEW-OLD CONFLICT RELOADED THE PATH TO THE RENEWED ALGERIAN-MOROCCAN CONFLICT

Abstract: 2021. augusztus 24-én Algéria megszakította a diplomáciai kapcsolatait Marokkóval. Bár a régió kívül elsőre Algír lépése meglepőnek tűnhetett, de az elmúlt évek történéseinek tükrében korántsem volt előzmény nélküli. A két ország viszonyát ugyanis sok, máig megoldatlan probléma terhelte, amelyeket a tanulmány különálló fejezetekben fog elemezni. Az első fejezetből látható, hogy a konfliktus magját a határkérdések és a területi viták képezték. Egyes berber kisebbségek sorsa szintén sok feszültséget generált: a második fejezetben ismertetett szaharavík és a harmadikban szereplő kabilok miatt nemegyszer alakult ki súlyos ellentét a két ország között. Ezután a tanulmány az Algír és Rabat közötti ellentét egy viszonylag új elemét vizsgálja meg, mégpedig Marokkó normalizációját Izraellel. Az utolsó fejezet pedig egyrészt röviden ismerteti a 2021. augusztus 24. óta eltelt eseményeket, másrészt pedig választ kíván adni arra a kérdésre, hogy várható-e egy újabb súlyos fegyveres konfliktus kirobbanása Észak-Afrikában.

Kulcsszavak: Algéria, Marokkó, konfliktus, Nyugat-Szahara, kabila berberek, határviszályok, normalizáció Izraellel

Abstract: On 24 August, 2021. Algeria severed its diplomatic relations with Morocco. Although at first sight, Algier's step may have seemed surprising, but it was not without precedent. Indeed, the relations has been affected by many unresolved problems. The first chapter looks at the core of the conflict – the border and territorial disputes. During the decades, the fate of some Berber minorities has generated more tensions too: the Sahrawis in Western Sahara (described in chapter two) and the Kabyle people in Northern Algeria (explained in chapter three). Also, in separate chapter the study focuses on a relatively new element of the dispute, namely Morocco's normalisation with Israel. Finally, the last chapter examines the events what happened since 24st of August 2021 and seeks to answer the question: could be an another armed conflict in North Africa.

Keywords: Algeria, Morocco, conflict, Western Sahara, Kabyla Berbers, border disputes, normalisation with Israel

1 Krajszír Lukács, nemzetközi kapcsolatok elemző és történész, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának kutatója. Kutatási területe a keleti blokk és a közel-keleti országok kapcsolata az ötvenes és hatvanas években, az észak-afrikai országok (Egyiptommal, Szudánnal és Líbiával a közép-pontban), az „arab tavasz” következményei, valamint Kína regionális szerepe.

ORCID: 0000-0003-1434-523X

A szerző további szakmai munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10053174>

E-mail-cím: krajcsir89@gmail.com

BEVEZETÉS

„A történelem megmutatta, hogy a Marokkói Királyság sohasem vetett véget az Algéria ellen irányuló ellenséges akcióknak” – nyilatkozta az algériai külügyminiszter 2021. augusztus 24-én, majd hozzátette: „Algéria úgy döntött, hogy mátol fogva megszakítja a diplomáciai kapcsolatait a Marokkói Királysággal”.² Az évtizedek óta diplomáciai szolgálatban álló Ramtáne Lamámra (Ramtān L’amāmra)³ külügyminiszter nyilatkozatát csakhamar tettek is követték. Algéria jelentősen megnövelte az 1994 óta zárva tartott határ mellett állomásozó katonák létszámát, felfüggesztett minden fennmaradó államközi együttműködést, kilátásba helyezte több tízezer marokkói állampolgár kiutasítását az országból, illetve a légtér lezárását a marokkói gépek előtt.⁴ Algéria fellépésére rövid időn belül Marokkó is reagált, hasonló válaszlépéseket helyezve kilátásba.⁵ Az észak-afrikai és közel-keleti, valamint a régió kívüli sajtóorgánumok az események kibontakozásával egyidejűleg irányították rá a figyelmet a történésekre: a legtöbb cikk egy „rég-új térségbeli hidegháború”, a legrosszabb forgatókönyvek pedig egyenesen egy (újabb) algériai–marokkói fegyveres harcok kibontakozását helyezték kilátásba.⁶

Az események alakulását tekintve túlságosan leegyszerűsítő lenne azt állítani, hogy a kiújuló ellentétek mögött kizárólag ideológiai különbségek és a két országot támogató nagyhatalmak állnak. Vagyis: a hidegháborúban a konzervatív marokkói monarchia elsősorban a Nyugattal (Egyesült Államokkal és Franciaországgal) épített ki szoros kapcsolatokat, miközben az arab nacionalista és szocialista gazdaság- és társadalompolitikát folytató Algéria a keleti blokk és az arab térség államai (Egyiptom, Líbia, Szíria) felé orientálódott – mára Algír legfontosabb politikai és katonai partnerei Kína és Oroszország lettek, miközben Rabat esetében az Egyesült Államok és az Európai Unió.

Ehelyett a tanulmány elkészülése során feldolgozott angol és magyar nyelvű szakirodalom, illetve az online elérhető cikkek és elemzések tükrében látható, hogy a konfliktus gyökerei sokkal mélyebbre nyúlnak vissza. Ennek ellenére a magyarországi történetírásban kevesen foglalkoztak a témával – a magyar kutatók közül leginkább Besenyő János tért ki az algériai–marokkói konfliktus egyes, főleg nyugat-szaharai vonatkozású elemeire –, de a nemzetközi historiográfiában is többségében (például Isabelle Werenfels az Algériáról, vagy Michael J. Willis az egész Maghreb térségről szóló írásaikban) csak maximum egy-két fejezet erejéig foglalkoztak az algériai–marokkói ellentéttel. Ezért a tanulmány nagyban hagyatkozik az elmúlt években, többnyire a regionális és nemzetközi médiában megjelent cikkekre és elemzésekre, amelyekből jól nyomon követhető az algériai–marokkói viszony megromlásának folyamata és legfontosabb állomásai.

2 Daily Sabah, 2021.

3 A tanulmányban a régebb óta ismert arab személy- és földrajzi nevek átírása a Ligeti Lajos által 1981-ben kiadott Keleti nevek magyar helyesírása című szótára alapján történt, mivel sok esetben így honosodott meg a magyar nyelvben és a köztudatban, mint például Huári Bumedi, Colomb-Béchar, Tanger. Az újabb személyek, kevésbé ismert földrajzi helyek neveinél, illetve bizonyos kifejezések esetében a szerző zárójelben adta meg a tudományos átírásban szereplő alakot, és abból vezette le a magyart.

4 AFRICOM, 2021.

5 AP, 2021.

6 AFRICOM, 2021.; Asmar, 2021.

Az első fejezetből látható lesz, hogy a területi kérdések már akkor negatívan hatottak az algériaiak és a marokkóiak közötti viszonyra, amikor még francia gyarmati uralom alatt voltak. Bár mindkét észak-afrikai állam vezetése igyekezett ezt a konfliktusforrást megoldani, de a probléma már Algéria függetlenségének kivívását követően azonnal a felszínre tört. Az 1963-ban vívott ún. homokháború következményei még évtizedekkel később is érezhetőek maradtak: ugyan azóta többször úgy tűnt, hogy sikerült a területi alapú viszályokat rendezni, de a határok „folyamatos” lezárása szétoszlatta ezeket az álmokat.

A második és a harmadik fejezet két berber eredetű népcsoport küzdelmét mutatja be: a szaharavík sorsát Nyugat-Szaharában és a kabilok életét Algériában. A két népcsoport miatt szintén gyakran alakult ki diplomáciai feszültség Algír és Rabat között, hiszen amíg Algéria az utolsó afrikai gyarmatának tartott Nyugat-Szahara függetlenségét támogatja, addig Marokkó a legnagyobb szószólója a kabilok önrendelkezésének. Sőt, nem egyszer majdnem fegyveres konfliktushoz vezetett, amikor Algéria többek között fegyverekkel is ellátta az önállóságért harcoló Polisario Frontot. Bár a szakadár kabil csoportok, mint a Mozgalom Kabília Önrendelkezéséért, esetében még mindig nem egyértelmű a külföldi támogatás, de Algír meg van győződve ennek létéről, és az elmúlt időszakban több esemény, mint például az észak-afrikai országot végigpusztító erdőtüzek, mögött kabil radikálisokat (is) sejtettek.

Nem hagyható figyelmen kívül az algériai–marokkói ellentétnek egy viszonylag új eleme sem: Izrael. A hidegháború óta Algír merev Izrael-ellenes álláspontot követett, viszont Rabat a háttérben informális kapcsolatokat épített ki Tel-Avivval. Ugyanakkor egy teljesen új helyzetet teremtett a régióban, amikor Marokkó csatlakozott azon arab államokhoz, melyek a 2020-ban megkötött Ábrahám Megállapodás keretében „normalizálták” viszonyukat a közel-keleti zsidó állammal. Ahogyan egyre mélyült a biztonságpolitikai-gazdasági együttműködés Izrael és Marokkó között, úgy nőtt Algéria aggodalma is. Amikor pedig kiderült, hogy a marokkói titkosszolgálat volt a Pegasus nevű szoftver legnagyobb felhasználója, és mintegy hatezer algériai telefonját hallgatta le, akkor az algériai vezetés ezzel magyarázta az algériai–marokkói közötti viszály elmélyülését és a diplomáciai kapcsolatok megszakítását.

Az utolsó fejezet ismerteti, hogy augusztus 24-ét követően a tanulmány lezárásáig milyen újabb konfliktusok terhelték a két állam viszonyát, mint például a földgázszállítások leállítását vagy a légtér lezárását. Végül pedig a tanulmány megvizsgálja egy súlyos fegyveres konfliktus kitörésének lehetőségét.

1. NEHÉZ ÖRÖKSÉGEK

A két ország között a tanulmány lezárásakor húzódó 1400 kilométer hosszú határvonal pontos kijelölése már Marokkó (1956-os) és Algéria (1962-es) függetlenségét követően sem bizonyult egyszerű feladatnak. Ennek gyökerei egészen az XIX. század közepéig nyúlnak vissza: az 1845-ben aláírt Lalla-Maghnia – más néven Lalla-Marnia – Egyezmény keretében Franciaország jelölte ki a határokat Algéria és Marokkó között. Akkoriban még Párizs sem tulajdonított túl nagy jelentőséget a „lakatlan, sivatagos, semmiféle anyagi haszonnal nem járó” területek adminisztratív „behatárolására” – sőt, a francia gyarmatosítóknak kedvezve szándékosan nyugatabbra tolták a későbbi években francia tengertúli megyévé nyilvánított Algéria határait.⁷ A XX. század elején lezajlott két marokkói válság után Marokkót egy francia és egy

7 Willis, 2014. 266. o.

spanyol felügyelet⁸ alá helyezték, illetve az algériai franciáknak adtak olyan városokat, mint Colomb-Béchar és Tindúf.⁹ A területi viták a két szuperhatalom – az Egyesült Államok és a Szovjetunió – rivalizálásán nyugvó hidegháború első éveiben szintén fellángoltak, amelynek oka, hogy a határterületeken a nyugati vállalatok által végzett fúrások és kutatások során jelentős mennyiségű foszfátot, földgázt, kőolajat, ólmot és vasércet tártak fel. Franciaország még Marokkó függetlensége előtt megpróbálta kijátszani a „nyersanyagkártyát”: Párizs területet ajánlott fel V. Muhammad (Muḥammad) szultánnak (1927-ben lépett trónra, 1957-ben vette fel a Marokkó királya címet, és egészen haláláig, 1961-ig viselte), ha véget vet az 1954 óta Algéria függetlenségéért harcoló Nemzeti Felszabadítási Front (*Front de Libération Nationale*, a továbbiakban rövidítve: FLN) támogatásának.¹⁰

A korabeli francia vezetés azonban rosszul mérte fel a helyzetet. Az 1957-től már királyi címet viselő Muhammad fontosabbnak tartotta egy független Algéria megszületését és a francia erőknél a régióból való kivonulását, mint a területi rendezést. Marokkóban a politikai elit és a társadalom egyaránt szimpatizált az algériai felkelőkkel. Nem egy marokkói származású személy töltött be magas pozíciót az FLN-ben.¹¹ A támogatás nem csupán diplomáciai és humanitárius segítségnyújtásban nyilvánult meg: a keleti blokkból (elsősorban Csehszlovákiából) marokkói közvetítéssel csempészték – többnyire második világháborús német – kézi fegyvereket Algériába.¹² Ráadásul az észak-afrikai monarchia hallgatólagosan engedélyezte kiképzőtáborok létesítését, illetve az FLN vezetői egyfajta hídfőként és utánpótlási bázisként használták Marokkó keleti részét. Miután 1962. március 18-án aláírták az algériai függetlenségi háborút lezáró Eviani Egyezményt, Marokkó az elsők között ismerte el az új országot, diplomáciai kapcsolatot létesített vele, és tárgyalásokba bocsátkozott a határkérdéseket illetően; kezdetben az algériaiak optimistán álltak a kérdéshez.

Azonban az időközben trónra került új uralkodó, II. Hasszán (1961-ben vette át a királyi címet, és egészen 1999-ben bekövetkező haláláig viselte) már nem osztotta apja, V. Muhammad Algériával kapcsolatos megértő nézeteit, helyette sokkal inkább a Nagy-Marokkóról szőtt álmait próbálta megvalósítani.¹³ Ugyanúgy az algériai vezetés is hátat fordított a korábbi ígéreteinek, és állandónak tekintette a francia gyarmattartók által kijelölt vonalakat.¹⁴ A csalódott és magát becsapottnak érző marokkói uralkodó 1962. július 7-én – két nappal Algéria *de jure* függetlenségének kikiáltása után – Algériába küldte a marokkói hadsereget, elfoglalva a Saf-Saf katonai támaszpontot és más kisebb településeket.¹⁵ A két ország között ezt követően még egy ideig folytatódott a diplomáciai feszültség, de az FLN továbbra sem volt hajlandó változtatni az álláspontján. A marokkói hadsereg kihasználva azt,

8 A Fezben megkötött 1912-es megállapodás értelmében Spanyolország megkapta a Rif-hegységet, a mai Nyugat-Szaharát és Ifni tartományt, de Tanger nemzetközi – többek között amerikai belga, olasz, svéd – közigazgatás alá került.

9 Nagy, 2016. 45. o.

10 Willis, 2014. 267. o.

11 Például a mozgalom egyik alapítója és később Algéria első elnöke, Ahmed Ben Bella.

12 Krajcsír, 2019.

13 A Nagy-Marokkó koncepció lényege, hogy a marokkói uralkodó Marokkó mellett teljes Mauritániát és Nyugat-Szaharát, Mali közel felét, illetve Algéria harmadát (nyugati régióját), valamint a spanyolok által birtokol Ceuta és Melilla spanyol enklávékat egy államban egyesítse. II. Hasszán diplomáciai és katonai eszközökkel – például Ifni tartományért 1958 és 1959 között háborút vívott Spanyolországgal – igyekezett megvalósítani az elképzelést.

14 Willis, 2014. 267–268. o.

15 Nagy, 2016. 48. o.

hogy a kabila berberék (bővebben a harmadik fejezetben) fellázkodtak az FLN ellen, általános támadást indított, és októberben elfoglalta szinte teljes Tindúf tartományt. A történelemkönyvekbe „homokháború” (*Sand War / Sands War*) néven bevonult fegyveres konfliktusban először Marokkó állt nyeresre, de miután Algéria rendezte a viszonyát kabila berberekkel, és a szocialista országokból (Bulgáriából, Csehszlovákiából) beérkeztek a fegyverszállítmányok, valamint több száz fő egyiptomi és kubai „önkéntes” bukkant fel az országban, megállt a marokkói előrenyomulás. A tervezett nagy méretű algériai ellentámadásra viszont nem került sor, mivel a felek november 2-án tűzszünetről állapodtak meg, és Bamakóban – Mali fővárosban – béketárgyalásokba bocsátkoztak egymással. A közvetítő szerepét a pár hónappal korábban létrejött Afrikai Egységszervezet (*Organisation of African Unity*, a továbbiakban rövidítve: OAU, később Afrikai Unió) töltötte be, amely szervezet erőfeszítéseinek köszönhető az 1964. február 20-i békeszerződés tető alá hozása.¹⁶ Az Afrikai Egységszervezet javaslatára demilitarizált zónát hoztak létre az algériai–marokkói határ mindkét oldalán, amelynek felügyeletével a tagállamokból (főleg Etiópiából és Maliból) érkező békefenntartókat bízták meg – ez volt az OAU első nemzetközi missziója.¹⁷ Bár a homokháborúban Algéria nagyobb anyagi és emberi veszteséget szenvedett el, de a fegyveres konfliktus semmiféle területi veszteséggel nem járt számára, sőt, jelentős szimpátiát vívott ki a harmadik világban, valamint szorosabbra fűzte a viszonyát a keleti blokkal és az arab nacionalista államokkal. Marokkó ezután még évekig fenntartotta az Algériával szemben támasztott területi igényeit. Ugyan 1969-ben a két ország vezetése barátsági, jószomszédsgai és együttműködési szerződést írt alá, és II. Hasszán beszédjeiben többször hitet tett a viszony rendezése mellett, végül Rabat csak az 1972. június 15-i algériai–marokkói szerződésben mondott le a követelésekről – a megállapodás egyben az OAU misszió végét és az államközi határok megnyitását jelentette.¹⁸

Az 1972-es szerződés óta eltelt évtizedekben azonban a határok helyzete továbbra is hol enyhébb, hol intenzívebb feszültségforrásként van jelen a két ország között. A marokkói hatóságok az algériai titkosszolgálatot okolták az iszlamista szélsőségesek által a marakési Atlas Hotelben végrehajtott 1994. augusztus 24-i támadásért, amelyben két spanyol turista veszítette életét.¹⁹ Emiatt Rabat visszavonta az országban tartózkodó algériaiak vízumát, amelyre válaszul Algír szintén vízumkényszert vezetett be, és ismét lezárta a határokat – azóta sem nyitották meg. A marokkói fél mind a mai napig Algériát okolja az észak-afrikai monarchián keresztül haladó, Európába tartó ember-, fegyver-, kábítószer- és üzemanyag-csempészetért. Ezek miatt Rabat 2015-ben bejelentette egy 140 kilométer hosszú, szögesdróttal és állandó őrséggel ellátott határfal felépítését.²⁰ Az algériai oldalon pedig a „marokkói bűnözéssel” próbálták alátámasztani a határzárát: az algériai rendőrség szerint csak 2018-ban Marokkó felől 200 tonna hasist és több mint hatmillió tablettát foglaltak le.²¹ Az algériaiak a marokkóiakat követve szintén kamerákkal, drótkerítésekkel és

16 Az Afrikai Egységszervezetet 1963-ban hozta létre 32 részes állam, és az 1999-es nyilatkozatban döntöttek annak felszámolásáról, valamint egy új pán-afrikai szervezet felállításáról. Ennek eredményeként kezdte meg működését 2002-ben az Afrikai Egységszervezet utódjának is tekinthető Afrikai Unió (African Union). Forrás: About the African Union.

17 Alan, 1990. 97. o.

18 Djallil, Nizar, 2018. 7. o.

19 Azóta kiderült, hogy egy a Franciaországban működött iszlamista hálózat felelős az akcióért, amely Marokkóban toborzott franciául beszélő terroristákat. White, 2020. 142. o.

20 Pákozdi, 2017. 57. o.

21 BBC, 2021.

jelzőberendezésekkel felszerelt kerítések emeltek. A COVID–19 pandémia miatt hozott szigorítások tovább növelték a szakadékot a két ország között, főleg miután a szigorú algériai járványügyi intézkedésekre reagálva az oráni marokkói konzul „ellenséges országnak” nevezte Algériát – emiatt az algériai külügy *persona non gratának* nyilvánította a diplomatát.²²

Természetesen 1994 óta történtek próbálkozások a kapcsolatok rendezésére és a határok újrainyitására. Az 1999-ben trónra került VI. Muhammad (Muḥammad) (1999 óta a tanulmány lezárásáig viseli a királyi címet) apjával, II. Hasszánnal ellentétben sokkal békülékenyebb volt, és igyekezett normalizálni a bilaterális kapcsolatokat. A szintén ugyanabban az évben Algéria elnökévé váló Abdel-Azíz Búteffika (‘Abd al-‘Azīz Bū Taḥfīqa) nem zárkózott el a marokkói békejobbtól. 2004-ben eltörölték az algériaiak vízumkötelességét, amelyet a szomszédos ország két évvel később viszonzott. Bár Rabat az utolsó pillanatban lemondta az 2005 júniusára tervezett államfői találkozót, de mindkét társadalom értelmiségi, politikai és üzleti körei támogatták a bilaterális kapcsolatok normalizációját, amelyet rendszerint gazdasági, geopolitikai, kulturális és vallási érvekkel igyekeznek alátámasztani – például a határok zárva tartása még 2018-ban is közel 16 milliárd dollárnyi kárt okozott mindkét országnak.²³ Csakhogy hiába a pozitív hozzáállás, a zárt határok további súlyos konfliktusokat okoztak 2021-ben. Az év elején Rabat engedélyezte a gyógyszerészeti, ipari és kozmetikai célú cannabis termesztését. Erre válaszul az algériai hatóságok a „kábitószerek-kereskedelem megnövekedésére” hivatkozva lezárták a Fígig-oázis algériai oldalán fekvő körülbelül 1500 hektárnyi területet, ahol a marokkói farmerek – dacára a határzárnak – Algír hallgatólagos beleegyezésével éveken keresztül datolyát termeszthettek.²⁴ Ez a lépés mind a helyi farmerekben, mind az algériai–marokkói vegyes családokban élőkben indulatokat váltott ki, amely zavargásokhoz vezetett a térségben. Az algériai oldalról is több párt és szervezet állt ki a szabályozás enyhítése mellett, de hiába gyakoroltak nyomást a kormányra, Abdelmadzsíd Tabbún (‘Abd al-Mağīd Tabbūn) algériai miniszterelnök 2021 júniusában közölte, hogy „nem nyithatjuk meg a határokat olyan országgal, amely napi szinten támad minket”.²⁵ Erre (is) reflektálva VI. Muhammad király a trónra kerülésének 22. évfordulója alkalmából tartott ünnepélyes beszédében hangsúlyozta, hogy a „két testvéri nép között normálisnak számítanak” a szabad határok, s azok lezárása szembemegy a természetes jogokkal – de az uralkodó felhívása süket fülekre talált az algériai vezetésben.²⁶

2. A KONFLIKTUS ÚJRATÖLTVE: NYUGAT-SZAHARA KÉRDÉSE

Az 1970-es évek elején Algéria és Marokkó alighogy rendezte a területi vitáit, az évtized közepén máris egy újabb konfliktus alakult ki: Nyugat-Szahara. Eleinte Algéria, Marokkó és még Mauritánia egyaránt elkötelezte magát az itt élő saharávi (šahrāwī) berberék függetlenségi törekvései mellett, és mindhárman támogatták a Polisario Front (*Frente Popular para la Liberación de Saguía El-Hamra y Río de Oro*) Spanyolország ellen vívott harcát.²⁷ Meglepő

22 Middle East Monitor, 2020.

23 Oumazzane, 2021.; BBC, 2021.

24 Africa News, 2021a.

25 BBC, 2021.

26 Alaoui, 2021.

27 Ezekről bővebben: Krajcsír, 2020.

módon Algírt kezdetben kevésbé foglalkoztatta „*Afrika utolsó gyarmatának*” küzdelme, mint Rabatot és Nouakchottot. Ráadásul az 1972-es szerződésben II. Hasszán Algéria részének ismerte el Kelet-Szaharát, cserében az algériai vezetés elfogadta Marokkó Nyugat-Szaharával kapcsolatos területi igényeit. Az arab államfők 1974-es rabati csúcstalálkozóján az 1965-ös államcsínnel hatalomra került Huári Bumédien algériai elnök személyesen közölte a marokkói delegációval, hogy nincs kifogása a térség felosztása ellen – ezt a kijelentését később megismételte a mauritániai küldöttség előtt is.²⁸

Csakhowy 1975-től Algéria a korábbi nyilatkozatokhoz képest teljes egészében más álláspontot kezdett el képviselni az ügyben. Miután Spanyolország bejelentette kivonulását Nyugat-Szaharából, a „Nagy-Marokkó” megvalósítását továbbra is szem előtt tartó II. Hasszán elindította a „zöld menetet”, amely során 350 ezer marokkói civil 25 ezer katona biztosítása mellett bemasírozott a területre. Ezzel párhuzamosan a mauritániai fegyveres erők megszállták Nyugat-Szahara déli részét. Pár nappal később a marokkói, a mauritániai és a spanyol diplomácia megkötötte a madridi megállapodást, amely értelmében Nyugat-Szahara kétharmada felett Rabat, egyharmada felett pedig Nouakchott rendelkezett.²⁹ Az algériai kormány és közvélemény hevesen tiltakozott a „szaharávik elárulása” és Algír „kihagyása” miatt. Való igaz, hogy Algériában rendkívül érzékeny témának számított – lényegében mind a mai napig annak számít – a gyarmatosítás és a függetlenségi mozgalmak harca, de az akkori algériai vezetés kemény reakciói nem pusztán az antikolonialista érzelmekből fakadtak, hanem komoly gazdasági és geopolitikai érdekeik veszélybe kerüléséből is.³⁰ Az FLN úgy értelmezte a nyugat-szaharai eseményeket, mint a „Nagy-Marokkó” megvalósításának első lépcsőfokát, amelyet hamarosan újabbak fognak követni – többek között Rabat egy újabb homokháborút fog indítani a nyugat-algériai területek megszerzéséért. Másodszor az algériai vezetést nyugtalanította, hogy a korábbi szövetségesüknek tartott Mauritánia milyen könnyen és gyorsan megtalálta a közös hangot Marokkóval. Ez pedig azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy körbezárják és – az Egyesült Államok, Franciaország támogatásával – elszigetelik Algériát Észak-Afrikában. Harmadszor az algériaiak régóta próbálták a déli és a nyugati területeken áthaladó autópályát és/vagy vasútvonalat kiépíteni azért, hogy az itt kitermelt nyersanyagokat (foszfát, ólom, vasérc) elszállíthassák a kétezer kilométerre nyugatra fekvő atlanti kikötővárosokba.³¹ A marokkóiak és mauritániaiak közös beavatkozása ezeket az útvonalakat zárta el Algéria elől.

Míndezen okokból kifolyólag Algír nyíltan a Nyugat-Szahara elfoglalása ellen küzdő Polisario Front mellé állt. Az algériai hatóságok megnyitották a határokat a marokkói–mauritániai megszállás elől menekülő szaharávik előtt: már 1975 végén 70 ezren, 1976 elején pedig már több mint százezeren éltek az algériai területeken.³² A Polisario Front az algériai Tindúf régióban felállított menekülttáborokban hozta létre a fegyverraktárait, kiképzőbázisait és központi parancsnokságát. Azt követően, hogy 1976-ban kikiáltották a Szaharávi Arab Demokratikus Köztársaságot (*Sabrawi Arab Democratic Republic*, a továbbiakban rövidítve: SZADK), Algéria volt az első, amely önálló államként ismerte el Nyugat-Szaharát. Erre reagálva Rabat megszakította a diplomáciai kapcsolatait Algírral. Azonban az észak-afrikai ország sem maradt adós a kemény válasszal: a legfelső becslések szerint mintegy 350 ezer

28 Willis, 2014. 273. o.

29 Crisis Group Middle East and North Africa, 2021a. 3. o.

30 Crisis Group Middle East and North Africa, 2021b. 21. o.

31 Mészáros, 2009. 171–172. o.; Willis, 2014. 273–274. o.

32 Besenyő, 2012. 118. o.

marokkóit utasítottak ki Algériából.³³ 1976. január 27-én a marokkói hadsereg megtámadta a nyugat-szaharai Amgala oázis mellett létrehozott pihenőhelyet és gyülekezési pontot, amelynek védelmét algériai katonák látták el. A mindkét fél számára súlyos veszteséggel járó összecsapásokat követően az algériai erők – több mint száz katonájukat hátrahagyva – visszavonultak a térségből.³⁴ Az incidens feldühítette az algériai katonai vezetést és közvéleményt, de végül Bumediennek sikerült megakadályoznia egy újabb „homokháború” kirobbanását. Bár a februárban lezajlott második amgalai csatában a Polisario Front bosszút állt a korábbi megalázó vereségért, de Algír ezt követően került a marokkóiakkal való bárminemű fegyveres konfrontáció. Ugyanakkor az algériaiak által nyújtott anyagi, diplomáciai és fegyvertámogatás még nőtt is: a marokkói oldalon – valamint annak szövetségesei és partnerei körében – a Polisariot gyakran *Argelisario* gúnynévvel illették.³⁵ Az algériai diplomácia 1977 első felére nyolc afrikai országot³⁶ győzött meg a SZADK elismeréséről – 2011-ig 84 állam tett így. Az Afrikai Egységsszervezetben Algéria vezette a Marokkó-ellenes frakciót, amelynek bírálatai és szankciói következtében Rabat 1984-ben kilépett az OAU-ból. Ezzel párhuzamosan a Polisariónak nyújtott algériai fegyverszállítmányok és a menekülttáborokban folytatott kiképzések jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a mauritániai erők távozzanak a térségből és Nouakchott lemondjon a területi követeléseiről.

Ugyanakkor az 1980-as években gyakorlatilag patthelyzet alakult ki Marokkó és a SZADK között – továbbá a régió belüli és kívüli változások sem kedveztek a háború folytatásának. Miután a Polisario Front másik fontos támogatójának számító Líbia 1985-ben megállapodott Marokkóval és felhagyott a SZADK megsegítésével, Algériának egyedül kellett viselnie a saharávi mozgalom finanszírozásának terhét. Csakhogy az 1986-os olajáresést³⁷ követően a súlyos belső gazdasági válságokkal és lázadásokkal szembenező ország aligha tűnt erre képesnek. Így az FLN előtt nem maradt más választás, mint rendezni a viszonyt a szomszédos monarchiával és tevékenyen részt venni a regionális integrációs folyamatokban (Magrebi Arab Unió, a továbbiakban rövidítve: MAU).³⁸ Száúdi közvetítéssel 1988 végén helyreállították a diplomáciai kapcsolatokat Algír és Rabat között: megállapodtak a határok megnyitásáról, a MAU kiépítéséről, a kölcsönös be nem avatkozásról, a gazdasági együttműködésről, valamint a nyugat-szaharai háború lezárásáról.³⁹ Ennek részeként az algériai kormány nyomást gyakorolt a saharávi vezetésre, hogy

33 Hammoudi, 2021.

34 Besenyő, 2012. 117. o.

35 Mészáros, 2009. 172. o.

36 Angola, Benin, Burundi, Bissau-Guinea, Madagaszkár, Mozambik, Ruanda és Togo.

37 1986-ban már csak 7 dollárba került egy hordónyi olaj, miközben az évtized elején még 40 dollár volt. Mivel az energiahordozók kivitele tette ki az algériai export több mint 90%-át, ezért az algériai kormány számára nagyon nehézé vált az arab világban szokatlanul magas szociális kiadások és állami szubvenciók fenntartása.

38 1964-ben Algéria, Líbia, Marokkó és Tunézia felállított egy állandó konzultatív tanácsot, amelynek célja függetlenségük megerősítése és a gazdasági együttműködés volt. A nyolcvanas évek végének eseményei, mint a hidegháború vége, a belső gazdasági és szociális nehézségek, a tagállamok közötti viszony rendezése arra készítette a térség országait, hogy újragondolják az integrációs elképzeléseiket. A négy korábbi észak-afrikai ország Mauritániával kiegészülve 1989-ben felállította a Magrebi Arab Uniót (*Union du Maghreb arab*). Céljai a vízumentesség, a szabadkereskedelmi övezet létrehozása, közös infrastruktúra-fejlesztési projektek stb. voltak. A MAU viszont csakhamar az algériai–marokkói viszály áldozatává vált: miután 1994-ben lezárták a határokat, Rabat egyszerűen befagyasztotta a közös intézmények működését.

39 Zoubir, 2021.

fogadja el az ENSZ békejavaslatát. 1991-ben Marokkó és a Polisario Front között fegyverszünet lépett érvénybe, népszavazást írtak elő a terület jövőjéről (ezt a mai napig nem tartották meg) és felállították a MINURSO nevű békemissziót.^{40, 41}

A nyugat-szaharai kérdés megoldatlansága hosszú éveken át parázsként izzott tovább: bár a 2011-ben az „arab tavasz” idején itt is zajlottak tüntetések, de az ellenségeskedés tüzét a 2020-as őszi események szították fel igazán. Októberben az algériai menekülttáborokból több százan indultak útnak a megszállt területekre, amelynek hírére a Polisario aktivistái ideiglenes táborokat emeltek fel el-Karkarátban (al-Karkarāt), köztük a Mauritániába vezető főúton. A fegyveres blokádok miatt feltorlódott 200 marokkói sofőr arra hivatkozva, hogy a fegyveresek semmiféle ellátmányt (vizet, üzemanyagot stb.) nem biztosítanak számukra, a marokkói hatóságok közbeavatkozását kérték.⁴² A marokkói hadsereg november 13-án három irányból indított offenzívát: harc nélkül elfoglalták el-Karkarátot, el-Mahbeszt (al-Maḥbes) és egyéb kisebb településeket – a forgalmat már aznap helyreállították. November 14-én a SZADK bejelentette, hogy semmisnek tekinti az 1991-es fegyverszünetet, és kisebb támadásokat hajtott végre a marokkói őrszolgák és katonai bázisok ellen. Annak ellenére, hogy 2020 végén közel harmincévnyi fegyverszünet foszlott semmivé, a november 13-át követő hetekben csak kisebb, kevés áldozatokkal járó összecsapásokra került sor, miközben a világ nagy része alig szentelt figyelmet az eseményeknek. Egyedül csak Algéria szólalt fel az ügyben: „jogos önvédelemnek” minősítette a Polisario Front támadásait, s minden fórumon élesen támadta a marokkói vezetést. Csakhogy Donald Trump 2020. december 10-i Twitter-bejegyzése gyökeresen megváltoztatta a helyzetet: az amerikai elnök ebben elismerte Marokkó szuverenitását Nyugat-Szahara felett, cserébe azért, hogy az észak-afrikai ország negyedik arab államként csatlakozik az Ábrahám Megállapodáshoz.⁴³ Ezután Algír növelte az algériai–marokkói határon lévő egységek számát, valamint 2021 januárjában a Polisario részvételével egy nagyszabású katonai hadgyakorlatot tartott Tindúf környékén. Továbbá a kormány utasította a hazai vállalatokat, hogy érvénytelenítsék a marokkóiakkal kötött kereskedelmi és pénzügyi szerződéseket.⁴⁴

Miután véget ért a hatalmi átmenet Algériában, amelyet Búteflíka elnök 2018-as távozása idézett elő,⁴⁵ valamint 2021. június 12-én megtartották a parlamenti választásokat, amelyen ismét a kormánypárt szerezte meg a legtöbb mandátumot, Algír sokkal intenzívebben kezdte el a saharávi berbereket képviselni. A külügyminiszteri posztra visszatérő Ramtáne Lamámra az első nemzetközi szereplésén, az el nem kötelezettek mozgalmának (*Non-Aligned Movement*, rövidítve: NAM) New York-i találkozásán továbbra is kiállt a saharávik mellett, követelte a 2019 óta üres nyugat-szaharai ENSZ-főmegbízotti poszt betöltését, valamint élesen elítélte Rabat katonai akcióit.⁴⁶ Július 18-án a kiújult nyugat-szaharai konfliktusra (is) hivatkozva Algír visszahívta a marokkói nagykövetét, és a monarchia álláspontjának

40 White, 2020. 111. o.

41 A MINURSO (United Nations Mission for the Referendum in Western Sahara) az 1991. április 29-i ENSZ Biztonsági Tanács határozata alapján került felállításra. Az eredeti mandátum értelmében a MINURSO feladata egy olyan átmeneti/felkészülési időszak biztosítása, amely idő alatt Nyugat-Szahara kidolgozhatja és megtarthatja azt a népszavazási kezdeményezést, amely keretében dönthet a függetlenségről vagy a Marokkóval történő integrációról. Forrás: MINURSO – Mandate.

42 Arab News, 2020a.

43 Crisis Group Middle East and North Africa, 2021b. 17. o.

44 The Arab Weekly, 2020.; Soudan, 2021.

45 Bővebben Algériáról lásd: Éva, 2019.

46 MAP, 2021.

tisztázását követelte.⁴⁷ VI. Muhammad király a július 31-i nyilatkozatában azt is megemlítette, hogy az algériaiakkal közösen kellene megoldani a nyugat-szaharai konfliktust, de pár nappal később Tabbún elnök elutasította a marokkóiak által támasztott feltételeket.

Az ekkoriban tapasztalható merev algériai elutasítást, sértődöttséget és érezhető feszültséget nem kizárólag a szaharávi berberekkel kapcsolatos történések váltották ki. Ugyanis Lamámra nyilatkozatára reagálva Rabat „kettős mércével” és „képmutatással” vádolta meg Algírt: miközben Algéria teljes mellszélességgel kiáll a külföldön élő kisebbségek jogaiért és/vagy akár függetlenségükért, addig évtizedek óta semmibe veszi az ország területén élő kabilok önrendelkezését.⁴⁸

3. TAVASZ HELYETT ŐSZ

Az Algéria északi részén fekvő Atlasz-hegység Kabília (*La Kabylie*, arab elnevezéssel: *al-Qabā'il*) nevű régiójában élő berberok kabilát beszélnek, amely a tamasek után a legtöbbet beszélt berber nyelv Észak-Afrikában. A 2012-es hivatalos adatok szerint mintegy 5,6 millió vallották magukat kabilnak, de legalább 1,5 millióan élnek Franciaországban, Kanadában és vallon városokban.⁴⁹ A domborzat és a dialektusok alapján tovább oszló Felső- és Alsó-Kabíliában élők nemcsak nyelvben, hanem kulturálisan is elkülönítik magukat a „többségi” arab-berberektől: önmagukat „Algéria őslakosainak” tartják, akiket a franciák csak az 1871-es felkelés leverése után tudtak gyarmatosítani.⁵⁰

A kabilok az algériai függetlenségi háború alatt egyetértettek az önálló Algéria megszületésével, együttműködtek a felkelőkkel – az első jelentős konferenciát, amelyen felállították az FLN törvényhozását, a kabíliai Soummam-völgyben rendezték meg – és síkra szálltak az autonómiáért is.⁵¹ Azonban a független Algéria megszületése után sem Ben Bella, sem Bumedien semmiféle autonómiára vagy megosztott szövetségi kormányzásra nem volt hajlandó. Az algériai kormány által bevezetett intézkedések és az új alkotmány – amelyben minden kulturális-nyelvi diverzitást a nemzeti egység ellen irányuló veszélynek nyilvánítottak – miatt az egyik kabila nyelvet beszélő FLN-vezető, Huszajn Ájt Ahmed (*Husayn Āyt Aḥmad*) lemondott a pozíciójáról, és megalapította a Szocialista Erők Frontja (*Front de Forces Socialistes*, a továbbiakban rövidítve: FFS) nevű pártot. Mivel a következő évben sem javult a berber népcsoport helyzete, ezért a törzsek nagy része a már korábban említett homokháború idején fellázadt az algériai állam ellen. Algír csak nagy katonai erők bevetése és politikai ígérek révén tudott úrrá lenni a helyzeten.⁵² Csakhogy miután az FLN stabilizálta a hatalmát, ezek a garanciák semmivé foszlottak: bár magát az FFS-t nem tiltották be, de az Atlasz-hegységbe

47 Crisis Group Middle East and North Africa, 2021b. 21. o.

48 Stratfor 2021.

49 Ethnologue, 2012.

50 Ugyanakkor a hivatalos algériai narratíva és egyes szakértők (Mohand Tilmatine) szerint viszont a „késői gyarmatosításból” kifolyólag született meg az ún. „Kabíla Mítosza”. Ennek értelmében a kabilok nemhogy különböznek az araboktól, hanem egyben felsőbbrendűek náluk. Ezt a nézetet hangsúlyozta a francia adminisztráció is, és különböző előjogok (szabad francia nyelvtanulás, vállalhattak hivatalt a közigazgatásban stb.) biztosításával igyekeztek őket verni a két népcsoport közé. Ezzel párhuzamosan a másik oldalon a kabíla berbereket gyakran összemosták az európaiakkal, akik szerintük az európai gyarmattartók leszármazottai. Bővebben: Tilmatine, 95–119. o.

51 Isabelle, 2007. 179. o.

52 Nagy, 2016. 49. o.

menekült fegyveres csoportokat 400 kabil halála árán felszámolták, vezetőiket letartóztatták és kivégezték – Ájt Ahmedet szintén halálra ítélték, de neki sikerült megszöknie a börtönből és Svájcban letelepednie.

Ezután a kabilok törekvései évtizedekig a háttérbe szorultak, még az arabtól eltérő betűk használatát is börtönnel sújtották. Megmozdulásaikat a térségben nagy létszámban állomásozó, közvetlenül a védelmi minisztérium irányítása alá tartozó csendőrség durván leverte, mint ahogy az az 1980-ban kirobbant „Berber Tavasszal” történt.⁵³ Bár a több mint száz halálos áldozatot követelő megmozdulás után az FFS-ből kiváló nacionalisták és liberálisok megalakították a balközép Tömörülés a Kultúráért és Demokráciáért (*Rassemblement pour la Culture et la Démocratie*, rövidítve: RCD) pártot, de szándékosan nem foglalkoztak a „berber-ügyekkel”, ezzel elkerülve a hatóságok és a többségi társadalom szeparatizmussal kapcsolatos vádjait és felszámolásukra tett esetleges próbálkozásait. Amikor viszont az 1990-es években kitört az algériai polgárháború, akkor mind a kormány, mind az ellene harcoló iszlamista csoportok (Iszlám Üdvfront, Iszlamista Hadsereg) részéről támadás érte a kabilokat.⁵⁴ Emiatt folyamatos volt a nyugtalanság és a tiltakozás a régióban: például az „iskolatáska sztrájk” miatt a kabil diákok egy teljes tanévet kihagytak, vagy miután a szélsőséges iszlamisták végeztek a népcsoport egyik híres énekesével, az aktivista temetése kormányellenes tüntetésekbe torkollott. Paradox módon a kabilok indulatai akkor csúcspontot értek el, amikor a végéhez közeledett az algériai polgárháború. Miután egy középiskolai diák máig tisztázatlan körülmények között életét veszítette egy csendőrörsön, 2001. április 20-án kitört a „Fekete Tavasz”. A hetekig tartó, a Kabilián kívül is kirobbanó összecsapásokban 126-an veszítették életüket, több ezren sérültek meg és kerültek előzetes letartóztatásba.⁵⁵ Mielőtt eszkalálódott volna a helyzet az algériaiak és a kabilok között, a polgárháború után megbékélést hirdető Búteffika nyitott a kisebbség irányába. Kivonta a csendőrségét a régióból, a 2002-es alkotmányban „nemzeti nyelvként” ismerte el a kabil nyelvet – igaz, a hivatalos, „az arabbal egyenértékű” státuszt csak a 2016-os alkotmánymódosítást követően kapta meg.

Csakhogy a „Fekete Tavasz” volt egy nem várt következménye is. Amíg az FFS és az RCD szándékosan ideológiai (arab nacionalizmus, liberalizmus, szocializmus) alapon határozta meg magát, és elutasított bármiféle, kizárólag „berber nacionalizmusra” utaló politikát, addig a közösségen belül megjelentek a nagyobb önrendelkezést követelő hangok. A legismertebb a Polgári Mozgalom lett, de mivel mind a rezsim, mind az iszlamista ellenzék igyekezett kemény eszközökkel gátat szabni a működésüknek, az RCD-ből „szeparatista nézetei miatt” kizárt Ferhat Mehenni (Ferhat Mhenni) énekes létrehozta a Mozgalom Kabília Autonomiájáért szervezetet (*Mouvement pour l'Autonomie de la Kabylie*, a továbbiakban rövidítve: MAK).⁵⁶ A hivatalosan autonómiát és az algériai politikai rendszer megreformálását követelő szervezet a megalakulását követő első években kevés támogatóval és még Kabiliában is alacsony ismertséggel rendelkezett. Ironikus módon maga Búteffika járult hozzá a MAK népszerűségéhez. Ugyanis az algériai vezetés a „külföldről szponzorált berber szeparatistákat” okolta azért, hogy a 2004-es elnökválasztást szinte egész Kabiliában bojkottálták – a helyi szavazóképes lakosság alig tíz százaléka járult az urnákhoz.⁵⁷ Búteffika ezután sokáig nem

53 Willis, 2014. 210. o.

54 Az algériai polgárháborúról szóló áttekintést lásd: Krajcsír, 2017.

55 Werenfels, 2007. 184–185. o.

56 White, 2020, 135–136. o.

57 Werenfels, 2007. 57., 72–73. o.

volt hajlandó hivatalos nyelvvé nyilvánítani a kabil nyelvet, mert szerinte „*nincs még egy olyan ország a világon, amelynek két hivatalos nyelve lenne...*”⁵⁸ A MAK a nyelvi és az önrendelkezési jogokért folytatott küzdelméből kifolyólag egyre nagyobb népszerűsége tett szert mind az észak-afrikai országban élő berber kisebbségek, mind a diaszpórák körében. Mehenni 2010. június 1-jén Párizsban kikiáltotta a tíz miniszterből álló „Kabília Ideiglenes Kormányát”, amely kinyilatkoztatta Felső- és Alsó-Kabília függetlenségét, de ez még a vezetésen belül sem aratott osztatlan sikert. A kritikák és az elnök elleni vádak („diktatori babérokra tör”) következtében Mehenninek hivatalosan deklarálnia kellett, hogy mostantól csak az autonómiáért és a nyelv oktatásáért fognak harcolni: 2013-ban teljesen átszervezték a szervezetet, önmagukat átnevezve „Mozgalom Kabília Önrendelkezéséért”-re (*Mouvement pour l'autodétermination de la Kabylie*, rövidítve: MAK).⁵⁹ Az algériai hatóságok sokáig ignorálták a szervezetet, és a kormány is igyekezett kiüresíteni annak követeléseit, többek között úgy, hogy 2016-os alkotmánymódosítással hivatalos nyelvnek ismerték el a kabil nyelvet.

Azonban ezek az erőfeszítések korántsem jártak sikerrel. A tanulmány lezárásakor egyelőre még nincs konszenzus a szakirodalomban arról, hogy mi miatt *nem* forgácsolódott szét vagy bomlott fel a MAK. A legtöbben a „külső erőket” sejtik a háttérben, mivel a nemzetközi civil és emberjogi szervezetek egyaránt felkarolták a kabilok ügyét. Továbbá az elmúlt években senki sem állt ki oly mértékben a berber népcsoport mellett, mint Marokkó. Az észak-afrikai monarchiában élő aktivisták és értelmiségiek körében már évek óta közkedvelt téma az „algériai kettős mérce”, valamint annak követelése, hogy Rabat tegyen nagyobb erőfeszítéseket a kabilok helyzetének javítása érdekében – akár a nyílt konfliktust is vállalva Algériával.⁶⁰ A marokkói kormányok hivatalosan még mindig „Algéria területi szuverenitásának és integritásának” tiszteletben tartását hangsúlyozták, de az elmúlt években a marokkói diplomáták az ENSZ-ben rendszeresen szólalnak fel a berber kisebbség mellett, vagy propaganda (*Kabil FM* működtetése) és anyagi (egyres állítások szerint havonta akár 300 ezer eurónyi) segítséget nyújtottak a MAK-nak.⁶¹ Mehenni és más vezető személyiségek gyakran járnak Marokkóba, találkoznak a marokkói kormány képviselőivel, és nyíltan támogatják Rabat külpolitikai céljait, mint például diplomáciai képviselvek megnyitását a nyugat-szaharai területeken fekvő városokban.

2021 tavaszán a kabilok körüli vita egy teljesen új szintre emelkedett: áprilisban volt a „Fekete Tavasz” 20. és a „Berber Tavasz” 41. évfordulója. Erre az alkalomra a MAK nemcsak látványos demonstrációkat szervezett, hanem még egy „digitális referendumot” is tartott Kabília függetlenségéért.⁶² Ez annyira feldühítette az algériai hatóságokat, hogy még a június eleji parlamenti választások előtt terrorszervezeté nyilvánították a MAK-ot. Algír nyomást kezdett gyakorolni Párizsra is, hogy az időközben pénzmosás miatt letartóztatott Mehennit és társait adják ki Algériának, ahol valószínűleg halálra ítélnék őket. Miután Lamámra külügyminiszter a NAM-konferencián felhozta a szaharavík ügyét, a marokkói külügy azzal vágott vissza, hogy „*Afrika egyik legősibb népének számító kabil berbernek hosszú ideje tartó elnyomás alatt sínylődnek*” és joguk van az önrendelkezésre.⁶³ Ez Algír számára a „vörös

58 Willis, 2014. 225. o.

59 Toumi, 2021.

60 Masiky, 2015.

61 Smail, 2011.

62 Merezak, 2021.

63 MAP, 2021.

vonat” átlépését jelentette, és két nappal később visszarendelte a nagykövetét Rabatból. Bár VI. Muhammad július végén igyekezett tompítani a marokkói kijelentésének élet és mindkét népcsoport (kabilok és szaharávák) esetében államközi együttműködést ajánlott fel, Tabbún ezt elutasította és a konfliktus eszkalálódására figyelmeztetett.⁶⁴

Az elnök szavai alig pár nappal később valósággá váltak. Bár Algériában sohasem voltak szokatlanok a hatalmas – akár több mint 100 000 hektár nagyságú területet letaroló – erdőtüzek, de a 2021-es augusztusi katasztrófasorozat minden korábbit felülmúlt. Augusztus 9. óta több mint 70 tüzet regisztráltak az észak-afrikai országban, amelyben a hivatalos adatok szerint 75-en – köztük 28 katona – vesztették életüket és több ezren hagyták el az otthonukat. Ugyanakkor a tüzekért nem a természetet vagy az emberi hanyagságot okolják, hanem a MAK-ot és az azt támogató „külföldi titkosszolgálatokat”. A rendőrség 36 feltételezett gyújtogatót tartóztatott le, de az is előfordult, hogy a feldühödött algériaiak meglincselték az éppen rossz helyen és rossz időben tartózkodó kabilokat.⁶⁵ Rabat még kezdetben felajánlotta két tűzoltó-repülőgépét, de Algír inkább az Európai Uniótól kért segítséget, sőt, nyíltan Marokkót tette felelőssé a tüzekért. Ami még inkább meglepő volt, hogy Algír nem egyedül a monarchiát vádolta meg azzal, hogy titkosszolgálati segítséget nyújtott a MAK-nak a „terrorakciók végrehajtásában”; Izrael egyaránt diplomáciai tűz alá vette, amely az elmúlt időszakban szintén az Algéria és Marokkó közötti ellentét egyik fő alkotóelemévé vált.⁶⁶

4. AZ IZRAEL-FAKTOR

A függetlenség kivívása után mindkét észak-afrikai ország hivatalosan Izrael-ellenes politikát folytatott, tartotta magát a hatnapos háború után elfogadott kartúmi határozat (1967) három fő pontjához – „*nemet a békére, nemet a tárgyalásokra és nemet Izrael létére*” – és kiállt a palesztinok önállósági törekvései mellett. Csakhogy amíg Algír a hidegháború végéig valóban mereven követte ezt az irányvonalat – többek közt katonákkal, tűzérségi eszközökkel és körülbelül száz repülőgéppel is segítve az egyiptomi hadsereget az 1973-as negyedik arab–izraeli háború alatt –, addig Rabat informális kapcsolatokat épített ki Tel-Avivval.⁶⁷ Ugyanakkor az uralkodók és a kormányok, tartva attól, hogy a zsidó állam nyílt elismerésével a monarchia intézményét megingató tüntetéseket robbanthatnak ki az országban, és Izraellel ellenséges algériai–mauritániai–tunéziai diplomácia jobban elszigetelheti Marokkót a régióban, sohasem kötelezték el magukat a kapcsolatok normalizálása mellett. Kezdetben úgy tűnt, hogy a marokkói álláspont még azután sem fog változni, hogy 2020-ban Bahrein, az Egyesült Arab Emírségek, Izrael és az Egyesült Államok aláírta az Ábrahám Megállapodást.⁶⁸ Az észak-afrikai országban „Palesztina nem eladó” jelszavakat skandáló és Izrael-zászlókat égető több ezer fős tüntetések törtek ki. Ezzel együtt az algériai vezetés burkoltan megfenyegette Rabatot, nehogy hátat fordítson a palesztin ügynek, mert annak meglesznek a súlyos

64 The Arab Weekly, 2021.

65 Africa News, 2021b.

66 Reuters, 2021.

67 Jelen elemzés nem tér ki bővebben az algériai–izraeli, illetve az izraeli–marokkói viszonyra. Ezekről bővebben: Abadi, 2002. 616–641.; White, 2020. 109–110. o.

68 Az Ábrahám Megállapodások több dokumentumot foglalnak magukban: a Bahrein, az Egyesült Arab Emírségek, Izrael és az Egyesült Államok által aláírt, egyoldalas deklarációt – amelyet később önállóan Szudán is aláírt, valamint az Izrael–Bahrein, Izrael–Egyesült Arab Emírségek és az Izrael–Marokkó kapcsolatait fejleszteni hivatott megállapodásokat. Forrása: The Abraham Accords.

következményei. Ebből kifolyólag nem meglepő, hogy a marokkói vezetés először nemcsak tagadta a „normalizációról” szóló híreszteléseket, hanem elítélte a Trump-adminisztrációt az Ábrahám Megállapodás megszületésében játszott szerepéért.⁶⁹

Mindezekből kifolyólag már érthető, hogy miért okozott akkora meglepetést az országban belül és kívül, amikor Donald Trump 2020 végén bejelentette: az Egyesült Államok Marokkó részeként ismeri el Nyugat-Szaharát, cserébe viszont az észak-afrikai monarchia negyedik arab országgént csatlakozik az Ábrahám Megállapodáshoz. A tanulmány lezárásakor még nem teljesen tisztázott a szakirodalomban, hogy a marokkói vezetés hirtelen miért gondolta meg magát, és pontosan mikor kezdődtek a normalizációval kapcsolatos egyeztetések, de a történelmi előzmények mellett, a gazdasági és geopolitikai tényezők egyaránt hozzájárultak a fordulathoz. A novemberben kiújuló nyugat-szaharai harcok miatt Rabatban úgy gondolták, hogy – a hidegháborúhoz hasonlóan – egy újabb, főleg Algéria-vezette sikeres diplomáciai hadjáratral és a Polisario Front katonai megerősödésével néznek szembe, amelyet a marokkói hadseregnek nyújtott nagyobb, modernebb eszközöket tartalmazó fegyverszállítmányokkal és egy nagyhatalom erős támogatásával tudnak csak ellensúlyozni. Ezzel párhuzamosan a normalizáció elősegítheti az izraeli – és részben az amerikai – befektetések megnövekedését az országban, különösen az informatika, a mezőgazdaság és a vízgazdálkodás terén. Nem utolsó szempont, hogy a COVID-19 pandémia ellen bevezetett intézkedések visszavonása után helyreálló marokkói turizmus jelentősen profitálhat az évenként érkező 50–200 ezer izraeli turistából.⁷⁰ Izrael és Marokkó már 2020. december 22-én közös nyilatkozatot tett közzé a diplomáciai kapcsolatok helyreállításáról, a kereskedelmi forgalom növeléséről, Rabatban és Tel-Avivban létesítendő „összekötő irodákról”, a légi járatok felállításáról – sőt, elsőként az arab világban, a zsidó történelem és kultúra oktatásáról a marokkói iskolákban.⁷¹

Bár 2021 elején az izraeli–marokkói normalizáció lelassult, nyáron újabb eredményeket tudtak felmutatni a felek.⁷² A hivatalos statisztikai adatok szerint a kereskedelem tovább növekedett: 2021 első felében az izraeli export 13,2 millió dollárt tett ki, miközben egy évvel korábban 8,1 millió volt. Az Izraeli–Marokkói Barátsági Bizottság júniusban tartotta meg az első ülését. Marokkói katonai teherszállító gép részt vehetett egy izraeli hadgyakorlaton, valamint sajtóértesülések szerint izraeli gyártmányú katonai kommunikációs eszközöket, megfigyelőberendezéseket és pilóta nélküli gépeket szállítottak az észak-afrikai monarchiának. A két ország hatóságai 2021. július 17-én megállapodást kötöttek a szorosabb kibervédelmi és hírszerzési kooperációról. Hosszas késlekedések után végül 2021 júliusa végén felállították a Marrákes és Tel-Aviv közötti civil repülőjáratot.⁷³ A 2019 és 2021 közötti időszakban megtartott, negyedik izraeli választást követően megalakuló izraeli kormány – 2003 óta a

69 TRI, 2020.

70 Abouzzohour, 2021.

71 Arab News, 2020b.

72 A társadalom nagy része (egy felmérés szerint a megkérdezettek kétharmada), illetve egyes politikai pártok még mindig kifogásolták a hivatalos kapcsolatok felvételét, különösen a marokkói parlament kihagyását a kérdésből. Amikor pedig 2021 májusában kirobbant az újabb fegyveres konfliktus a Hamász és Izrael között, akkor úgy tűnt, mintha megtorpanat volna az izraeli–marokkói viszony rendezése. Többek között maga a marokkói miniszterelnök is levélben gratulált a szélsőséges islamista szervezetnek a „cionista entitás” felett aratott győzelme felett, miközben 46 marokkói városban spontán, több Hamász-párti tüntetésekre került sor. Forrás: Abouzzohour, 2021.

73 Hempel, 2021.; Zaken, 2021.

legmagasabb szintű – delegációt bízta meg a monarchiába történő látogatással: a Jaír Lapid izraeli külügyminiszter vezette küldöttség augusztus 11-én szállt le Marokkóban. Bár a helyi lakosság közebben újabb Izrael-ellenes tüntetésekre került sor, és még a kormányból sem mindenki – többek között maga a marokkói miniszterelnök sem – volt hajlandó fogadni a vendégeket, de mindkét fél sikeren könyvelte el a kétnapos utat, főleg, hogy hivatalosan ennek során nyitották meg az összekötő irodát Rabatban.⁷⁴

Ugyanakkor nem csak a többtucatnyi kereskedelmi, kulturális és műszaki-tudományos szerződések aláírása keltett nagy visszhangot a nemzetközi térben. A Casablancában tartott sajtótájékoztatón Lapid teljesen váratlanul kifejezte aggodalmát „Algéria regionális szerepével kapcsolatban”, valamint elítélte Algír és Teherán egyre szorosabb együttműködését Afrikában.⁷⁵ Az algériai kormány, ellenzék és a társadalom nagy része már addig is aggódva figyelte a szomszédos ország Izrael irányába tett lépéseit. Az algériai médiában egyenlőségjelet tettek „a marokkóiak nyugat-szaharai kolonizációja” és a „Palesztina zsidó megszállása” közé, figyelmeztetve, hogy az izraeli–marokkói együttműködés Algéria elszigetelésére vagy akár „Nagy-Marokkó” megteremtésére irányul.⁷⁶ Algír elsők között ítélte el Trump 2020 decemberi bejelentését, keményen ostorozva a marokkói vezetést, mert a „határainkhoz kívánja hozni az izraeli és a cionista entitást”.⁷⁷ Ugyanakkor a normalizációból fakadó éles kirohanások egy idő után alábbhagytak, és úgy tűnt, hogy a jövőben az „Izrael-faktor” az algériai–marokkói viszályban nem lesz döntő elem.

A várakozásokkal ellentétben azonban nem így történt: a 2021. július végén kirobbant Pegasus-lehallgatási botrány – melyben a nemzetközi médiumok állításai szerint egy izraeli cég (NSO) által kifejlesztett szoftverrel hallgattak le újságírókat, ellenzéki aktivistákat, de nem egy esetben más országok képviselőit és minisztereit is – után új szintre emelkedett az Algír és Rabat közötti ellenségeskedés. A cikkek szerint ugyanis a marokkói titkosszolgálat volt a kémprogram egyik legnagyobb felhasználója, Európában élő marokkói ellenzékieteket, Polisario Front aktivistákat, sőt államfőket, mint például Emmanuel Macron francia elnököt, figyeltek meg. A fő célpont azonban még mindig Algéria maradt. A sajtóértesülések szerint mintegy hatezer algériai állampolgár mobiltelefonjára telepítették fel a szoftvert: többek között Búteflíka családját, korábbi minisztereket, diplomatákat (még az Algériában tevékenykedő külföldi nagyköveteket is), szakszervezetek vezetőit és magas rangú katonai vezetőket hallgattak le.⁷⁸ Az algériaiak az erdőtűzek esetében szintén egyfajta közös izraeli–marokkói titkosszolgálati akciót emlegettek, mivel szerintük a MAK a gyűjtogatást a Marokkó által továbbított izraeli drónokkal követték el.⁷⁹ Lapid marokkói útján elhangzott, Algír regionális politikáját bíráló kérdésekre hivatkozva Tabbún augusztus 18-i nyilatkozatban elutasította az izraeli állításokat, és a Marokkóval való viszony „felülvizsgálatával” fenyegetett. Augusztus 24-én az algériai külügyminiszter kijelentette, hogy „1948 óta egyszer sem fordult elő, hogy egy izraeli politikus egy arab ország területéről egy másik arab országot fenyegetett volna meg”, valamint felhozta, hogy „masszív és szisztematikus kémkedést” folytattak

74 A két ország diplomáciája hiába állapodott meg 2020 decemberében az összekötő iroda létesítéséről, David Govrin ügyvivő még hónapokig egy hotelből intézte a hivatalos ügyeket, mert a fővárosi vezetés nem volt hajlandó semmiféle ingatlant az izraeli fél részére bocsátani.

75 Citrinowicz, 2021.

76 Samuels, Uberti, 2021.

77 AP, 2020.

78 Bachir, 2021.

79 Samuels, Uberti, 2021.

Algéria ellen – ez lett végül a diplomáciai kapcsolatok megszakításának *casus belli*-je.⁸⁰ Rabat szerint őket annyira nem lepte meg a lépés, és Algír „*még teljesen meg fogja bánni az igazságtalan döntését*”. Nem sokkal később Jaír Lapid szintén felszólalt az ügyben: Algéria számára sokkal hasznosabb lenne, ha inkább a saját belső problémáival foglalkozna, mintsem azzal, hogy miként vonja be Izraelt a konfliktusaiba.⁸¹

Azonban az algériai vezetés számára már nem volt visszaút, a kocka el lett vetve. A diplomáciai kapcsolatok megszakítását követő hetekben tovább mérgesedett a két ország közötti viszony. Vajon ennyiben kimerül a viszály, vagy valóban hitelt kell adni annak a feltételezésnek, miszerint küszöbön az újabb „homokháború”?

KONKLÚZIÓ

„*A két országnak közös a történelme és közös az érdekei. Továbbá ez a két állam az OIC aktív és befolyásos tagjai, főleg, amikor az iszlám nevében történő közös fellépésről van szó*” – állt az 1969-ben alapított, 57 muszlim tagállamot számláló Iszlám Konferencia Szervezete (*Organisation of Islamic Cooperation*, rövidítve: OIC) 2021. augusztus 25-i nyilatkozatában, amelyben a tagok párbeszédre és az ellenségeskedés beszüntetésére szólították fel Algériát és Marokkót.⁸²

Azonban hiába a közvetítés vagy a nyomásgyakorlás, augusztus 24. óta csak tovább romlott a helyzet – különösen a berber kisebbségé. Algériában a hatóságok valóságos hajtóvadászatot indítottak a MAK ellen: szeptember elején több sejtet számoltak fel, katonai egyenruhákat, vágóeszközöket, mobiltelefonokat, hamis igazolványokat foglaltak le, valamint 27 kabilt helyeztek előzetes letartóztatásba.⁸³ Bár a szaharávik számára felcsillant a remény, amikor 2021 októberében Staffan de Misturát kinevezték az ENSZ nyugat-szaharai főmegbízottjának, de Marokkó csak erős külföldi nyomásgyakorlásra volt hajlandó elfogadni az olasz–svéd származású, több közel-keleti konfliktust (Irak, Szíria stb.) megjárt diplomátát –, és Rabat azóta sem nagyon segíti Mistura erőfeszítéseit.⁸⁴ VI. Muhammad továbbra is mereven ragaszkodik álláspontjához, miszerint Nyugat-Szahara „*soba nem volt és soba nem is lesz semmiféle tárgyalás alapja*”.⁸⁵

Pár nappal a diplomáciai kapcsolatok megszakítása után az algériai energiaügyi miniszter bejelentette, hogy nem fogják meghosszabbítani a 2021. október 31-én lejáró gázszállítási szerződést, amely az 1996-ban átadott, 1300 kilométer hosszú Magreb-Európa Gázvezetékre (MEG) vonatkozik. A fenyegetést beváltották, ugyanis november 1-jétől Spanyolország már közvetlenül kapja az algériai energiahordozókat, így Marokkó akár 50 millió dollárnyi bevétel és 700 millió köbméternyi gáz (kb. 7%-a a teljes gázfelhasználásnak) kiesésével számolhat.⁸⁶ Továbbá Algír megtiltotta az ország légtérének használatát a marokkói katonai és polgári repülőgépek előtt. Erre Rabat azt válaszolta, hogy az algériai döntés mindösszesen tizenöt (egyiptomi, török, tunéziai) járatot érintett, és amúgy is „jelentéktelen hatással” fog

80 Mualem, 2021.

81 Magid, 2021a.

82 Organisation of Islamic Cooperation, 2021.

83 Voa, 2021.

84 Crisis Group Middle East and North Africa, 2021b. 16. o.

85 Middle East Monitor, 2021.

86 Eljehtimi, Mcdowall, 2021.

járni a monarchiára nézve.⁸⁷ Ugyanakkor a legsötétebb félelmeket elevenítette meg, amikor november 3-án – a tanulmány lezárásakor még tisztázatlan körülmények között – három algériai állampolgár életét vesztette a nyugat-szaharai főúton. Bár a marokkói uralkodó még a november 6-i, Nyugat-Szaharáról szóló beszédében sem tett említést az incidensről, de a MINURSO a helyszínre sietett, és azóta vizsgálja a történeteket, miközben az algériai vezetés a marokkói hadsereget okolja, és megtorlást helyezett kilátásba.⁸⁸

Ez utóbbi fenyegetés beváltása pedig különösen nagy veszélyeket hordoz magában. Ugyanis mindkét állam Afrika vezető katonai hatalmai közé tartozik, ráadásul Algéria évek óta az ötödik-hatodik legnagyobb fegyverimportőr a világon.⁸⁹ Ezzel párhuzamosan egyik ország hadserege sem nevezhető tapasztalatatlannak. A marokkói haderő a nyugat-szaharai harcokon kívül rengeteg, főleg az afrikai államokat (Közép-afrikai Köztársaság, Mali stb.) érintő békemisszióban vett részt, miközben az izolacionista külpolitikájából kifolyólag nemzetközi szinten kevésbé aktív Algéria számára az algériai polgárháború és a helyi terrorista szervezetek elleni harc jelentett fájdalmas tanulópénzt.⁹⁰ Bár a szerző szerint a „homokháborúhoz” hasonló államközi konfliktus kevésbé elképzelhető, mivel Rabat a kiújult nyugat-szaharai harcok, Algír pedig a MAK, illetve más terrorszervezetek elleni fellépések következtében inkább elkerülné a kétfrontos küzdelmet. Ugyanakkor a kisebb, határország közötti incidensek vagy korlátozott katonai akciók megvalósulását nem lehet teljesen kizárni – különösen az olyan jellegű összecsapásoknak nagy a valószínűsége, mint amilyenekre 1976-ban került sor. Ellenben azt bátran lehet állítani, hogy egy régi-új hidegháború feléledésével egy olyan veszélyes gócpont alakult ki Észak-Afrikában, amely meghatározza majd az évtized alakulását.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Abadi, Jacob (2002). Algeria's Policy toward Israel: Pragmatism and Rhetoric. *Middle East Journal*. 56 (4), 616–641.
- About the African Union. African Union. Letöltés helye: <https://au.int/en/overview> (Letöltve: 2021. 12. 15.)
- Abouzzohour, Yasmina (2021). Partial Normalization: Morocco's Balancing Act. Arab Reform Initiative. Letöltés helye <https://www.arab-reform.net/publication/partial-normalization-moroccos-balancing-act/> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Africa News (2021a). Morocco farmers mourn loss of date palms in border standoff. Africa News. Letöltés helye: <https://www.africanews.com/2021/03/22/morocco-farmers-mourn-loss-of-date-palms-in-border-standoff/> (Letöltve: 2021. november 27.)
- Africa News (2021b). Algeria detains 36 after mob killing of man accused of starting fires. Africa News. Letöltés helye: <https://www.africanews.com/2021/08/16/algeria-detains-36-after-mob-killing-of-man-accused-of-starting-fires/> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Africa News (2021c). Algeria blames Morocco for bombing of three truck drivers. Africa News. Letöltés helye: <https://www.africanews.com/2021/11/04/algeria-blames-morocco-for-bombing-of-three-truck-drivers/> (Letöltve: 2021. november 30.)
- AFRICOM (2021). Flash Alert: Escalating Tensions Between Morocco and Algeria. AFRICOM. Letöltés helye: <https://www.counterterrorismgroup.com/post/flash-alert-escalating-tensions-between-morocco-and-algeria> (Letöltve: 2021. november 27.)
- Alan, James (1990). *Peacekeeping in International Politics*. New York: Palgrave Macmillan.

87 Arab News, 2021.

88 Africa News, 2021c.

89 Wezeman D., Wezeman T., Kuimova, 2021. 6. o.

90 Pákozdi, 2017. 54–58. o.

- Alaoui, Mohamed (2021). Crisis drags on as Algeria rebuffs Morocco's dialogue initiative. The Arab Weekly. Letöltés helye: <https://the arabweekly.com/crisis-drags-algeria-rebuffs-moroccos-dialogue-initiative> (Letöltve: 2021. november 27.)
- AP (2020). Algeria decries neighbour Morocco's normalized Israel ties. Associated Press News. Letöltés helye: <https://apnews.com/article/donald-trump-israel-algeria-algiers-africa-63c1bff8fc4b7a61c2ef-13b2e4e082f1> (Letöltve: 2021. november 27.)
- AP (2021). Morocco 'regrets' Algeria's decision to cut diplomatic ties. Associated Press News. Letöltés helye: <https://apnews.com/article/africa-business-algeria-morocco-0ae243127776fe3754d72de5c7dd6f1d> (Letöltve: 2021. november 27.)
- Arab News (2020a). Moroccan truckers stuck on Mauritania border urge help. Arab News. Letöltés helye: <https://www.arabnews.com/node/1759461/middle-east> (Letöltve: 2021. november 28.)
- Arab News (2020b). Moroccan schools to teach Jewish history and culture. Arab News. Letöltés helye: <https://www.arabnews.com/node/1776531/middle-east> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Arab News (2021). Algeria closes airspace to Moroccan aviation as dispute deepens. Arab News. Letöltés helye: <https://www.arabnews.com/node/1934036/middle-east> (Letöltve: 2021. november 30.)
- Arató László (2021). Az Európai Bíróság érvénytelenített két szerződést az EU és Marokkó között. Euro-news. Letöltés helye: <https://hu.euronews.com/2021/09/29/az-europai-birosag-ervenytelenitett-ket-szerzodest-az-cu-es-marokko-kozott> (Letöltve: 2021. november 30.)
- Asmar, Marwan (2021). A New Cold War in North Africa. Al Bawaba. Letöltés helye: <https://www.albawaba.com/opinion/new-cold-war-north-africa-1444363> (Letöltve: 2021. november 27.)
- Bachir, Malek (2021). Pegasus: From its own king to Algeria, the infinite reach of Morocco's intelligence services. Middle East Eye. Letöltés helye: <https://www.middleeasteye.net/news/pegasus-morocco-king-macron-targeted-intelligence-reach> (Letöltve: 2021. november 29.)
- BBC (2021). Letter from Africa: Lamenting the Algeria-Morocco border closure. BBC. Letöltés helye: <https://www.bbc.com/news/world-africa-57467644> (Letöltve: 2021. november 27.)
- Besenyő János (2012). A nyugat-szaharai válság – Egy magyar békefenntartó szemével. Pécs: Publikon Kiadó.
- Citrinowicz, Danny (2021). Africa emerges as next scene of confrontation between Israel, Iran. Al-Monitor. Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2021/09/africa-emerges-next-scene-confrontation-between-israel-iran#ixzz77kNrbVnk> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Crisis Group Middle East and North Africa (2021a). Time for International Reengagement in Western Sahara. Crisis Group Middle East and North Africa Briefing, 82. Letöltés helye: <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/north-africa/western-sahara/b82-time-international-re-engagement-western-sahara> (Letöltve: 2021. november 28.)
- Crisis Group Middle East and North Africa (2021b). Relaunching Negotiations over Western Sahara. Crisis Group Middle East and North Africa Report, 227. Letöltés helye: <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/north-africa/western-sahara/227-relaunching-negotiations-over-western-sahara> (Letöltve: 2021. november 28.)
- Daily Sabah (2021). Algeria cuts diplomatic ties with Morocco over wildfire allegations. Daily Sabah. Letöltés helye: <https://www.dailysabah.com/world/africa/algeria-cuts-diplomatic-ties-with-morocco-over-wildfire-allegations> (Letöltve: 2021. november 27.)
- Djallil, Lounnas, Nizar, Messari (2018). Algeria–Morocco Relations and Their Impact on the Maghrebi Regional System. MENARA Working Papers, 20, 1-23. Letöltés helye: https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/project_papers/menara_papers/working_papers/algeria_morocco_relations_and_their_impact_on_the_maghrebi_regional_system (Letöltve: 2021. november 27.)
- Eljechtimi, Ahmed, Mcdowall, Angus (2021). Morocco's options after Algeria ends gas supply. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/world/middle-east/moroccos-options-after-algeria-ends-gas-supply-2021-11-04/> (Letöltve: 2021. november 30.)
- Ethnologue (2012). Letöltés helye: <https://www.ethnologue.com/country/dz/languages> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Éva Ádám (2019). Ellenforradalmak a Közel-Keleten – Algéria. AJTK kutatói blog. Letöltés helye: <https://digitalistudastar.ajtk.hu/hu/kutato-i-blog/ellenforradalmak-a-kozel-keleten-algeria> (Letöltve: 2021. november 28.)

- Gillon, Jihád (2021). Are Morocco and Algeria on the brink of war? The Africa Report. Letöltés helye: <https://www.theafricareport.com/69676/are-morocco-and-algeria-on-the-brink-of-war> (Letöltve: 2021. november 28.)
- Hammoudi, Leïla (2021). Moroccans in Algeria fear for the future after diplomatic ties severed. Middle East Eye. Letöltés helye: <https://www.middleeasteye.net/news/morocco-algeria-diplomacy-severed-ties-fear-future?fbclid=IwAR0QUltb9z-v4Kws2b3yH78QYHK2YPMvX7uzcRnJ-hmgadHl-KtyHk-TFFdc> (Letöltve: 2021. november 28.)
- Hempel, Jonathan (2021). The Arms Deals Morocco and Israel Don't Want You to Know About. Haaretz. Letöltés helye: <https://www.haaretz.com/israel-news/.premium-the-arms-deals-morocco-and-israel-don-t-want-you-to-know-about-1.9628661> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Jacobs, Anna L. (2021). Another Morocco-Algeria Rupture Jeopardizes Gulf Outreach, Regional Connectivity. The Arab Gulf States Institute in Washington. Letöltés helye: <https://agsiw.org/another-morocco-algeria-rupture-jeopardizes-gulf-outreach-regional-connectivity/> (Letöltve: 2021. november 30.)
- Krajcsír Lukács (2020). Végjáték? A Polisario Front évtizedes harca Nyugat-Szahara önállóságáért. AJTK kutatói blog. Letöltés helye: <https://digitalistudastar.ajtk.hu/hu/kutato-i-blog/vegjatek-a-polisario-front-evtizedes-harca-nyugat-szahara-onallasagaert> (Letöltve: 2021. november 28.)
- Krajcsír Lukács (2017). Negyed évszázados „arab tavasz”. Napi Történelmi Forrás. Letöltés helye: https://ntf.hu/index.php/2017/07/11/negyed_evszazados_arab_tavasz_az_algeriai_polgarharoru_oroksege/ (Letöltve: 2021. november 28.)
- Magid, Jacob (2021a). Algeria cuts ties with ‘hostile’ Morocco, partly blaming Israel rapprochement. The Times of Israel. Letöltés helye: <https://www.timesofisrael.com/algeria-cuts-ties-with-hostile-morocco-partly-blaming-israel-rapprochement/> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Magid, Jacob (2021b). Blinken to honor Abraham Accords with Israel, UAE, Bahrain and Morocco ministers. The Times of Israel. Letöltés helye: <https://www.timesofisrael.com/blinken-to-honor-abraham-accords-with-israel-uae-bahrain-and-morocco-ministers/> (Letöltve: 2021. november 29.)
- MAP (2021). Morocco Responds to Provocations of New Algerian FM before NAM Meeting. Agence Marcoaine De Presse. Letöltés helye: <https://www.mapnews.ma/en/actualites/politics/morocco-responds-provocations-new-algerian-fm-nam-meeting> (Letöltve: 2021. november 28.)
- Masiky, Hassan (2015). Morocco Must Support Movement for the Autonomy of Kabyle Now. Morocco World News. Letöltés helye: <https://www.moroccoworldnews.com/2015/11/171865/morocco-must-support-movement-for-the-autonomy-of-kabyle-now> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Merezak, Houda (2021). The Movement for the Self-Determination of Kabylia (MAK). Morocco World News. Letöltés helye: <https://www.moroccoworldnews.com/2021/08/344150/the-movement-for-the-self-determination-of-kabylia-mak> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Mészáros Zsolt (2009). A Maghreb palesztínjai: a nyugat-szaharai konfliktus a világpolitikái érdekek árnyékában. Külügyi Szemle, 8 (4), 151–182. Letöltés helye: <https://kki.hu/kulugyi-szemle-2009-4/> (Letöltve: 2021. november 28.)
- Mheta, Dr. Mustafa B. (2021). Could the hostility between Morocco and Algeria descend into a full-blown conflict? Middle East Monitor. Letöltés helye: <https://www.middleeastmonitor.com/20210310-could-the-hostility-between-morocco-and-algeria-descend-into-a-full-blown-conflict/> (Letöltve: 2021. november 28.)
- Middle East Monitor (2020). Morocco consul leaves Algeria over ‘enemy country’ remark. Middle East Monitor. Letöltés helye: <https://www.middleeastmonitor.com/20200610-morocco-consul-leaves-algeria-over-enemy-country-remark/> (Letöltve: 2021. november 27.)
- MiddleEastMonitor(2021). PolisarioFront:MoroccanKingonWesternSahara‘fabricationandillusions’.Middle East Monitor. Letöltés helye: <https://www.middleeastmonitor.com/20211109-polisario-front-moroccan-king-on-western-sahara-fabrication-and-illusions/?fbclid=IwAR2PJ-5DBem-H7Wj8mSFFu3Lqt-p9mm49lAF7eQlauP2yYobTfP-Uz46ED3Q> (Letöltve: 2021. november 30.)
- MINURSO – Mandate. MINURSO. Letöltés helye: <https://minurso.unmissions.org/mandate> (Letöltve: 2021. 12. 15.)
- Mualem, Mazal: Straight talk from Israel’s Lapid includes criticism of US. Al-Monitor. Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2021/09/straight-talk-israels-lapid-includes-criticism-us#ixz-z77kQW5ISj> (Letöltve: 2021. november 29.)

- Nagy Georgina (2016). A független Algéria első évtizede és a magyar kapcsolat, 1962–1971. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola Modernkori Program.
- Organisation of Islamic Cooperation (2021). OIC calls on Algeria and Morocco to Place Shared Supreme Interests above all, Organisation of Islamic Cooperation. Letöltés helye: https://www.oic-oci.org/topic/?t_id=29380&t_ref=18484&lan=en (Letöltve: 2021. november 30.)
- Oumazzane, Tarik (2021). Algeria-Morocco: have we missed the bridge? Morocco World News. Letöltés helye: <https://www.morocccoworldnews.com/2014/10/142804/algeria-morocco-have-we-missed-the-bridge> (Letöltve: 2021. november 27.)
- Pákozdi Nóra (2017). Algéria geopolitikai jelentősége az arab tavasz előtt és után. Honvédségi Szemle, 145 (3), 52–61. Letöltés helye: http://real.mtak.hu/124573/1/HSZ_2016_145_3_Pakozdi_Nora.pdf (Letöltve: 2022.04.04.)
- Reuters (2021). Algeria accuses groups it links to Morocco, Israel of setting wildfires. Reuters. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/world/africa/algeria-accuses-groups-it-links-morocco-israel-setting-wildfires-2021-08-18/> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Samuels, Shimon, Uberti, Alex (2021). Morocco, Algeria and Israel on peace anniversary – opinion. The Jerusalem Post. Letöltés helye: <https://www.jpost.com/opinion/morocco-algeria-and-israel-on-peace-anniversary-opinion-678402> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Smaïl, F. (2011). Soutien financier secret du Maroc à Ferhat mehenni. DjaZairess. Letöltés helye: <https://www.djazairess.com/fr/ennaharfr/8416> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Soudan, François (2021). Morocco/Algeria: Western Sahara conflict shows signs of escalation. The Africa Report. Letöltés helye: <https://www.theafricareport.com/69335/morocco-algeria-western-sahara-conflict-shows-signs-of-escalation/> (Letöltve: 2021. november 28.)
- Stratfor (2021). The Risks of Algeria and Morocco’s Latest Diplomatic Row Over Western Sahara. Stratfor. Letöltés helye: <https://worldview.stratfor.com/article/risks-algeria-and-morocco-s-latest-diplomatic-row-over-western-sahara> (Letöltve: 2021. november 29.)
- The Abraham Accords. US Department of State. Letöltés helye: <https://www.state.gov/the-abraham-accords/> (Letöltve: 2021.12.15.)
- Tilmatine, Mohand (2016): French and Spanish colonial policy in North Africa: Revisiting the Kabyle and Berber Myth. International Journal of the Sociology of Language, 2016 (239), 95–119. Letöltés helye: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/ijsl-2016-0006/html> (Letöltve: 2021. november 29.). DOI azonosító: [10.1515/ijsl-2016-0006](https://doi.org/10.1515/ijsl-2016-0006)
- Toumi, Abdennour (2021): Algerian Berber Separatist Movement: Threat to National Unity and Territory Integrity. Orsam – Center for Middle Eastern Studies. Letöltés helye: <https://www.orsam.org.tr/en/algerian-berber-separatist-movement-threat-to-national-unity-and-territory-integrity/> (Letöltve: 2021. november 29.)
- The Arab Weekly (2020). Algeria cancels commercial contracts with Morocco, raises questions. The Arab Weekly. Letöltés helye: <https://thearabweekly.com/algeria-cancels-commercial-contracts-morocco-raises-questions> (Letöltve: 2021. november 28.)
- TRT (2020). Algeria and Qatar join growing opposition against Arab-Israel deals. TRTWORLD. Letöltés helye: <https://www.trtworld.com/middle-east/algeria-and-qatar-join-growing-opposition-against-arab-israel-deals-39921> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Voa (2021). Algeria Arrests Suspected Members of MAK Separatist Group After Attacks. VOA News. Letöltés helye: <https://www.voanews.com/a/extremism-watch-algeria-arrests-suspected-members-mak-separatist-group-after-attacks/6219317.html> (Letöltve: 2021. november 30.)
- Werenfels, Isabelle (2007). Managing Instability in Algeria: Elites and Political Change since 1995. London: Routledge.
- Wezeman, D. Pieter, Wezeman, T. Siemon, Kuimova, Alexandra (2021). Trends in International Arms Transfers, 2020. Stockholm International Peace Research Institute Fact Sheet. Letöltés helye: <https://sipri.org/publications/2021/sipri-fact-sheets/trends-international-arms-transfers-2020> (Letöltve: 2021. november 30.)

- White, Gregory W. (2020). Kingdom of Morocco. In Yom, Sean (szerk.). *Government and Politics of the Middle East and North Africa: Development, Democracy, and Dictatorship – 9th Edition*. New York: Routledge.
- Willis, Michael J. (2014). *Politics and Power in the Maghreb: Algeria, Tunisia and Morocco from Independence to the Arab Spring*. Oxford: Oxford University Press.
- Zaken, Danny (2021). Israel's Lapid in Morocco to cement diplomatic, economic ties. *Al-Monitor*. Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2021/08/israels-lapid-morocco-cement-diplomatic-economic-ties> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Zoubir, Yahia H. (2021). Why Algeria cut diplomatic ties with Morocco: and implications for the future. *The Conversation*. Letöltés helye: <https://theconversation.com/why-algeria-cut-diplomatic-ties-with-morocco-and-implications-for-the-future-167313> (Letöltve: 2021. november 28.)

AZ EGYIPTOMI TERRORELLENES MŰVELETEK ÁTTEKINTÉSE A 2010 ÉS 2020 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

THE OVERVIEW OF THE ANTITERRORIST OPERATIONS OF EGYPT BETWEEN 2010 TO 2020

Absztrakt: Ebben a munkában szeretném az egyiptomi terrorellenes műveletek elmúlt tíz évét elemezni. Ez alatt a periódus alatt Egyiptom egy soha nem látott mértékű terrorista tevékenységgel találta szembe magát, amelyet a 2020-as évre sikerült jelentős mértékben leredukálnia. Az első fejezetben az első időszakot tekintem át (2011–2013). Itt fogom elemezni a Sínai-félszigeten kitört beduin felkelés okait, a rá adott katonai válaszokat, és a Murszi-kormány terrorellenes intézkedéseit. Kezdetben még a törzsek által elkezdett felkelésről beszélhetünk, ám erre később rácsatlakoztak a terrorcsoportok is. A hadsereg pedig igyekezett hagyományos módszerekkel leverni a felkelést, ami nem volt sikeres. Ezután elemzem majd a 2014 és 2018 közötti időszakot. Ekkor a Muszlim Testvériség szétverése miatt a terrorcsoportok tevékenysége intenzívebbé, az Iszlám Állam megjelenésével pedig szervezetebbé vált, és a hadseregnek jelentős veszteségeket okoztak. Az állam részéről megjelentek a hagyományos eszközök mellett újabbak is (internetkorlátozás, határlezáráások), azonban ezek sem vezettek eredményre. Végül a 2018–2021-es időszakkal zárom az elemzésemet. Ekkor az Iszlám Állam visszaszorult, a hadsereg elkerítette, és szisztematikusan igyekeztek felszámolni a Sínai-félszigeten lévő terrorcsoportokat. Új beruházásokat indítottak a félszigeten, és próbáltak jobb körülményeket teremteni a helyieknek, hogy ezzel pedig a későbbiekben őket a maguk oldalára állítsák. Végül a következtetéseimmel zárom a munkámat. Véleményem szerint a terrorcsoportok tevékenységét főleg nyers erővel sikerült korlátozni, és a veszteségeket azok nem tudták pótolni. A terrorcsoportok visszaszorulásában a külső körülményeknek és a gazdasági, társadalmi eszközöknek kevesebb szerepe volt.

Kulcsszavak: Egyiptom, terrorellenes műveletek, Sínai-félsziget, Iszlám Állam, Muszlim Testvériség

1 Majorosi Ádám, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola. Kutatási területe az egyiptomi terrorellenes műveletek, több tanulmányt írt a Sínai-félszigeten folyó harcokról, az egyiptomi terrorellenes műveletekről, de az Iszlám Állam gazdaságpolitikájáról, és a jövő hadviseléséről is írt értekezéseket.

A szerző további szakmai munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10078066>

ORCID azonosító: 0000-0003-2939-3103

E-mail-cím: majorosiadam@gmail.com

2 Jelen tanulmány a TKP2020-NKA-09 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a Tématerületi Kiválósági Program 2020 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Abstract: In this sturdy, I will examine the Egyptian antiterrorist operations in the last ten years. Under these years the government faced serious challenges from the terrorist groups, which could have been minimised since 2020. The first three years of this period (2011–2013) will be shown in the first chapter. I will review the causes of Sinai's bedouin rebellion, and the answers of the security services, and also the antiterrorist acts of President Mursi. At the beginning the tribes led the insurgency, however the terrorist groups thrust upon it. The military tried to eliminate the insurgency with conventional tools, which was useless. Then I will examine the period between 2014 and 2018. By this time because the army dissolved the government of the Muslim Brotherhood, the activities of the terrorist cells increased. Their attacks were much more organized, and mainly the attacks of the Islamic State made serious casualties to the military. Against this huge challenge the security apparatus tried new methods (for example banned the Internet, or closed the borders). However, these measures were fruitless. At the end I will close this study with the analysis of the period between 2018 and 2021. By this time the Islamic State was pushed back, and the military tried to encircle and eliminate the terrorist groups. They acquired new undertakings in the northern part of the peninsula, opening the door for the development of the welfare of the locals. My conclusion is that the operations of the terrorist groups were eliminated mostly by military force, and they could not make up for their casualties. The other measures (economic, political, social) had lesser role.

Keywords: Egypt, antiterrorist operations, Sinai Peninsula, Islamic State, Muslim Brotherhood

BEVEZETÉS

A vallási alapú terrorizmus a XX. század utolsó felében vált meghatározó jelenséggé, amely a bipoláris világrend felbomlását követő időszak egyik legjelentősebb, globális biztonsági kockázatává nőtte ki magát – összefüggésben azzal, hogy a Szovjetunió felbomlásával a nyugati alapokon nyugvó globalizáció kiterjedése elől az utolsó nagyobb akadály is elhárult.^{3, 4} A világ figyelmét a terrorizmusra kétségkívül a 2001. szeptember 11-i terrormerényletek irányították rá, amely eseménynek következtében a fejlett nyugati országok, és az azokat tömörítő nemzetközi szervezetek – az Egyesült Államok, az Európai Unió, a NATO stb. – az addigiakhoz képest nagyobb szigorral és sokkal szélesebb eszköztárral léptek fel ellene.

Az észak-afrikai és közel-keleti régióban a 2000-es évek eleje óta kimutatható a terrorizmussal összefüggő cselekmények kimagasló aránya, a 2002 és 2018 közötti időszakban előbbi, a dél-ázsiai, valamint a szubszaharai afrikai régióban rögzítették az összes, terrorizmus által okozott halálesetek 93%-át, ebből tízezres nagyságrenddel vezet az észak-afrikai és közel-keleti régió.⁵ A vizsgált régióban fekvő országokban évtizedeként, valamint területileg meglehetősen változatos képet mutat a terrorizmus jelenségének, valamint a terrorszervezetek tevékenységének alakulása – itt a teljesség igénye nélkül érdemes olyan tényezőket

3 A terrorizmus definíciójáról, valamint a definíálás nehézségeiről és megközelítéséről bővebben lásd: Serbakov, 2020.

4 A globalizáció és terrorizmus közötti összefüggésről lásd Li – Schaub, 2004, Lutz – Lutz, 2015.

5 Report: Terrorism on Decline in Middle East and North Africa, 2019.

megemlíteni, mint politikai instabilitás, polgárháború, regionális konfliktusok és ezzel párhuzamosan egyes országok terrorizmust támogató tevékenységének erősödése-gyengülése, állam alatti szereplők államépítési kísérlete (utóbbi tekintetében az Iszlám Állam az egyik legmeghatározóbb szereplő) stb.

A tanulmány lezárásakor az „arab tavaszt” követő, immáron több mint egy évtized meghatározó változásokat eredményezett az észak-afrikai és közel-keleti régiót érintő terrorizmus tekintetében. Jelentős politikai átalakulások, összeomló államok – Líbia, Szíria, Irak, Jemen –, megerősödő állam alatti fegyveres-radikális szervezetek, valamint fellángoló regionális hatalmi versengés rajzolta újra a vizsgált régió terrorizmus-térképét. A kialakult helyzetben az államok rá lettek kényszerítve terrorizmusellenes politikájuk továbbfejlesztésére, hiszen – ahogy arra a polgárháborúba süllyedt országok esete is jól mutatja – a jelenség nem megfelelő kezelése akár hosszú távon is destabilizálhatja az országokat.

Jelen tanulmányban az egyiptomi terrorelles műveleteket és azok tendenciáját elemzem a 2010 és 2020 közötti időszakban, amely kellő időtávlatot biztosít a folyamatok megfigyelésére és kiértékelésére egyaránt.⁶ A tanulmányban főleg a merénylettekkel, és a rájuk adott kormányzati válaszokkal foglalkozom. Abból a szempontból érdekes a téma, hogy egyrészt betekintést ad abba, hogy egy észak-afrikai ország hogyan viszonyul a terrorizmushoz, és milyen eszközöket használ fel ellenük. Másrészt azt is bemutatja, hogy milyen elemekkel harcolnak a terrorcsoportok a tanulmány lezárásának idején, így ezek tanulmányozhatók, és az ellenük való védekezés is kidolgozható.

A tanulmányban arra keresem a választ, hogy egy olyan aszimmetrikus konfliktusban, mint amely a tanulmány vázát képezi, vajon csak katonai eszközöket kell használni, vagy esetleg attól eltérő, nem katonai eszközök is használhatók? Vajon Egyiptom miképpen viszonyul a terrorizmushoz? Véleményem szerint Egyiptom mind a mai napig katonai-rendőri fenyegetésként tekint a terrorszervezetekre, és ezen erőszakszervezetek által alkalmazott módszerekkel igyekszik a terrorcsoportok jelentette biztonsági kockázatokat csökkenteni, megszüntetni. Azonban a katonai-rendőri eszközök nem elegendők a terrorizmus, mint jelenség, valamint a terrorcsoportok megfékezéséhez, ahhoz gazdasági, társadalmi eszközök is elengedhetetlenek. Ezeket csak nemrég kezdték el alkalmazni, és meglátásom szerint még nem akkora súllyal, amely lehetővé tenné a terrorcsoportok végleges felszámolását. Azt is vizsgálni szeretném, hogy mi vezetett a terrorszervezetek sikeréhez? Meglátásom szerint erre a kérdésre két konfliktus, a líbiai és szíriai polgárháború kitörése adhatja meg választ. Egyiptomnak a korábbi időszakaiban is voltak olyan veszélyes területei, mint a Sínai-félsziget. Azonban az „arab tavasz” és a polgárháborúk következtében az egyiptomi terrorcsoportok megerősödtek, és jelentős utánpótlási vonalakat szereztek. Így a hadseregnek két határszakaszon kellett erőket felvonultatniuk, és a líbiai polgárháborúban pedig aktív szereplővé váltak, mivel a békétől remélik a terrorcsoportok megfékezését is.

Jelen tanulmány három részből áll, amelyek egyenként néhány évet ölelnek fel. A tíz évet olyan logika szerint osztottam fel, hogy a terrorcsoportok tevékenységeiben milyen változások következtek be. A felosztást befolyásolta még a külpolitikai helyzet alakulása és az állami szerepvállalásban bekövetkezett változás is. Az első rész az arab tavasztól Murszi elnökségének végéig tart. Ekkor robbant ki a felkelés a Sínai-félszigeten, a merényletek tekintetében az egyéni elkövetés dominált, és az állam ekkor kezdett a felkelés felszámolásába. A következő

6 Jelen kutatáshoz kapcsolódik a szerző egyiptomi öngyilkos merényletekről szóló tanulmánya a 2004 és 2020 közötti időszakban, erről bővebben lásd Majorosi, 2021.

időszak a Katonai Kormányzótanács (*Supreme Council of Armed Forces*, a továbbiakban rövidítve: SCAF) hatalomátvétele után kezdődik, és egészen 2017-ig tart. A terrorcsoportok ekkor szervezettebbé váltak, koordinált merényleteket hajtottak végre, és jelentős veszteségeket okoztak. A korszak végére nagymértékben vesztek a hatékonyságukból, az állami erőforrásoknak hála, így kezdtek teret veszteni. Ezt megkönnyítette az Iszlám Állam visszaszorulása is, ennek köszönhetően viszont az Al-Kaida kezdett megerősödni a térségben.

Eközben városi terrorcsoportok jelentek meg, amelyek a biztonsági erőket és a turistákat támadták. A Sínai Vilajet pedig a más vallási felekezetek elleni támadásokkal igyekezett újabb támogatókat szerezni. Az utolsó fejezet a 2017-től 2021-ig tartó időszakot elemzi. 2017-ben jelentős támadás volt az al-Ravda mecsetnél, amely erőteljes kormányzati választ váltott ki. A terrorcsoportokat visszaszorították, megnőtt a líbiai polgárháborúba való beavatkozás mértéke, az állam pedig gazdasági programokkal igyekszik leválasztani a terroristákat a lakosságról. A terrorcsoportok az egyéni merényletekre tértek át, igyekeznek a fél-sziget lakosságát megfélemlíteni, és gátat szabni a gazdasági fejlődésnek.

1. AZ „ARAB TAVASZTÓL” MURSZI ELNÖKSÉGÉIG ELTELT IDŐSZAK (2011–2013)

Az „arab tavasz” Egyiptomban 2011. január végén robbant ki, amelynek előzménye a tunéziai jázminos forradalom volt. Mivel a jelen tanulmánynak nem célja az „arab tavasz” átfogó ismertetése, ezért ennek kapcsán mindössze a témánk megértéséhez szükséges legfontosabb részletekre hagyatkozom. Az egyiptomi megmozdulások egyik fő mozgatórugója a rossz szociális helyzet volt. Egyiptomban a vizsgált időszakban folyamatosan növekedett a lakosság lélekszáma, és ez a növekedési ütem évente 1,9-2,9 százalék között mozog. Egyiptom lakossága 2011-ben 84 529 251 főt számlált, amely 2021-re 106 437 241 főre növekedett.⁷ A probléma gyökere viszont az volt, hogy az egyiptomi gazdaság nem tudott lépést tartani a növekvő lakossággal, így sem a szükséges javakkal, sem megfelelő minőségű és mennyiségű munkahelyekkel nem tudja őket ellátni. Egyiptomban a munkanélküliség aránya 2011-ben 11,85 százalék volt, és ez 3 százalékos növekedést jelentett az előző évhez képest. 2021-ben pedig ugyanez a szám elérte a 10,85 százalékot. Bár a Szíszi-kormány igyekezett csökkenteni a munkanélküliséget, ez azonban a tanulmány lezárásakor mindössze 0,72 százalékos növekedést produkált.⁸ A fiatalok körében (15-24 év) 2011-ben 29,47 százalék volt a munkanélküliség aránya, amely az „arab tavasz” után folyamatosan emelkedett, és a Szíszi-korszakban tudták csökkenteni, így 2019-re 26,54 százalék lett, ami így is magasnak számít.⁹ Így a fiatalok nem juthattak megfelelő álláshoz, ezért pedig a kormányt hibáztatták. Másrészt a magas egyiptomi lélekszám miatt nem jutott mindenkinek megfelelő lakás sem. Egyiptomban a lakosság 95 százaléka a Nílus partja mentén, az ország területének 5 százalékán él.¹⁰ Itt találhatóak a főbb városok is, amelyek túlszűfoltak, a szegénynegyedek száma is jelentős. Mindezen körülmények hozzájárultak ahhoz, hogy a szociális körülményekkel (is) elégedetlen tömegek az utcára vonuljanak 2011 első hónapjaiban. A tüntetések mögött egyúttal politikai

7 Egyiptom lakossága, 2021.

8 Egyiptomi munkanélküliségi adatok, 1991–2021.

9 Egyiptomi fiatalok munkanélküliségi rátája (15-42 év), 2021.

10 CIA World Factbook, 2021.

okok is húzódtak, azonban ezek másodlagosnak tekinthetők, mivel az egyiptomiak elsődlegesen a szociális helyzetükön kívántak javítani. Politikai oldalról inkább azt kifogásolták, hogy a kormányzópárt folyamatosan nyeri a választásokat, amit az ellenfelei megfélemlítésével, választási csalással vagy katonai erő bevetésével ért el.¹¹ Az egyiptomi tömegtüntetések kiváltó okát a már korábban említett tunéziai események adták, amelyet az emberek előben követtek a közösségi médiában és a televízióban. Ezután került sor a tüntetésekre és az összecsapásokra a rendőrséggel, amely végül Hoszni Mubárak elnök (1981. október és 2011. február között töltötte be a tisztséget) távozásával zárult.¹²

A politikai instabilitás következtében a terrorista tevékenységek ezután terjedtek el a Sínai-félsziget északi részén. Ez a terület nem hasonlítható a déli, gazdagabb régióhoz, amely közismert turistaparadicsom. Az északi régiót ugyanis nem fejlesztették, így a helyiek jelentős szegénységben élnek. Az északi beduin törzseket az egyiptomi hatóságok másodrendű állampolgárnak tartják.¹³ Mivel a félsziget Izrael által volt megszállva a jóm kippur háborútól (1973. 10. 06. – 1973. 10. 24.) egészen 1982-ig, a Camp David-i megállapodásokig, az egyiptomi kormány úgy vélte, hogy a helyi törzsek az izraelieket segítették.¹⁴ (Ez nem volt igaz, mert éppen fordítva történt.) Így viszont az egyiptomi hatóságok közvetlen és közvetett eszközökkel, intézkedésekkel másodrendű polgárokká minősítették a beduinokat, akik nem lehettek a közigazgatás, a hadsereg tagjai, és nem részesülhettek megfelelő orvosi ellátásban, gyógyszerekben sem. Ezért csempészalagutakon keresztül igyekeztek a mindennapi javakat beszerezni. Ezeken az alagutakon terrorcsoportok is szivárogtak át a félszigetre, később a törzsek mellé települtek, és bizonyos mértékű befolyásra is szert tettek a fiatalok körében.¹⁵ Az alagutakat az egyiptomi kormányzat igyekezett megszüntetni, amivel konfliktust generált a beduinokkal.¹⁶ A Sínai-félsziget ráadásul az Izraellel megkötött Camp David-i béke értelmében zónákra volt osztva; A, B, C, és D zónára. A zónákban a szerződés csak bizonyos mértékű katonai erő fenntartását engedélyezte, amelyek a D zóna felé csökkentek.¹⁷ Ez a gyakorlatban igen korlátozott rendfenntartó erőt jelentett a területen, így a kivonás után nem volt olyan erő, amely fenntartotta volna a rendet. Az egyiptomi hatóságok a félszigetet nem kormányozták, hanem ennek irányítását gyakorlatilag a beduin törzsek vállalták. Emiatt a térség kvázi autonómiát élvezett, ami megkönnyítette a felkelés későbbi kibontakozását.¹⁸ Amikor viszont a hadsereg erőit a fővárosba vezényelték, hogy rendet teremtsen, akkor ezt a beduinok kihasználták, több rendőrőrsöt elfoglaltak és fegyvert zsákmányoltak.

Az egyiptomi eseményekkel párhuzamosan a szomszédos Líbiában is kezdetét vette az első polgárháború (2011. február és október között), ahol jelentős fegyvermennyiség került a civilek és politikai-hatalmi ambíciókkal bíró szervezetek, csoportosulások kezébe. A fegyverek a kiterjedt csempészhálózatnak köszönhetően megjelentek Egyiptomban, a Sínai-félszigeten is – továbbá érdemes megemlíteni a fegyverek szubszaharai régióba

11 Gazdik, 2011. 1., 2. 9. o.

12 Mcgreal, 2011.

13 Walton, 2012. 2–3. o.

14 Idris, 2017. 2. o.

15 Bassil, 2019. 2. o.

16 Gentry, 2018.

17 Az A zónában Egyiptom egy gyalogsági hadosztályt tarthatott. A B zónában négy rendőrségi zászlóalj volt szolgálatban, míg a C zónában már csak a civil rendőrök tartózkodhattak. Végezetül a D zónát már Izrael ellenőrizte négy gyalogzászlóaljjal. Watanabe, 2015. 2. o.

18 Dentice, 2018.

történő áramlását is, ahol olyan szervezetekhez, mint a Boko Haram vagy az al-Kaida helyi szervezeteihez is eljutottak.¹⁹ A felkelőkhöz csatlakoztak a szélsőséges szervezetek is, akikhez az egyiptomi börtönökből szabadult radikális elemek is áramolhattak. A felkelők Izraelt is támadni tudták, amit azért tehettek, mert Izrael – tartva az esetleges egyiptomi ellenválasztól – csekély intézkedéseket tett a támadó elemek letérésére. Így a délnyugati határon felhúztak egy falat, és a különleges erőket vezényelték a térségbe, akik igyekeztek megállítani a félszigetről érkező támadásokat. A térség újbóli ellenőrzése miatt az egyiptomi hadsereg 2011 augusztusában offenzívát indított *Operation Eagle* (Sas-hadművelet) néven.²⁰ A műveletet Izrael is elfogadta, cserébe azt kérte, hogy a terrorcsoportok felszámolása után az egyiptomiak újra a békemegegyezés szerint állomásoztassanak csapatokat a félszigeten. Az egyiptomi hadsereg főleg a különleges alakulatait vetette be, és először az északi zónát igyekeztek megtisztítani, majd onnan középre szorítani a terroristákat, ahol be tudták őket keríteni. Közben pedig helikoptereket vetettek be a sivatagban, így a terrorcsoportok búvóhelyeit, raktárait igyekeztek felszámolni.²¹

Kezdetben a hadművelet sikeresnek tűnt, mivel például 2011. augusztus 15-én egy raktárt sikeresen fel tudtak számolni, egy terroristát likvidáltak és négyet letartóztattak. Illetve ellenőrző pontokat is kialakítottak a nagyobb városokban, hogy kontroll alatt tartsák a terroristák mozgását. Azonban utóbbi nem volt sikeres, mivel a terrorcsoportok éjszaka mozogtak, és gyakran egyéni merénylők támadták meg az ellenőrző pontokat, amire a hadsereg alakulatai érdemben nem tudtak reagálni.²²

Az egymással szembenálló felek közötti harcok igazán 2012 augusztusában kezdődtek meg. Ekkor a szélsőségesek megtámadtak egy határellenőrző pontot, ahol 16 határőrt öltek meg.²³ A katonák éppen az esti vacsorára készültek fel ramadánkor, amikor a felkelők tüzet nyitottak rájuk. El-Arishban is több ellenőrző pontot ért támadás.²⁴ Így a hadsereg 2012-ben újabb műveletet indított, amely az *Operation Sinai* (Sínai-hadművelet) nevet kapta.²⁵ A művelet kezdetén a hadsereg légicsapásokat indított több ház ellen, majd a főbb városokat páncélozott harci járművek és katonai erők szállták meg. Megnőtt a házkutatások intenzitása is, hivatalos híradások alapján az egyik ilyen házkutatás után hat feltételezhető szélsőségest fogtak el, akiknek közül lehetett a 16 halálos áldozatot követelő támadáshoz.²⁶ A terrorcsoportok viszont igyekeztek kerülni az összecsapásokat, és olyan helyről indítottak támadást, ahonnan nem volt várható. Például a hegyes területeket használták bázisul, és oda vonultak vissza a hadsereg elől, akik megpróbálták pacifikálni a területet, amit csak 2017-ben sikerült.²⁷ Közben az egyiptomiak felerősítették a nemzetközi együttműködést is. Tárgyaltak az Egyesült Államokkal is hírszerzői támogatásról (drónok, lehallgatási anyagok), amit végül Egyiptom megkapott.²⁸

19 Charbonneau, 2012.

20 Katz, 2011.

21 Khaled, 2011.

22 Maher, 2012.

23 Fahim et al., 2012.

24 Egypt border guards killed in Sinai attack, 2012.

25 Behairy, 2012.

26 Egypt kills militants, seizes weapons in Sinai offensive, 2012.

27 Draa, 2012.

28 Myers, 2012.

Közben felélénkült az Izraellel folytatott kooperáció is. Ez főleg a két fél közötti személyes információcserében nyilvánult meg Kairóban és Tel-Avivban, amelynek során a szélsőséges szervezetek tevékenységével, elfogott katonák cseréjével kapcsolatban, és a közös műveletek összehangolásáról folytak a tárgyalások.²⁹ Ez jelentős segítségnek számított, mivel megkönnyítette Egyiptomnak a terrorcsoportok felszámolását. Közben Mohamed Murszi elnök (2012. június és 2013. július között töltötte be a tisztséget) más eszközöket is alkalmazott a konfliktus feloldására. Elkezdett gazdasági befektetéseket végrehajtani a félsziget északi részén, visszaadta a beduinok földjeit, kivizsgáltatta az őket ért diszkriminációkat.³⁰ A terrorcsoportok azonban mindezek ellenére 2013 közepére a városokban is megjelentek. Az egyiptomi hatóságok 2013 elején letartóztattak egy csoportot Kairó külvárosában, akiknél robbanóanyagot és jelentős készpénzt is találtak. A szervezet tagjai azt vallották, hogy több ilyen csoport is létezik, a nagyobb településeken és a mecsetek közelében, a hívek között rejtőznek el.³¹ De 2013-ig nem került sor jelentős merényletre az egyiptomi városokban.

2. SZÍSZÍ-ELNÖKSÉG ELSŐ NÉGY ÉVE (2013–2017)

Murszi elnöki ciklusának a kormányzat elleni tüntetéssorozat vetett véget. A tüntetéssorozat kirobbanása számos okra is visszavezethető, de kétségtelen tény, hogy az egyiptomi lakosság egy jelentős része nem tartotta megfelelőnek a Muszlim Testvériség hatalomközpontosító intézkedéseit, a vallás politikát átható, megnövekedett szerepének hangsúlyozását, illetve a hatalmas méretű korrupciót is elutasították. A tüntetéseket a hadsereg a saját hatalmi érdekeinek alakítására tudta kihasználni, amely segítségével leváltotta a demokratikus úton megválasztott elnököt és annak klientúráját. Így végül ismét a hadsereg kezébe került a politika irányítása. Emiatt a Muszlim Testvériség szimpatizánsai tiltakozó akciókba kezdtek, amelyeket a hadsereg levert, és terrorszervezetnek bélyegezte a mozgalmat.³² A korábbi tagok börtönbe kerültek, ahol a szélsőségesekkel egy cellában raboskodtak, emiatt ők maguk is radikalizálódtak.³³ Mindezen események a Sínai-félszigetre is hatással voltak. A beduinok Murszi rövid kormányzása alatt úgy vélték, hogy szabadabban élhetnek, és azt remélték, hogy a Sínai-félsziget autonóm területként fog létezni Egyiptomban. A hadsereg hatalmi restaurációja szertefoszlatta ezeket a reményeket. A beduinok attól tartottak, hogy a kormány újra erőszakos eszközöket fog alkalmazni velük szemben, és visszatérnek az „arab tavaszt” megelőző időszak elnyomó intézkedései a félszigetre, ezért a harcok kiújultak. A merényletek száma 2013 második felétől emelkedni kezdett, több támadást követtek el Rafáhban, Seik Zuveidben és el-Arishban, főleg rendőrök, katonák ellen.³⁴

A félszigeten a legnagyobb terrorcsoporttá az Iszlám Állam Sínai Vilajete vált, amely korábban az Anszár Bajt al-Makdisz néven volt ismert. Valószínűleg 2011-12-ben alakult meg a csoport, főleg beduin törzsi tagokból és korábbi katonákból.³⁵ Így a terrorcsoport jól képzett tagokból állt, a merényleteik rugalmasak voltak és precízek. Ami miatt élesen

29 Stern, 2016.

30 Idris, 2017. 5–6. o.

31 Hussein, 2014.

32 Worth, 2013.

33 Aman, 2014.

34 Stack, 2013.

35 Schweitzer, 2015.

elkülönül más egyiptomi terrorcsoportoktól, az az öngyilkos merényletek használata volt a műveleteik során. Ez valószínűleg az Iszlám Államnak adott hűségeskü során vált az egyik fő eszközévé a terrrorszervezetnek, amit legfőképpen a külföldi harcosok honosíthattak meg. Ezt a módszert katonai műveleteik során alkalmazták, és jelentős veszteséget tudtak vele okozni a biztonsági erőknek. Egyik kedvelt támadási formájuk az volt, hogy egy időben több űrposztot leptek meg ezzel az eszközzel, így a hadsereg erőit el tudták vonni a kiszemelt célpont mellől. Majd pedig magasabb pozíciókból, vagy a szárnyakról vették tűz alá a katonai űrposztot. Ezt a módszert akár meg is fordíthatták, és először a gépfegyveres támadással fedezékbe kényszeríthették a katonákat, majd az öngyilkos merénylet pedig jelentős pusztítást okozhatott nekik.³⁶

Az egyiptomi biztonsági erők a támadásokra általában egysíkúan reagáltak. Például igyekeztek mindenkit letartóztatni a merénylet környékén, illetve a pszichológiai hadviselés eszközeit is alkalmazták. Ez azt jelentette, hogy szórólapokat szórta a helyieknek, amelyben kérték, hogy maradjanak otthon.³⁷ A terrorizmus jelentette fenyegetést úgy próbálták megoldani, hogy a terroristák ellátását zavarják. Ennek érdekében bombázásokkal, helikopter-es rajtaütésekkel igyekeztek a csempészalagutakat megsemmisíteni. A másik eszköz, ami az alagutak felszámolását szolgálta, az a határtól 500 méterre lakók kitelepítése volt, mivel így akarták a csempészetet visszaszorítani.

Az egyiptomi hatóságok elkezdték a csempészraktárak telepítését is a félsziget közepére kényszeríteni, amelyet az *Apache* helikopterek könnyebben elérhettek.³⁸ A terrorcsoportok nagyarányú sikereiben jelentős szerepet játszott a törzsek segítsége is, mivel kezdetben a beduinok sem támogatták a 2013-as egyiptomi hatalomátvételt.³⁹ Ez azonban 2015-re megváltozott. A törzsek ekkor egy közös gyűlést hívtak össze.⁴⁰ Ezen igyekeztek a terroristákkal való együttműködést meggátolni. Megtiltották a törzsek tagjainak, hogy segítsenek a Sínai Vilajetnek. Ha ezt a rendelkezést megszegték, akkor az illető nem részesülhetett a törzsek védelméből, és ugyanez a vállalkozások tulajdonosaira is érvényes volt. Továbbá kinyilvánították, hogy segítik a hadsereget, és kérték a lakosságot, hogy lehetőleg maradjanak otthon.⁴¹

A törzseknek ugyanis elégük volt abból, ahogyan a Sínai Vilajet velük bánt. Több törzstagot elraboltak, illetve kivégeztek. Így amikor az egyik legnagyobb törzset, a Tarabint a Sínai Vilajet hasonló módszereknek tette ki, akkor harcok robbantak ki a terrrorszervezet és a törzs között 2017 áprilisában. Ezután a törzsek tagjai egyiptomi terrorellenes műveletekben vettek részt, és információkkal segítették a biztonsági erők munkáját.⁴² Azonban a helyiek még mindig nem bíznak a hadseregben, tekintve, hogy a merényletek után még továbbra is folynak tömeges letartóztatások, amelyeknek ártatlan civilek is a kárvallottjai. Ezekon túl több civil halálos áldozatot is szenvednek a terrorellenes műveletek, amelyek elfordíthatják a civileket a hadseregtől.

A Sínai Vilajet visszaszorulásában jelentős szerepet játszott az Iszlám Állam szíriai területeinek apadása, és az utóbbi terrorcsoportot jelentős emberi, anyagi veszteségek is érték. Így már a Sínai Vilajet sem kapott olyan támogatást, mint korábban, és kénytelen volt kevésbé pontos, házilag barkácsolt eszközöket használni. Már a műveleteik sem voltak

36 Huffman, 2015.

37 Huffman, 2015.

38 Gold, 2014.

39 Idris, 2017., 5. o.

40 Shallata, 2017.

41 Gold, 2015.

42 Sinai Tribes in Egypt's War on Terror, The Tahrir Institute For Middle East Policy, 2018.

olyan koordináltak, mint a megelőző pár évben, mivel 2016-ban a Dzsebel el-Halal hegynél az egyiptomi hadsereg légitámadásban megölte a szervezet vezetőit.⁴³ Az Iszlám Állam visszaszorulását pedig az Al-Kaida igyekezett kihasználni a térségben és Afrikában egyaránt. Utóbbi korábban is jelen volt a félszigeten, akkor a Dzsund al-Iszlám nevű terrorszervezet volt hozzá hűséges. 2013-ban volt egy merényletük a hadsereg ellen, azonban később a Sínai Vilajettel bocsátkoztak harcokba. A Sínai Vilajetnek majdnem a teljes terrorszervezet sikerült felszámolnia. A Dzsund al-Iszlám viszont 2017-ben adott újra életjelet magáról. Ekkor egy hangüzenetet tettek közzé, amelyben egy 2015-ös támadást ismertek be, valamint a Sínai Vilajettel szembeni ellenállásra buzdítottak.⁴⁴ Az Iszlám Állam befolyásának csökkenése megkönnyíti az Al-Kaida terjeszkedését, amely a hozzá hűséges csoportok számát próbálja növelni Afrikában. Az Al-Kaida létrehozta az Iszlám és Muszlim Támogató Csoportját, amellyel minden afrikai sejtjét próbálja meg összetartani, és egységes fellépést alakítanak ki a kontinensen, ahol a polgárháborúk és egyéb fegyveres konfliktusok erre lehetőséget adnak. Egyiptomban az Al-Kaida terjeszkedése óvatossá mondható még a tanulmány lezárásának idején is, mivel a Sínai Vilajet a fentiekben leírtak ellenére jelentős erőket képvisel. Másrészt pedig attól tartanak, hogy a tevékenységük növelése miatt Sziszi elnök a terrorellenes küzdelmek élharcosaként léphet fel, és ezzel növekedhet a támogatottsága.⁴⁵

A terrorcsoportok a biztonsági erőkkel szembeni fellépés mellett a turisták elleni támadásokkal is megpróbálkoztak. Erre példa a 2015. október 16-ai karnaki merényletkísérlet. Ekkor három fegyveres próbált meg egy turistabuszt megtámadni a karnaki templomnál. Ám végül a biztonságiak kiszúrták őket, így nem tudták a merényletet végrehajtani. Kettő támadót a tűzharcban ártalmatlanítottak, egy társuk pedig felrobbantotta magát.⁴⁶ Vélhetően a Sínai Vilajet irányította a műveletet tekintve, hogy Egyiptomban egyedül ők hajtottak végre öngyilkos merényletet. A terrorszervezet másik célpontjává a kopt keresztények váltak. Ezeknek a merényleteknek a célja vélhetően az volt, hogy vallási konfliktust hozzanak létre a felekezetek között, és növeljék a népszerűségüket. Két öngyilkos merényletre került sor 2017. április 9-én Alexandriában és Tantában, ahol éppen virágvasárnap tiszteletére celebráltak miséket. Mindkét templom előtt volt kordon, Tantában a merényletnek sikerült átjutnia rajta és felrobbantania magát. 28 ember meghalt, 77 megsebesült.⁴⁷ A másik kísérletnél a fémdetektoros kapunál állították meg a merényletost, aki végül ott robbantotta fel magát, megölve 17 és megsebesítve 48 embert.⁴⁸ A merényletek miatt a kopt keresztények kritizálták a kormányt, mivel az véleményük szerint nem tesz semmit a helyi közösségeik védelmében, illetve zavargások törtek ki a kopt keresztények és a rendőrség között.⁴⁹ Máskülönb az egyházon belül is sokan támadják emiatt II. Teodor pátriárkát is, annak kormányt támogató politikája miatt. A kopt keresztények ellen elkövetett, az elmúlt tíz év egyik legkegyetlenebb támadását követően az egyiptomi elnök három hónapos szükségállapotot vezetett be, ezzel is mutatva a terrorizmusellenes törekvéseinek komolyságát.⁵⁰ A biztonsági helyzet közben tartása, valamint a szélsőségesek letörésére irányuló küzdelem ugyanis jó alapot teremtett az

43 Schweitzer, 2016.

44 Salem, 2017.

45 Said, 2017.

46 Malsin, 2015.

47 Egypt's Coptic churches hit by deadly blasts on Palm Sunday, 2017.

48 Hendawi, 2017.

49 Hanna, 2019.

50 Samaan – Walsh, 2017.

Egyesült Államok akkori elnökével, Donald Trumpgal való kapcsolat mélyítésére. Mint ismeretes, 2017-ben az egyiptomi elnök Washingtonban tárgyalt az amerikai elnökkel, aki a 2011-es „arab tavasz” óta az első egyiptomi államfői látogatást tehetette meg a Fehér Házba, dacára annak, hogy emberi jogi szempontból súlyos vádak érték, és több szervezet is ellenezte a látogatást.⁵¹ A Donald Trump által képviselt álláspont gyökeresen más volt, mint elődje, Barack Obama viszonyulása az egyiptomi elnökhöz, ami évekig a két ország közötti bilaterális kapcsolatok részleges befagyásához is vezetett – ez csak 2016 szeptemberében az ENSZ Közgyűlésén kezdett el változni, amikor Donald Trump és Szíszi személyesen is találkozhattak. A két elnök közötti kommunikáció az elkövetkező években is folytatódott, amire példa lehet a 2018 szeptemberi találkozó az ENSZ Közgyűlésén, vagy Szíszi ismételt látogatása a Fehér Házba 2019 októberében.⁵²

3. SZÍSZI-ELNÖKSÉG MÁSODIK NÉGY ÉVE (2017–2021)

2017-re a Sínai-félszigeten visszaesést tapasztalhattunk a műveletek intenzitását illetően, azonban a városokban közben újabb szervezetek alakultak ki. A legfőbb ilyen csoport a HASM Mozgalom (*Harakat Sāma'd Miṣr*, Egyiptom Fegyveresei, a HASM rövidítés eltörlését jelent) néven jelent meg. A szervezet eredete a tanulmány lezárásáig nem egyértelmű, a kormányzat álláspontja szerint a Muszlim Testvériség volt tagjai alakították, azonban erre kevés bizonyíték van.⁵³ Az első támadásukra 2016 augusztusában került sor, akkor Ali Gomaa főmuftit próbálták megölni, eredménytelenül.⁵⁴ Majd október 8-án lőfegyveres támadásban végezték ki a biztonsági ügynökség egy tagját, amint az autója felé tartott.⁵⁵ Műveleteik során jelentős szerepet kaptak a célzott lőfegyveres támadások, amelyekkel igyekeztek a célpontot meglepni, és likvidálni. Az áldozatok nagyrészt magas rangú hivatalnokok, katonatisztek, vagy akár ellenőrző ponton szolgálatot teljesítő biztonsági erők tagjai voltak. Másik típusba a pokolgépes merényletek tartoznak, amikor házilag barkácsolt bombát igyekeznek a célpont közelében elrejtetni, majd felrobbantani. Erre példa a 2016. december 9-ei merénylet, amely során hat rendőr halt meg egy ellenőrző pontnál Gíza Haram kerületében.⁵⁶ Ezeket az eszközöket azért alkalmazzák, mert vélhetően a csoport kevés tagot számlál, másrészt pedig mérsékelni akarták a civil áldozatokat is.

A HASM főleg a városokban aktív, ezért kevés fővel igyekeznek mozgékonyak maradni, és egyszerű eszközökkel magas pusztítást okozni. A HASM a muszlim ideológiát is védeni kívánta, így magukra vállalták azt a 2017. október 8-ai pokolgépes merényletet, amelyet a mianmari nagykövetség ellen hajtottak végre. Ezt azzal az indokkal tették, hogy a mianmari kormány nem tisztelte a muszlim rohingyák jogait.⁵⁷ Mivel a terrorcsoportok a városokban is megjelentek, ezért a biztonsági erők kordonokkal lezártak bizonyos utcákat, útszakaszokat, illetve a Sínai-félszigeten és a nyugati határon próbálták feltartóztatni a terroristák

51 Warm welcome awaits Sisi as Trump rolls out red carpet for Egypt strongman, 2017.

52 Readout of President Donald J. Trump's Meeting with President Abdel Fattah Al Sisi of Egypt, 2018, Trump hails 'Great President' Al-Sisi during White House meeting, 2019.

53 Lavrilleux, 2020.

54 Cummings, 2017.

55 Horton, 2017.

56 Youssef, 2016.

57 Cummings, 2017.

utánpótlását.⁵⁸ Azonban a csoportot ez sem tudta megakadályozni, mivel mozgékonyága miatt továbbra is hajtott végre merényleteket. A biztonsági erők a városokban kezdtek járőrözni, és több fegyvert, robbanóanyagot foglaltak le, illetve feltételezett terroristát tartóztattak le. Viszont nem lehet pontosan tudni, hány terroristát fogtak el valójában, mivel a letartóztatottak száma jóval magasabb, mint a terrorszervezetek tagjaié. Ráadásul a merényletek után a letartóztatottakat ki is végzik, ami felveti a törvényen kívüli gyilkosságok lehetőségét is.⁵⁹

Mint korábban említettem, a terroristák a turisták ellen is hajtottak végre merényleteket. Ez a Szízi-korszak második felében is folytatódott. 2018. december 28-án a gízai piramisok mellett történt pokolgépes merénylet, amelynek során egy a piramisok melletti szemetesbe rejtett pokolgép robbant fel egy busz mellett. A merényletben három vietnami turista és az idegenvezetőjük halt meg.⁶⁰ A merényletet 2019 májusában hasonló követte, ugyanazon a helyen és módszerrel, ebben nem halt meg senki, viszont több sérült volt.⁶¹

A legsúlyosabb merényletre azonban még jóval korábban, 2015 novemberében került sor, amikor a Sínai Vilajet vélhetően a levegőben felrobbantott egy orosz utasszállító gépet, a fedélzetén 129 utassal.⁶² A gépre a reptéri személyzet hanyagsága miatt kerülhetett fel a bomba, ami végül a levegőben robbant. A terroristák a turisták elleni merényletekkel igyekeznek Egyiptom gazdaságát megkárosítani, és ezáltal nehezíteni a terrorellenes műveleteket. Azonban eddig kevés merényletet követtek el turisták ellen, mivel a látványosságokat az egyiptomi hatóságok kiemelten őrzik. Másrészt, bár a támadások célja a turisták elriasztása volt, ez nem tekinthető sikeresnek. Egyiptomba a turizmus a támadások ellenére zavartalanul folyt, egészen a 2020-as Covid-19 pandémiáig.⁶³ 2021. május óta viszont az ország 300 000 turistát fogad naponta.

2017-ben már az ország nyugati területein is került sor terrortámadásokra, ezek mögött a Líbiából átszökött terroristák állhattak. A nyugati területek nagy veszély rejtenek magukban, mivel kiterjedtek, sivatagosak, így nehéz őket ellenőrizni. Ezért a hadsereg jelentős erőket csoportosított ide, mivel attól tartottak, hogy Líbiából további terroristákat és fegyvereket csempészhetnek az országba, amely az ország biztonságára is súlyos következményekkel járhat. Korábban is került sor itt merényletre, például 2013-ban, amikor autóba rejtett pokolgéppel próbálták likvidálni a belügyminisztert, sikertelenül.⁶⁴ A merénylet miatt fokozott ellenőrzést valósított meg a hadsereg, azonban 2015-ben tévedésből mexikói turistákkal végeztek, miután a buszuk véletlenül az ellenőrzött határszakasz felé tartott.⁶⁵ Ezután a hadsereg vélhetően megpróbálta korlátozni a nyugati területről érkező híreket. Viszont 2017-ben rajtaütést hajtottak végre a Baharija oázisban, amelyben 10 rendőrtiszt és 34 rendőr halt meg. A támadást az Anszár al-Iszlám nevű szervezet vállalta.⁶⁶ A csoport 2014-ben alakulhatott meg Líbiában, ahol annak tagjai kiképzést kaphattak, és a nyugati határon át jöhettek az országba. Nem tagjai az Iszlám Állam hálózatának, mivel az Al-Kaidának esküdtek hűséget.

58 Mansour, 2018.

59 Rights group: 3,185 extrajudicial killings in Egypt since 2013. 2019.

60 Youssef, 2018.

61 Hassan, 2019.

62 Russia plane crash: 'Terror act' downed A321 over Egypt's Sinai, 2015.

63 Tourists return to Egypt's resorts after months of restrictions, 2021.

64 Kirkpatrick, 2013.

65 Mexican tourists killed by Egyptian security forces, 2015.

66 Markey, 2017.

Nagyon szervezett akciót hajtottak végre 2017-ben, ezért valószínűsíthető, hogy korábbi katonákból állnak a tagjai. Ezt az is megerősíti, hogy az újonnan toborzott rendőröket megkímélték a kivégzéstől. A biztonsági erők a támadások miatt jelentős terrorellenes műveletbe fogtak, amit segített, hogy az egyik elfogott rendőrt kiszabadították, akinek a segítségével az Anszár al-Iszlám több jelentős tagját elfogták, illetve megölték. A szervezet alvezérét, Abdel Hamidot pedig 2017. október 31-én légitámadásban meggyilkolták.⁶⁷

A biztonsági kockázatokat hordozó nyugati határszakasz miatt Egyiptom fokozottan avatkozik be a líbiai polgárháborúba is. 2015-ben az Iszlám Állam ellen hajtott végre légitámadást, miután azok kopt keresztény egyiptomi állampolgárokkal végeztek.⁶⁸ Egyiptom a 2014-ben kibontakozó második líbiai polgárháború folyamán Khalifa Haftar tábornok támogatása mellé állt, mivel úgy vélték, ő képes lehet egységesíteni az országot, és véget vetni a terrorizmusnak is. Egyúttal Haftar személye garancia lehetett volna arra is, hogy kiűzzék az országból a Muszlim Testvériséget is, amely tagja a tripoli kormánynak.⁶⁹ Egyiptom tevékenysége főleg hírszerzési információk megosztására, fegyverszállításra és légi műveletekre korlátozódott.⁷⁰ A légitámadásokra példa lehet, hogy 2017-ben a Derna Mudzsaheddin Súra Tanács fegyverraktárait, táborait támadták, válaszul az Iszlám Állam koptokat ért támadására Minyában. Azonban a Mudzsaheddin Súra Tanács Líbián kívül nem hajtott végre merényleteket, nem szövetkeztek az Iszlám Állammal, és csak Derna környékén voltak aktívak. Véltetően azért vették őket célba, mert az egyiptomi erők képtelennek vélték magukat a terrorizmus elleni harcra, ezért így állhattak bosszút a terroristákon. Másrészt a légitámadások célja Haftar tábornok háborújának segítése is volt.⁷¹ A két fél közötti katonai együttműködésre további példa, hogy 2020-ban a Haftar tábornok vezette erők elfogták Hesám Asmavi-t, az al-Murábitún vezetőjét, akit átadtak Egyiptomnak. Az ország lefolytatta az eljárást vele szemben, halálra ítélték és kivégezték.⁷² 2020-ban Törökország belépésével felborult az addigi, Haftar tábornok felé billenő egyensúly a polgárháborúban. Ebben az évben 2500 török katonát, illetve 2000 szír török zsoldost is az országba helyeztek át.⁷³ Azonban a katonák a harcban való részvétel mellett a tripoli kormány katonáit is átképezték, így növelve azok harcképességét. Ennek ellensúlyozására Egyiptom is aktívabban vesz részt az országgal kapcsolatos béketárgyalásokon, és hathatósabban támogatja Haftar tábornok erőit. Például Egyiptomban 50, Haftar erőihez tartozó, harci tapasztalatot szerzett katonát képeznek át tengeri katonai műveletekre. Ezzel szeretnék megakadályozni a Líbiába áramló török utánpótlást.⁷⁴ 2020-ban az egyiptomi elnök kijelentette, hogy a Haftar erőivel szembenálló GNA-erők előrenyomulása miatt, ha Szirtét és Bengázit elfoglalják majd, akkor az egyiptomi fegyveres erők benyomulnak Líbiába.⁷⁵

Mindezt azért jelentette ki, mert Egyiptom tart Törökország megerősödésétől a Földközi-tenger térségében, illetve attól is, hogy a Muszlim Testvériség esetleg visszatér és újra megerősödik az országban. Azonban Egyiptom igyekszik rugalmasan kezelni a líbiai helyzetet. Így 2020 második felétől változtattak az álláspontjukon, és a diplomáciai megegyezést helyezték

67 Cummings, 2017.

68 Egyptian air strikes in Libya kill dozens of Isis militants, 2015.

69 Mahmoud, 2018.

70 Dentice, 2017.

71 Aboulencin, 2017.

72 Egyptian officer-turned-extremist Hesham Ashmawy executed: Military, 2020

73 Harchaoui, 2018.

74 Egypt, UAE establish Libya naval commando squad to fight Turkey, 2020.

75 Averting an Egyptian Military Intervention in Libya, 2020.

előtérbe. Támogatták a 2020. október 23-i tűzszüneti megállapodást, előtte pedig szeptemberben Kairóban tárgyaltak a konfliktusban érintett felek. Minderre azért került sor, mert az egyiptomi kormányzat rájött arra, hogy más eszközöket (diplomácia) kell alkalmaznia, ha meg akarja akadályozni a török előrenyomulást.⁷⁶ Másrészt Törökország és Egyiptom között 2020-tól megkezdődtek a bilaterális tárgyalások, amelyek a két fél közötti enyhülés jelei. Azonban vannak olyan problémák közöttük, amelyek a tárgyalásos rendezés pozitív végkimenetelét kétségessé tehetik. Ilyen például, hogy bár Törökország kivonná a külföldi zsoldosokat az országból, de török katonákat továbbra is hagyta ott a GNA-val történő megállapodás értelmében, amely Egyiptom számára elfogadhatatlan. Másrészt nem hajlandó Egyiptom számára kiadni a Törökországban lévő Muszlim Testvériség tagokat sem.⁷⁷ Közben Egyiptom felvette a kapcsolatot a tripoli kormánnyal, és 2020. december 27-én tárgyaló delegációt küldött az országba.⁷⁸ 2021-ben a líbiai rivális frakciók megállapodtak abban, hogy decemberben választásokat tartanak és egy egységkormányt hoznak létre. Szeptemberben pedig a tripoli kormány miniszterelnöke tárgyalt Szíziével, aki a támogatásáról biztosította az egységkormány vonatkozásában.⁷⁹

Emellett a Sínai-félszigeten is zajlottak az események. 2017-ben 40 fegyveres a Sínai Vilájtól megtámadta a szúfi al-Ravda mecsetet a pénteki ima alatt. A támadásban 311-en haltak meg és több száz ember megsebesült.⁸⁰ Ezért az egyiptomi kormány egy összhaderőnemi műveletet indított útjára, amelyben a hadsereg, a haditengerészet, a rendőrség és a határőrség együtt vett részt, így próbálva megsemmisíteni a terrorszervezeteket. Ilyen egyesült fellépésre korábban nem volt példa.⁸¹ Az is újdonság volt, hogy nemcsak a félszigeten, hanem az ország nyugati területein is hadműveletek folytak. Ezzel igyekeztek a terroristák utánpótlását elvágni.⁸²

A művelet 2018. február 9-én kezdődött, előtte a hadsereg lezárta a közlekedési csomópontokat, ezzel csökkentve a terroristák mozgását. A művelet eredményeit a hadsereg a sajtóban tette közzé, így gyakran beszámolt a sikerekről, letartóztatásokról is. Tehát arról is értesítette a médiát, hogy egy év alatt 464 terroristával végeztek, és 7491 főt tartóztattak le.⁸³ Azonban a számok olyan magasak voltak, hogy ez felvetette azt a lehetőséget, hogy nem mindegyik letartóztatott és megölt személy volt terrorista. Olyan vádak is elhangzottak, hogy a börtönökben a letartóztatottakat a terrortámadások után kivégzik.^{84, 85}

A terrorellenes műveletek alá bevont területeken élő civileknek a művelet nagy megterhelést jelentett. A hadsereg annak érdekében, hogy elzárja a terrorcsoportok utánpótlását, kijárási tilalmat rendelt el a félsziget északi részén, és zárta az élelmiszer-ellátást. Így 420 000 embernek nem jutott megfelelő élelmiszer-mennyiség. Az emberek számára a gyógyszerárak is bezártak, és gázt sem kaphatnak, mivel az alapvető szolgáltatásokat is befagyasztották.⁸⁶ A határ mentén ütközőzónák kerültek kialakításra, amellyel a fegyvercsempészetet igyekeztek

76 Anani, 2021.

77 Egypt and Turkey seek to overhaul tense ties with frank talks on Libya, 2021.

78 Egyptian delegation visits Libyan capital for talks with GNA, 2020.

79 Shalhub, 2021.

80 Youssef, 2017.

81 Mohamad, 2019.

82 Shay, 2019.

83 Amer, 2019.

84 Strock, 2021.

85 Emberi jogi szervezetek gyakran kritizálják az egyiptomi börtönrendszerben uralkodó állapotokat, ezt támasztja alá az Amnesty International 2021-ben publikált jelentése is. Forrás: Amnesty International, 2021.

86 Between Death And Besiege – An Overview Of The Situation For Local Residents In Sinai Since The Beginning Of The Comprehensive Operation In February 2018., jelentés, 2019.

gátolni, és ennek okán az itteni lakosok házait is lerombolták.⁸⁷ A hadsereg az internethasználatot is korlátozta, amivel a terroristák médiamegjelenését akarták meggátolni. Azonban a terrorcsoportok el tudták érni a közösségimédia-felületeket, viszont a helyiek olyan alapvető szolgáltatásokhoz nem fértek hozzá, mint a bankszektor.^{88, 89}

Ám a terrorcsoportok 2018-ban a kormányzati intézkedések ellenére még további merényletek elkövetésére is képesek voltak. Ezek száma azonban jelentős mértékben lecsökkent, kezdetben havi tizennyolcra.⁹⁰ A terrorcsoportok a korábbi eszközöket alkalmazták, illetve igyekeztek ezeket új módon bevetni, esetleg kombinálni. Példaként említhető az öngyilkos merényletek területe, illetve a 101-es dandár elleni támadás is. Az elkövetők könnyű kézfegyverekkel hajtották végre a csapást, majd miután elérték a parancsnoki épületet, felrobbantották magukat.⁹¹ Említhető akár a Kaszíma laktanya elleni támadás, amely során sikerült felfeszíteni az épületet körülvevő drótkerítést, majd bejutva könnyű kézfegyvereket és öngyilkos merényletet alkalmazva hivatalos adatok alapján 8 katonával végeztek.⁹² Az is a terrorcsoportok eszközeihez tartozik, hogy főbb tisztviselők, hivatalnokok ellen követnek el támadásokat. Egy ilyen támadásban Hasszen al-Husszeini tábornok, a helyi erők parancsnokának konvoját támadták meg.⁹³ A tábornok megsérült, azonban a vezérkari főnöke meghalt a merénylet során. A fentiek mellett a Sínai Vilajet az Iszlám Állam példája nyomán is állított fel ellenőrző-áteresztő pontokat a félsziget északi részén, el-Arishtól nyugatra. Ellenőrizték az átlépő személyek okmányait, az iszlámnak megfelelő öltözködést, de főleg katonákat és rendőröket kerestek. Ha találtak, akkor azonnal kivégezték őket.⁹⁴

A Sínai Vilajet tevékenysége ellen nemcsak katonai műveletekkel lehet fellépni, hanem az egyiptomi kormányzat igyekszik gazdasági eszközökkel fejleszteni a félsziget északi részét, ezzel kívánják megnyerni a lakosság szimpátiáját. A gazdasági fejlesztések már 2014-ben elkezdődtek, akkor a Mérnöki Hatóság nekilátott több fejlesztési projektekbe a Sínai-félszigeten a hadsereggel együttműködésben.⁹⁵ Főleg az úthálózatot, vasúthálózatot fejlesztették. Azóta több más projektet kezdett el a kormányzat. Például úgy próbálták elérhetővé tenni a térséget, hogy víztározókat alakítottak ki, illetve új módszereket vezettek be, amelyek csökkentik a felesleges vízfogyasztást.^{96, 97} Több más hasonló projekt is tervben van, ezekre a kor-

87 Egypt: Looming Humanitarian Crisis in Sinai, Relief Urgently Needed After 2 Months of Army Restrictions on Food, 2018.

88 Human Rights Organizations Call On Egypt's Government To End Internet Censorship And Website Blocking 2020.

89 A közösségimédia-felületek a 2010 és 2020 közötti időszakban számos esetben játszottak fontos szerepet az észak-afrikai és közel-keleti események alakulásában. Elsőként érdemes megemlíteni az arab tavasz megmozdulásainak egyik mobilizációs csatornájaként, de ugyanúgy hangsúlyos szerepet töltött be az Iszlám Állam üzenetének továbbításában, amely hozzájárult a szervezet globális mértékű növekedésében, valamint több tízezer ember mobilizálásához. Az Iszlám Állam online térnyerésével kapcsolatosan bővebben lásd: Tóth, 2016, Ward, 2018.

90 Amer, 2019.

91 Wilayat Sinai targets Egyptian army stronghold, 2018.

92 Bassil, 2019.

93 Amer, 2019.

94 Hassan, 2017.

95 Hanafi, 2021.

96 President Sisi reviews progress of Sinai development projects, 2020.

97 Azt éghajlati tényezők okán Egyiptomban – és a régióban fekvő államokban egyaránt – kritikus pontként jelenik meg a vízfelhasználási kérdés, amelynek kihatással vannak mind az adott országok belső politikai-gazdasági-társadalmi viszonyaira, mind pedig az államok bilaterális kapcsolataira. A témáról bővebben lásd: Daher, 2020.

mányzat 2020-ban 2,69 milliárd dollárt különített el. A költségeket saját erőből, illetve arab országoktól, vagy a USAID támogatásaiból tudja fedezni.⁹⁸ A tanulmány lezárásakor utakat, víztározókat, hidakat építenek. De tervben van a kórházak, oktatási létesítmények, turisztikai létesítmények építése is.⁹⁹ A kormányzat legfőbb célja, hogy a növekvő népsűrűséget kihasználva új lakókat költöztessen a félsziget északi részére. Őket foglalkozások szerint telepítenék le (bányászok, orvosok, turisztikai dolgozók). A kormány ettől reméli a félsziget északi felének gazdasági felvirágoztatását. Biztonsági megfontolásai is vannak ennek a lépésnek, hiszen ettől várják a terrorcsoportok tevékenységének visszaszorítását és a toborzásuk ellehetetlenítését.¹⁰⁰ Ennek eddig egy akadálya van, mégpedig maguk a terrorcsoportok, akik az új helyzethez új megoldásokkal alkalmazkodtak. Mivel több tagjukat tartóztatták le és likvidálták, ezért a terrrorszervezetek átszervezték a támadásaikat. Már nem több merénylővel hajtanak végre nagyobb merényleteket, hanem gyakran egyszemélyes támadásokat, vagy pokolgépes merényléteket alkalmaznak.¹⁰¹

A félsziget betelepítése ellen is hasonló módon lépnek fel. Az elhagyott falvakban és kisvárosokban a visszatelepülőknél hagynak bombacsapdákat, amik áldozatokat szednek.¹⁰² Sőt, korábbi taktikájukhoz is visszatértek, így az utak mellé is helyeznek el pokolgépeket, amelyekkel a katonai konvojokban és az arra közlekedőkben tesznek károkat.¹⁰³ Egy új elem is megjelent a terroristák eszköztárában, mégpedig az orvlövészek használata, amely a 2018-ban indult művelet nyomán jelentős veszteségeket elkönyvelő terrorcsoportok egyik kényszermegoldásaként is tekinthető. Ezeket az embereket már elfoglaltnak és megtisztítottnak gondolt városokban alkalmazzák, mivel könnyebben elvegyülnek és hajtanak végre merényleteket, jelentős sikerrel. Az orvlövész támadások száma jelentős emelkedésnek indult, míg 2018–19-ben 16 ilyen támadást követtek el, addig ez 2020. január–szeptember hónapokban 18-ra ugrott.¹⁰⁴ Bár a csoportos gépfegyveres támadások száma jelentős mértékben lecsökkent, nem tűnt el teljesen.

2021 júliusában a terroristák egy ellenőrző-áteresztő pontot támadtak meg Seik Zuveidnál, és legkevesebb öt katonával végeztek, többen is megsebesültek.¹⁰⁵ Az egyiptomi biztonsági erők, bár azt közölték, hogy megtisztították a Sínai-félsziget északi részét, ez messze áll a valóságtól. Több olyan megtisztítottnak vélt település akad, ahol még vannak kisebb fegyveres ellenálló csoportok. A Sínai Vilajet áthelyezte műveleteinek központját Bir al-Abd térségébe, amely sivatagos terület, és kevésbé ellenőrizhető.¹⁰⁶ Azonban a Sínai Vilajet már nem olyan erős, mint korábban volt. Ebben a hadsereg mellett jelentős szerep hárult a törzsekre is. Az Iszlám Állam megjelenése változást hozott, és a törzseket az állam felé húzta, mivel a terrrorszervezet gyakran támadt törzsi tagokra, elrabolva vagy megölve őket.¹⁰⁷ Így a törzsek a biztonsági erőket kezdték támogatni hírszerzési információkkal, de együtt is indítottak műveleteket a Sínai Vilajet ellen, amely során terroristákat likvidáltak. A műveletek annyira

98 Egypt secures \$2.69B for Sinai development in 2020, 2020.

99 Development in Egypt's North Sinai snags as militants shift tactics, 2020.

100 Hassan, 2017.

101 Shifting militant tactics curb development in Egypt's North Sinai, 2020.

102 Sweilam, 2020.

103 Egypt Officials: Bomb Kills 1 Police and Wounds 3 in Sinai, 2021.

104 Shifting militant tactics curb development in Egypt's North Sinai, 2020.

105 5 Egyptian troops killed in Islamic State attack in northern Sinai, 2021.

106 Shifting militant tactics curb development in Egypt's North Sinai, 2020.

107 TIMEP Brief: Sinai Tribes in Egypt's War on Terror, 2018.

sikeresek voltak, hogy a terrorszervezet tagsága jelentős mértékben lecsökkent, és a korábban multinacionális csoportban a tanulmány lezárásának idején már vélhetően csak egyiptomiak és palesztinok harcolnak. 2021-ben a Sínai Vilajet egyik magas rangú vezetője, Abú Hamza al-Kádi, feladta magát a Sínai Törzsi Uniónak védelemért cserébe. Korábban a terrorszervezet fő jogászának számított, több támadást is engedélyezett. Az ő segítségével igyekeznek a hatóságok információkhoz jutni és felgöngyölíteni a Sínai Vilajet még rejtőzködő tagjait.¹⁰⁸

KONKLÚZIÓ

Jelen tanulmányban az egyiptomi terrorellenes küzdelmek elmúlt tíz évét vizsgáltam. Elsősorban a terrorcsoportok tevékenységével foglalkoztam, és az ellenük alkalmazott intézkedéseket tekintettem át. A terrorszervezetek fokozatosan váltak meghatározó erővé az országban, elsősorban a Sínai-félszigeten. Rugalmasan, egyszerű eszközök felhasználásával igyekeztek műveleteket végrehajtani. A városokban általában gépfegyveres támadással és pokolgépes merényletekkel okoztak károkat, míg a Sínai-félszigeten öngyilkos merényleteket is végrehajtottak. Ezeket az eszközöket igyekeztek kombinálni, és ezzel is jelentős veszteséget okozni. Azonban 2017-től elkezdve a merényleteik száma meredeken lecsökkent, több eszköz kiveszett ezek közül, például az öngyilkos merénylet. Úgy vélem, hogy ennek fő oka egyrészt az Iszlám Állam visszaszorulására vezethető vissza, amely 2016-tól egyre kisebb mértékben volt képes a Sínai Vilajetet ellátni a szükséges emberi és anyagi juttatásokkal. Másrészt az egyiptomi biztonsági erők is fejlődtek az elmúlt tíz év során, és jelentős veszteséget okoztak a szélsőséges szervezeteknek, amit azok nem tudtak pótolni. Azt hozzátehetjük, hogy ehhez hozzájárultak a tömeges letartóztatások is a helyiek körében, amelyek főleg ártatlan civileket értek, de vélhetően terroristák is keveredtek közéjük akarva-akaratlanul. Jelentős szerep jutott a törzseknek is, akik 2016-tól kezdve segítették a kormány harcát a terrorcsoportok ellen. A Sínai Vilajet döntő hibát vétett, amikor az Iszlám Államnak esküdött hűséget. Ugyanis külföldi harcosok érkeztek, akik nem voltak tekintettel a helyi civilekre és a törzsekre sem. Ezért erőszakosak voltak velük szemben, és elrabolták őket, vagy kivégezték a törzstagokat. Ezért a törzsek bosszúból, valamint azért, mert a hadsereggel könnyebben tárgyalhattak, átálltak az utóbbi oldalára, és segítettek meggyengíteni a Sínai Vilajetet, amely a sivatagos kisvárosokba szorult vissza. A városokban más volt a helyzet, ott a terrorszervezetek számára a legnagyobb gondot azok kis mérete okozta, hiszen a merényleteik után több tagot elfogtak, így ezek a csoportok működésképtelenné válhattak. A nagyobb városokban könnyebb volt a biztonsági erők számára információt szerezni, így könnyebben felkutathatták és letartóztathatták a terrorcsoportok tagjait. A városi szervezetek merényletei is csökkentek, főleg pokolgépes merényletek történtek, mint például a 2019-es kairói támadás a turisták ellen.

A biztonsági erők legtöbbször a biztonság katonai oldaláról közelítették meg a problémát, és katonai eszközökkel igyekeztek felszámolni a terrorcsoportokat. Legtöbbször reaktív módszereket alkalmaztak, például ellenőrző-áteresztő pontokat használtak, a támadások után a helyszínen kezdtek letartóztatásokba. A Murszi-kormányzat új eszközök felhasználásával is próbálkozott, például gazdaságélénkítéssel, illetve a beduinok számára földjeik bizonyos részét visszaszolgáltatta.

108 Islamic State leader in Sinai surrenders to Egyptian authorities, 2021.

Utóda, Szíszi elnök az általam említett második időszakban kezdte el a gazdasági fejlesztéseket. Azért ekkor, mert hatalomra jutása után ezek a csoportok ellenségesen viszonyultak hozzá, így először őket kellett meggyengítenie. Ez azonban csak akkor volt lehetséges, amikor az Iszlám Állam visszaszorult, és a terrorcsoportok a folyamatos harcokban meggyengültek. A szemléletváltáshoz az is hozzájárult, hogy az egyiptomi kormányzat rájött arra, hogy nehézfegyverzettel és csak katonai eszközökkel lehetetlen legyőzni az iszlamista csoportokat. A hegyes-sivatagos területen szüksége van a helyi lakosság és a törzsek támogatására is, ha sikert akar elérni. Ezért az ő megnyerésükre igyekezett gazdaságilag fejleszteni a területet. Azonban eddig ez felemás eredményt hozott. Ennek egyik oka, hogy az emberekben még mindig él a velük szemben alkalmazott kegyetlen bánásmód emléke. A hadsereg jelentős letartóztatásokat foganatosított a helybeliek között, akik közül sok ártatlan került börtönbe. Állítólag emberrablásokat is végrehajtottak a biztonsági erők tagjai, és az elfogottakat kínvallatásnak vetették alá. Ezek tudatában pedig nehéz maguk mellé állítani az embereket. Sokan azt kifogásolták, hogy ezek a gazdasági eszközök nem a megfelelő formában jöttek létre. Például a beduinoknak nem tetszettek azok az összeszerelhető házak, amiket a hadseregtől kaptak, mivel véleményük szerint ezek nem voltak kényelmesek.

A hadsereg a műveletei során rugalmatlannak bizonyult, és korábban bevált eszközökkel igyekeztek úrrá lenni a kialakult helyzeten (letartóztatások, ellenőrző-áteresztő pontok). Azonban ezek merevségük miatt lettek hatástalanok, mivel a terroristák egyszerűen kikerülték őket, vagy ezeket felhasználva jelentős veszteségeket okoztak a biztonsági erők tagjainak.¹⁰⁹ Az is problémát okozott, hogy nem volt egy helyszíni parancsnokság, ami szabad kezet kapott volna a terrorszervezetek elleni fellépésre. Minden információt Kairóba küldtek, és onnan kapták a parancsokat is, így gyors reagálásra esélyük sem volt. Ráadásul a terrorcsoportok elleni fellépést főleg nehézfegyverzettel igyekeztek megoldani (harckocsik, légi csapások), azonban ezek hatástalanok maradtak a városokban és vidéken is.¹¹⁰ Az egyiptomiak igyekeztek együttműködni más országokkal is, azonban például az amerikaiak kifogásolták, hogy Egyiptom nehézfegyverzetet vesz a terrorizmusra hivatkozva, holott könnyűfegyverzetre, vagy a különleges erők kiképzésére kellett volna többet fordítani. Az izraeli együttműködés gyümölcsözőnek bizonyult, hiszen Izrael a hírszerzési információk mellett vélhetően aktív szerepet játszik a terrorcsoportok tevékenységének visszaszorításában, például dróncsapásokat is végrehajt fészegeti célpontok ellen. Ez azonban a lakosságon belül kelthet visszatetszést, így az egyiptomi kormánynak mindent meg kell tennie a titkosság megőrzéséért.

Az Egyesült Államokkal is szoros kapcsolatot ápolt Egyiptom, aminek köze volt az ország terrorfenyegetettségéhez. Washington a 2011-es „arab tavasz” után is támogatta Egyiptomot, főleg pénzügyi források utalását, modern katonai eszközök eladását, és hírszerzői támogatást értve alatta. Azonban az Egyesült Államok 2013 után szüneteltette a támogatásokat, mivel a katonai hatalomátvétel jelentős erőszakkal járt, ami az Egyesült Államok emberi jogi felfogásával nem volt összeegyeztethető. Az Obama-adminisztráció alatt is hasonló intézkedést léptettek életbe, miután az emberi jogi szervezetek több jelentést hoztak nyilvánosságra a törvényen kívüli gyilkosságokkal kapcsolatban. Ez pedig felelősítette Washington azon félelmét, hogy amerikai technológiával végeznek

109 Anani, 2020.

110 Mcmanus, 2020.

ártatlan emberekkel.¹¹¹ Azonban végül az Egyiptomnak szánt katonai támogatásokat mindig elküldték, mivel úgy vélték, hogy azt az összeget más fontos együttműködési csatornába terelhetik, mint például a terroristaellenes műveletek. Azonban ezt Egyiptom végig katonai eszközök beszerzésére fordította. A Biden-adminisztráció nyomást helyezett az egyiptomi kormányra a pénzkifizetéssel kapcsolatban, amelynek Szíszi végül engedett, így Egyiptom megkapta a szükséges forrásokat.¹¹²

Egyiptom jelentős erőfeszítést tesz nemcsak keleti, hanem nyugati határainak védelmében is. Mivel az ország határos Líbiával, ezért a líbiai polgárháború hatásai begyűrűztek az országba. Egyiptomnak érdeke az ottani polgárháború lezárása is, mivel egy stabil Líbia a terrorcsoportok tevékenységét visszaszoríthatja Egyiptomban. Kezdetben az ország Khalifa Haftar tábornokot támogatta pénzzel, fegyverekkel, katonai műveletekkel. Azonban a tripoli kormány növekvő sikerei miatt Egyiptom igyekszik tárgyalásos úton rendezni a kérdést a GNA-val. Azt remélik ettől, hogy egy olyan egységkormányt állíthatnak fel, amely stabilizálni tudja az országot, és a terrorcsoportok tevékenységét is gátolni tudja. Ezért fogadta például a tripoli kormány küldötteit az egyiptomi elnök 2021 szeptemberében, és támogatta az egységes líbiai választásokat.

Bár Egyiptom több eszközzel igyekszik a terrorcsoportok ellen fellépni, a terrorcsoportok tevékenységét főleg katonai erővel sikerült csökkentenie. Emellett viszont mindenképpen javítania kell az ország emberi jogi helyzetén, hogy megnyerje a lakosság támogatását, és több pénzt kell az emberek életkörülményeinek javítására fordítani. Egyúttal helyi parancsnokságot kell létrehoznia, amely rugalmasabban képes reagálni a merényletekre, valamint nehézfegyverzet helyett főleg könnyű fegyverekre, és terroristaellenes képzésekre kellene többet költenie, hogy fel tudja számolni a Sínai-félszigeten és az országban máshol is jelen levő terrorista tevékenységet.

111 Hanna, 2021.

112 Press, 2021.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 5 Egyptian troops killed in Islamic State attack in northern Sinai (2021). Letöltés helye: <https://www.timesofisrael.com/5-egyptian-troops-killed-in-islamic-state-attack-in-northern-sinai/> (Letöltve: 2021. 11. 02.)
- Aboulencin, Ahmed et al. (2017). Is Egypt bombing the right militants in Libya? Letöltés helye: <https://www.reuters.com/article/us-egypt-security-analysis-idUSKBN18R2GE> (Letöltve: 2021. 10. 27.)
- Aman, Ayah (2014). Egypt's youth turn to Islamic State. Letöltés helye: www.al-monitor.com/pulse/ru/originals/2014/11/egyptyouth-turn-to-islamic-state-peaceful-brotherhood.html (Letöltve: 2020. 10. 23.)
- Amnesty International (2021). Who Do I Care if You Die? – Negligence and Denial of Health Care in Egyptian Prisons. Letöltés helye: <https://www.amnesty.org/en/documents/mde12/3538/2021/en/> (Letöltve: 2022.02.01.)
- Anani, Khalil Al (2020). Egypt's Counterterrorism Strategy in Sinai: Challenges and Failures. Letöltés helye: <https://arabcenterdc.org/resource/egypts-counterterrorism-strategy-in-sinai-challenges-and-failures/> (Letöltés: 2021. 11. 16.)
- Anani, Khalil Al- (2021). Egypt's Changing policy in Libya: Opportunities and Challenges, Arab Center. Letöltés helye: <https://arabcenterdc.org/resource/egypts-changing-policy-in-libya-opportunities-and-challenges/> (Letöltve: 2021. 10. 28.)
- Averting an Egyptian Military Intervention in Libya (2020). Letöltés helye: <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/north-africa/libya/averting-egyptian-military-intervention-libya> (Letöltve: 2021. 10. 27.)
- Bassil, Annabel (2019). Non-International Armed Conflict To Continue In Sinai?, War Report, Genfi Egyetem, Genf, 2.
- Bassil, Annabel (2019.): Non-International Armed Conflict to Continue in Sinai? - report. Letöltés helye: <https://www.geneva-academy.ch/joomlatoools-files/docman-files/Non-International%20Armed%20Conflict%20To%20Continue%20In%20Sinai%20.pdf> (Letöltve: 2021. 10. 30.)
- Behairy Nouran El- (2012). Egyptian armed forces announce results of “Operation Sinai”. Letöltés helye: <https://dailynewsegyp.com/2012/09/08/egyptian-armed-forces-announce-results-of-operation-sinai/> (Letöltve: 2020. 04. 25.)
- Between Death And Besiege – An Overview Of The Situation For Local Residents In Sinai Since The Beginning Of The Comprehensive Operation In February 2018. (2019). Letöltés helye: <https://egyptianfront.org/wp-content/uploads/2019/05/Between-Death-and-Besiege.2.pdf> (Letöltve: 2021. 10. 30.)
- CIA World Factbook (2021). Letöltés helye: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/egypt/#people-and-society> (Letöltve: 2021. 10. 18.)
- Cummings, Ryan (2017). What Is Ansar al-Islam?, Tony Blair Institute for Global Change. Letöltés helye: <https://institute.global/policy/what-ansar-al-islam> (Letöltve: 2021. 10. 27.)
- Daher, Rashed (2020). A megegyezés gátja: vízelosztási kérdések Egyiptom, Szudán és Etiópia között. Afrika Tanulmányok / Hungarian Journal of African Studies, 14. DOI azonosító: <https://doi.org/10.15170/AT.2020.14.1-2.2> (Letöltve: 2022. 02. 01.)
- Dentice, Giuseppe (2017). Egypt's Security and Haftar: al-Sisi's strategy in Libya. Letöltés helye: <https://www.ispionline.it/it/publicazione/egypts-security-and-haftar-al-sisis-strategy-libya-16284> (Letöltve: 2021. 10. 27.)
- Dentice, Giuseppe (2018). The Geopolitics of Violent Extremism: The Case of Sinai. Letöltés helye: <https://www.euromesco.net/wp-content/uploads/2018/02/EuroMeSCo36-Geopolitics-of-Violent-Extremism.-The-Case-of-Sinai.pdf> (Letöltve: 2021. 10. 24.)
- Development in Egypt's North Sinai snags as militants shift tactics. Letöltés helye: <https://english.al-arabiya.net/features/2020/11/09/Development-in-Egypt-s-North-Sinai-snags-as-militants-shift-tactics> (Letöltve: 2022. 02. 13.)
- Draa, Ahmed Abu (2012). Safe haven: Mount Halal is said to be the refuge for Sinai militants. Letöltés helye: <https://egyptindependent.com/safe-haven-mount-halal-said-be-refuge-sinai-militants/> (Letöltve: 2021. 10. 19.)
- Egyiptom lakossága (2021). Letöltés helye: <https://www.worldometers.info/world-population/egypt-population/> (Letöltve: 2021. 10. 18.)

- Egyiptomi fiatalok munkanélküliségi rátája (15-42 év). Letöltés helye: <https://www.statista.com/statistics/811968/youth-unemployment-rate-in-egypt/> (Letöltve: 2021.10.18.)
- Egyiptomi munkanélküliségi adatok (1991–2021). Letöltés helye: <https://www.macrotrends.net/countries/EGY/egypt/unemployment-rate> (Letöltve: 2021. 10. 18.)
- Egypt and Turkey seek to overhaul tense ties with frank talks on Libya (2021). Letöltés helye: <https://www.reuters.com/world/middle-east/egypt-turkey-say-they-held-frank-in-depth-talks-cairo-2021-05-06/> (Letöltve: 2021. 10. 28.)
- Egypt border guards killed in Sinai attack, (2012). Letöltés helye: <https://www.aljazeera.com/news/middle-east/2012/08/201285183958163902.html> (Letöltve: 2021. 10. 19.)
- Egypt kills militants, seizes weapons in Sinai offensive (2012). Letöltés helye: <https://edition.cnn.com/2012/09/08/world/africa/egypt-sinai/index.html> (Letöltve: 2021. 10. 19.)
- Egypt Officials: Bomb Kills 1 Police and Wounds 3 in Sinai (2021). Letöltés helye: <https://www.usnews.com/news/world/articles/2021-01-22/egypt-officials-bomb-kills-1-police-and-wounds-3-in-sinai> (Letöltve: 2021. 11. 02.)
- Egypt secures \$2.69B for Sinai development in 2020 (2020). Letöltés helye: <https://www.egypttoday.com/Article/3/95644/Egypt-secures-2-69B-for-Sinai-development-in-2020> (Letöltve: 2021. 11. 01.)
- Egypt, UAE establish Libya naval commando squad to fight Turkey (2020). Letöltés helye: <https://www.middleeastmonitor.com/20200309-egypt-uae-establish-libya-naval-commando-squad-to-fight-turkey/> (Letöltve: 2021. 10. 27.)
- Egypt: Looming Humanitarian Crisis in Sinai, Relief Urgently Needed After 2 Months of Army Restrictions on Food (2018). Human Rights Watch. Letöltés helye: <https://www.hrw.org/news/2018/04/23/egypt-looming-humanitarian-crisis-sinai> (Letöltve: 2021. 10. 30.)
- Egyptian air strikes in Libya kill dozens of Isis militants (2015). Letöltés helye: <https://www.theguardian.com/world/2015/feb/16/egypt-air-strikes-target-isis-weapons-stockpiles-libya> (Letöltve: 2021.10.27.)
- Egyptian delegation visits Libyan capital for talks with GNA (2020). Letöltés helye: <https://www.aljazeera.com/news/2020/12/27/egyptian-delegation-visits-libyan-capital-for-talks-with-gna> (Letöltve: 2021. 10. 28.)
- Egyptian officer-turned-extremist Hesham Ashmawy executed: Military (2020). Letöltés helye: <https://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2020/03/04/Egyptian-officer-turned-extremist-Hesham-Ashmawy-executed-Military> (Letöltve: 2021. 10. 27.)
- Egypt's Coptic churches hit by deadly blasts on Palm Sunday (2017). <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-39544451> (Letöltve: 2021. 10. 24.)
- Fahim, Kareem, et al (2012). Gunmen Kill 15 and Steal Vehicle in Attack on Egypt Base, The New York Times. Letöltés helye: <https://www.nytimes.com/2012/08/06/world/middleeast/gunmen-storm-egyptian-base-killing-15-soldiers.html> (Letöltve: 2022. 02. 13.)
- Gazdik Gyula (2011). Egyiptomi parlamenti választások: előzmények, eredmények, jövőbeni kérdőjelek, ZMNE, Budapest, Stratégiai Védelmi Kutatóközpont – Elemzések, 1., 2. 9.
- Gentry, Chris (2018). The Sinai Insurgency, Part 1: An Introduction. Letöltés helye: <https://international-review.org/the-sinai-insurgency-part-1-an-introduction/> (Letöltve: 2021. 10. 19.)
- Gold, Zack (2014). The Egypt-Gaza Buffer Zone: More Harm than Good for Sinai Security. Letöltés helye: www.inss.org.il/publication/the-egypt-gaza-buffer-zone-more-harm-than-good-for-sinai-security (Letöltve: 2020. 10. 23.)
- Gold, Zack (2015). Sinai Tribes: Between the Egyptian State and the Islamic State. Letöltés helye: www.inss.org.il/publication/sinai-tribes-between-the-egyptian-state-and-the-islamic-state/ (Letöltve: 2021. 10. 23.)
- Hanafi, Mohamed (2021). Egypt allocates billions for development in Sinai. Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2021/09/egypt-allocates-billions-development-sinai> (Letöltve: 2021. 11. 01.)
- Hanna, Michael Wahid (2019). Excluded and Unequal, Copts on the Margins of the Egyptian Security State. Letöltés helye: <https://tcf.org/content/report/christian-exclusion-from-egypts-security-state/?agreed=1> (Letöltve: 2021. 10. 24.)
- Hanna, Michael Wahid (2021). How the Counter-terrorism Imperative Has Warped U.S.-Egyptian Ties. Letöltés helye: <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/north-africa/egypt/how-counter-terrorism-imperative-has-warped-us-egyptian-ties> (Letöltve: 2021. 11. 16.)

- Harchaoui, Jalel (2018). The Libyan Civil War Is About to Get Worse. Letöltés helye: <https://foreignpolicy.com/2020/03/18/libyan-civil-war-about-get-worse/> (Letöltve: 2021. 10. 27.)
- Hassan, Ahmed M. et al. (2019). Blast injures South African tourists near Egypt's Giza pyramids. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/article/us-egypt-security/blast-injures-south-african-tourists-near-egypts-giza-pyramids-idUSKCN1SP0E2> (Letöltve:2020.10.26.)
- Hassan, Ahmed Mohamed, et al (2017). Islamic State seeks to impose religious rules in Egypt's North Sinai. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/investigates/special-report/egypt-politics-sinai/> (Letöltve: 2021. 11. 01.)
- Hendawi, Hamza (2017). Suicide bombers kill 44 at Palm Sunday services in Egypt. Letöltés helye: <https://apnews.com/article/pope-francis-islamic-state-group-ap-top-news-international-news-bombings-88b8fef3a96e433c902a303cd5db928e> (Letöltve: 2021. 10. 24.)
- Horton, Michael (2017). Why Egypt's Nationalist Hasm Movement Could Gain Greater Traction. Letöltés helye: <https://www.refworld.org/docid/590c33bf4.html> (Letöltve: 2021. 10. 24.)
- Huffman, Tyler (2015). Sinai security stymied by continued terrorist attacks. Letöltés helye: www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/04/egypt-wilayat-sinai-salafist-jihad-attack-photos.html (Letöltve: 2021.10.23.)
- Human Rights Organizations Call On Egypt's Government To End Internet Censorship And Website Blocking (2020). Letöltés helye: <https://smex.org/human-rights-organizations-call-on-egypts-government-to-end-internet-censorship-and-website-blocking/> (Letöltve: 2021.10.30.)
- Hussein, Walaa: (2014). Homemade bombs widespread in Egypt. Letöltés helye: www.al-monitor.com/pulse/ru/originals/2014/02/egypt-violence-spread-homemade-bombs.html (Letöltve: 2020. 10. 19.)
- Idris, Iffat (2017). Sinai Conflict Analysis, Brighton
- Islamic State leader in Sinai surrenders to Egyptian authorities (2021). Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2021/09/islamic-state-leader-sinai-surrenders-egyptian-authorities> (Letöltve: 2021. 11. 02.)
- Katz, Yaakov (2011). Egypt launches massive operation to control Sinai. Letöltés helye: <https://www.jpost.com/defense/egypt-launches-massive-operation-to-control-sinai> (Letöltve: 2021. 10. 24.)
- Khaled, Osama (2011). Special forces deployed to Sinai to restore security. Letöltés helye: <https://www.egyptindependent.com/special-forces-deployed-sinai-restore-security/> (Letöltve: 2021. 10. 19.)
- Kirkpatrick, David D. et al. (2013). Egypt's Interior Minister Survives Assassination Attempt. Letöltés helye: <https://www.nytimes.com/2013/09/06/world/middleeast/egypts-interior-minister-survives-attack.html> (Letöltve: 2021. 10. 27.)
- Lavrilleux, Ariane (2020). Egypt: 'The Muslim Brotherhood has never been more disconnected from society', The Africa Report. Letöltés helye: <https://www.theafricareport.com/53933/egypt-the-muslim-brotherhood-has-never-been-more-disconnected-from-society/> (Letöltve: 2021. 10. 24.)
- Li, Quan – Schaub, Drew (2004). Economic Globalization and Transnational Terrorism. The Journal of Conflict Resolution, Vol. 48. No.2. Letöltés helye: <https://www.jstor.org/stable/3176252> (Letöltve: 2022. 02. 01.)
- Lutz, Brenda J. – Lutz, James M. (2015). Globalization and Terrorism in the Middle East. Perspectives on Terrorism, Vol 9. No.5. Letöltés helye: https://www.jstor.org/stable/26297432?seq=12#metadata_info_tab_contents (Letöltve: 2022. 02. 01.)
- Maher, Hatem et al. (2012). UPDATED: Egyptian troops strike hard in North Sinai after multiple attacks. Letöltés helye: <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/49906/Egypt/Politics-/UPDATED-Egyptian-troops-strike-hard-in-North-Sinai.aspx> (Letöltve: 2021. 10. 19.)
- Mahmoud, Khaled (2018). Sisi's Ambitions in Libya. Letöltés helye: <https://carnegieendowment.org/sada/77847> (Letöltve: 2021. 10. 27.)
- Majorosi Ádám (2021): Öngyilkos merényletek Egyiptomban a 2004 és 2020 közötti időszakban – Az öngyilkos merényletek elkövetési módjainak vizsgálata szervezettség alapján, a vallás szerepének figyelembevételével, Kültügyi Műhely, 3. évfolyam, 2. szám. DOI azonosító: https://doi.org/10.36817/km_2021.2.5 (Letöltve: 2022. 02. 01.)
- Malsin, Jared (2015). Egypt says terror attack foiled at temple in tourist city of Luxor. Letöltés helye: <https://www.theguardian.com/world/2015/jun/10/egyptian-tourist-city-of-luxor-hit-by-suicide-bomb-attack> (Letöltve: 2021. 10. 24.)

- Mansour, Muhammad (2018). Operations Against Hasam Continue but Security Forces Still Face Challenges, *Terrorism Monitor*, 17-es évf., 8. szám. Letöltés helye: <https://jamestown.org/program/operations-against-hasm-continue-but-security-forces-still-face-challenges/> (Letöltve: 2021. 10. 26.)
- Markey, Patrick et al. (2017). Egypt Western Desert attack exposes front outside Sinai. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/article/us-egypt-security-sisi/egypt-western-desert-attack-exposes-front-outside-sinai-idUSKBN1D71QY> (Letöltve: 2021. 10. 27.)
- McGreal, Chris et al. (2011). Hosni Mubarak resigns – and Egypt celebrates a new dawn. Letöltés helye: <https://www.theguardian.com/world/2011/feb/11/hosni-mubarak-resigns-egypt-cairo> (Letöltve: 2021. 10. 18.)
- Mcmanus, Allison (2020). The Egyptian Military's Terrorism Containment Campaign in North Sinai. Letöltés helye: <https://carnegieendowment.org/sada/82218> (Letöltve: 2021. 11. 16.)
- Mexican tourists killed by Egyptian security forces (2015). Letöltés helye: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-34241680> (Letöltve: 2021. 10. 27.)
- Mohamad, Amer (2019). Superficial Gains, but No Lasting Success in Sinai 2018. Letöltés helye: <https://timep.org/commentary/analysis/superficial-gains-but-no-lasting-success-in-sinai-2018/> (Letöltve: 2021. 10. 28.)
- Myers, Steven Lee et al. (2012). After Sinai Attack, U.S. and Egypt Step Up Talks on Security. Letöltés helye: <https://www.nytimes.com/2012/08/12/world/middleeast/egypt-and-us-step-up-talks-on-security-assistance.html> (Letöltve: 2021. 10. 19.)
- President Sisi reviews progress of Sinai development projects (2020). Letöltés helye: <https://egyptindependent.com/president-sisi-reviews-progress-of-sinai-development-projects/> (Letöltve: 2021. 11. 01.)
- Policy: Lessons from Egypt, India, and Turkey. Letöltés helye: <https://carnegieendowment.org/2021/11/04/navigating-democracy-security-dilemma-in-u.s.-foreign-policy-lessons-from-egypt-india-and-turkey-pub-85701> (Letöltve: 2021. 11. 16.)
- Readout of President Donald J. Trump's Meeting with President Abdel Fattah Al Sisi of Egypt (2018). U.S. Embassy in Egypt. Letöltés helye: <https://eg.usembassy.gov/readout-of-president-donald-j-trumps-meeting-with-president-abdel-fattah-al-sisi-of-egypt/> (Letöltve: 2022. 02. 01.)
- Report: Terrorism on Decline in Middle East and North Africa (2019). Wilson Center. Letöltés helye: <https://www.wilsoncenter.org/article/report-terrorism-decline-middle-east-and-north-africa> (Letöltve: 2022. 02. 01.)
- Rights group: 3,185 extrajudicial killings in Egypt since 2013 (2019). Letöltés helye: <https://www.middleeastmonitor.com/20190704-rights-group-3185-extrajudicial-killings-in-egypt-since-2013/> (Letöltve: 2021. 10. 26.)
- Russia plane crash: 'Terror act' downed A321 over Egypt's Sinai (2015). Letöltés helye: <https://www.bbc.com/news/world-europe-34840943> (Letöltve: 2021. 10. 26.)
- Said Omar (2017). Clashes between Jund al-Islam and Province of Sinai: The return of Al-Qaeda? Letöltés helye: <https://madamasr.com/en/2017/11/14/feature/politics/clashes-between-jund-al-islam-and-province-of-sinai-the-return-of-al-qaeda/> (Letöltve: 2021. 10. 24.)
- Salem, Ahmed (2017). The Re-emergence of Jund al-Islam: A new chapter in the conflict between al-Qaeda and ISIS. Letöltés helye: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/the-re-emergence-of-jund-al-islam-a-new-chapter-in-the-conflict-between-al-qaeda-and-isis/> (Letöltve: 2021. 10. 24.)
- Schweitzer, Yoram (2015). Egypt's War in the Sinai Peninsula: A Struggle that Goes beyond Egypt. Letöltés helye: www.inss.org.il/index.aspx?id=4538&articleid=8667 (Letöltve: 2021. 10. 23.)
- Schweitzer, Yoram (2016). The Weakening of Wilayat Sinai. Letöltés helye: www.inss.org.il/publication/the-weakening-of-wilayat-sinai/ (Letöltve: 2021. 10. 24.)
- Serbakov Márton Tibor (2020). A terrorizmus definíciójának kérdése. Az új BTK. Letöltés helye: <https://ujbtk.hu/dr-serbakov-marton-tibor-a-terrorizmus-definiciojanak-kerdese/> (Letöltve: 2022. 02. 01.)
- Shallata, Ahmed Zaghoul (2017). Conflict Flares Between Sinai Tribes and the Islamic State, The Atlantic Council, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/conflict-flares-between-sinai-tribes-and-islamic-state/> (Letöltve: 2022. 02. 13.)
- Shalhub, Diana (2021). Egypt ready to support elections in Libya: President. Letöltés helye: <https://www.aa.com.tr/en/world/egypt-ready-to-support-elections-in-libya-president/2366656> (Letöltve: 2021. 10. 28.)

- Shay, Saul (2019). Egypt's Comprehensive Operation Sinai 2018: One Year On. Letöltés helye: <https://www.israeldefense.co.il/en/node/37642> (Letöltve: 2021. 10. 28.)
- Shifting militant tactics curb development in Egypt's North Sinai (2020). Letöltés helye: <https://www.reuters.com/article/uk-egypt-security-idUKKBN27P0L4> (Letöltve: 2021. 11. 01.)
- Sinai Tribes in Egypt's War on Terror, The Tahrir Institute For Middle East Policy (2018). Letöltés helye: <https://timep.org/wp-content/uploads/2018/11/SinaiTribesIssueBrief.pdf> (Letöltve: 2021. 10. 24.)
- Stack, Liam (2013). Islamists Blamed for Uptick in Sinai Violence After Morsi's Ouster. Letöltés helye: <https://thelede.blogs.nytimes.com/2013/07/17/islamists-blamed-for-uptick-in-sinai-violence-following-morsis-ouster/?mtrref=www.google.hu&assetType=PAYWALL> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Stern, Moran (2016). The Reality of Israel–Egypt Relations. Letöltés helye: www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/the-reality-of-israel-egypt-relations (Letöltve: 2020. 10. 19.)
- Strock Joe et al. (2021). Security Forces Dealt with Them, Suspicious Killings and Extrajudicial Executions by Egyptian Security Forces. Letöltés helye: <https://www.hrw.org/report/2021/09/07/security-forces-dealt-them/suspicious-killings-and-extrajudicial-executions> (Letöltve: 2021. 10. 30.)
- Sweilam, Ashraf (2020). At least 14 civilians killed by booby traps in Egypt's Sinai. Letöltés helye: <https://apnews.com/article/egypt-africa-a1ef2bfa5fdb1744717cc90e76847af1> (Letöltve: 2021. 11. 02.)
- TIMEP Brief: Sinai Tribes in Egypt's War on Terror (2018). jelentés. Letöltés helye: <https://timep.org/reports-briefings/timep-brief-sinai-tribes-in-egypts-war-on-terror/> (Letöltve: 2021. 11. 02.)
- Tourists return to Egypt's resorts after months of restrictions (2021). Letöltés helye: <https://www.africanews.com/2021/08/29/tourists-return-to-egypt-s-resorts-after-months-of-restrictions/> (Letöltve: 2021. 10. 26.)
- Tóth Zoltán Balázs (2016). Az Iszlám Állam online térhódítása. Nemzetbiztonsági Szemle, 2016/4. szám. Letöltés helye: http://epa.oszk.hu/02500/02538/00016/pdf/EPA02538_nemzetbiztonsagi_szemle_2016_04_026-042.pdf (Letöltve: 2022. 02. 01.)
- Trump hails 'Great President' Al-Sisi during White House meeting. Africanews.com. Letöltés helye: <https://www.africanews.com/2019/04/10/trump-hails-great-president-al-sisi-during-white-house-meeting/> (Letöltve: 2022. 02. 01.)
- Walton, Oliver (2012). Helpdesk Research Report: Conflict, Exclusion and Livelihoods in the Sinai region of Egypt, Geneva Centre for Security Sector Governance, Genf, 2.-3.o.
- Watanabe, Lian (2015). Sinai Peninsula – from Buffer Zone to Battlefield, CSS Analyses in Security Policy, február. Letöltés helye: <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/CSSAnalyse168-EN.pdf> (Letöltve: 2021. 10. 24.)
- Ward, Antonia (2018). ISIS's Use of Social Media Still Poses a Threat to Stability in the Middle East and Africa. Rand Corporation. Letöltés helye: <https://www.rand.org/blog/2018/12/isiss-use-of-social-media-still-poses-a-threat-to-stability.html> (Letöltve: 2022. 02. 01.)
- Wilayat Sinai targets Egyptian army stronghold (2018.). Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2015/02/egypt-sinai-wilaya-attacks-army.html> (Letöltve: 2021. 10. 30.)
- Worth, Robert F. (2013). A Familiar Role for Muslim Brotherhood: Opposition. Letöltés helye: www.nytimes.com/2013/07/29/world/middleeast/egypts-muslim-brotherhood-back-on-painful-ground.html (Letöltve: 2021. 10. 23.)
- Youssef, Adham (2018). Egypt: bomb attack on tourist bus near Giza pyramids kills at least four people. Letöltés helye: <https://www.theguardian.com/world/2018/dec/28/bomb-attack-tourist-bus-giza-pyramids-egypt> (Letöltve: 2020. 04. 26.)
- Youssef, Nour (2016). Bomb at Checkpoint in Cairo Area Kills 6 Police Officers. Letöltés helye: <https://www.nytimes.com/2016/12/09/world/middleeast/cairo-giza-bomb.html> (Letöltve ideje: 2021. 10. 26.)
- Youssef, Nour (2017). Motives in Egypt's Deadliest Terrorist Attack: Religion and Revenge. Letöltés helye: <https://www.nytimes.com/2017/12/01/world/middleeast/egypt-sinai-mosque-attack.html> (Letöltve: 2021. 10. 28.)

HARC A NÍLUS VIZÉÉRT: NEMZETI ÉRDEKEK, DIPLOMÁCIAI VITÁK, LEHETSÉGES KÖVETKEZMÉNYEK

FIGHT OVER NILE WATER: NATIONAL INTERESTS, DIPLOMATIC CONTROVERSIES, AND POSSIBLE CONSEQUENCES

Absztrakt: A görög Hérodotosz (i. e. 484 – 425 k.) fogalmazta meg azt a napjainkban is gyakran emlegetett közmondást, ami szerint „Egyiptom a Nílus ajándéka”. Ez a megállapítás jól tükrözi azt az immáron évezredek óta fennálló szilárd meggyőződést, ami a folyót és az országot elválaszthatatlan, organikus egységnek tekinti. Ez az egyiptomi társadalomban markánsan megfigyelhető konszenzus a Nílusról túlmutat azon a történelmi örökségen, amit a folyó az egyiptomi civilizációk kialakulásában és fennmaradásában játszott. Egyiptom léte ugyanis még jelenleg is szorosan összefonódik az éltető folyóval, amiből az arab állam édesvízszükségletének 90 százalékát fedezi. A Nílus vízének stabil áramlása emiatt szinte egyet jelent számára a túléléssel. Az Etiópia által a Nílus mentén felépített gát emiatt a többi szomszédos államhoz hasonlóan Egyiptomban is komoly vízváltás kialakulásához vezethet, ami egyébiránt a régió fegyveres konfliktusainak egyik gyakori kiváltó oka. A kialakult helyzetet Kairóban annyira kritikusan ítélték meg, hogy azt a térség biztonságát és békéjét veszélyeztető kihívásnak minősítették. Etiópia számára ugyanakkor a térség stabilitása helyett saját gazdasági fejlődésének biztosítása és állampolgárai megélhetésének javítása élvez elsőbbséget, amelyek megvalósítását Afrika eddigi legnagyobb vízierőművétől, a Nagy Etióp Újjászületés Gáttól reméli.

Kulcsszavak: Nílus, Etiópia, Egyiptom, Szudán, GERD Projekt, forradalom, vízkrisis

1 Prantner Zoltán egyetemi docens, Kodolányi János Egyetem Jóléti Társadalom Intézet Nemzetközi Tanulmányok Tanszék.

ORCID azonosító: 0000-0001-9739-9748.

A szerző további szakmai munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/api/publication?format=html&labelLang=hun&sort=publishedYear,desc&cond=authors;eq;10053297>

E-mail: prantner.zoltan@kodolanyi.hu

2 Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar, egyiptomi történész, kutató, vendégoktató és hivatalos fordító, Tudományos Kutatási és Technológiai Akadémia, Egyiptom, illetve Eötvös Loránd Tudományegyetem Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék.

A szerző további szakmai munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/api/publication?format=html&labelLang=hun&sort=publishedYear,desc&cond=authors;eq;10044144>

E-mail: abdallah.alnaggar@gmail.com

Abstract: The Greek Herodotus (c. 484 – c. 425 BC) formulated the proverb often used today that “Egypt is a gift from the Nile.” This finding is a good reflection of the thousands of years of firm belief that the river and the country form an inseparable, organic entity. This conspicuous consensus in Egyptian society over the Nile goes beyond the historical heritage that the river played in the formation and survival of Egyptian civilizations. The existence of Egypt is still closely intertwined with the life-giving river, which accounts for 90% of the Arab state’s freshwater needs. The steady flow of the water of the Nile is therefore almost synonymous with the survival for the country. The dam built by Ethiopia along the Nile could therefore lead to a serious water crisis in Egypt, as in other neighbouring states, which is otherwise a common cause of armed conflicts in the region. Cairo considered the situation so critical that it was described as a threat to security and peace in the region. At the same time, Ethiopia’s priority is to ensure its own economic development and improve the livelihoods of its citizens, rather than the stability of the region. It hopes to contribute to the latter by Africa’s largest hydropower plant to date, the Grand Ethiopian Renaissance Dam (GERD).

Keywords: Nile, Ethiopia, Egypt, Sudan, GERD Project, Revolution, Water crisis

BEVEZETÉS

Etióp bejelentés szerint a nyugat-etiópiai Benishangul-Gumuz régióban 2021 novemberében elkészült a Nagy Etióp Újjászületés Gát (*Grand Ethiopian Renaissance Dam*, rövidítve: GERD) 82 százaléka, aminek 13 turbinablokkja közül egy már meg is kezdte a működését 2022. február 20-án.³ A második turbinát alig néhány hónapon belül tervezik beindítani, és a gát várhatóan 2024-re fog teljesen elkészülni. A vízierőmű a Nílus legjelentősebb mellékfolyóján, a Kék-Níluson létesül 2011 óta. A folyószakasz fontosságát jól mutatja, hogy a Nílus teljes vízhozamának mintegy 85 százaléka ezen az ágon jut el Egyiptomig. Emellett a folyó Szudán számára is kiemelt fontossággal bír az azon létesített Roszeiresz- és Szennár-gátak miatt, amelyek együttesen az ország energiatermelésének 80 százalékát állítják elő. Ezek a gátak hozzájárulnak a Gezira-rendszer⁴ öntözéséhez is, ami kiváló színvonalú gyapot-, valamint búza- és takarmánynövény termeléséről híresült el a térségben.

A GERD építésének kezdete óta mind Szudánban, mind Egyiptomban komoly aggodalmakat váltott ki a rendelkezésre álló vízmennyiség esetleges csökkenése, mivel a Gát víztározójának feltöltése vizet von el a Kék-Nílusból. A felek közti feszültség növekedésével Egyiptom – nem először a történelem során – katonai beavatkozással fenyegette meg Etiópiát, hogy így szerezzen érvényt érdekeinek és akaratának. A fegyveres intervenció veszélye és a nemzetközi közönség befolyása sem tudta azonban rákényszeríteni Etiópiát arra, hogy feladja terveit, vagy jogi úton próbálja megoldani a jelenlegi krízishelyzetet.

3 Ethiopia dismisses rumours Nile mega-dam will starve Egypt and Sudan, 2022.; Ethiopia starts generating power from River Nile dam, 2022.

4 Arab nyelvű kifejezés, jelentése: Sziget-rendszer, amely arra a termékeny síkvidékre utal, amelynek éghajlati adottságai lehetővé teszik, hogy rendkívül hatékony öntözéses földművelést alakítsanak ki rajta.

1. A NÍLUS HASZNOSÍTÁSÁVAL KAPCSOLATOS EGYEZMÉNYEK

A Nílus, amely egyike a világ leghosszabb folyóinak, és három főbb mellékfolyója (Fehér-Nílus, Kék-Nílus és a Tekeze-Atbara) 11 afrikai országon halad keresztül, amire a forrásaitól elér a torkolatáig. A vízhozamával kapcsolatos viták emiatt nem tekinthetők újnak, azt korábban már számos megállapodásban szabályozták az érintett felek. Utóbbi vonatkozásában Egyiptom gyakorlatilag évezredek óta uralkodó pozíciót foglalt el. Privilegizált helyzete az európai gyarmatosító hatalmak térségbeli megjelenését és meglepedését követően is fennmaradt. Sajátos stratégiai helyzete – különösen a Szezei-csatorna átadását követően – az egymással rivalizáló gyarmatosítók között is együttműködést követelt meg, valamint elengedhetlenné tette az egyiptomi állam zavartalan működésének biztosítását. Utóbbi szavatolására a szerződő államok következetesen elismerték Egyiptomnak a Nílus vizére vonatkozó „természetes és történelmi jogait”, valamint kötelezték magukat mindazoknak a beruházásoknak a mellőzésére a folyó teljes hossza mentén, amelyek zavart okozhattak volna a Nílus folyásában és/vagy csökkenthették volna az egyiptomi területekre beáramló víz mennyiségét. Mindezek az elvek egyértelműen megmutatkoztak többek között az Eritreát megszálló Olaszország és Nagy-Britannia között aláírt római egyezményben 1891. április 15-én, az Addisz-Abebai megállapodásban Nagy-Britannia és Etiópia között 1902. május 15-én, a brit-francia-olasz (londoni) szerződésben 1906. december 13-án, valamint az 1925-ös Római Megállapodásban.⁵ Mindezekben is túlmutatott azonban az Egyiptom és Nagy-Britannia között 1929-ben létrejött Nílusú Vizekről Szóló Megállapodás. Az ekkor lefektetett vétőjog ugyanis feljogosította Egyiptomot arra, hogy megakadályozzon minden olyan beruházást a szomszédos államokban, ami kedvezőtlen befolyást gyakorolt volna a vizekből való részesedésére.⁶ Utóbbi egyezmény 30 évvel később felülvizsgálatra került azt követően, hogy Szudán is megkezdte a Nílus széles körű használatát öntözés céljából.⁷ Az 1959-es megegyezésnek azonban komoly hiányossága volt, hogy amíg Egyiptom 55,5 milliárd köbmétert, Szudán pedig 15 milliárd köbmétert különített el magának, addig az egyáltalán nem vette figyelembe a többi, Nílus által érintett állam vízszükségeit.⁸

Etiópia és a Nílus felső szakaszai mentén elterülő államok azonban nem voltak hajlandók elfogadni a rájuk nézve sérelmes megállapodásokat, ezért egyfajta kompromisszumként 1999 februárjában a folyón osztozó kilenc⁹ ország vízügyi miniszterei létrehozták a Nílus-völgyi Kezdeményezést (*Nile Basin Initiative*, rövidítve: NBI) egyfajta koordinációs és együttműködési fórumként a vízkészletek méltányosabb hasznosítására. Etiópia és három másik felvízi állam azonban továbbra is méltánytalannak tartotta, hogy fejlesztési elképzeléseik végrehajtása Egyiptom jóváhagyásától függött, ezért 2010-ben aláírták az úgynevezett Együttműködési Keretmegállapodást (*Cooperative Framework Agreement*, rövidítve: CFA). Az egyezmény rendkívül heves elutasításra talált a Nílus felett addig hegemón helyzetet élvező

5 Aljazeera, 2009.

6 Okoth-Owira, 2004, 7–8. o.

7 Agreement between the Republic of the Sudan and the United Arab Republic for the full utilization of the Nile waters signed at Cairo, 8 November 1959. 1959.

8 Abedje, 2020; Swain, 1997.

9 Egyiptom, Szudán, Etiópia, Uganda, Kenya, Tanzánia, Burundi, Ruanda és a Kongói Demokratikus Köztársaság (KDK). Eritrea mindössze megfigyelőként vett részt a találkozón.

Egyiptomban és Szudánban, amelyek nyíltan az együttműködés teljes beszüntetésével fenyegették meg az aláíró államokat, amennyiben a dokumentum végrehajtását kikényszerítik.¹⁰ A két arab állam eltökélten ragaszkodott az ügyben kialakított elutasító álláspontjához, és a remélt kompromisszumot Melesz Zenávi¹¹ etióp miniszterelnöknek sem sikerült elérnie a Hoszni Mubárak¹² egyiptomi elnökkel és az Omar Szulejmánnal¹³, az egyiptomi hírszerzés főnökével folytatott kairói megbeszélései során.¹⁴ Etiópia azonban a nyomásgyakorlás ellenére sem volt hajlandó meghátrálni és az arab tavasz fejleményeit kihasználva egyoldalúan, az Egyiptommal való konzultáció nélkül megkezdte a gát építését 2011 márciusában.¹⁵

2. A SAJÁTOS ETIÓP ÉRDEKEK

A 4,6 milliárd dollár beruházási összköltséggel tervezett Nagy Etióp Újjászületés Gát felépítését az etióp kormány eredetileg öt év alatt tervezte, a munkálatok azonban elhúzódtak a diplomáciai feszültségeknek és a belpolitikai kríziseknek köszönhetően. A munkálatokat az olasz Salini Costruttori SpA leányvállalata, a Webuild Group¹⁶ végzi az etióp állam tulajdonában lévő Electric Power számára. Befejezését követően egy 145 méter magas főgátból, valamint kettő erőműből fog állni a folyó jobb és bal partján. A tározó feltöltése már 2020 júliusában elkezdődött, és 2021 júniusában már összegyűjtötték az energiatermelés megindításához szükséges 13,5 milliárd köbméter vízmennyiséget. Becslések szerint a Gát mögötti víztározó mintegy 74 milliárd köbméter vízmennyiséget fog tárolni teljes üzembe helyezését követően, ami mintegy másfélszerese a Kék-Nílus átlagos éves vízhozamának (49 milliárd köbméter).¹⁷ Ez 5,15 gigawatt teljesítmény előállítását teszi lehetővé, ami önmagában 22%-kal

10 Ibrahim, 2011, 301–302. o.

11 Melesz Zenávi Aszresz – születési nevén Legessze Zenávi Aszresz – (Adwa, 1955. május 9. – Brüsszel, 2012. augusztus 20.) etióp katona és politikus. A Tigré Népi Felszabadítási Fronthoz 1985-ben csatlakozott, majd annak elnöke volt 1989-től. Megválasztották az 1988-ban megalakult Etióp Népi Forradalmi Demokratikus Front vezetőjének is. Etiópiát 1991–1995 között elnökként, 1995-től pedig miniszterelnökként irányította 2012-ben bekövetkezett haláláig.

12 Mohamed Hoszni Szájjid Mubárak (Kafr-El Meselha, 1928. május 4. – Kairó, 2020. február 25.) egyiptomi katonatiszt, politikus, az ország negyedik köztársasági elnöke 1981-től 2011-ig. Pragmatikus uralmának ideje alatt Egyiptom a Nyugat, azon belül is elsősorban az Egyesült Államok, egyik legfontosabb közel-keleti szövetségesének számított, az arab világban pedig a mérsékelt (status quo-párti) irányzatot képviselte. Elnöksége során mindvégig tiszteletben tartotta a Camp David-i békeegyezményt, és sikerült úgy fenntartania a zsidó állammal kialakított kapcsolatokat, hogy közben országa visszatérhetett az Arab Ligába 1989-ben. Végül a 2011-es évi forradalom okozta a bukását.

13 Omár Szulejmán (Kena, 1936. július 2. – Cleveland, 2012. július 19.) egyiptomi katona, politikus és diplomata. Az egyiptomi Általános Hírszerző Igazgatóság főigazgatója volt 1991. január 22-től 2011. január 31-ig, majd pedig az ország alelnöke 2011. január 29. és 2011. február 11. között.

14 A fent említett Zenávi-Mubárak-Szulejmán találkozáson az egyiptomi fél határozottan megtagadta a hozzájárulását a tervezett etióp létesítmény építéséhez, és nyomatékosan hangsúlyozta, hogy „nem szabad ilyen gátat építeni. Erről szó se lehet. Nem fogjuk megengedni. Ha belekezdtek, akkor azonnal lebombázzuk azt. Számunkra ez élet vagy halál kérdése.”. Forrás: Bakri, 2015, 12–14. o.

15 A Mubarak-rendszer egyiptomi megdöntése és az abból fakadó belpolitikai instabilitás mellett ugyanekkor bontakozott ki Szudán és Dél-Szudán kettéválásának folyamata is, ami csak újabb löketet jelentett az etiópok számára a beruházási munkálatok megindítására. Forrás: Rashed, 2020, 26–27. o.

16 A Webuild SpA a Salini Costruttori SpA irányítása és koordinációja alá tartozó társaság, amelynek alapítókéje 600 000 000 euró. Székhelye a milánói Monza Brianza Lodi Business Registry. A Társasággal kapcsolatos további információkért lásd: We Build Group.

17 Ashton, 2007; El-Fekki–Malsin, 2021.

haladja meg Etiópia aktuális 4,2 gigawattnyi kapacitását.¹⁸ Utóbbi különösen azért lényeges a politikai vezetés számára, mivel az ország jelenleg komoly villamosenergia-hiánnyal küzd, és a lakosság körülbelül 65%-a nincs rákapcsolódva a villamosenergia-hálózatra.¹⁹ Az etióp kormány szerint, a beruházás maradéktalan megvalósítása emiatt egyszerre tenné lehetővé a hazai energiaszükséglet teljes kielégítését 2030-ra, a fosszilis energiahordozók arányának lecsökkentését, valamint a megmaradt többletenergia értékesítését a nemzetközi piacon, ami jelentős bevételi forráshoz juttathatná az államot. Etióp várakozások szerint utóbbira pedig reális az esély, mivel csak a környező államok, azaz Szudán, Dél-Szudán, Eritrea, Kenya és Dzsibuti közül több jelentős energiahiánnyal kénytelen napi szinten megküzdeni.²⁰ Mindezek okán Etiópia az Afrika legnagyobb vízierművének szánt létesítményt az ország ipari szimbólumának és alapvető nemzeti érdekének tekinti.²¹ A projekt kivitelezését döntően magánforrásokból, államkötvények kibocsátásából, illetve adományokból²² finanszírozzák. Ennek fő oka egyfelől a külföldi befektetők távolmaradása, akik a regionális konfliktus kirobbanásának veszélye miatt túl kockázatosnak tartják a befektetést. Másrésről Etiópia a Világbank anyagi segítségnyújtására sem számíthat, mivel az mindeddig nem kapta meg Egyiptom elengedhetetlen jóváhagyását.²³ Legvégül Addisz-Abeba deklarált célja volt mindvégig bárminemű külföldi befolyásolási kísérlet kiküszöbölése, aminek érdekében kész volt a felajánlott tekintélyes anyagi hozzájárulásokat is visszautasítani. A kizárólagos ellenőrzés fenntartására elvetette azt az ajánlatot is, hogy Kairó komoly összegekkel járuljon hozzá a gát építésének finanszírozásához, mivel az így betekintést nyerhetett volna a munkálatokba, a gát elkészültét követően pedig felügyeleti joghoz juthatott volna annak működése felett.²⁴ Mindezek okán a projekt gyakorlatilag csak Kína támogatta. Az ázsiai ország már 2013-ban bekapcsolódott a projekthez kapcsolódó egyéb infrastrukturális fejlesztésekbe, és 1,2 milliárd dolláros kölcsönt nyújtott a gátat a közeli városokkal összekötő vezetékrendszer kiépítésére. Ezt 2017-ben egy újabb, 652 millió dolláros kölcsön követte, valamint kínai vállalatok megbízást kaptak építési feladatok kivitelezésére és az időközben elakadt fejlesztések felgyorsítására.²⁵

18 Az eredeti, 6,4 gigawattos projekt alapján a létesítményt 16 darab 375 megawattos Francis turbinával szerelték volna fel. Etióp tisztségviselők azonban 2019-ben változtattak a beruházás volumenén, és 13-ra csökkentették le a turbinák számát. Számítások szerint még a megváltozott feltételek mellett is a gát éves termelése el fogja érni a 15,76 terrawattórát. Forrás: Patel, 2022.

19 A képet tovább árnyalja, hogy amíg a városokban a lakosság mintegy 85 százaléka fér hozzá az elektromos áramhoz, addig vidéken ez az arány mindössze 29 százalék. Forrás: Mutahi, 2020.

20 Az etióp energiainporttal kapcsolatos ambíciókhoz mindjárt hozzá kell fűzni azt is, hogy a gát több száz kilométeres körzetében egyetlen jelentősebb város sem terül el. Emiatt már önmagában elengedhetetlen lesz a honi villamoshálózat robbanásszerű kiépítése és fejlesztése a megtermelt energia eljuttatására a hazai háztartásokba. Ha azonban még ez meg is valósul, kérdéses marad a szomszédos államok technikai felkészültsége, azaz a nemzeti villamoshálózatok közötti összeköttetés léte vagy annak hiánya, illetve a képesség az Etiópiából érkező plusz energiátöbblet fogadására és továbbítására a hazai fogyasztók számára. Forrás: Rao, 2022.

21 A GERD-del kapcsolatos elvárásokat és érzületet jól mutatja többek között, hogy a nemzeti büszkeség szimbólumának tekintett létesítmény tiszteletére már eddig számos verset és reggae-dalt írtak. Forrás: Schipani–Saleh, 2022.

22 Az adományok összege meghaladta a 13 milliárd etióp birrt a 2011 és 2020 közötti időszakban, ami mintegy 41 millió amerikai dollárnak felel meg. A részletekért lásd bővebben az egyiptomi Almal gazdasági lap cikkét: Almal, 2020.

23 Abdulrahman, 2018, 140. o.

24 Reuters, 2014.

25 Piliero, 2021.

A munkálatokkal párhuzamosan a helyszínen végzett hatástanulmányok az előnyök mellett számos kockázati tényezőre is felhívták a figyelmet. Mindenekelőtt a folyó áramlásának megváltoztatása bizonyosan jelentősen le fogja csökkenteni a károkat az árvizekkel mindaddig sújtott településeken az esős évszakban. Ez ugyanakkor rendkívül kedvezőtlen hatással lesz a gát alatti folyóvölgyben végzett mezőgazdasági tevékenységre, mivel legalább részlegesen megfosztja az ott elterülő szántóföldeket az öntözésükhöz elengedhetetlen természetes vízutánpótlástól. Emellett a negatívumok között említhető még, hogy közel 12 500 személyt kellett áttelepíteni a víztározónak kijelölt területről és a folyó alatti részekről. Ráadásul a helyben maradt családok megélhetése nagyban támaszkodik a régió erdeire és a folyó ökoszisztémájára. Az aggályok szerint mindezt veszélybe sodorja, hogy a víztározó 1680 négyzetkilométert fog elönteni, aminek 90 százaléka erdő, miközben kedvezőtlen változásokra kerülhet sor a folyó halpopulációjában. Legvégül szakértők hangsúlyozták, hogy a legnagyobb kockázatot a tározó ülepedése jelenti, ami a környezet mellett kedvezőtlenül befolyásolhatja magának a gátnak a teljesítményét, és végeredményben az élettartamát is.²⁶

3. EGYIPTOM ÉS SZUDÁN ÁLLÁSPONTJA

A Nílus 84 milliárd köbméter éves vízhozamából jelenleg 55,5 milliárdot Egyiptom, 18,5 milliárdot pedig Szudán használ fel, míg a fennmaradó 10 milliárd köbméter gyakorlatilag elvész a párolgás miatt. A több mint 102 millió fő²⁷ Egyiptom lakosságának 95 százaléka a folyam 20 kilométeres körzetében él és az arab állam édesvízszükségletének 90 százalékát fedezi a rá eső vízmennyiségből.²⁸ A fennmaradó 10 százalékot eső- és talajvízből,²⁹ vagy csak olyan rendkívül költséges módszerekkel tudja pótolni, mint a szennyvíz újrahasznosítása, a tengervíz sótalánítása, vagy éppen az import. A Nílus vízének stabil áramlása emiatt létkérdés az ország számára.³⁰ Egyiptomi szakértők emiatt különösen sérelmezték, hogy az ország egy főre jutó édesvízaránya évtizedek óta folyamatosan évi 550-560 köbméter között mozog az időközben lezajlott népességnövekedéstől függetlenül, miközben legkevesebb 114 milliárd köbméter éves vízhozamra lenne szüksége Egyiptomnak. Mindez alapvetően visszaveti az ipar fejlesztését, veszélyezteti a vízmennyiség 82 százalékát felhasználó mezőgazdasági termelést, amiben emiatt radikális változtatásokat kell végrehajtani, valamint növeli a termőterületek szikesedését és az ország kiszolgáltatottságát a vízigényes élelmiszernövények importja terén.³¹ Az egyiptomi kormány által

26 Field Visit Report on the Grand Ethiopian Renaissance Dam, 2013.

27 A 2020-as becslések és statisztikai adatok alapján.

28 El-Fekki–Malsin, 2021.

29 Az ország elsősorban a nyugati sivatagban rendelkezik jelentős talajvízkészletekkel.

30 Akhbarelyom, 2021.

31 A vízkészletek szűkössége miatt például a kairói kormány már 2018-ban kénytelen volt elrendelni a rizstermelés jelentős (mintegy 35%-os) csökkentését, a szabályokat megszegő gazdákat pedig nagy összegű pénzbírsággal vagy akár börtönbüntetéssel is szankcionálhatták egy még 2017. áprilisban elfogadott törvény alapján. A termesztés fokozatos leépítése miatt a rizskészletek felét importból kell fedezni, ami az ország négymillió tonnás fogyasztási rátája mellett egymilliárd dolláros pluszköltséget jelent éves szinten az állam számára. Emellett a cukornád helyett a kevésbé vízigényes cukorrépa-termesztésre voltak kénytelenek fokozatosan áttérni az ország északi részében, ami egyúttal növelte a munkanélküliséget a cukornádültetvények termésének feldolgozásához kapcsolódó iparágakban. Hasonló helyzet alakult ki a banán és a széles levelű zöldségek termesztése terén is. Forrás: Nouredine, 2018.

indított projektek (vízvezetékek létesítése, vízkutak fúrása vagy víztisztító és sótalánító üzemek beindítása) a víz fel- és újrahasznosítására csak a probléma tüneti kezelése, hosszú távon azonban nem jelentenek megnyugtató megoldást. Különösen sérelmesnek tartották mindezek után, hogy amíg az Etióp-felföldön nagyjából 936 millió köbméter az átlagos csapadék aránya, addig Egyiptom és Szudán annak kevesebb mint 10 százalékából részesülhet, amivel hivatalosan is a vízszegénység stádiumába³² kerültek.³³ A kairói politikai vezetés emiatt hivatalosan is deklarálta, hogy „*Az etióp gát az egyik legnagyobb kihívás, amelyel Egyiptom ma szembesül, különösen az etióp fél által a gát feltöltésével és működtetésével kapcsolatos egyoldalú intézkedések tükrében. Az egyoldalú intézkedések jelentős negatív következményeit az egyiptomi állam nem fogadja el.*”³⁴

Az egyiptomi vezetés emiatt kezdettől fogva komoly aggályokat fogalmazott a projekttel kapcsolatban, amit egzisztenciális fenyegetésnek tekint. Mindenekelőtt tartott attól, hogy a gát tovább korlátozhatja az állampolgárok szinte kizárólagos vízforrásának számító Nílus amúgy is szűkös vízellátását. Ezzel egybehangzóan nyilatkoztak azok a szakértők is, akiknek az álláspontja szerint a gát teljes üzembe helyezése bizonyosan csökkenteni fogja az Egyiptomig eljutó víz mennyiségét már csak amiatt is, hogy a kialakított tározóban felfogott vízmennyiség sokkal nagyobb felületen fog párologni, mint a Kék-Nílus keskeny víztükre. További aggodalomként fogalmazódott meg, hogy az alacsonyabb vízállás visszavetheti a folyón történő közlekedést és szállítást, valamint rendkívül kedvezőtlen befolyást gyakorolhat annak a mintegy kétmillió gazdálkodónak a megélhetésére, akik mezőgazdasági tevékenységük során elsősorban a Nílus vizét használják öntözésre. Mindezekon túl az ország komoly áramhiánytól szenvedett bizonyos hónapokban – főleg nyáron – a 2011 és 2016 közötti időszakban az előregedő infrastruktúra, valamint az elégtelen termelési és átviteli kapacitás miatt. Komoly félelmeket váltott ki emiatt, hogy a víz áramlásának csökkenése kedvezőtlenül fogja érinteni a Nasszer-tavat, az Asszuáni-gát mögött elterülő víztározót is, ami a nyilatkozatok szerint akár 25–40%-os visszaeséshez³⁵ vezethet az ország villamosenergia-termelésében.³⁶ Legvégül egyiptomi, szudáni, illetve nemzetközi szakértők véleménye szerint a gát a világ legveszélyesebb projektjei közé tartozik, aminek felépítése és működtetése veszélyezteti a térség biztonsági helyzetét. Dr. Hisham Bakhit, a Kairói Egyetem Mérnöktudományi Karának hidraulikaprofesszora és a GERD-tárgyalásokon részt vevő egyiptomi delegáció tagja elmondta, hogy a térség geológiai adottságai miatt rendkívül nagy az esély a gát összeomlására, aminek bekövetkezte katasztrofális helyzetet eredményezne Szudán számára. Dr. Mohamed Abdel-Ati egyiptomi vízügyi és öntözési miniszter hangoztatta továbbá, hogy a gátoknak komoly hibái vannak, amelyek egy részét már jelezték is az etióp fél számára, megkereséseikre azonban nem kaptak érdemi válaszokat.³⁷

32 A Világbank meghatározása szerint akkor beszélhetünk vízszegénységről egy ország esetében, ha a megújuló édesvízkészlete egy főre vetítve nem éri el a minimum 1000 köbmétert, ami elengedhetetlen lenne az állampolgárok kiegyensúlyozott víz- és élelmiszerszükségleteinek kielégítéséhez.

33 al-Kady, 2022.

34 State Information of Egypt, 2021.

35 A fenti statisztikai adattal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a vízenergia hasznosítása alig 7,2%-át tette ki Egyiptom teljes energiatermelésének az elmúlt években. A nyilatkozatban hangoztatott 25%-os csökkenés emiatt valójában mintegy 1,8%-os visszaesést jelent a teljes energiatermelésben. Forrás: Egypt Overview, 2018.

36 Death on the Nile Haunts Ethiopia's Rebirth, 2013.

37 Alarabiya, 2021.

Eleinte Szudán is egyfelől elismerte, hogy az etióp létesítmény képes lenne egész évben egyenletesen szabályozni a Nílus áramlását, amivel kiküszöbölhetővé válnának az augusztusi és szeptemberi hónapokban gyakran előforduló súlyos áradások, ezáltal pedig hozzájárulhat az árvíz okozta föld- és lakáskárok csökkentéséhez.³⁸ Szakértők viszont arra hívták fel a figyelmet, hogy a változások különösen a Kék-Nílus és Kassala³⁹ régiókat fogja kedvezőtlenül érinteni, ahol addig a nílusi áradások biztosították a talaj termőképességét. Szudánnak emiatt Egyiptomhoz hasonlóan változtatnia kell eddigi mezőgazdasági stratégiáján, és legalábbis ezen a területeken át kell térnie az öntözéses termelésre. Mindez mintegy egymillió hektárt érint, ahol több milliárd dolláros költséggel lehetne csak kiépíteni a szükséges csatornákat és vízelvezető hálózatokat, amelyek finanszírozását a szudáni gazdaság nem engedheti meg magának. Ráadásul a föld termőképességének megtartása elengedhetetlenné teszi a közép-távon káros műtrágyák és növényvédő szerek használatát is.⁴⁰

Kartúm aggodalmát fejezte ki a projektnek a 280 megawattos Roszeiresz-gát hatékonyságára gyakorolt negatív hatásai⁴¹ miatt, valamint határozottan elítélte azokat az egyoldalú etióp lépéseket, amelyek a GERD víztározóinak feltöltésére irányultak.⁴² Félelmeit különösen utóbbi igazolta, amikor a víztározó első lépcsős feltöltése komoly zavarokat okozott a szudáni víztisztító telepek működésében, aminek köszönhetően napokon át több ezer háztartás maradt víz nélkül 2020 júliusában. Tartott emiatt attól, hogy a tározó 2021-re tervezett második lépcsős feltöltése 20 millió szudáni állampolgár életét sodorhatja veszélybe, ami jelentősen hozzájárult a két ország közötti feszültség növekedéséhez.⁴³

4. A FESZÜLTÉG ESZKALÁLÓDÁSA

Egyiptom több alkalommal is egyértelmű jelét adta az elmúlt évtizedek során annak az álláspontjának, hogy kellően eltökélt nemzeti érdekeinek védelmében és a status quo fenntartásában. Anvár Szádát egyiptomi elnök például az Izraellel 1979-ben megkötött békeegyezmény után kijelentette, hogy *„az egyetlen dolog, ami Egyiptomot ismét háborúba sodorhatja, az a víz”*.⁴⁴ Egy másik alkalommal ugyancsak ő deklaráta, hogy *„bármely akció, ami a Kék-Nílus vizét veszélyezteti, Egyiptom eltökélt válaszreakcióval fog szembesülni, még akkor is, ha az háború kirobbanásához vezet”*.⁴⁵

38 A szudáni nyilatkozatok célja ekkoriban egyértelműen egyfajta nyomásgyakorlás volt Egyiptomra, ami jelentősen növelte a feszültséget a két állam között ebben a periódusban.

39 Szudán keleti részén, az eritreai határ közelében elhelyezkedő régió, amely gyapottermesztéséről ismert. Az elhúzódó etióp polgárháború menekültjeinek rendszeresen adott/ad otthont.

40 Noureddin, 2018.

41 Az érem másik oldala ugyanakkor, hogy a GERD a vízhozam csökkenése mellett kétségtávol akadályozni fogja az iszap felhalmozódását is a Szennár- és a Roszeiresz-gátak tározóiban, ami jelentősen növelni fogja azok víztároló képességét. Forrás: Noureddin, 2018.

42 Patel, 2022.

43 Hendawi, 2021.

44 Gleick, 1993, 86. o.

45 Kendie, 1999, 141. o.

Hasonló szellemben nyilatkozott Butrusz Butrusz Gáli⁴⁶ még egyiptomi külügyminiszterként, amikor azt mondta, hogy „a következő háború a régiókban a víz miatt fog kirobbanni, nem a politika miatt”.⁴⁷

Különösen aggályos emiatt, hogy az Etiópiával a tárgyban már több mint 10 éve folytatott párbeszéd mindeddig nem hozott érdemi eredményt, és nem sikerült egy jogilag kötelező érvényű megállapodást kötni a gát mögötti víztározó feltöltésével és üzemeltetésével kapcsolatban.⁴⁸ Kezdetől fogva áthidalhatatlan problémát jelentett ugyanis, hogy Egyiptom aggodalmi eloszlására engedélyt akart szerezni magának a gát tervezési és kivitelezési munkálatainak felügyeletére. Erre Etiópia azonban csak abban az esetben lett volna hajlandó, ha Egyiptom lemondott volna a vízelosztással kapcsolatos vétőjogáról, ami viszont Kairó számára volt elfogadhatatlan opció.⁴⁹ A megegyezés elmaradása miatt Egyiptomban már 2011-től mind gyakrabban hangoztatták, hogy az ország léte nemcsak a történelemben, hanem napjainkban is a Nílustól függ. A tömegtámogatottság növelésére a kormány gyakorlatilag nyíltan kommunikálta a szélesebb közvélemény irányában, hogy ha a diplomáciai eszközök kudarcot vallanak, akkor nem riadnak vissza akár a háború lehetőségétől sem. Ezzel azt akarták elkerülni, hogy a duzzasztógát megépítése után Etiópia évekig korlátozza a folyóvízhozamát a tározó teljes feltöltésére, és ezzel veszélybe sodorja az egyiptomiak megélhetését. Ezt sejtették több más mellett Mohamed Morszi akkori elnök nyilatkozatai,⁵⁰ 2013-ban pedig egy olyan *titkos felvétel*⁵¹ anyaga szivárgott ki, amelyen egyiptomi politikusok szabotázsakciók végrehajtására, az etióp lázadók támogatására vagy direkt katonai beavatkozásra tettek javaslatot Etiópia ellen a gát felépítésének megakadályozására, amit nemzetbiztonsági kockázatnak tartottak.⁵² Ezen az eltökélt állásponton eleinte úgy tűnt, hogy enyhíteni fog az egyiptomi vezetésben bekövetkezett változások. A 2013 júliusában

46 Butrusz Butrusz Gáli (Kairó, 1922. november 14. – Kairó, 2016. február 16.): egyiptomi politikus, diplomata, az ENSZ hatodik főtitkára. A hatalmon lévő Arab Szocialista Unió Központi Bizottságának tagja volt 1974–1977 között, majd Egyiptom külügyminisztere 1977–1991 között. Eme tisztsége során elkísérte Anvár Szádát elnököt jeruzsálemi békemissziójára, kulcsszerepet játszott a Camp Davidben megtartott csúcsalálkózón, valamint fontos béketeremtő szerepet töltött be az Afrikai Egységsszervezetben. Ezután külügyminiszter-helyettesként dolgozott 1992-ig, amikor az ENSZ főtitkárává választották meg. Főtitkársága alatt ellenezte a NATO-bombázásokat a boszniai háború idején. Elvesztette emiatt az Egyesült Államok támogatását, amely megvétózta az újraválasztását 1996-ban. Leköszönését követően a La Francophonie-nak, a francia ajkú nemzetek szervezetének főtitkára volt 1997–2002 között, majd az egyiptomi Emberi Jogok Nemzeti Tanácsának volt az igazgatója 2003–2012 között. Forrás: Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar – Prantner, 2021, 84–85. o.

47 Klare, 2001, 59. o.

48 Raafat, 2020.

49 Ethiopia won't allow inspection of dam, but ready to negotiate with post-Mubarak Egypt, 2011.

50 Habár Morszi elnök hangsúlyozta, hogy „nem háborút akarunk”, ennek ellenére sokan burkolt fenyegetésnek értelmezték azon bejelentését, ami szerint „Egyiptom vízellátásának biztonságát senki sem sértheti meg, és ez ügyben semmilyen eszköztől nem riadunk vissza”. Az elhangzottaknak külön nyomtatékot adott egy ősi, a Nílusról szóló dalból vett idézettel: „ha egy cseppel is megfogyatkozik, a vérünket adjuk érte”. Forrás: Egyptian warning over Ethiopia Nile dam, 2013.

51 A fent említett incidens alkalmával a korabeli egyiptomi elnök hívta össze az egyiptomi politikusokat és az ellenzéki pártok vezetőit a vízkérdés megvitatása miatt 2013. június 3-ára. A megbeszélést a résztvevők tudta nélkül élőben közvetítették, akik nem kaptak tájékoztatást a felvétel készítéséről az Elnöki Hivataltól. Utóbbi volt az oka annak, hogy az ellenzéki képviselők nyíltabban fogalmazták meg gondolataikat, amikor a katonai beavatkozást követelték. Bővebb információért, lásd a BBC Arabic részletes jelentését: www.bbc.com/arabic/middleeast/2013/06/130604_egypt_nile_meeting

52 Caught on camera: Egyptian politicians talk covert Ethiopia attack, 2013.

hatalomra került Abdel Fattáh asz-Szíszi elnök ugyanis kezdetben kizárta a fegyveres erő alkalmazását a gáttal kapcsolatos vitás kérdések rendezésére. Következésképpen ragaszkodott azonban ő is ahhoz, hogy bizonyos garanciák kerüljenek beépítésre a projektbe, amire azonban Etiópia nem mutatott hajlandóságot. Kairó ekkor széles körű diplomáciai offenzívát indított annak érdekében, hogy minél szélesebb körű nemzetközi támogatást szerezzen sajátos nemzeti álláspontjának.⁵³ Eközben Szíszi elnök több alkalommal egyértelműen hitet tett nyilatkozataiban amellest, hogy országa kész megtenni minden szükségesnek ítélt lépést ahhoz, hogy megvédelmezzék a Nílussal kapcsolatos jogait. Mindez azonban csak tovább növelte az etiópok eltökéltségét a beruházás kivitelezése mellett.

Úgy tűnt, hogy 2015-ben sikerül kimozdulni a holtpontról, amikor az érintett felek márciusban aláírták azt a háromoldalú nyilatkozatot Kartúmban, amellyel a GERD körüli ügyek közös erőfeszítéssel való megoldása mellett foglaltak állást.⁵⁴ A három állam, azaz Egyiptom, Etiópia és Szudán szakminiszterei közös bejárást is tartottak az építkezés helyszínén 2017 októberében, az akkori ENSZ-közgyűlésen pedig Etiópia és Szudán ígéretet tett arra, hogy megosztják Egyiptommal a gáttal kapcsolatos elemzéseiket és hatástanulmányaikat.⁵⁵ Alig fél évvel később megegyezés született arról is, hogy a három állam közös platformot hoz létre a duzzasztóval kapcsolatos kérdések megválaszolására, valamint hat-havonta rendszeres csúcsovezetők találkozókat tartanak kimondottan a GERD aktuális ügyeinek áttekintésére, mindig másik fővárosban a három közül. Az enyhülést nem vette vissza az sem, hogy Etiópia és Szudán egy különmegállapodást is kötött egymással ugyanekkor, amiben egy közös katonai kontingens felállításáról döntöttek a GERD védelmére. Az álláspontok 2018 júniusában közelítették meg a legjobbban egymást, amikor Abij Ahmed Ali etióp elnök nyíltan kötelezettséget vállalt arra, hogy országa nem fogja csökkenteni Egyiptom részesedését a Nílus vizéből. Cserébe Szíszi elnök hangsúlyozta, hogy olyan megállapodás véglegesítésén dolgoznak, amely egyszerre fogja biztosítani Egyiptom méltányos részesedését a Nílusból, valamint Etiópia fejlődését. Határozottan kizárta emellett, hogy országa fegyveres erőt vessen be az építkezés megakadályozására.

A közeledésre ellenben rövidesen árnyékot vetett, amikor Addisz-Abeba egyik forgalmas terén holtan találták gépjárművében Szimegnú Bekelét, a GERD projektmenedzserét és főmérnökét 2018. július 26-án. Habár a rendőrségi vizsgálat az eset kapcsán öngyilkosságot állapított meg, ennek ellenére széles körben terjedt az a találgatás, hogy a főmérnök az egyiptomi titkosszolgálat áldozatává vált.⁵⁶ További meghatározó fejleményt jelentett az Omár al-Basír elnök ellen végrehajtott puccs 2019. április 11-én. A volt szudáni vezető és rendszere ugyanis a fenntartásai ellenére támogatta a GERD létesítését, így bukásával Etiópia értékes szövetségesét veszítette el.⁵⁷ A propagandaháború 2019-re elérte azt a kritikus szintet, amikor az International Crisis Group már figyelmeztetést adott ki a konfliktus lehetséges kirobbanása miatt. A potenciális háború kirobbanásának elkerülésére a két állam közös

53 Marsai, 2020, 11–12. o.

54 A megállapodás szövegét lásd: Agreement on Declaration of Principles between The Arab Republic of Egypt, The Federal Democratic Republic of Ethiopia And The Republic of the Sudan on the Grand Ethiopian Renaissance Dam Project (GERDP), 2015.

55 Shaban, 2017.

56 Champion–Manek, 2019.

57 Ahmady, 2022.

szövetségesét, az Egyesült Államokat, valamint az Európai Uniót, az ENSZ-t és az Afrikai Uniót kérte fel a közvetítésre a konfliktusban.⁵⁸

Az Afrikai Unió 2020 júniusa után több kísérletet tett a felek közötti közvetítésre, mindhiába. A patthelyzetet nem sikerült feloldani, annak ellenére sem, hogy az Egyesült Államok – egyfajta nyomásgyakorlásként – felfüggesztette az Etiópiának addig nyújtott támogatásának egy részét 2020 szeptemberében.⁵⁹ A megállapodás elmaradásával ismét elmélyült a feszültség a három állam között, különösen a szudáni–etióp határon 2020 novemberében kirobbant heves összecsapásokat követően.⁶⁰ A fegyveres határincidente- ket követően, amíg ugyanis még intenzívebbé vált az Egyiptom és Szudán közötti együtt- működés, illetve koordináció a két állam érdekeit és nemzetbiztonságát egyaránt érintő kérdéskörökben, addig Kartúm álláspontja merevebbé vált a GERD-kérdésben.⁶¹ Teljes mértékben elzárkózott az azzal kapcsolatos, *íjat nem mondó* etióp javaslatoktól, az Afrikai Unió közvetítési kísérleteit pedig haszontalannak nyilvánította.⁶² Szorosabbra fűzte ellen- ben katonai kapcsolatait Egyiptommal, amivel katonai együttműködési megállapodást írt alá, valamint közös légi, tengeri és szárazföldi hadgyakorlatokat bonyolított le.⁶³

A helyzeten tovább súlyosbított, amikor 2021. szeptember elején Etiópia hallgató- lagosan az ország északkeleti részén a kormányerőkkel harcoló Tigré Népi Felszabadí- tási Front támogatásával vádolta meg Egyiptomot és Szudánt annak érdekében, hogy így akadályozzák meg a GERD elkészülését. Szakértők ugyanakkor utóbbival kapcsolatban kiemelték, hogy a verbális nyomásgyakorlás⁶⁴ ellenére sem Kairónak, sem pedig Kartúm- nak nem volt érdeke a fegyveres harc kirobbanása, mivel az természetszerűen az etióp kor- mány maradék kompromisszumkészségét is eloszlatta volna a GERD-tárgyalások során. Az etióp vádaskodást emiatt olyan valótlan összeesküvés-elméletnek nyilvánították, ami- nek célja egyfajta magyarázat adása az etióp közvéleménynek a GERD befejezésének és az áramtermelés beindításának késése miatt.⁶⁵ Ezt látszott igazolni, hogy 2022 februárjáb- an az etióp fél – konkrét és egyértelmű bizonyítékok előterjesztése nélkül – megismételte Egyiptomnak és Szudánnak a tigrinya lázadókkal való együttműködésre vonatkozó vádjait azt követően, hogy nem sikerült újraindítani a korábban elakadt tárgyalásokat.⁶⁶

58 Hendawi, 2021.

59 US suspends aid to Ethiopia over Blue Nile dam dispute, 2020.

60 A vitatott al-Faska hivatalosan Szudán nemzetközi határain belül helyezkedik el, ellenben etióp gaz- dák telepedtek le rajta és művelték meg az ott elterülő több száz hektáros termékeny mezőgazdasági területet az 1990-es évek közepétől. Forrás: Reuters Staff, 2020.

61 Abdel Fattáh al-Burhán altábornagy, aki akkor a szudáni szuverén tanács vezetőjének tanácsadója volt, már nyíltan egy minden képezetet felülmúló vízháború kirobbanásáról vizionált, ha nem sikerül megoldást találni a problémára. Forrás: Gerd: Sudan talks tough with Ethiopia over River Nile dam, 2021.

62 Aman, 2021.

63 Hendawi, 2021.

64 Szízi egyiptomi elnök például 2021. március 30-án kijelentette, hogy „Senki sem vihet el egy csepp vizet Egyiptomból... Ha ez megtörténik, akkor olyan instabilitás lesz a régióban, amelyet senki sem tud elképzelni”. Forrás: Egypt’s Sisi warns Ethiopia dam risks ‘unimaginable instability’, 2021.

65 Saied, 2021.

66 Saied, 2022b.

KITEKINTÉS

Kairó azonnal kifejezte tiltakozását az első turbina üzembe helyezése miatt, és Addisz-Abebat a 2015-ben a három nemzet által aláírt, a projektre vonatkozó elvi nyilatkozat megsértésével vádolta meg.⁶⁷ Szakértők ugyanekkor olyan rendkívül pozitív fejleménynek értékelték a GERD beindítását, ami képes enyhíteni a tigrinya etnikumhoz tartozó lázadókkal folytatott küzdelem miatt kialakult megosztottságot az országban, valamint új lendületet adni a fegyveres összecsapások, az emelkedő üzemanyagárak és a Covid-19 járvány együttes kedvezőtlen hatásai által sújtott gazdaság újjáélesztésének.⁶⁸ Hasonlóan pozitív szellemben nyilatkozott Redvan Husszein, Etiópia Eritába akkreditált nagykövete, aki mindenekelőtt a szudáni nép érdekeinek fontosságát hangsúlyozta, valamint kizárta a fegyveres megoldás lehetőségét a határkonfliktus tartós megoldására. Hangsúlyozta továbbá, hogy Egyiptomnak inkább ösztönöznie kellene Etiópiát a GERD mielőbbi befejezésére, ami azután Kairó kérésére és sajátos érdekeit figyelembe véve akár vízbankként és mentőövként szolgálhat az aszályos évszakokban.⁶⁹ Elemzők a megnyugtató bejelentések ellenére viszont arra hívták fel a figyelmet, hogy Addisz-Abeba hajthatatlansága a kérdésben jelentősen bonyolítja az elakadt tárgyalások felújítását. Hangsúlyozták egyúttal, hogy noha az Egyiptomban elhangzott fenyegetések ellenére csekély a valószínűsége egy katonai akció végrehajtására a közelmúlt fejleményei alapján, azonban még így sem zárható ki teljességgel az esély a fegyveres konfrontáció kirobbanására, ami beláthatatlan következményekkel járna az amúgy is ingatag régióra.⁷⁰ Utóbbi elkerülése a közeli Vörös-tenger és az azon zajló tengeri közlekedés miatt nemcsak regionális, hanem egyben globális érdek is. Az Európai Unió például, ami kereskedelmének mintegy 20%-át bonyolítja le ezen a létfontosságú tengeri útvonalon, már jelezte is készségét a három országgal való szorosabb együttműködésére a közös megállapodás elérése érdekében.⁷¹ A közös, megnyugtató konszenzusos álláspont kialakítása pedig különösen az orosz–ukrán háború kirobbanása óta egyre sürgetőbbé vált, tekintettel Egyiptom orosz és ukrán búzaimportnak való kiszolgáltatottságára. Az élelmiszer növény tonnánkénti ára ugyanis a konfliktus hatására a legpezszeimistább várakozásokat is túlszárnyalva az egekbe szökött, emiatt a kairói kormány nem engedheti meg egyetlen hektárnyi termőterület elvesztését sem a vízhiány miatt.⁷²

67 Aman, 2022.

68 Ethiopia starts electricity production at Blue Nile mega-dam, 2022.

69 Egypt, Sudan Should Embrace GERD Project for their Benefit, 2022.

70 Saied, 2022a.

71 Kotb, 2022.

72 Ahmady, 2022.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar – Prantner Zoltán (Eds.) (2021). Az arab világ történeti és kulturális kislexikona. Budapest, Eötvös Loránd University.
- Abedje, Ashenafi (2011). Nile River Countries Consider Cooperative Framework Agreement. VOA. Letöltés helye: <https://www.voanews.com/a/nile-series-overview-11march11-118252974/157711.html> (Letöltve: 2022. 02. 18.)
- Abdulrahman, Salam Abdulqadir (2018). The River Nile and Ethiopia's Grand Renaissance Dam: challenges to Egypt's security approach. *International Journal of Environmental Studies*, 76(1) 136–149.
- Agreement between the Republic of the Sudan and the United Arab Republic for the full utilization of the Nile waters signed at Cairo, 8 November 1959. Letöltés helye: <https://www.fao.org/3/w7414b/w7414b13.htm> (Letöltve: 2022. 02. 18.)
- Agreement on Declaration of Principles between The Arab Republic of Egypt, The Federal Democratic Republic of Ethiopia And The Republic of the Sudan on the Grand Ethiopian Renaissance Dam Project (GERDP). Letöltés helye: https://www.internationalwaterlaw.org/documents/regionaldocs/Final_Nile_Agreement_23_March_2015.pdf (Letöltve: 2022. 02. 20.)
- Ahmady, Mostafa (2022). Waiting for the 'Ethiopian Godot. *Ahram Online*, Letöltés helye: <https://english.ahram.org.eg/NewsContent/50/1201/462044/AIAhram-Weekly/Egypt/Waiting-for-the-%E2%80%98Ethiopian-Godot%E2%80%99.aspx> (Letöltve: 2022. 02. 28.)
- Akhbarelyom (2021). Letöltés helye: <https://m.akhbarelyom.com/news/newdetails/3606194/1/%D9%88%D8%B2%D9%8A%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D9%8A-%D9%A9%D9%A7-%D8%A7%D8%B9%D8%AA%D9%85%D8%A7%D8%AF-%D9%85%D8%B5%D8%B1-%D8%B9%D9%84%D9%89-%D8%A7%D9%84%D9%86%D9%8A%D9%84...-%D9%88%D9%84%D8%A7-%D8%A%D9%88%D8%AC%D9%84...-%D9%85%D8%B4%D9%83%D9%84%D8%A9-%D9%85%D9%8A%D8%A7%D9%87-%D9%81%D9%8A-%D8%AF%D9%88%D9%84-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%86%D8%A7%D8%A8%D8%B9> (Letöltve: 2022. 03. 05.)
- Alarabiya (2021). Letöltés helye: <https://www.alarabiya.net/arab-and-world/egypt/2021/07/11/%D9%85%D8%B5%D9%86%D9%81-%D8%B6%D9%85%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%83%D8%AB%D8%B1-%D8%AE%D8%B7%D9%88%D8%B1%D8%A9-%D9%84%D9%85%D8%-A7%D8%B0%D8%A7-%D8%AA%D8%AA%D8%B2%D8%A7%D9%8A%D8%AF-%D8%A7%D8%AD%D8%AA%D9%85%D8%A7%D9%84%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%86%D9%87%D9%8A%D8%A7%D8%B1-%D8%B3%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%86%D9%87%D8%B6%D8%A9%D8%9F-> (Letöltve: 2022. 03. 05.)
- Al-Kady, Baher (2022). Egypt officially enters state of water poverty. *Al-Monitor*, Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2022/01/egypt-officially-enters-state-water-poverty> (Letöltve: 2022. 02. 26.)
- Aljazeera (2009). Letöltés helye: <https://www.aljazeera.net/opinions/2009/7/20/%D9%86%D9%87%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%86%D9%8A%D9%84-%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%AE%D9%84%D8%A7%D9%81%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8-%A7%D8%A6%D9%8A%D8%A9-%D8%AD%D9%88%D9%84%D9%87>
- Almal (2020). Letöltés helye: <https://almalnews.com/%D8%A5%D8%AB%D9%8A%D9%88%D8%A8%D9%8A%D8%A7-%D8%AA%D8%B9%D9%84%D9%86-%D9%85%D8%B5%D8%A7%D8%AF%D8%B1-%D8%A-%D9%85%D9%88%D9%8A%D9%84-%D8%B3%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%86%D9%87%D8%B6%D8%A9-%D9%88%D8%AA%D8%A4> (Letöltve: 2022. 03. 09.)
- Aman, Ayah (2021). How Egypt is supporting Sudan in border conflict. *Al-Monitor*, Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2021/01/egypt-sudan-ethiopia-support-border-conflict-gerd-talks.html> (Letöltve: 2022. 02. 25.)
- Aman, Ayah (2022). Egypt reacts as Ethiopia switches on first Nile dam turbine. *Al-Monitor*, Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2022/02/egypt-reacts-ethiopia-switches-first-nile-dam-turbine> (Letöltve: 2022. 02. 25.)

- Ashton, P. J. (2007). *Disputes and conflicts over water in Africa*. In: Violent Conflicts, Fragile Peace: Perspectives on Africa's Security, (ed: Norman Mlambo), London: Adonis & Abbey Publishers Limited, 119–135.
- Bakri, Musztafa (2015). Al-Szundúk al-Aszvad – Omar Szulejmán (A feketedoboz – Omar Szulejmán). Kairó, Youm7.
- BBC.com (2013). Letöltés helye: www.bbc.com/arabic/middleeast/2013/06/130604_egypt_nile_meeting (Letöltve: 2022. 03. 09.)
- Caught on camera: Egyptian politicians talk covert Ethiopia attack (2013). Alarabiya News. Letöltés helye: <https://english.alarabiya.net/News/middle-east/2013/06/04/Egyptian-politicians-suggest-sabotaging-Ethiopia-s-new-Nile-dam> (Letöltve: 2022. 02. 28.)
- Champion, Marc – Manek, Nizar (2019). Death on the Nile Haunts Ethiopia's Rebirth. Bloomberg. Letöltés helye: <https://www.bloomberg.com/graphics/2019-nile-river-ethiopia-dam/> (Letöltve: 2022. 02. 28.)
- Death on the Nile (2013). Aljazeera. Letöltés helye: <https://www.aljazeera.com/program/inside-story/2013/5/30/death-on-the-nile> (Letöltve: 2022. 02. 28.)
- Egypt, Sudan Should Embrace GERD Project for their Benefit – Amb. Redwan (2022). Letöltés helye: <https://ethio12.com/2022/02/17/egypt-sudan-should-embrace-gerd-project-for-their-benefit-amb-redwan/> (Letöltve: 2022. 02. 27.)
- Egypt Overview (2018). US Energy Information Administration. Letöltés helye: <https://www.eia.gov/international/analysis/country/EGY> (Letöltve: 2022. 02. 25.)
- Egypt's Sisi warns Ethiopia dam risks 'unimaginable instability' (2021). Aljazeera. Letöltés helye: <https://www.aljazeera.com/news/2021/3/30/egypts-sisi-warns-ethiopia-dam-risks-unimaginable-instability> (Letöltve: 2022. 02. 25.)
- Egyptian warning over Ethiopia Nile dam (2013). BBC News. Letöltés helye: <https://www.bbc.com/news/world-africa-22850124> (Letöltve: 2022. 02. 21.)
- El-Fekki, A. – Malsin, J. (2021). *Egypt, Ethiopia tensions escalate as Nile dam talks falter*. The Wall Street Journal. Letöltés helye: https://www.wsj.com/articles/egypt-ethiopia-tensions-escalate-as-nile-dam-talks-falter-11617808239?mod=saved_content (Letöltve: 2022. 02. 17.)
- Ethiopia dismisses rumours Nile mega-dam will starve Egypt and Sudan (2022). Africa News. Letöltés helye: <https://www.africanews.com/2022/02/21/ethiopia-dismisses-rumours-nile-mega-dam-will-starve-egypt-and-sudan/> (Letöltve: 2022. 02. 21.)
- Ethiopia starts electricity production at Blue Nile mega-dam (2022). Aljazeera. Letöltés helye: <https://www.aljazeera.com/news/2022/2/20/ethiopia-electricity-production-gerd-blue-nile-mega-dam> (Letöltve: 2022. 02. 25.)
- Ethiopia starts generating power from River Nile dam (2022). BBC. Letöltés helye: <https://www.bbc.com/news/world-africa-60451702> (Letöltve: 2022. 03. 25.)
- Ethiopia won't allow inspection of dam, but ready to negotiate with post-Mubarak Egypt (2011). Egypt Independent. Letöltés helye: <https://egyptindependent.com/ethiopia-wont-allow-inspection-dam-ready-negotiate-post-mubarak-egypt/> (Letöltve: 2022. 02. 18.)
- Field Visit Report on the Grand Ethiopian Renaissance Dam (2013). International Rivers. Letöltés helye: <https://archive.internationalrivers.org/fr/node/7815> (Letöltve: 2022. 02. 28.)
- Gerd: Sudan talks tough with Ethiopia over River Nile dam (2021). BBC News. Letöltés helye: <https://www.bbc.com/news/world-africa-56799672> (Letöltve: 2022. 02. 21.)
- Gleick, Peter H. (1993). Water and conflict: Fresh Water Resources and International Security. *International Security*, 18(1) 79–112.
- Hendawi, Hamza (2021). Nile crisis: Egypt says millions will 'suffer' if Ethiopia continues filling dam. MENA. Letöltés helye: https://www.thenationalnews.com/mena/egypt/nile-dam-crisis-egypt-says-millions-will-suffer-if-ethiopia-continues-water-filling-1.1207222?gclid=CjwKCAiAg-biQBhAHEiwAuQ6BkktmErmw8xdgxtCZ5itN_561uF-gfznMcPTsuFAPv8xctQwzFwxphoCB-2sQAvD_BwE (Letöltve: 2022. 02. 21.)
- Ibrahim, Abadir M. (2011). The Nile Basin Cooperative Framework Agreement: The Beginning of the End of Egyptian Hydro-Political Hegemony of the End of Egyptian Hydro-Political Hegemon. *Journal of Environmental and Sustainability Law*, 18(2) 282–313.

- Kotb, Ahmed (2022). EU says ready to engage more to reach agreement on GERD. *Ahram Online*. Letöltés helye: <https://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/1234/462057/Egypt/Foreign-Affairs/EU-says-ready-to-engage-more-to-reach-agreement-on.aspx> (Letöltve: 2022. 03. 01.)
- Kendie, Daniel (1999). Egypt and the Hydro-Politics of the Blue Nile River. *Northeast African Studies*, 6(1–2) 141–169.
- Klare, Michael T. (2001). The New Geography of Conflict. *Foreign Affairs*, 80(3) 49–61.
- Marsai, Viktor (2020). A Nagy Etióp Újjászületés Gát és a Nílus vízfelhasználása körüli diplomáciai küzdelem I. Stratégiai Védelmi Kutató Intézet Elemzések, 2020/11. 1–14. o.
- Mutahi, Basillioh (2020). Egypt-Ethiopia row: The trouble over a giant Nile dam. *BBC News*. Letöltés helye: <https://www.bbc.com/news/world-africa-50328647> (Letöltve: 2022. 02. 17.)
- Noureddine, Nader (2018). Renaissance Dam water conflict will pass down generations. *SciDev.Net*. Letöltés helye: https://www.scidev.net/global/opinions/renaissance-dam-water-conflict-will-pass-down-generations/?gclid=CjwKCAiAgbiQBhAHEiwAuQ6BkqbMzJSvf-Ay1pT2UAvNF0bJS_jmP3W110Zoz-8NVbyOb7Fd7wkP3xhoCv7QQAvD_BwE (Letöltve: 2022. 02. 27.)
- Okoth-Owiro, Arthur (2004). The Nile Treaty. State Succession and International Treaty Commitments: A Case Study of The Nile Water Treaties. Konrad Adenauer Foundation, Law and Policy Research Foundation, Nairobi.
- Patel, Sonal (2022). Ethiopia Produces First Power at GERD Mega-Dam. *Power*, Letöltés helye: <https://www.powermag.com/ethiopia-produces-first-power-at-gerd-mega-dam/> (Letöltve: 2022. 02. 20.)
- Piliero, Raphael J. (2021). Ethiopia’s Grand Renaissance Dam: Assessing China’s Role. *U.S.–China Perception Monitor*, Letöltés helye: <https://uscnpm.org/2021/06/05/gerd-assessing-chinas-role/> (Letöltve: 2022. 02. 27.)
- Rafaat, Shaimaa (2020). Video | GERD: A Decade of Futile Negotiations Over Nile Dam Dispute. *Daily News Egypt*, Letöltés helye: <https://dailynewsegyp.com/2020/07/21/video-gerd-a-decade-of-futile-negotiations-over-nile-dam-dispute/> (Letöltve: 2022. 02. 18.)
- Rao, Rahul (2022). *Ethiopian Dam Generates Power, but What’s Next?* The megaproject comes online, but will it fulfill its grand promise? *IEEE Spectrum*, Letöltés helye: <https://spectrum.ieee.org/ethiopian-dam> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Rashed, Daher (2020). A megegyezés gátja: vízelosztási kérdések Egyiptom, Szudán és Etiópia között. *Afrika Tanulmányok / Hungarian Journal of African Studies*, 14(1–2.), 21–42. DOI azonosító: <https://doi.org/10.15170/AT.2020.14.1-2.2>
- Reuters (2014). Letöltés helye: <https://www.reuters.com/article/oegtp-ethiopia-power-mz5-idARACAE-A3M07G20140423> (Letöltve: 2022. 03. 09.)
- Reuters Staff (2020). Sudan declares full control of border territory settled by Ethiopians. *Reuters*, Letöltés helye: <https://www.reuters.com/article/sudan-ethiopia/sudan-declares-full-control-of-border-territory-settled-by-ethiopians-idINKBN2951BG> (Letöltve: 2022. 02. 25.)
- Shaban, Abdur Rahman Alfa (2017). [Photos] Work at Ethiopia’s GERD project; ministers meet over concerns. *Africa News*, Letöltés helye: <https://www.africanews.com/2017/10/20/photos-work-at-ethiopia-s-gerd-project-ministers-meet-over-concerns/> (Letöltve: 2022. 02. 24.)
- Saied, Mohamed (2021). International momentum dwindles over Nile dam dispute. *Al-Monitor*, Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2021/09/international-momentum-dwindles-over-nile-dam-dispute> (Letöltve: 2022. 02. 25.)
- Saied, Mohamed (2022a). Ethiopia to generate electricity from GERD amid negotiations deadlock. *Al-Monitor*, Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2022/01/ethiopia-generate-electricity-gerd-amid-negotiations-deadlock> (Letöltve: 2022. 02. 25.)
- Saied, Mohamed (2022b). Ethiopia’s accusations against Egypt, Sudan dispel hopes for Renaissance Dam crisis. *Al-Monitor*, Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2022/02/ethiopias-accusations-against-egypt-sudan-dispel-hopes-renaissance-dam-crisis> (Letöltve: 2022. 02. 25.)
- Schipani, Andres – Saleh, Heba (2022). Ethiopia’s Blue Nile mega-dam starts generating electricity. *Financial Times*. Letöltés helye: <https://www.ft.com/content/e5f3ab13-1796-471e-8438-a7c14c89fdcf> (Letöltve: 2022. 02. 28.)

SIS (2020). Letöltés helye: <https://www.sis.gov.eg/Story/545/%D9%85%D8%B5%D8%B1-%D9%88%D9%82%D8%B6%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%8A%D8%A7%D9%87?-lang=ar> (Letöltve: 2022. 03. 09.)

Swain, A. S. H. O. K. (1997). Ethiopia, the Sudan, and Egypt: The Nile River Dispute. *The Journal of Modern African Studies*, 35(4), 675–694. <http://doi.org.libproxy.clemson.edu/10.1017/S0022278X97002577>

US suspends aid to Ethiopia over Blue Nile dam dispute (2020). *Aljazeera*. Letöltés helye: <https://www.aljazeera.com/news/2020/9/3/us-suspends-aid-to-ethiopia-over-blue-nile-dam-dispute> (Letöltve: 2022. 02. 25.)

We Build Group. Letöltés helye: <https://www.webuildgroup.com/en> (Letöltve: 2022. 03. 30.)

**ESETTANULMÁNYOK
A KÖZEL-KELETI RÉGIÓBÓL**

DEMOKRÁCIA VAGY STABILITÁS: A PALESZTIN NEMZETI HATÓSÁG BELSŐ TENDENCIÁI A 2010 ÉS 2020 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

DEMOCRACY OR STABILITY: INTERNAL POLITICAL TENDENCIES IN THE PALESTINIAN NATIONAL AUTHORITY BETWEEN 2010 AND 2020

Absztrakt: Az Izrael és a Palesztinai Felszabadítási Szervezet között 1993-ban létrejött oslói egyezmények egyik legfőbb eredménye a Palesztin Nemzeti Hatóság létrehozása volt. A nemzetközi közösség, elsősorban az Európai Unió és az Egyesült Államok, a nyugati elvárásoknak megfelelő, demokratikus intézményrendszerrel rendelkező, Izrael biztonságát szem előtt tartó palesztin infrastruktúra kiépítéséhez jelentős támogatással járult hozzá. A kezdeti sikerek a békefolyamat megakadása mellett is bizakodásra adtak okot, amelyben jelentős törést jelentett a Fatah és Hamasz között 2007-től kialakult ellentét. A 2011–2021 közötti régiós szinten turbulens időszak az autoriter tendenciák felerősödését hozták el, amely mára a Palesztin Nemzeti Hatóság minden szektorára kiterjed: másfél évtizede nem tartott választásokat, a Palesztin Törvényhozási Tanácsot feloszlatták, a szólás- és vélemény szabadság csorbult, az igazságszolgáltatás nem független. A politikai elit társadalmi legitimitációja rendkívül alacsony. A tanulmány célja, hogy bemutassa azokat a területeket, ahol megjelenik a Palesztin Nemzeti Hatóság demokratikus deficitje, megvizsgálja az autoriter fordulat okait, arra is keresve a választ, hogy e tendenciák miképp értelmezhetőek az izraeli–palesztin konfliktus kontextusában. A tanulmány hipotézise, hogy a Palesztin Nemzeti Hatóságban tapasztalt folyamatok nem leválaszthatóak a regionális keretről, a 2011-es arab megmozdulásoktól és az Irán–szunnita tengely versengésétől. A kutatás az elsődleges joganyagokon túl, a téma elismert palesztin szakértőivel és helyi civil szervezetek munkatársaival lefolytatott beszélgetésekre, valamint az általuk publikált elemzésekre támaszkodik.

Kulcsszavak: Izrael, Palesztin Nemzeti Hatóság, Európai Unió, Egyesült Államok, demokrácia, választások

1 Mousa Aida Zsófia okleveles politológus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola, doktoranduszhallgató. Kutatási területe az arab és zsidó nemzeté válási folyamatok a mandátumos Palesztina területén a XX. század első felében, a palesztin arab nemzeti mozgalom kifejlődése, az izraeli palesztin arab közösség története és helyzete, valamint a cionizmus arabpolitikájának eszmétörténete. Jelenleg a doktori disszertációjához kapcsolódó kutatásain dolgozik Jeruzsálemben és Ramallahban.

A szerző további szakmai munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10044538>

E-mail-cím: mousa.aida@gmail.com

Abstract: One of the major results of the Oslo Accords between Israel and the Palestine Liberation Organization was the establishment of the Palestinian National Authority. The international community led by the United States and the European Union largely contributed to building the Palestinian institutional framework with one main goal: creating a Western-type democracy for the Palestinian population while keeping Israel safe and secure. The first years brought success in this field even without major achievements in the peace process, but the Second Intifada (2000–2005) and the crisis between Fatah and Hamas since 2007 had slowed down the positive tendencies. With the chaotic period of the 2010s in the region, authoritarian tendencies started to dominate the Palestinian field as well: fifteen years passed since the last elections, the Palestinian Legislative Council has been dissolved, the justice system does not seem independent, and freedom of speech and opinion is less free than before. Meanwhile, the political class's legitimacy amongst the general population is the lowest since the creation of the Palestinian National Authority. The current article's main purpose is to present those fields where democratic deficit and authoritarian tendencies are present in Palestinian politics in the West Bank. The hypothesis is that the democratic descent of the Palestinian National Authority could not be isolated from the broader regional context: the so-called Arab Spring and the Iran-Sunni animosity contribute to the decreasing international attention on the Israeli-Palestinian conflict. The research relies on primer legal sources, recent research of Palestinian civil society organizations and further discussions with local interlocutors from different West Bank NGOs.

Keywords: Israel, Palestinian National Authority, European Union, United States, democracy, elections

BEVEZETÉS

A Palesztin Nemzeti Hatóság (*Palestinian National Authority*, a továbbiakban magyar nyelvű rövidítéssel: PNH) az 1993-ban kezdetét vevő oslói békefolyamat nyomán jött létre azzal a céllal, hogy átmeneti, korlátozott önkormányzatiságként funkcionáljon a megszállás alatt lévő palesztin területeken öt éves időintervallumban az életképes palesztin állami struktúrák létrehozásáig, valamint az izraeli katonai közigazgatás végleges nyugati parti és gázai-övezeti felszámolásáig.² A PNH működéséhez, fenntartásához és felépítéséhez különböző nemzetközi entitások (az Egyesült Államok, az Európai Unió, Világbank, Egyesült Királyság, az ENSZ szakosított szervei stb.) fejlesztési és humanitárius segítyekkel, valamint a PNH-t működtető bürokrata és biztonsági szektor kiképzésével járultak és járulnak hozzá.³

A megállapodás értelmében a Palesztin Felszabadítási Szervezet (*Palestine Liberation Organization*, a továbbiakban magyar nyelvű rövidítéssel: PFSZ) egyes tagjai visszatérhettek az 1967-ben izraeli katonai felügyelet alá került palesztin területekre, ahol a külső donoroktól kapott támogatást egy új politikai klientúra megteremtésére és infrastruktúra kiépítésére használták.⁴ A létrejött keretek már a PNH első évtizedében olyan intézményi struktúrát teremtettek meg, amelyet nehéz volt az egyezményeket aláíró PFSZ szervezetségétől elválasztani. A keretrendszert megalkotó politikai erő (PFSZ, azon belül is a Fatah párt) és a kiépült önkormányzat

2 Declaration of Principles (Oslo I) – English text, 1993.

3 Mhajne, 2020. 97. o.

4 El Kurd, 2019. 9. o.

(PNH) személyi állományban és intézményileg is összeolvadt, Jasszer Arafat – bár demokratikus keretek között jelentős többséggel megválasztva – egyszerre vált mind a PFSZ, mind a PNH vezetőjévé. A PNH és a PFSZ ilyen módon való, egyre fokozottabb egymásba csúszása pedig mind a mai napig jelentős problémákat generál a tágabb palesztin politikai térben. Sok kritikus szerint az Arafat idejében kialakult egyszemélyi vezetés és a zűrzavaros képviseleti felosztás már magában hordozta a későbbi működési anomáliákat.⁵

2021-ben megállapítható, hogy az oslói megállapodások mind eredeti céljukat (önálló palesztin állam), mind realitásukat (kétállami megoldás gyakorlati feltételei) elvesztették. A Fatah és a Hamasz 2007-ben csúcsosodó, a palesztin területek politikai szakadásához vezető konfliktusa óta nem szimplán kezdeti megakadások és hibák jellemzik az oslói euforikus időszak örökségének tekinthető PNH működését, hanem állandósuló politikai diszfunkcionalitás, fragmentáció, autoriter tendenciák és a korábbiakhoz képest is súlyos legitimitációs válság. A PNH mindennapjait továbbá 2011-től kezdve egy, a korábbihoz képest polarizáltabb regionális („arab tavasz”), európai (migrációs válság) és globális környezet (a palesztin ügy háttérbe kerülése) határozza meg. Az oslói demokrácia-projekt félresiklásában ez utóbbi tényezők nem elhanyagolhatóak.

Az általam vizsgált, a régiót tekintve turbulens 2010 és 2020 közötti időszakban Palesztinában (mind a Gázai-övezetben, mind a Nyugati Parton) gyakorlatilag megállt, sőt visszafordult a demokratikus államépítés folyamata. A Fatah⁶ – Hamasz⁷ (Nyugati Part – Gázai-övezet) szakadásával végződő 2006-os választások óta, tehát immáron tizenöt éve a politikai verseny hibernált állapotba került, a demokratikus elszámoltathatóság és felügyelet terén nem hogy előrelépés nem történt, de súlyos válság rajzolódott ki.⁸ 2007 óta Mahmúd Abbász rendeleti úton történő kormányzást vezetett be: a Palesztin Törvényhozó Tanács (*Palestinian Legislative Council*, a továbbiakban magyar nyelvű rövidítéssel: PTI)⁹ a Fatah–Hamasz konfliktus miatt először működésképtelenné vált és funkcióját veszítette, majd 2018-ban a palesztin Alkotmánybíróság (*The Supreme Constitutional Court*) határozata alapján feloszlataásra került. A választások hiánya és a törvényhozói felügyelet nélküli rendeleti kormányzás akut belső és külső krízissel és legitimitációs válsággal jár együtt.¹⁰ Az utóbbi időszak közvéleménykutatási adatai sorra az elnök támogatottságának korábban nem tapasztalt mélypontjáról számolnak be.¹¹

5 Rahman, 2019.

6 A Fatah (Palesztin Felszabadítási Mozgalom) 1959-ben megalapított szekuláris palesztin nacionalista mozgalom, amely Jasszer Arafat vezetésével évtizedek alatt fegyveres, majd diplomáciai eszközökkel elérte a Nyugati Part és a Gázai-övezet korlátozott autonómiáját. A Fatah Palesztina vezető politikai ereje, a Palesztin Felszabadítási Szervezet legnagyobb frakciója, az elnököt és a miniszterelnököt is adó párt, amelynek hatalma 2007 óta a Nyugati Partra korlátozódik.

7 A Hamasz (Iszlám Ellenállás Mozgalma) 1987-ben alakult gázai központú politikai iszlamista szervezet. A Muszlim Testvérek ideológiáját valló párt, amelyet az Európai Unió és az Egyesült Államok is terrorszervezetként tart nyilván. A palesztin politikai paletta második legerősebb mozgalma, amely 2006-ban megnyerte a törvényhozási választásokat, azonban kormányalakítását a nemzetközi közönség nem tartotta legitímnek. A szervezet 2007-ben erőszakkal vette át a teljes irányítást a Gázai-övezet felett, uralma azóta is tart.

8 Joint European Roadmap for Engagement with Civil Society in Palestine, 2019. 3. o.

9 A Palesztin Törvényhozó Tanács a PNH törvényhozó testülete, amely az összes olyan palesztint képviseli, akik Palesztina területén élnek. 132 négyéves mandátummal rendelkezik, illetve arányos képviseleti rendszerben működik.

10 Rahman, 2019.

11 Palestinian Center for Policy and Survey Research, 2021. 1–9. o.

Hipotézisem szerint a PNH 2010 és 2020 közötti működésének a kereteit a 2010-es évek globális és regionális folyamatai (a *War on Terror* meghirdetése és annak folyományai¹² „arab tavasz”, valamint az emberi jogi diskurzus háttérbe kerülése), valamint a helyi válságok (a békefolyamat befagyása, az izraeli politika jobbra tolódása, a Trump-adminisztráció támogatásával létrejött Ábrahám-egyezmények, valamint palesztin–izraeli politikája¹³) és az izraeli–palesztin konfliktus lesodródása az amerikai külpolitikai horizontról okozta kihívások határozták meg. A fenti keretrendszer, valamint a PNH létrejöttébe kódolt anomáliák együtt járultak hozzá az elmúlt évtized demokratikus deficitjéhez, az autoriter tendenciákhoz, és a palesztin politika legitimációs válságához. A közel három évtizede kezdetét vevő oslói békefolyamat célja a kétállami megoldás megvalósítása volt, és ennek kivitelezésében a PNH kulcsfontosságú átmeneti struktúrának számított. Noha ennek megvalósítása több éve egyre távolabbinak tűnik, a PNH és a vele kigondolt ideiglenes felépítmény minden kódolt instabilitásával együtt megszilárdult. Jelen írásom célja, hogy a Nyugati Partot tekintve¹⁴ bemutassam azokat a főbb területeket, amelyeken a PNH autoriter tendenciái és a legitimációs válsága megfigyelhetőek.

1. A PNH HÁTTÉRÉNEK ÁTTEKINTÉSE

A PNH autoriter tendenciájának tárgyalását megelőzően fontosnak tartom bemutatni azt a nemzetközi politikai keretet, amelyben ezek megvalósulnak. A Nyugati Parton a Fatah által dominált PNH korlátozottan gyakorol autonómiát az Oslo II. (*Átmeneti megállapodás a Gázai-övezetről és Ciszjordániáról*) nyomán felállított területi felosztásból következően. A Nyugati Part területe az oslói megállapodások értelmében területileg három különböző státuszú (A, B, C) zónára lett felbontva. Ez a gyakorlatban egymástól izolált, különböző státuszú szigetek tucatjait hozta létre, amelyek között kis leegyszerűsítéssel az A-zónához (a terület nagyjából 18 százaléka) és a B-zónához (20-21 százalék) tartoznak az urbánus és a városokat körülvevő nagyobb lakott palesztin területek, míg a C-zónához tartoznak a legkisebb falvak, a teljes Jordán-völgy, valamint a területen létrejött izraeli telepek. Az A-zónában (elméletben) teljes biztonsági és polgári felügyelettel rendelkezik a PNH, a B-zóna területein a PNH gyakorolja a polgári hatalmat, míg a biztonsági ellenőrzés itt Izraelé. A Nyugati Part nagyjából 60 százaléka, azaz a C-zóna, olyan területnek minősül, amely Izrael katonai közigazgatásának a része, itt a PNH autonómiaja semmilyen formában nem érvényesül. Itt helyezkednek el a nemzetközi jogi szempontból illegális izraeli telepek (nagyjából 400 ezer fővel), amelyek lakosaira, az ott élő izraeli állampolgárok számára, az izraeli polgári jog érvényes.¹⁵ Ezen

12 A 2001. szeptember 11-i terrortámadásokat követően az Egyesült Államok által indított, a terrorizmus felszámolását célzó nemzetközi katonai hadjárat.

13 A témáról bővebben lásd Selján, 2020.

14 A tanulmány a Nyugati Part területére fókuszál, figyelembe véve, hogy a 2007 óta a Hamasz de facto uralma alatt álló Gázai-övezethez történő hozzáférés, valamint a hiteles információáramlás a kutatók számára nem biztosított. A Nyugati Part vizsgálata emellett azért is kiemelten fontos, mert a nemzetközi közösség, így Magyarország is jelentős összegekkel járul hozzá a kialakult rendszer felépítéséhez, fenntartásához.

15 A Nyugati Parton így duális, diszkriminatív jogrend érvényesül, amely 1967 óta a mindennapok része. A területen élő izraeli állampolgárokra az izraeli polgári jogrend vonatkozik, míg az arab (palesztin) lakosságra az izraeli katonai jogrend az érvényes a helyi katonai parancsnokok, a védelmi minisztérium speciális szerve, a COGAT (*Coordinator of Government Activities in the Territories*) és katonai bíróságok által.

túlmenően Izrael kizárólagosan ellenőrzi a Nyugati Part külső (palesztin–jordán, palesztin–izraeli) határait, továbbá a különböző zónák közötti mozgást is. A mozgásszabadság számos tekintetben korlátozott a nyugati parti palesztin lakosság számára, ennek legszembetűnőbb példája a több mint 500 km hosszan elterülő elválasztó fal, de emellett sok esetben elválasztó sorompókkal, úttorlaszok felállításával, katonai ellenőrző pontokkal, bürokratikus akadályokkal (engedélyrendszer),¹⁶ egyes területek lezárttá minősítésével szembesülnek a mindennapok során a Nyugati Part palesztin lakosai. Utóbbiak tovább erősítik a szegregációt a nyugati parti arab és izraeli telepeslakosság között, akik számára különálló utak állnak rendelkezésre, és akik az izraeli területekre is szabadon, korlátozások nélkül beutazhatnak.

Kelet-Jeruzsálem státuszáról nem rendelkeznek az oslói megállapodások. A városrész kérdése, amely az ún. végső státuszmegállapodások csoportjába tartozik, ebből fakadóan máig nem tisztázott. 1967 óta Izrael de facto megszállása, majd annexiója óta ott jelenleg izraeli jog érvényesül.¹⁷ Az ott élő palesztin lakosok többsége nem rendelkezik izraeli állampolgársággal, hanem ún. állandó letelepedési engedélyt birtokolnak. Noha a PFSZ számára korábbi izraeli ígéretnek lehetővé tették,¹⁸ hogy jelen legyenek a városrészben, azonban a második intifáda során Izrael (az oslói megállapodásokból levezetve [18. paragrafus, 1a.]) bezáratta az *Orient House* elnevezésű, a PFSZ *de facto* irodájaként is szolgáló intézményt, és ezzel felszámolta a PFSZ intézményes jelenlétét a városrészben. A kelet-jeruzsálemi palesztin lakosság hatóságilag képviselő nélkül maradt csoport, ahol a nyugati parti palesztin politikai erők fragmentáltan és gyakorlatilag illegálisan vannak jelen.

Fontos aláhúzni, hogy a PNH a különböző egyezményekből és a nemzetközi partnerekkel kötött megállapodásokból fakadóan nemcsak saját területe, hanem bizonyos szempontból Izrael biztonsága felett is őrködik. Ezen utóbbi tény azért sem elhanyagolható, mert bár a kétállami megoldás támogatottsága továbbra is jelentős a palesztin társadalom körében, a fegyveres erőszak elutasíthatósága viszont az aktuális helyzet függvényében változik.¹⁹ Így az elmúlt tíz évben nem egy eszkalációs időszakban (2012, 2014, 2017, 2018 és 2021) a PNH maga korlátozta a palesztin társadalom Izrael-ellenes demonstrációkat, így veszítve sok esetben saját legitimitásából.

A fentiekből fakadóan tehát a PNH tulajdonképpen a Nyugati Part nagyjából 40 százaléka fölött rendelkezik bárminemű autonómiával, jogköre kizárólag ezekre a területekre korlátozódik, az így létrejött keretrendszeren (gazdasági, politikai, biztonsági) kizárólag izraeli és nemzetközi beleegyezéssel lehetséges változtatni. Ez a tény már önmagában determinálja azt a valóságot, amelyben a PNH (disz)funkcionál.

16 Izrael ún. engedélyrendszert tart fenn a nyugati parti palesztin lakosság számára, ebből fakadóan Kelet-Jeruzsálemben és az izraeli területekre csak külön meghatározott engedéllyel juthatnak be. A sok esetben nem transzparens engedélyrendszer politikai eszközként is működik az izraeli hatóság részéről, egyes alkalmakkor, például ha valakit azzal vádolnak meg, hogy erőszakos cselekményt kíván végrehajtani a fennálló rend ellen, az egész kiterjedt családtól, rokonságtól megtagadhatják a belépési engedély megadását.

17 Az arab lakta városrészek egy része közvetlen izraeli joghatóság alatt áll, míg vannak olyan területei, amelyek gyakorlatilag joghatóság nélküli exklávek, mivel bár területileg az elválasztó fal révén nem tartoznak az izraeli Jeruzsálemhez, azonban jogilag a PNH sem lehet jelen ezen városrészekben (Kufr Aqab, Shuafat).

18 Moghadam, 1999.

19 Palestinian Center for Policy and Survey Research, 2020. 26. o.

2. A PALESZTINAI DEMOKRATIKUS DEFICIT SAROKPONTJAI

2.1. A TÖRVÉNYHOZÓ ÉS A VÉGREHAJTÓ HATALOM ÖSSZEOLVADÁSA, ELNÖKI CENTRALIZÁCIÓ

Az oslói megállapodások nyomán a PNH törvényhozó testületeként létrehozott, eredetileg négy évre szóló mandátummal rendelkező PTT 2007 óta nem ült össze valós formájában.²⁰ Noha elméleti értelemben mandátuma a 2006-os választásokat követően 2010-ig tartott, ehhez képest új választás kiírására ugyancsak nem került sor. A 2010 és 2020 közötti időszak egyértelmű tendenciája, hogy a törvényhozás a végrehajtó hatalom kezében összpontosul. Abbász elnök 2007 óta rendeleti kormányzást valósít meg, a PNH Alaptörvényének 43. paragrafusa alapján „törvényerejű rendeleteket” alkot.²¹ 2018-ban a folyamat kicsúcsosodásaként a PTT, az amúgy az elnök által életre hívott és hozzá lojális bírókkal feltöltött Alkotmánybíróság döntése nyomán, feloszlásra került azzal a kikötéssel, hogy hat hónapos intervallumon belül 2019. május közepéig új választásokra kerül sor.²² Ez a tanulmány lezárásáig nem történt meg. A legitim PTT hiányában a 2007-es szükségállapot óta Abbász egyszemélyben dönt a kabinet tagjairól, beleértve a miniszterelnök pozícióját is.²³ Így került a miniszterelnöki székbe Szalam Fajjad, Rami Hamdallah, majd pedig Mohammed Stajjeh is. A kormány összetétele nem függ a társadalmi legitimitációtól: a kabinet tagjait és a miniszterelnököt a Fatah és más pártok közötti különalkuk rendszere, a nagycsaládi (hamula) és regionális lobbierők befolyása, illetve egyéb háttérmegállapodások szabják meg.

A demokráciadeficit mellett az autoriter tendenciát erősíti, hogy az elnök által kijelölt kormányok több lényegi szakpolitikai kérdésben (külpolitika, együttműködés Izraellel, titkosszolgálat, terrorrelhárítás) az elnökhöz képest jelentősen korlátozott mozgástérrel rendelkeznek. A valóságban a palesztin kabinet sok esetben „önkormányzati” szervként működik, amely tendencia a miniszterelnöki szerepkör folyamatos kiüresedéséből is kiolvasható. Míg Szalam Fajjad kormánya még nemzetközi fejlesztési és politikai programot hirdetett, valamint a Hamdallah-kormányok is befolyásolni tudták a palesztin döntéshozatal menetét, addig a Stajjeh-kormány feladatai a PNH „közügyeinek” intézésére korlátozódnak.

20 A Hamasz „Változás és Reform” blokkja a PTT nevében továbbra is összeült a Gázai-övezetben, amelyet azonban a PTT fatahos tagjai bojkottáltak, ez alól kivételt az elnök riválisának számító Mohammed Dahlan és támogatói képeztek, akik 2017-ben videókonferencia keretében részt vettek az ülésen. A gázai PTT a PNH szemében illegitim.

21 The Amended Basic Law, 2003.

22 2018/10. alkotmánybírósági határozat.

23 Alsarghali, 2021.

2.2. AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG FELÁLLÍTÁSA, A BÍRÓI HATALMI ÁG FÜGGETLENSÉGÉNEK KÉRDÉSE

Mahmúd Abbász 2016-ban létrehozta az Alkotmánybíróságot, amelyet Fatah-közeli emberekkel töltött fel, tovább erodálva ezzel a független bírói hatalmat.²⁴ A felállított intézmény azóta több alkalommal támasztotta alá az elnök döntéseit, és ásta alá az addigi alkotmányossági gyakorlatot. A kritikusok szerint ezzel a PNH gyakorlatilag saját alaptörvényével szemben folytat kormányzást.²⁵ Az Alkotmánybíróság felállításának gondolatát a kezdetektől fogva számos kritika övezte, már csak azért is, mert régiós tapasztalat (Egyiptom, Irán, Szíria), hogy az így létrejött testületek idővel a végrehajtó hatalom szolgálatába állnak.²⁶ A PNH esetében az intézmény kialakítása ráadásul olyan időszakban valósult meg, amikor normalizálták a palesztin kormányzásra vonatkozó kivételes kormányzói hatalmat, így függetlenségének kérdése a kiválasztott bírók személye miatt szintén megkérdőjelezhetővé vált.²⁷

Az Alkotmánybíróság függetlensége elsőként a 2016-os önkormányzati választások elhalasztásával kérdőjeleződött meg, amikor a testület jogszerűnek találta az elnök azon döntését, miszerint szükséges elhalasztani az önkormányzati választásokat, arra hivatkozva, hogy azt a Gázai-övezetben nem lehet megszervezni.²⁸ Szintén Abbász elnök elképzeléseinek megfelelően született döntés akkor is, amikor az elnök egyik legfőbb riválisának számító, száműzetésben élő Mohammad Dahlan parlamenti képviselő mentelmi joga megvonásának jogszerűségét állapította meg az Alkotmánybíróság.²⁹ 2018-ban pedig a testületnek a regnáló elnök számára kedvező határozatával került feloszlatásra a PTT.³⁰

A független igazságszolgáltatás működésére mért, szintén jelentős társadalmi felháborodást keltő következő csapás a 2019 júliusi rendelet volt, amellyel a regnáló bírói kar jelentős hányadát (beleértve a Legfelsőbb Bíróság 35 tagját) küldték idő előtt nyugdíjba.³¹ További jelentős elmozdulásnak tekinthető az eddigi alkotmányos állapothoz képest, hogy a COVID-19 pandémia időszakában elnöki rendelet keretében hirdették ki (a hónapról hónapra meghosszabbított) szükségállapot, az Alaptörvény által előírt kétharmados PTT-jóváhagyás nélkül.³² A döntéssel együtt Mohammed Stajjeh miniszterelnököt a járvány tekintetében egy-személyi rendeletalkotási joggal ruházták fel.³³ Az Alkotmánybíróság az elnök döntéseit minden alkalommal jogszerűnek ítélte meg.

A fenti tendenciából kirajzolódik, hogy a kritikusoknak beigazolódtak a félelmeik, és az Alkotmánybíróság létrehozása mindössze arra szolgált, hogy a PNH politikai és jogi legitimitációs válságára válaszul az elnök a törvényesség látszatát keltve, jogi aspektusból igazolva tarthassa fent a PNH eredeti ideáival szembemenő kormányzási metódusát.

24 Mapping Palestinian Politics.

25 The Law of the Supreme Constitutional Court.

26 Qatrawi, 2016.

27 Alsarghali, 2021.

28 Mapping Palestinian Politics.

29 2016/3. alkotmánybírósági határozat.

30 2018/10. alkotmánybírósági határozat.

31 11.11.11., 2020. 8–15. o.

32 Decree No. 12 of 2020 Concerning the Declaration of the State of Emergency.

33 Decree No. 1 of 2020 Concerning the Declaration of the State of Emergency

2.3. A CIVIL SZFÉRA SZÚKULÓ TERE

A civil szervezeteknek nagy hagyományuk és jelentőségük van a PNH területén. Tevékenységüket az Alaptörvény (AI) 26. paragrafusa biztosítja.³⁴ A működésüket részletesen szabályozó 2000-es CSO-törvény (*civil society organizations*) regionális szinten az egyik legliberálisabbnak tekinthető. Ráadásul 2014 óta Palesztina fenntartások nélkül csatlakozott a legtöbb olyan emberi jogi szerződéshez, amely a különböző CSO-k működését segíti elő, nemzetközi jogi háttérüket adja.³⁵ Mindezzel együtt azonban a nagyobb CSO-k 2007 óta folyamatosan mozgásterük beszűküléséről, a velük szembeni izraeli, valamint palesztin kormányzati túlkapasokról számolnak be.³⁶

A 2007 előtti időszakot tekintve, és főleg az oslói békefolyamatot követő évek során, a palesztin struktúrában a civil szervezetek erős szereplőként jelentek meg. Erejüket egyfelől az biztosította, hogy *watchdog*-funkciót betöltve szinte önálló hatalmi ággá váltak, jelentős szerepet tölthettek be az egyes kardinálisabb szakpolitikai döntéshozatalban (mezőgazdaság, vidékfejlesztés, emberi jogi kérdések), azok előkészítésében és a jogszabályok betartásának monitorozásában. A különböző nemzetközi donor entitások is kiemelt szereplőként tekintettek rájuk, és a mai napig jelentős anyagi támogatást biztosítanak nekik.³⁷ Agendaformáló szerepük kiemelkedő fontosságú mind a mai napig, például a PNH területén tartózkodó külföldi diplomaták tájékoztatását tekintve. A civil szervezetek továbbá hiánypótló szerepet töltenek be a palesztin civil lakosságot az izraeli hatóságok és a katonaság felől ért túlkapasok kivizsgálásában, monitorozásban (mivel az oslói megállapodások a palesztin rendvédelmi szerveknek ez ügyekben korlátozott mozgásteret biztosítanak), amely szintén erősítette az emberi jogi CSO-k pozícióját és társadalmi megítélését.³⁸

A 2010-es években azonban több olyan rendelet lépett életbe a PNH területén, amely elsődlegesen a nonprofit szervezetek pénzügyi támogatásának szigorításával nehezítette meg működésüket. Egy 2016-os kormánydöntés értelmében minden szervezetnek a kabinet jóváhagyását kell kérnie ahhoz, hogy évi 100 000 dollárt meghaladó összegű támogatást kap hasson.³⁹ 2016-ban létrehozásra került egy olyan központosított pénzügyi alap is, amelyen keresztül a palesztin civil szervezetek központi kifizetése zajlik, ezzel is centralizálva a civil szervezetek fölötti ellenőrzést.⁴⁰

A jelenleg még mind területi eloszlását, mind célcsoportját, valamint tevékenységi körét tekintve színes és plurális civil társadalom jövőbeli helyzete egyre kritikusabb mind az izraeli,

34 The Amended Basic Law, 2003.

35 Convention against Torture and Other Cruel Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Optional Protocol of the Convention against Torture, International Covenant on Civil and Political Rights, Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights aiming to the abolition of the death penalty, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, Convention on the Rights of the Child, Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict, Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children child prostitution and child pornography, Convention on the Rights of Persons with Disabilities.

36 A PNH területén jelenleg több mint 3000 NGO működik.

37 European Commission, 2017.

38 Joint European Roadmap for Engagement with Civil Society in Palestine, 2019. 5. o.

39 PCHR, 2019. 4–6. o.

40 Joint European Roadmap for Engagement with Civil Society in Palestine, 2019. 8. o.

mind a palesztin hatóságok által tapasztalt korlátozó intézkedések miatt. A civil szférával kapcsolatos kormányzati hozzáállás megváltozását egy 2018 nyarán a nyugati parti civil szervezetek által a PNH gázai szankciói ellen szervezett szolidaritási tüntetés erőszakos leverése illusztrálja leginkább.⁴¹ Ez a lépés újult erővel hívta életre a PNH legitimitációját megkérdőjelező hangokat a palesztin társadalmon belül.⁴²

A kutatás során megkérdezett CSO-k tagjai munkájuk során egyre jelentősebb, a PNH felől érkező túlkapásokról számolnak be, mindezt olyan környezetben, amelyben az izraeli hatóságok részéről is erősebb korlátozások érik elsődlegesen az illegális telepekre és a katonai túlkapásokra fókuszáló emberi jogi szervezetek tevékenységét. (Mindezen tendencia nemcsak a nyugati parti és gázai CSO-k esetében figyelhető meg, hanem az Izraelen belül működő, főleg a kelet-jeruzsálemi palesztin civil szervezetek esetében is.)⁴³ Mind az izraeli, mind a palesztin hatóságok részéről leggyakrabban a pénzügyi források befagyasztása, korlátozása jelenti a legfőbb eszközt a civil szféra mozgásterének szűkítésében. 2007 óta a PNH több jogalkotási gyakorlattal élt annak érdekében, hogy a velük (is) kritikus szervezetek egyesülési szabadságát tiltsa-korlátozza. 2021 tavaszán a PNH olyan rendeletet hozott, amely az egyiptomi mintát alapul véve tovább növelte volna a civilek feletti állami felügyeletet és pénzügyi befolyást. A törvényt végül nem alkalmazták, majd visszavonták, egyrészt a palesztinai civil szervezetek egységes fellépése, másrészt a nagyobb nemzetközi donorszereplők tiltakozó intervenciója miatt.⁴⁴ Mindezek tehát a vizsgált tízéves időszakban a civil tér fokozódó beszűküléséhez vezettek.⁴⁵

2.4. A SZÓLÁS-, VÉLEMÉNY- ÉS GYÜLEKEZÉSI SZABADSÁG KORLÁTOZÁSA

A szólás- és véleményszabadság területét érintve az elmúlt évtizedben az egyik legtöbb kritikát kiváltó rendelkezés a 2017-es kiberbűnözésről szóló törvény volt, amely számos olyan rendelkezést tartalmaz, amely súlyosan korlátozta a palesztin lakosság véleményszabadsághoz és magánélethez való jogát. A törvény lehetővé tette számos, a PNH működésével szemben kritikus weboldal, tv-csatorna bezáratását és elérhetetlenné tételét, valamint újságírók és aktivisták előállítását a palesztin biztonsági erők (*Palestinian National Security Forces*, a továbbiakban rövidítve: PASF) által. A törvény vészhelyzeti rendelkezésként lett megalkotva, és már csak elfogadásának körülményei miatt is sok szakértő szerint a véleménynyilvánítás szabadságát és a digitális jogokat korlátozó egyik legsúlyosabb jogszabálynak minősül a PNH fennállásának történelmében.⁴⁶

A jogszabály megszületése nem tekinthető előzmény nélkülinek, hiszen a 2015–2016-os ún. „késes intifáda” során az izraeli hatóságok a katonai jogrend által biztosított kereken belül mind a felderítés, mind a megelőzés során alkalmazták már a közösségi média megfigyelését.⁴⁷

41 Younis, 2018.

42 Amnesty International, 2018.

43 Ennek következtében számos palesztin jogvédő szervezet zárt be Kelet-Jeruzsálemben már 2002 és 2008 között is.

44 International Center for Not-For-Profit Law, 2021.

45 PCHR, 2019. 7–8. o.

46 Tamleh – The Arab Center for the Advancement of Social Media, 2020. 38. o.

47 Israeli Democracy Institute, 2017.

Izrael a közösségi médiában uszítás gyanúja alatt csak 2019-ben több mint 5500 nyugati parti palesztint állított elő.⁴⁸ Mind az „arab tavasz”, mind „a késes intifáda” közösségi médiára vonatkozó tanulságait levonva a PNH is egyre szorosabban vette ellenőrzése alá az internetet; a kibervédelmi rendelet e hozzáállás törvényi megjelenésének tekinthető. Azzal kapcsolatban, hogy a digitális jogok és a magánélet tiszteletben tartása mekkora mértékben csorbult a PNH intézkedésének köszönhetően, beszédes az az adat, miszerint a törvény életbe lépésétől kezdve 2019 áprilisáig a PNH 1134 palesztin állampolgárt tartóztatott le, és csak 2018 januárja és 2019 márciusa között 1909 személyt állított elő „hatóság elleni izgatás” és „szektariánus belviszály szításának” vádjával.⁴⁹ Fenti esetekből több mint 700 a különböző közösségi média platformokon közzétett bejegyzésekhez és hozzászóláshoz kötődött.⁵⁰

A PNH jogrendje tiltja az önkényes fogvatartás intézményét, de a civil szervezetek tagjainak beszámolóit szerint ez politikai ügyekben egyre több esetben történik meg. Az *Independent Commission for Human Rights* (a PNH *de facto* ombudsmani intézményének) adatai szerint a 2019-es évre vonatkoztatva szeptemberig 213 panasz érkezett önkényes fogvatartásról, 140 panasz tárgyalás nélküli fogvatartásról, és 138 esetben számoltak be a biztonsági erők részéről kínzásokról és embertelen bánásmódról.⁵¹

2021-ben jelentős társadalmi felháborodást váltott ki a hebroni aktivista és korábbi Fatah-tag, Nizar al-Banatnak az előállításakor bekövetkezett erőszakos halála. Banat mind az izraeli, mind a palesztin vezetéssel kapcsolatos kritikus hozzáállásáról volt ismert, és nézeteit a közösségi média különböző platformjain osztotta meg. Letartóztatása hetében több, a PNH-val szemben kritikus aktivistát állítottak elő. Banat halála a legtöbb nagyvárosban jelentős, Abbász elnök lemondását követelő tüntetéseket hívott életre, és újra központi témává tette a PNH rendőrállamként történő megítélését.⁵² Ez csak fokozódott azután, hogy a tüntetések során szintén brutálisan csaptak le a palesztin rendvédelmi erők.⁵³ A PNH ebben az esetben az erős rendőri fellépést az arab rezsimektől megszokott módon, külső rendszerellenes tevékenység elhárításaként kommunikálta. Erre azonban sem akkor, sem pedig azóta nem tudott érdemi bizonyítékot felmutatni. A civil szférának és az ellenzéki hangoknak a 2021-es nyári események egyértelmű jelzést adtak azzal kapcsolatban, hogy a PNH-ban felerősödtek az autoriter tendenciák, és eddigi precedens nélkül már a fegyveres erőszaktól sem riad vissza a hatalom.

2.5. A BIZTONSÁGI APPARÁTUS FELDUZZASZTÁSA

A palesztin biztonsági erők (PASF) alatt a tanulmány lezárásakor a Nemzeti Védelmi Erőt (a PNH reguláris proto-hadserege), a Katonai Hírszerzés (amely bírói hatáskörrel jár el a többi védelmi szerv fölött, *Military Intelligence*, a továbbiakban rövidítve: MI), az Elnöki Gárdát, a rendőrséget, a preventív védelmi erőket (belső elhárítás, *Preventive Security*, a továbbiakban rövidítve: PS), a polgári védelmet és az Általános Hírszerző Szolgálatot (*General Intelligence*, a továbbiakban rövidítve: GIS) magában foglaló szervezeti kört, valamint az Izraellel való együttműködésért felelős katonai összekötőket kell érteni.

48 7amleh – The Arab Center for the Advancement of Social Media, 2020. 17. o.

49 Human Rights Watch, 2019.

50 Ibid., 18. o.

51 Ibid., 20. o.

52 Aljazeera, 2021.

53 Reuters, 2021.

Az oslói megállapodások révén létrejött PASF elmúlt tízéves működése, a sok kritikus szerinti rendőrállami berendezkedés meghatározó szeletét adja a PNH demokráciadeficitjének. Az elmúlt évek fejleménye, hogy nagyon erősen elkülönül a palesztin kormány és az elnöki politikai nomenklátúra (informális és formális tanácsadói kör). A biztonsági szervek egy része (PS, MI, GIS), amelyek a demokratikus működést biztosítanák, nem a kabinet, hanem az elnök közvetlen felügyelete alá tartoznak.

A biztonsági szervek működése már az Arafat-éra alatt sem volt transzparens. Az oslói megállapodás által előírt, és fontos tényezőnek tekintett, Izraellel folytatott biztonsági együttműködés és a korlátozott autonómia miatt régóta palesztin kritika tárgyát képezi, tulajdonképpen a palesztin társadalom egy része kollaboráns szervekként tekint a biztonsági erőkre. Ráadásul, mivel a B- és a C-zónákban nem került át a fennhatóság az izraeli hadseregtől a palesztin biztonsági erőkhöz, ez a szervek működésének gyakorlati ellehetetlenülésével is együtt jár.

A 2007 óta jelen lévő államépítési folyamat (a Szalam Fajjad által képviselt reformelképzelésekkel) biztonsági ágensében az *EUPOL Coordinating Officer for Palestinian Police Support* (rövidítve: EUPOL-COPPS) és a *United States Security Coordinator for Israel and the Palestinian Authority* (rövidítve: USSC) nagymértékben vette ki a részét azzal a céllal, hogy újraépítse a második intifáda következtében meggyengített biztonsági szerveket. Ez sok helyi elemző szerint egy új korszakot jelöl, amelyben a belbiztonsági szervek megreformálása révén az ellenzéki erők megfélemlítése is szerepet játszott. Ebben a megreformált működésben sok kritikus szerint még nagyobb szerep jutott az izraeli fél biztonsági igényeinek biztosítására, amelyet több ízben az izraeli megszállás ellen szóló tüntetések elleni erősebb fellépés is övezett, és amely így tovább gerjeszti a lakosság ellenérzéseit.⁵⁴

A szervezeti háló egész működését áthatja az a fajta nepotizmus és korrupció, amely az elmúlt évtizedben leglátványosabban a biztonsági szervek létszámának (az oslói megállapodás keretében mind a Gázai-övezetre, mind a Nyugati Partra együttesen 30 000 főben maximalizált) felduzzasztásában (2019-ben ez a létszám csak a Nyugati Parton több mint 30 000 fő volt) érhető tetten. Az Edward Said által frappánsan „mindenki mindenki ellen kémkedik struktúra” odáig vezetett, hogy a PNH-nak van jelenleg a civil lakosság arányához képest a legnagyobb biztonsági személyzeti állománya, amely nagyobb költségvetéssel működik (a 2019-es évben egymilliárd USD, amely a PNH költségvetésének 20 százaléka, a nemzetközi segélyek 30 százaléka), mint az oktatás, az egészségügy, vagy épp a fontos szakpolitikának számító mezőgazdasági szektor.⁵⁵

A PASF területi hatálya a nagy működési költség, a jelentős külső finanszírozás és a felduzzasztott személyi állomány mellett is a Nyugati Part A-zónájára korlátozódik, a B- és C-zónában a rendet nem tudja fenntartani, ezzel együtt pedig a palesztinokat ért izraeli jogsértéseket sem képes kezelni. A palesztin lakosság kritikája ezt a két területet érinti: egyfelől azt érzékelik, hogy több „palesztin terület” is törvényen kívüli zóna lett (az izraeli hatóságok nem lépnek fel, a PASF nem járhat el, másfelől a palesztinok nemzeti védelmi erői nem képesek az arab civil lakosság érdekeiben fellépni, ha a radikális telepések vagy az izraeli katonaság részéről érkezik a palesztin civilek elleni jogsértés vagy erőszak. Sokat rontott a PASF megítélésén, hogy a második intifáda óta a mindennapok része, hogy az izraeli katonaság az A-zóna területeibe is behatol, hajnalonként razziákat tartanak, és ezek ellen a palesztin védelmi szervek nem tudnak semmit sem tenni.⁵⁶

54 Tartir, 2017.

55 Rahman, 2019.

56 Konrad Adenauer Stiftung, 2018.

Miközben a PASF működését már az oslói megállapodásból fakadó alapvető keretek miatt is kritikák érik, a PNH vezetése rájuk támaszkodik azon esetekben is, amikor a vele kritikus hangokat kívánja elhallgattatni a civil szféra berkeiben. Ebben a kölcsönös egymásra utaltságban a biztonsági szféra képviselőinek is egyre nagyobb befolyásuk van az elnök döntéseire, közülük is elsők között említendő Majid Faraj „kémfőnök”, aki egyszemélyben felügyeli a palesztin elhárítás működését, valamint felel az izraeli és amerikai titkosszolgálati koordinációért. A *Preventive Security* és a *General Intelligence Service*, a két legfontosabb palesztin titkosszolgálati szerv nevei merülnek fel legtöbbször a túlkapásokkal kapcsolatban.⁵⁷ E két intézmény a hatalomkoncentrációt erősítve, nem a belügyminisztérium alá, hanem az elnökhöz tartozik, a kabinet nem ellenőrzi működésüket. A palesztin hírszerzés kontrollját effektív törvényhozó szerv hiányában nem látja el semmilyen független szereplő. A túlkapások kapcsán fontos megemlíteni, hogy ennek sok esetben legitimitációt biztosít a terror elleni harc, az izraeli és amerikai titkosszolgálati koordináció, másfelől a 2010-es évek elején megfigyelhető az „arab tavasz” begyűrűzésétől való belső társadalmi félelem.

2.6. ELMARADT VÁLASZTÁSOK

A palesztin választási rendszer szabályait a 2007-es választási törvény szabályozza. Az új törvény a korábbi választási rendszertől eltérően teljesen arányos rendszert hozott létre, emellett eltörölte azt a kikötést, hogy az elnök személyének és a PTT tagjainak a megválasztása egyszerűen kell, hogy történjék, továbbá tartalmaz női, valamint keresztény kvótát.⁵⁸ A palesztin választások intézménye az ebben érintett donorszereplők általános meglátása szerint kiemelkedően fontos elemét képezték a palesztin államépítés demokratikus jellegének.⁵⁹

A PNH történelme során eddig kétszer került sor elnökválasztásra, 1996-ban, Jasszer Arafat megválasztásával és 2005-ben, amikor Mahmúd Abbász vette át az elnöki pozíciót. A tanulmány lezárásakor az elnök mandátumát, amely 2009-ig tartott, a PFSZ Végrehajtó Bizottsága (továbbiakban PFSZ VB) hosszabbította meg.

Szintén két alkalommal került sor törvényhozási választásokra: 1996-ban és 2006-ban. A tanulmány lezárásakor fennálló palesztin belpolitikai helyzet kulcsfontosságú pillanata és a nemzetközi közösség tehetetlenségének tanúbizonysága volt a 2006-os választás, amely a Hamasz iszlamista párt győzelmével végződött, majd 2007-ben a Hamasz által uralt Gázai-övezet és a Fatah uralta Nyugati Part politikai szakadásában kulminálódott.⁶⁰ A választások kapcsán fontos annak kiemelése, hogy ennek lebonyolítását a nemzetközi megfigyelők és az Európai Unió is demokratikusnak és kielégítőnek ítélte meg. A Bush-adminisztráció vezetésével 2006. január 30-án a Kvartett (Egyesült Államok, Európai Unió, Oroszország és az ENSZ) megvitatta ennek eredményét, és kijelentették, hogy minden, a jövőben a PNH-nak nyújtott támogatás esetében felülvizsgálják, hogy a palesztin kormány elkötelezett-e az erőszakmentesség, Izrael elismerése és a korábbi ütemterv elfogadása mellett (Kvartett-paraméterek).⁶¹ Hiába alakult meg Iszmáil Hanijja vezetésével az új kormány, ehhez a Fatah megtagadta a csatlakozást, a Kvartett és Izrael támogatásával pedig különböző izraeli és

57 Human Rights Watch, 2018. 3. o.

58 A decree issued by a law number () of 2007, pertaining the general elections.

59 Farsakh, 2015. 3–5. o.

60 CEC, 2006.

61 CRS, 2006.

amerikai szankciók léptek életbe; az újonnan felállt palesztin törvényhozás tagjainak negyedét letartóztatták az izraeli hatóságok. A PTT legitimitását a Fatah megkérdőjelezte. A 2006-os választások következtében kialakult törés a Fatah által dominált PNH és a Hamasz között elválasztotta egymástól mind politikai, mind intézményi értelemben a földrajzilag amúgy is szétszakadt gázai és nyugati parti palesztin közösségeket, és a tanulmány lezárásáig lebénította a demokratikus választási folyamat egészét.⁶²

Bár több próbálkozás után 2014-ben sikerült egy rövid időre egységkormányt alakítani, a konfliktus eszkalálódása ezt ismételten szétrobbantotta.⁶³ Hiába született megegyezés a két fél között a választási szabályokról, az esetlegesen felmerülő közös lista felállításáról is, erre azóta sem került sor. 2018 decemberében Mahmúd Abbász bejelentette, hogy végre kívánja hajtani az Alkotmánybíróság PTT feloszlására vonatkozó döntését, és hat hónapon belül törvényhozási választásokra kerülhet sor. Az elnök bejelentése újabb reményt hívott életre a 2006 óta folyamatosan elmaradó törvényhozási választások megtartására. Miután 2019-ben felállt Mohammed Shtayyeh vezetésével az új palesztin kormány, a kormányfő kijelentette, hogy 2019-ben minden palesztin területen törvényhozási választást fognak tartani. Választásokra ezúttal sem került sor.

Nemzetközi nyomásra, valamint a 2021-ben beiktatott Biden-adminisztrációnak történő bizonyításvágyból Mahmúd Abbász elnöki rendeletben 2021 januárjában az év május 22-re kihirdette ugyan a törvényhozási választásokat, valamint elnökválasztást is kilátásba helyezett,⁶⁴ döntését azonban rendeleti úton az esemény előtt egy hónappal vissza is vonta. A választás megrendezése ellen hosszú idő után egyetlen palesztin frakció (ideértve a Hamaszt is) sem emelt kifogást, így arra nagy valószínűséggel a belső egyetértés következtében sor kerülhetett volna.

Az elnök arra hivatkozott, hogy izraeli beleegyező nyilatkozat hiányában nem biztosítottak a körülmények a kelet-jeruzsálemi palesztin közösségen belül a választás megfelelő lebonyolításához. A kelet-jeruzsálemi palesztin lakosság választójoga a palesztin választási rendszer kardinális kérdése. Az 1995-ös Átmeneti Megállapodás egyértelműen fogalmaz annak tekintetében, hogy „Ciszjordánia, Jeruzsálem és a Gázai-övezet népe demokratikusan szavazhasson felelős képviselőire.”⁶⁵ Ahogy azonban erről korábban már szó esett, Izrael a megszállása alatt álló Kelet-Jeruzsálemre saját városaként tekint, és a kezdetektől fogva kritikusan állt ahhoz, hogy ott a város arab lakossága a PNH választókerületének a része lehessen. Ezen érveket szintén az 1995-ös Átmeneti Megállapodás azon cikkelyére alapozzák, amely Jeruzsálem helyzetének kérdését a későbbi állandó státuszügyekről szóló tárgyalások esetei közé sorolja, és így a PNH hatáskörét ott nem fogadja el.⁶⁶

Mindazonáltal nemzetközi és palesztin kritikusok is kiemelik, hogy bár a kelet-jeruzsálemi választások kapcsán az izraeli beleegyezés hiánya elvi szempontból valóban lényeges, azonban érkeztek a kelet-jeruzsálemi palesztin lakosok választási jogának érvényesítésére vonatkozó alternatív javaslatok is. 2006-ban mindössze 6000, Kelet-Jeruzsálem izraeli (az elválasztó fal nyugati) oldalán élő lakos adta le szavazatát, így a választások kimenetele szempontjából az ő szavazatuk nem kardinális. A kritikusok azt hangsúlyozzák, hogy a palesztin elnök döntése nem elkülöníthető attól a ténytől, hogy a választási regisztráció során két, a

62 Rahman, 2019.

63 Abu Amer, 2014.

64 Decree law No (1) of 2021.

65 Lugosi, 1995. 722. o.

66 Ibid., 730. o.

Fatahból kivált, de a regnáló hatalommal szemben roppant kritikus és népszerűnek számító Szabadság, valamint Jövő lista is jelöltette magát (Nasszer al-Kidwa és Marwan Barghouti, illetve a már korábban említett Mohammad Dahlan vezetésével). A Fatah listájának így már nemcsak a Hamasszal, hanem saját belső ellenzékével is meg kellett volna küzdenie. Az elnök döntése kapcsán e tények figyelembevétele nem elhanyagolható, és tovább erősíti a PNH vezetésének autoriter tendenciáit.

A választás kérdése valódi nemzetközi nyomás hiányában egyelőre lekerült a napirendről, miközben a Hamasz és a Fatah álláspontja is eltávolodott egymástól. A demokratikus deficit ezen aspektusa tehát továbbra is jelen marad, változásra utaló jelek nem érzékelhetők.

2.7. A PFSZ TÖRVÉNYHOZÓ TESTÜLETÉNEK HIÁNYA

Amikor a PNH demokrácia-deficitjéről van szó, akkor alapvető problémaként felmerül az, hogy a PNH, amely magát palesztin államként határozza meg,⁶⁷ önmagában nem képviseli a palesztinok nem nyugati parti és nem gázai részét, azaz a palesztin társadalom többségét alkotó menekült, diaszpórabeli és izraeli fennhatóság alatt élő tagjait.⁶⁸

A PNH működésével kapcsolatos kritikákat jelentősen meghatározzák ezek a diaszpórabeli hangok, akik úgy vélik, hogy a létrejött Palesztin Nemzeti Hatóság nomenklatúrája kisajátította, foglyul ejtette a világ valamennyi palesztinját képviselő, a palesztin nemzeti mozgalom letéteményesének számító PFSZ-t, ideológiailag pedig saját hatalmának legitimálása miatt az egész nemzeti ügyet. A PFSZ jelentősége, noha csökkent, továbbra is a palesztin nép nemzetközi közösség által elismert képviselői szervezete, a PNH javaslatára felel a nemzetközi szerződések megkötéséért. A PFSZ-nek minden fontosabb palesztin politikai formáció a tagja, kivéve a Hamaszt és az Iszlám Dzsihád mozgalmát.

Egyes palesztin kritikusok szerint a PNH társadalmilag megosztotta a palesztin közösséget azáltal, hogy a menekült és máshol élő palesztinok érdekei képviseletében nem képes hatékonyan fellépni.⁶⁹ Ennek megnyilvánulása a PFSZ intézményeinek kiüresedése: a PFSZ intézményi struktúrájában az elnök tevékenysége fölötti kontroll szerepet lenne hívatott betölteni a Palesztin Nemzeti Tanács (*Palestinian National Council*, a továbbiakban magyar rövidítéssel: PNT), amely a Palesztin Felszabadítási Szervezet kvázi törvényhozó testülete. A PNT-t 1996-tól 2018-ig egyáltalán nem hívták össze, 2018-as összehívása óta pedig egyértelmű Fatah-dominancia figyelhető meg. A 2018-as kongresszust az elnök kritikussai egyszerű politikai színjátékként aposztrofálták, amelynek keretében Abbász elnök a vele kritikus tagokat kívánta hozzá hű személyekre kicserélni. Ezt az ülést bojkottálta mind a Hamasz, mind a Népi Front Palesztina Felszabadításáért (*Popular Front for the Liberation of Palestine*, rövidítve: PFLP). A kritikus hangok szerint az oslói megállapodás által lefektetett struktúra önmagában az, ami a PNH létrehozásával aláasta a PFSZ intézményrendszerének demokratikusabb

67 Az ENSZ-közgyűlés 2012. november 29-i határozatában Palesztinát nem tag megfigyelő állam státuszra emelte, ezzel a PNH pedig a diplomáciai kommunikációjában a *State of Palestine* terminust kezdte el használni.

68 Ellentétben a PNH intézményeivel, a PFSZ, ahogy ezt alapszabályzata leszögezi, nemcsak a nyugati parti, gázai és kelet-jeruzsálemi palesztinok, hanem a többséget alkotó diaszpóra és menekült palesztinok érdekeiben lép(ne) fel.

69 Farsakh, 2015. 1013. o.

jellegét. Az oslói megállapodások azáltal, hogy létrehozták a Nyugati Partra és a Gázai-övezetre korlátozódnó PNH struktúráját, valamint a menekültkérdést a végső státuszmegállapodások közé helyezték, kiszorították a palesztin politikai közösségből a területen kívül eső, amúgy többségi palesztin társadalmat, nagyban hozzájárulva a tágabban értelmezett demokratikus deficithez.⁷⁰

KONKLÚZIÓ

A tanulmányban a fentiekben részletesebben is kifejtett folyamatokkal kapcsolatban alapvető fontosságú megállapítás, hogy a tanulmány lezárásakor nincs olyan nemzetközi erő és akarat, amely a palesztin kérdés megoldását zászlajára tűzné, ebből fakadóan pedig a belpolitikai krízist és az ebből következő autoriter tendenciákat orvosolná.

Az oslói paradigmából megszületett PNH kialakításában és működtetésében számos állam és nemzetközi szervezet veszi ki a részét, így a 2010 és 2020 között kialakult folyamatok a globális és regionális környezettől egyáltalán nem választhatók le. A nemzetközi intervenció jelenléte több esetben összekapcsolódik a PNH mára általánossá vált legitímációs válságával, ahogy ezt korábban a 2006-os választások esete mutatja. A külső befolyásolási kísérletek, illetve megvalósult lépések tovább tágitották a szakadékot az ezektől függőségben lévő Fatah dominálta PNH nómenklatúra és a társadalom széles többségének legitím elvárásai között. Ezen körülírt tendencia önmagában nem egyedülálló régiós szinten, hiszen az észak-afrikai és közel-keleti térség több országában nemzetközi támogatással maradnak hatalmon olyan rezsimok, amelyek fokozatosan csökkenő társadalmi támogatással rendelkeznek.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a PNH történelme során még soha nem találta magát szemben egy belsőre ennyire fragmentált társadalmi kerettel, valamint a külső (regionális és nemzetközi) tényezőket figyelembe véve egyfelől nyomásgyakorlással (emberi jogi diskurzus és neoliberális gazdaságpolitikák), másfelől növekvő érdektelenséggel, rosszabb esetben ellenséges hozzáállással (lásd Trump-adminisztráció). A vizsgált időszakban olyan, a palesztin ügy szempontjából determinatív tendenciák rajzolódtak ki, mint az izraeli politika jobbra tolódása, a telepés mozgalom radikalizálódása és megerősödése mind a Nyugati-parton, mind Kelet-Jeruzsálemben, az Ábrahám-egyezmények keretében megvalósult izraeli–arab különbékék okozta izoláció, a kétállami megoldástól való nyílt eltávolodás, valamint az „arab tavasz” nyomán kialakuló térségbeli válságok sorozata. Ezek együttesen az izraeli–palesztin konfliktus totális háttérbe szorulásához vezettek a közel-keleti és a nemzetközi politikai térben egyaránt, és tovább erősítették a PNH elszigeteltségét és hatalmi válságát. Az „arab tavasz” belül kibontakozó olyan regionális krízisek, mint a líbiai és a szíriai–iraki válság, az iszlamista hatalomátvétel Egyiptomban, karöltve a második intifádát követő időszak építkezésével, a palesztin társadalmat is sokáig arra készítették, hogy elégedetlenségüket ne vigyék az utcákra. A regionális tapasztalatokból fakadó instabilitástól való társadalmi félelem, a PNH (és egyébként a gázai *de facto* vezetés) külső elszigetelődése és a belső autoriter tendenciák egymást felerősítő folyamatokká duzzadtak.

70 Rahman, 2019.

Az a konstelláció, amelyben a mára kialakult politikai helyzet törékenysége révén mind uniós tagállami, mind amerikai, mind izraeli részről abszolút elsőbbséget élveznek a PNH-tól elvárt biztonsági garanciák fenntartásai, lehetőséget teremt Mahmúd Abbász számára, hogy az oslói keretekkel megszületett magában demokratikus jegyeket hordozó államépítést kizárólag a stabilitás fenntartásaként aposztrofálva a többségi társadalmi legitimitáció hiányában elterelje a közel-keleti autokráciák útjára. A mára kialakult törékeny politikai helyzetben mind uniós tagállami, mind amerikai, mind izraeli részről abszolút elsőbbséget élveznek a PNH-tól elvárt biztonsági garanciák fenntartásai, háttérbe szorítva a „fékek és ellensúlyok” rendszerének követését. Ez a konstelláció lehetőséget teremt Mahmúd Abbász számára, hogy a magában demokratikus jegyeket hordozó államépítést a stabilitás és biztonság fenntartására hivatkozva a többségi társadalmi legitimitáció hiányában elterelje a közel-keleti autokráciák útjára.

Érdemes aláhúzni, hogy a PNH a nemzetközi szereplők általi támogatottsága miatt is mind kül- és belpolitikailag kötött politikai pályán mozog (oslói struktúra fenntartása, a palesztin biztonsági helyzet – és vele Izrael biztonságának – szavatolása). Ebből kifolyólag minden alternatívát felmutató palesztin politikai erő az oslói rendszer megkérdőjelezésében jelenik meg, amelyben viszont az ebben érintett nemzetközi közösség nem érdekelt, ők a PFSZ 1993-as elvi nyilatkozatának betartását alapvetésként értelmezik. Így tehát a PNH és vele az oslói paradigma jelenleg magában hordozza a politikai alternatíva hiányát.

A donorrendszerre alapozott nemzetközi segélyezési program, amely sok tekintetben precedens nélküli a PNH esetében, ha a többi konfliktus/megszállás sújtotta területtel vetjük össze, és amely az oslói megállapodások palesztin politikai értelmében a demokratizálás folyamatát volt hivatott előmozdítani, mára ezzel ellentétes hatást ért el. A kialakult rendszer azokat a tendenciákat erősíti, amelyeket belső kritikusai számonkérnek rajta: nepotizmus, burjánzó korrupció, költségvetési visszaélések, az erőszakos szervezetek kisajátítása.

Az elmúlt tíz évet követően kiemelhető, hogy a régió mára befagyott konfliktusai, valamint a „síita–szunnita hidegháború” továbbra is háttérbe szorítják az izraeli–palesztin konfliktust. A nemzetközi aktorok és a térségbeli középhatalmak a palesztin–izraeli kérdésben mind a *status quo* fenntartásában érdekeltek, így az autoriter tendenciák és a demokratikus deficit orvoslása csak akkor várható, ha az a megszokott stabilitást kezdi el veszélyeztetni. A PNH kitétsége a donorállamok felé kötött pályán tartja a megvalósult rendszert. Noha egyes vélekedések szerint jelentős változás várható a tanulmány lezárásakor 86 éves elnök halálát követően, egyesek szerint az utódlás kérdésének feloldatlanságában kialakuló politikai vákuum viharos következményekkel járhat, addig mások a befagyott status quóból kiindulva, a nemzetközi politikai környezetet és a belpolitikai és gazdasági érdekeket figyelembe véve békés átmenettel számolnak. A rendszer a jelenlegi paraméterekkel, demokratikus deficittel és autoriter tendenciákkal együtt is nemzetközi legitimitáció mellett középtávon fennmaradhat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 11.11.11. (2020). Shrinking Space and Occupation: The Attack on Civil Society in the Occupied Palestinian Territory and in Israel. Letöltés helye: <https://www.cncd.be/IMG/pdf/2020-occupation-shrinking-space-israel-palestine-report.pdf> (Letöltve: 2021. november 29.)
- 2016/3. alkotmánybíróági határozat. Letöltés helye: https://www.tscg.pna.ps/_upload/_documents/_court_139e009fb65eaa52a35192bec5fb7133.pdf (Letöltve: 2021. november 30.)
- 2018/10. alkotmánybíróági határozat. Letöltés helye: https://www.tscg.pna.ps/_upload/_documents/_court_c0631727be784ad18956aa764c457671.pdf (Letöltve: 2021. november 29.)
- 7amleh – The Arab Center for the Advancement of Social Media (2020). Hashtag Palestine 2019: An Overview of Digital Rights Issues of Palestinians. Letöltés helye: https://7amleh.org/storage/Hashtag_Palestine_2019_English_20.4.pdf (Letöltve: 2021. november 29.)
- A Decree Issued by a Law Number () of 2007, pertaining the general elections. Letöltés helye: https://www.elections.ps/Portals/0/pdf/Election_Law_%282007-Sept_02%29-EN.pdf (Letöltve: 2021. november 29.)
- Abu Amer, Adnan (2014). Hamas threatens vote of no confidence in Abbas. Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2014/11/hamas-no-confidence-vote-abbas-government.html> (Letöltve: 2022. február 21.)
- Aljazeera (2021). Activist Nizar Banat's death 'unnatural': Palestinian Authority. Letöltés helye: <https://www.aljazeera.com/news/2021/7/1/activist-nizar-banats-death-unnatural-palestinian-authority> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Alsarghali, Sanaa (2021). The Dissolution of the Palestinian Legislative Council by the Palestinian Constitutional Court: A Missed Opportunity for Reform. IACL-AIDC Blog. Letöltés helye: <https://blog-iacl-aidc.org/2021-posts/1-7-21-the-dissolution-of-the-palestinian-legislative-council> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Amnesty International (2018). State of Palestine: Amnesty staff member arbitrarily detained and tortured by Palestinian security officers. Letöltés helye: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2018/06/state-of-palestine-amnesty-staff-member-arbitrarily-detained-and-tortured-by-palestinian-security-officers/> (Letöltve: 2021. november 29.)
- CEC (2006). The Second Legislative Elections. Letöltés helye: http://www.elections.ps/pdf/result_seat_distribution_EN.pdf (Letöltve: 2021. november 29.)
- CRS (2006). Palestinian Elections. CRS Report for Congress. Letöltés helye: <https://sgp.fas.org/crs/mideast/RL33269.pdf> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Decree Law No (1) of 2021. Letöltés helye: https://www.elections.ps/Portals/0/Election_Decree_Law%28En%292021_1.pdf (Letöltve: 2021. november 29.)
- Decree No. 1 of 2020 Concerning the Declaration of the State of Emergency. Letöltés helye: <https://security-legislation.ps/law/100133> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Decree No. 12 of 2020 Concerning the Declaration of the State of Emergency. Letöltés helye: <https://security-legislation.ps/law/100208> (Letöltve: 2021. november 28.)
- El Kurd, Dana (2019). Polarized and Demobilized: Legacies of Authoritarianism in Palestine. Oxford: Oxford University Press. DOI:10.1093/oso/9780190095864.001.0001
- European Commission (2017). European Joint Strategy in Support of Palestine 2017-2020: Towards a democratic and accountable Palestinian State. Letöltés helye: <https://gerusalemme.aics.gov.it/wp-content/uploads/2018/09/European-Joint-Strategy-Palestine-2017-2020.pdf> (Letöltve: 2022. február 24.)
- European Union (2019). Joint European Roadmap for Engagement with Civil Society in Palestine. Office of the EU Representative and the EU Member States together with Norway and Switzerland. Letöltés helye: <https://europa.eu/capacity4dev/file/103708/download?token=W7mQ8oY> (Letöltve: 2021. november 28.)
- Farsakh, Leila (2015). Democracy Promotion in Palestine: Aid and the “DeDemocratization” of the West Bank and Gaza. Birzeit University. Letöltés helye: <https://www.rosalux.ps/wp-content/uploads/2015/03/Leila-Farsakh.pdf> (Letöltve: 2021. november 29.)

- Human Rights Watch (2018). Two Authorities, One Way, Zero Dissent Arbitrary Arrest and Torture Under the Palestinian Authority and Hamas. Letöltés helye: https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/palestine1018_web4.pdf (Letöltve: 2022. február 22.)
- Human Rights Watch (2019). Palestine: No Letup in Arbitrary Arrests, Torture
- ICNL (2021). Civic Freedom Monitor: Palestine. International Center for Not-For-Profit Law. Letöltés helye: <https://www.icnl.org/resources/civic-freedom-monitor/palestine> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Konrad Adeneuer Stiftung (2018). Security – For Whom and from Whom? Letöltés helye: <https://www.kas.de/en/web/palaestinensische-gebiete/sicherheit> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Mapping Palestinian Politics. Constitutional Court. European Council of Foreign Relations. Letöltés helye: https://ecfr.eu/special/mapping_palestinian_politics/constitutional_court1/ (Letöltve: 2021. november 29.)
- Mhajne, Anwar (2020). Reviewed Work: Polarized and Demobilized: Legacies of Authoritarianism in Palestine by El Kurd. *AlMuntaqa*, 3(1), 9193. Letöltés helye: <https://www.jstor.org/stable/10.31430/almuntaqa.3.1.0091> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Mintner, Terrance J. (2017). Terrorism in the Digital Age: How does Israel confront terrorist threats in an era of online incitement and lone-wolf attacks?. Israeli Democracy Institute. Letöltés helye: <https://en.idi.org.il/articles/14249> (Letöltve: 2021. november 28.)
- Moghadam, Asaf (1999). Israeli Policies vis-à-vis Palestinian Authority Activity in Jerusalem. The Washington Institute for Near East Policy. Letöltés helye: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/israeli-policies-vis-vis-palestinian-authority-activity-jerusalem> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Palestinian Authority, Hamas Muzzle Critics, Opponents. Letöltés helye: <https://www.hrw.org/node/330496/printable/print> (Letöltve: 2022. február 22.)
- Palestinian Center for Policy and Survey Research (2020): Palestinian-Israeli Pulse: A Joint Poll. Palestinian Center for Policy and Survey Research. Letöltés helye: https://www.pcpsr.org/sites/default/files/Summary%20Report%20English_Joint%20Poll%20Oct%202020.pdf (Letöltve: 2021. november 29.)
- Palestinian Center for Policy and Survey Research (2021). Pre-local elections: Palestinian Public Opinion Poll. Palestinian Center for Policy and Survey Research. Letöltés helye: http://pcpsr.org/sites/default/files/Pre%20local%20elections%20poll_English%20press%20release%2027Oct2021.pdf (Letöltve: 2021. november 29.)
- PCHR (2019). Shrinking Space: Government Restrictions on Non-Profit Companies Funding in Light of International Standards. Palestinian Center for Human Rights. Letöltés helye: <https://pchr.org/en/wp-content/uploads/2019/08/Report-Undermining-Civil-Society-eng.pdf> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Rahman, Omar (2019). From confusion to clarity: Three pillars for revitalizing the Palestinian national movement. The Brookings Institution. Letöltés helye: <https://www.brookings.edu/research/from-confusion-to-clarit/> (Letöltve: 2021. november 29.)
- Reuters (2021). Palestinian Authority deploys forces during protest against critic's death. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/world/middle-east/palestinian-authority-deploys-forces-during-protest-against-critics-death-2021-06-26/> (Letöltve: 2022. február 23.)
- Selján Péter (2020): A 2017-2020-as Trump-adminisztráció Közel-Kelet politikája, Nemzet és Biztonság, 2020/2. szám. Letöltés helye: http://real.mtak.hu/116646/1/nemzet_es_biztonsag_2020_02-4_Seljan.pdf (Letöltve: 2021. 12. 15.)
- Tartir, Alaa (2017). The Palestinian Authority Security Forces: Whose Security?. Al-Shabaka. Letöltés helye: <https://al-shabaka.org/briefs/palestinian-authority-security-forces-whose-security/> (Letöltve: 2021. november 28.)
- The Amended Basic Law (Promulgated by March 18, 2003). Letöltés helye: https://www.elections.ps/Portals/0/pdf/The_Amended_Basic_Law_2003_EN.pdf (Letöltve: 2021. november 29.)
- The Law of the Supreme Court. Letöltés helye: https://www.tscc.pna.ps/upload/documents/court_58723871424a128be3bfa8aad44e8de1.pdf (Letöltve: 2021. november 29.)
- Younis, Rami (2018). The night the Palestinian Authority showed us whose side it is on. Letöltés helye: <https://www.972mag.com/the-night-the-palestinian-authority-showed-us-whose-side-it-is-on/> (Letöltve: 2022. február 24.)

FENYEGETÉS VAGY PARTNER? – AZ ÖBÖL-MENTI EGYÜTTMŰKÖDÉSI TANÁCS (GCC) TAGÁLLAMAI ÉS KÍNA KAPCSOLATA

PARTNER OR THREAT? – ANALYSIS OF CHINA'S RELATIONS WITH THE GULF COOPERATION COUNCIL (GCC) STATES

Absztrakt: Peking a *Belt and Road Initiative* (BRI) általi globális térnyerése és az egyre növekvő nyersanyag- és energiaszükségleteinek kielégítése végett törekszik az Öböl-menti Együttműködési Tanács (GCC) államaival való szorosabb gazdasági-politikai-biztonsági együttműködésre. A GCC államok (Bahrain, Kuvait, Omán, Katar, Szaúd-Arábia és az UAE) pedig nyersanyagexportjuk maximalizálására, regionális stabilitásra és minél nagyobb volumenű infrastrukturális fejlesztésekre törekednek. Az így fennálló érdekközösség Kínát és a GCC államokat elméletben egymás természetes partnereivé teszi. Együttműködésüknek azonban korábban nem tapasztalt kihívásokkal kell szembenéznie, ezek közé tartozik (többek között) az Egyesült Államok és Kína fokozódó nagyhatalmi rivalizálása, a Szovjetunió összeomlása után kialakult egypólusú világrend átalakulása, a COVID-19 pandémia és a megváltozott amerikai stratégiai fókuszpontok is. Jelen tanulmány a GCC államai és a Kínai Népköztársaság között fennálló geopolitikai és stratégiai együttműködés dinamikáját vizsgálja a 2016 utáni időszakban.

Kulcsszavak: Kína, GCC, BRI, Öböl-menti Együttműködési Tanács, geopolitika, Kína–GCC kereskedelmi kapcsolatok, GCC és Kína stratégiai kapcsolatai

Abstract: Beijing seeks confined economic-political-security cooperation with the Gulf Cooperation Council (GCC) states to gain global influence through the Belt and Road Initiative (BRI) and meet its ever-increasing energy and petroleum needs and dependence. At the same time, the Gulf states are striving to maximize their petroleum exports, regional stability (including the smooth flow of energy resources), and infrastructural development. Accordingly, the two sides are natural partners for each other, as supply and demand have been met. At the same time, they have to face and deal with challenges they have never

1 Palotai Mónika, Hudson Institute (*Center for Religious Freedom és American Common Culture*), Washington DC, Amerikai Egyesült Államok, *Visiting Research Fellow*; Nemzeti Közszerzői Egyetem, Közigazgatás-Tudományi Doktori Iskola, doktoranduszhallgató. Kutatási területe a nemzetközi büntetőjog, amelyen belül elsősorban a magán katonai és biztonsági vállalatok felelősségére vonásának jogi aspektusait vizsgálja.

ORCID azonosító: 0000-0001-6405-3919

A szerző további szakmai munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10072764>

E-mail-cím: monicapalotai@gmail.com

experienced before, such as the escalating great-power rivalry of the U.S. and China, the transformation of the current world order, the COVID-19 global pandemic, or a shift in the U.S.'s strategic focus. The study examines the geopolitical and strategic dynamics between the GCC states and the People's Republic of China.

Keywords: China, GCC, BRI, geopolitics, China-GCC Trade Relations, strategic relationship China-GCC

BEVEZETÉS

A tanulmány lezárását tekintve egészen a közelmúltig semmilyen aggályokat nem vetett fel, hogy az Öböl-menti Együtműködési Tanács (*Gulf Cooperation Council*, a továbbiakban rövidítve: GCC)² országai Kínára elsősorban gazdasági partnerként, az Egyesült Államokra pedig elsősorban biztonsági és politikai partnerként tekintettek. A Kínával való szorosabb gazdasági együttműködés kialakítására való törekvés 2020-ig nem hordozott magával politikai, gazdasági vagy stratégiai kockázatokat. Hszi (Xi) kínai elnök 2013-ban hivatalosan bejelentett nagyhatalmi törekvései,³ Kína gazdasági pozíciója⁴ és a formálódó Peking-ellenes politikai és gazdasági szövetség⁵ az Öböl-menti országok számára új helyzetet teremtett. Szaúd-Arábia, Bahrein, Omán, Kuvait és a GCC főtítkára, Nayef bin Falah al-Hajrah 2022. január 10-én ötnapos, történelmi jelentőségűnek tekinthető csúcstalálkozón vett részt Pekingben.⁶ A pekingi csúcson mindegyik résztvevő fél hangsúlyozta a gazdasági együttműködés és annak szorosabbra fűzésének szükségességét, amelybe beletartozik a 2004-ben és 2010-ben Pekingben aláírt gazdasági együttműködésről szóló dokumentum megújítása is.⁷ Kína azonban ezen túl konkrét elvárásokat is megfogalmazott. A kínai állami tulajdonú és fenntartású Global Times szerint ugyanis rövid távon áttörés várható a GCC-Kína szabadkereskedelmi zóna létrehozásáról szóló megállapodás (*free trade agreement*, rövidítve: FTA) aláírásával kapcsolatban.⁸ Az egyezmény tervezetét még 2004-ben jelentették be a szerződő felek, azonban komolyabb előrelépés azóta sem történt, sem a megvalósítás irányában, sem pedig a ratifikálása kapcsán.⁹

2 Bahreint, Kuvaitot, Ománt, Katart, Szaúd-Arábiát és az Egyesült Arab Emírségeket magában foglaló regionális szervezet. Forrás: GCC – Member states.

3 Hszi Csin-ping (Xi Jinping), a Kínai Népköztársaság elnöke 2013-ban hirdette meg a 21. századi Új Selyemút programot. Az elmúlt 9 évben számos neve volt. Kezdetben OBOR (One Belt One Road), azaz Egy Öv Egy Út, majd BRI (Belt and Road Initiative) és Új Selyemút. Mindegyik elnevezés ugyanazt a gigantikus globalizációs törekvést takarja. Hszi elnök így foglalta össze: „Egységes nagy piac felépítése és a nemzetközi és hazai piacok teljes körű kihasználása a kulturális csere és integráció révén, a tagországok kölcsönös megértésének és bizalmának erősítése, valamint a tőkebeáramlással, a tehetségbázissal és a technológiai adatbázissal egy innovatív minta kialakítása érdekében”. Forrás: Hszi, 2019.

4 Nem létezik nemzetközi kompromisszum azzal kapcsolatban, hogy pontosan mi sorolható a BRI projektek közé. Kínai hivatalos adatok alapján azonban a BRI-projektekben jelenleg 138 ország vesz részt, amely a világ össznépességének 63%-a, és a 2018-as adatok alapján ezek az országok adják a világ GDP-jének 55%-át és a világ energiatartalékának 75%-át. Forrás: Wang, 2021.

5 Olsen, 2022.

6 Al Jazeera, 2022.

7 Al Arabiya English, 2022.

8 Global Times, 2022.

9 Shen és Changyue, 2022.

A GCC országainak elengedhetetlen az extraterritoriális támogatás, hogy megbirkózzanak a térség biztonsági kihívásaival. Az GCC 1981-es alapítása óta a biztonsági támogatást a régió országai számára megkérdőjelezhetetlenül az Egyesült Államok nyújtotta. Kína globális térnyerése, a koronavírus pandémia, illetve az Egyesült Államok közel-keleti és észak-afrikai térségbeli (*Middle East and North Africa*, a továbbiakban rövidítve: MENA) jelenlétének csökkenése következtében a „kínai lehetőség” egyre dominánsabban van jelen a régió országainak politikai diskurzusaiban. Az Egyesült Államok regionális pozícióját egyrésztől saját külpolitikai tértelensége gyengítette a régióban – legfőképpen Szaúd-Arábiát érintő regionális kérdésekben, mint például Irán felemelkedése és a szíriai polgárháború –, másrészt pedig Washington tudatos energiapolitikája okozta, amely a régióból származó kőolajimport-függőség megszüntetését célozta meg. A GCC országait pedig mindez a meglévő stratégiai kapcsolataik újragondolására készítette. Ez a jelentős szemléletváltás az Egyesült Államok részéről, illetve félelem az amerikai gazdasági, politikai és biztonsági kivonulástól az Öböl-menti országok részéről megerősítette és felgyorsította a GCC–Kína közeledést.

A „Kína-opció” egyben jelenthet felkészülést egy posztamerikai jövőre, vagy legalábbis egy olyan geopolitikai helyzetre, amelyben az Egyesült Államok nem játszik annyira központi szerepet globálisan, regionálisan és lokálisan, mint a korábbi években. A GCC országok út- és gazdasági, politikai, illetve biztonsági szövetséges keresésnek része, de nem egyedüli célja a kínai gazdasági és politikai kapcsolatok megerősítése.

Nem egy egyszerű, bináris választásról van ugyanis szó az Egyesült Államok és Kína között. A kínai orientáció egyrésztől logikus választásnak tűnhet, tekintve az ország növekvő jelentőségét Eurázsia és az Indiai-óceán térségében. A GCC országaiból származó kínai nyersolajimport 75–80%-a az Indiai-óceánon történik,¹⁰ míg a BRI (*Belt and Road Initiative*)¹¹ projektek és befektetések egyik legfontosabb központja és célja az eurázsiai régió.¹² Másrészt viszont Washington lankadó figyelme a régió iránt hatalmi vákuumot teremtett – amelyet Peking kihasználni látszik – és ez valós választási lehetőség nélkül hagyta a GCC tagállamait.

Összefoglalva, a GCC-államoknak legalább négy kiemelkedően fontos oka van arra, hogy stabil, szoros és hatékony gazdasági, politikai és (idővel) biztonsági együttműködést alakítson ki és épöljön Kínával:

1. Kína egyre növekvő energiafüggősége a GCC-államoktól, amely megalapozza mind a két fél számára előnyös kereskedelmi kapcsolatok kialakítását. Továbbá a kereskedelmi tevékenység és az útvonalak – és ezáltal Kína energiaszükségletének – biztonságának biztosítása végett szintén mind a két fél számára óriási jelentőséggel bír a régió törekeny politikai egyensúlyának és stabilitásának a fenntartása.
2. Kína és az Egyesült Államok gazdasági és politikai ellentéteinek fokozódása, valamint azok hatása a térség geopolitikájára. A két fél ellenséges viszonyát a 2017-ben kezdődött kereskedelmi háború¹³ alapozta meg, amely tovább eszkalálódott gazdasági háborúvá¹⁴ és a 2022. évi pekingi olimpiai játékok diplomáciai bojkottjává.¹⁵

10 Cordeshman, 2021.

11 A kínai Marshall-tervnek is szokták nevezni. Forrás: Engelberth István – Sági Judit, 2017, Kuo és Kommeda, 2018.

12 OECD.

13 Reuters, 2020.

14 Calhoun, 2021.

15 Mather, 2022.

Antony J. Blinken, a Biden-adminisztráció külügyminisztere a két ország közötti kapcsolatok menedzselésének nehézségét úgy foglalta össze, hogy a „21. század legnagyobb geopolitikai megmérettetése”.¹⁶

3. A 2021-ben, 25 évre aláírt Kína–Irán együttműködési¹⁷ megállapodás¹⁸ geostratégiai jelentősége.¹⁹ A két ország a stratégiai akkordban kifejezetten gazdasági, katonai és biztonsági kooperációt tűzött ki célul, amely Irán külügyminisztere, Hossein Amirabdollahian 2022. január 15. napján tett bejelentése szerint a megvalósítás fázisába lépett.²⁰ A dokumentum aláírása nemcsak a GCC-államok, hanem Washington aggodalmát is kiváltotta, mivel egy ilyen egyezmény az előbbi számára Irán regionális megerősödését jelenthetné és eredményezhetné, míg utóbbi számára a két ellenség összefogását jelentheti.²¹
4. Egy posztamerikai gazdasági, biztonsági és politikai (regionális) jövő lehetősége.

Jelen tanulmány a regionális geopolitikai sakktablát, a GCC–Kína kapcsolat- és érderendszer a fenti négy szűrőn keresztül, azok hatásainak a figyelembevételével vizsgálja a 2016 utáni időszakban. A témával foglalkozó kutatók és elemzők szerint 2016 volt az utolsó olyan év, amikor Peking és Washington kapcsolata stabil, működő mechanizmusokon alapuló együttműködés volt (2017-re volt datálható a kereskedelmi háború kezdete).²² Az elemzés célja, a GCC-államok és Kína geopolitikai és stratégiai dinamikájának és összefüggéseinek vizsgálata. A tanulmány Washington és Peking – sokak által hidegháborúra emlékeztető²³ – kapcsolatát az említett négy szempont szűrőjén keresztül vizsgálja. Az alkalmazott módszer forrás- és adatelemzés deskriptív és analitikus megoldásokkal.

1. KÍNA ÉRDEKELTSÉGE A TÉRSÉGBEN

Kína térségbeli, és legfőképpen az GCC országaival kapcsolatos érdekeltsége három pilléren nyugszik:

1. Regionális stabilitás: biztonságos, stabil és kiszámítható gazdasági és politikai környezet biztosítása a befektetések, de leginkább a nyersanyagforrások védelmében.
2. BRI-fejlesztések: a 2016-ban kiadott „*Arab Policy Paper*”-ben²⁴ felvázolt stratégia, amely konvergál a lokális és BRI érdekekkel is, azaz a BRI térségbeli céljai meggyeznek a GCC-államok regionális érdekeivel, a nyersanyagimport és az infrastrukturális fejlesztések növelésével és az új energiaforrások kihasználásának területén további együttműködések kialakításával.
3. A diplomáciai kapcsolatok elmélyítése: a fenti érdekek hatékony védelmében, amely jogi-politikai keret is egyben.

16 Zhong és Myers, 2021.

17 Full text of Joint Statement on Comprehensive Strategic Partnership between I.R. Iran, P-R- China, 2016.

18 Motamedi, 2021.

19 Geer és Bathmanghedilj, 2020.

20 Motamedi, 2022.

21 Figueroa, 2022.

22 Wenzhao, 2017.

23 Brands és Gaddis, 2021.

24 China's Arab Policy Paper, 2016.

Az Egyesült Államok Energiainformációs Ügynöksége (*Energy Information Administration*, a továbbiakban rövidítve: EIA) 2021 októberében kiadott elemzése szerint Kína és Ázsia függése a MENA és az Öböl-menti kőolajexporttól meredeken növekszik.²⁵ A gyors ütemű emelkedés akár 2050-ig is fennállhat, amennyiben Kína és Ázsia termelésében, illetve a megújuló energia felhasználásának és a technológia hatékonyabb alkalmazásának területén nem következik be valamilyen pozitív változás.²⁶ 2018-ban az EIA adatai szerint összesen mintegy 20,7 millió hordó/nap (*million barrels per day*, a továbbiakban rövidítve: MBD) nyersolajat szállítottak csak Szaúd-Arábiából és az Egyesült Arab Emírségekből a Hormuzi-szoroson keresztül, továbbá 2,7 MBD csővezetékeken haladt át. Ez összesen a globális tengeri export mintegy 37%-a, valamint a kőolaj, kondenzátum és kőolajtermékek teljes globális fogyasztásának 23%-a. A fő fogyasztók: Kína, India, Japán, Dél-Korea, Szingapúr és „egyéb Ázsia”. A fő exportőrök pedig Algéria, Líbia, Jemen, valamint a GCC-országok.²⁷ Ezek a számok egyértelműen jelzik Kína nyersanyagfüggését a régiótól, illetve ezzel együtt a térség és a tengeri selyemút stratégiai fontosságát is. Azaz, az Egyesült Államok GCC-régióban fennálló és a jövőben létrejövő stratégiai partnerségek potenciális stratégiai előnyt jelenthetnének Washington számára Kínával szemben – amely a gyakorlatban fontosabb lehet, mint az Egyesült Államokba irányuló olajexport kulcsfontosságú forrásainak biztosítására tett korábbi erőfeszítés.²⁸

Noha az energia- és nyersanyagpiac tradicionálisan az együttműködés alapja, a kínai-arab kooperáció nem kizárólagosan erre az egy iparágra koncentrálódik. Az egyre stabilabb és erősebb együttműködés jelen van az energiaipartól az egészségügyön át a különböző technológiai beruházásokig.²⁹ Kína a GCC legnagyobb kereskedelmi partnere,³⁰ míg a GCC együttesen Kína legnagyobb nyersanyagbeszállítója.³¹ A GCC-országok nemzeti fejlesztési stratégiája és ambíciója összhangban van³² Kína BRI-politikájával, továbbá mindegyik fél úgy véli, hogy jelentős közös növekedési potenciállal rendelkeznek, és számos területen (például energia- és infrastrukturális fejlesztések) megegyeznek az érdekeik.³³ A szinergikusnak tűnő együttműködés azonban jelentősen túlmutat a BRI-projekteken, ezért mindkét fél szorgalmazza a fejlesztési és együttműködési tervek összehangolását, amely többek között a tervezett szabadkereskedelmi egyezmény megkötését jelenti.³⁴

Ennek a folyamatnak az egyik sarokpontja az Ázsiai Infrastrukturális Beruházási Bank (*Asian Infrastructure Investment Bank*, a továbbiakban rövidítve: AIIB) megalapítása volt 2015-ben. Az AIIB létrehozása Kínát egyértelműen és azonnal a jelentős világgazdasági szereplők körébe emelte.³⁵ A pekingi székhelyű multilaterális fejlesztési bank infrastrukturális projekteket finanszíroz a feltörekvő gazdaságokban. A kapcsolatok fontos részei az infrastrukturális fejlesztések. Az

25 EIA, *International Energy Outlook*, 2021.

26 EIA, *International Energy Outlook*, 2021.

27 EIA, *EIA projects accelerating renewable consumption and steady liquid fuels growth to 2050*, 2021.

28 U.S. Department of Defense, *Annual Report to Congress: Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2020*, 2020.

29 Shaky, Gärtner, 2021, 184. o.

30 Míg 1992-ben az GCC legfontosabb kereskedelmi partnere az EU volt 24%-os részesedéssel, és Kína mindösszesen 2%-ot birtokolt, addig 2020-ban az EU Kína mögé a második helyre szorult vissza. Forrás: OECD.

31 Shaky, Gärtner, 2021, 181. o.

32 China Embassy News, 2021.

33 Aluwaisheg, 2020.

34 Devonsire-Ellis, 2022.

35 Gere et al., 2018.

Öböl-menti monarchiák jelentős megrendelői a kínai vállalatoknak, így épült fel a katarai Lusail Stadion,³⁶ a szaúd-arábiai Yanbu Finomító (YASREF), a Dzsiddát Mekkával és Medinával összekötő nagy sebességű vasútvonal vagy az Egyesült Arab Emírségek-beli Khalifa Port is. A „*Gulf Vision*”³⁷ – az Öböl-menti országok fejlesztési programjainak összefoglaló neve – pedig keretet ad a hosszú távú, regionális infrastrukturális beruházási együttműködésnek.

A BRI-projektek terjeszkedésével a diplomáciai és gazdasági kapcsolatok megszilárdítása elengedhetetlenné válik a jövőbeni és a már meglévő projektek védelmében. Kína Kattarral 2014-ben, Ománnal 2016-ban, Kuvaittal pedig 2018-ban Stratégiai Partneri (*Strategic Partnership*, rövidítve SP) Együttműködést kötött. 2016-ban Szaúd-Arábiával és 2018-ban pedig az Egyesült Arab Emírátsokkal meglévő bilaterális kapcsolatait Átfogó Stratégiai Partnerséggé (*Comprehensive Strategic Partnership*, a továbbiakban rövidítve: CSP) fejlesztette.³⁸ A kínai BRI-diplomácia öt lépcsőt alakított ki, amelyben az együttműködés legalacsonyabb fokát a Barátságos Együttműködési Partnerség (*Friendly Cooperative Partnership*), a legmagasabb fokát pedig Átfogó Stratégiai Partnerség (CSP) jelenti.³⁹ A kidolgozott rendszer a térségi kapcsolatok pontos hierarchiáját mutatja, egyfajta Peking által felállított gazdasági-fontossági sorrendet tükröz a partnerek tekintetében.

Ahogy Kína gazdasági és diplomáciai elkötelezettsége növekszik, úgy mutatkozik a törekvés a katonai-biztonsági együttműködés elmélyítésére is. A Népi Felszabadító Hadereg haditengerészete (*People's Liberation Army Navy*, rövidítve: PLAN) az Ádeni-öbölben zajló nemzetközi kalózzellenes misszió keretében – amelynek elsődleges célja a kínai befektetések és tengeri útvonalak védelme – már 2008 óta jelen van. Továbbá, a tevékenység megtámogatására Peking létrehozta egyetlen, az anyaországon kívüli haditengerészeti bázisát Dzsibuti-ban 2016-ban.⁴⁰ A biztonsági kihívásokra válaszul megnövekedett a térségben a magán katonai és biztonsági vállalatok száma is.⁴¹ Kína és a GCC-tagállamok között egyre stabilizálódó és elmélyülő gazdasági-politikai-biztonsági együttműködésnek kettő jelentős kihívással kell szembenéznie: 1. A GCC–Irán érdekellentéttel és 2. Peking és Washington sokak szerint a hidegháborúra emlékeztető „*frenemy*”⁴² viszonyára.

2. A GCC–IRÁN–KÍNA ÉRDEKELLENTÉT

A Kína és a GCC közötti kapcsolatok alakulása folyamatosan változásokon megy keresztül. Ennek a viszonyrendszernek a legkritikusabb eleme a GCC-országok és Irán, valamint Kína és Irán kapcsolata, illetve e két, egymástól sokszor eltérő érdekszféra összeegyeztetése. Irán először 1971-ben létesített diplomáciai kapcsolatokat Kínával,⁴³ mielőtt az Öböl-államok

36 A 2022-es labdarúgó-világbajnokság legfőbb helyszíne.

37 Schneider, 2021.

38 Struver, 2017.

39 Az öt fokozat a legalacsonyabb szintűtől a legmagasabbig a következő: Friendly Cooperative Partnership (FCP), Cooperative Partnership (CP), Comprehensive Cooperative Partnership (CCP), Strategic Partnership (SP) és Comprehensive Strategic Partnership (CSP). Forrás: South China Morning Post, 2016.

40 Reuters, 2017a.

41 Tamimi et al., 2019.

42 Az amerikai szleng kifejezés az olyan rendszert jelöli, amely egyszerre (kényszer) barátság és ellenséges viszony. Forrás: Frenemy – noun.

43 Kína és Irán diplomáciai kapcsolatának alakulásáról bővebben: U. S. Relations With China.

többsége jelenlegi formájában egyáltalán létezett volna. Kína, Kuvaittal 1971-ben,⁴⁴ Ománnal 1978-ban,⁴⁵ az Egyesült Arab Emírségekkel 1984-ben,⁴⁶ Katarral 1988-ban,⁴⁷ Bahreinnel⁴⁸ pedig 1989-ben vette fel hivatalosan a diplomáciai kapcsolatot. Szaúd-Arábiával – amelyik utolsó volt a sorban – 1990-ben.⁴⁹ A GCC mint szervezet és Kína közötti kapcsolat – az iráni–iraki háború nyomán és Kuvait iraki inváziójának küszöbén – 1990-ben vált hivatalossá. A 2021-ben aláírt Kína és Irán közötti stratégiai partnerségi együttműködés⁵⁰ a politikai és gazdasági koordináció elősegítésének mechanizmusaként jött létre. Mint ilyen, a kínai–iráni partnerség jelentős,⁵¹ de semmivel sem jelentősebb, mint a Kína által Szaúd-Arábiával vagy az Egyesült Arab Emírségekkel korábban már megkötött stratégiai partnerségi megállapodások. Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy míg megközelítőleg nyolcvanmillió iráni birtokolja a világ olajkészletének 12 százalékát, addig a GCC körülbelül 15 millió állampolgára ennek az erőforrásnak az 50 százalékát.

Kína ugyanakkor Irán legnagyobb kereskedelmi partnere és fő befektetési forrása. A kínai Kereskedelmi Minisztérium (*Ministry of Commerce, People's Republic of China*, rövidítve: MOFCOM) szerint 2019-ben a kínai vállalatok 3,41 milliárd USD értékben fektettek be az országba, és összesen 3,11 milliárd USD értékben írtak alá szerződéseket.⁵² Az elhúzódozó amerikai szankciók – amelyeket még Donald Trump amerikai elnök 2018-ban vezetett be – és a COVID–19 pandémia okozta globális gazdasági visszaesés súlyos helyzetbe taszította az iráni gazdaságot. Az olajexportból származó bevételeknek a szankciók, majd a koronavírus miatti zuhanása pedig különösen fájó az iszlám köztársaságnak. Mindez ráadásul annak ellenére történt, hogy Irán a világ legnagyobb olajtermelői és -exportőrei közé tartozik, valamint a kínai olajexportja 2021-ben újra növekedésnek indult (az amerikai szankciók ellenére is).⁵³ Kína egyébként továbbra is Irán kőolajkészleteinek legnagyobb importőre.

A GCC-államok és Irán kapcsolatának megítélése ugyanakkor sokkal összetettebb. A GCC tagországai vezetőinek politikája, álláspontja, lépései és attitűdjei merőben eltérőek, és jelentős véleménykülönbségek alakultak ki az Iránnal fenntartott kétoldalú kapcsolatokat illetően.⁵⁴ Szaúd-Arábia, az Egyesült Arab Emírségek és Bahrein Iránt egzisztenciális veszélyként fogja fel, míg Katar, Omán és Kuvait számára Irán rivális, de nem „ősellenség”. A különböző megítélés alapja a GCC-államok eltérő stratégiai, gazdasági és politikai érdekei a térségben.⁵⁵ Itt érdemes megemlíteni, hogy a GCC 1981-ben részben az iráni regionális

44 China and Kuwait.

45 Exploring the China and Oman Relationship, 2014.

46 Kína és az UAE diplomáciai kapcsolatának alakulásáról bővebben: China and the United Arab Emirates.

47 Kína és Katar diplomáciai kapcsolatának alakulásáról bővebben: China-Qatar cooperation benefits both countries.

48 Kína és Bahrein diplomáciai kapcsolatának alakulásáról az alábbi hivatkozáson érhető el bővebb információ: <https://strategicasessment.inss.org.il/en/articles/china-bahrain-relations-in-the-age-of-the-belt-and-road-initiative/>

49 Kína és Szaúdi-Arábia diplomáciai kapcsolatának alakulásáról bővebben: China and Saudi Arabia.

50 Full text of Joint Statement on Comprehensive Strategic Partnership between I.R. Iran, P-R- China, 2016.

51 Jelentősége leginkább Washington számára van, hiszen mindenképpen két versenytárs szövetségéről van szó. Irán az Egyesült Államok regionális, míg Kína Washington globális kihívója. Bővebben: Bowman – Zovak, 2020.

52 China Briefing, 2021.

53 Reuters, 2021.

54 Anthony, 1993.

55 Cottam, 1977.

fenyegetésre jött létre válaszként.⁵⁶ A GCC-államok és az Iszlám Köztársaság között húzóó konfliktusnak két vetülete van: egy direkt és indirekt. A direkt konfliktus az államközi rivalizálást jelenti a regionális dominanciáért.⁵⁷ Az indirekt ellentét esetén pedig a regionális szuperemáciáért folytatott küzdelem proxy-csatákon keresztül zajlik. Ebbe a kategóriába sorolható az iráni milíciák jelenléte Szíriában vagy Jemenben, és az ezeket ellensúlyozni próbáló politika egyes GCC-államok részéről.⁵⁸

Mindennek ellenére a gazdasági, és ezáltal a térségbeli stabilitási érdekei megegyeznek Iránnak, a GCC-államoknak és Kínának is, ezért a kezdeti rosszállás egyfajta támogatássá módosult, ahol Kína egyfajta mediátor szerepét tölti be, és egészen addig, ameddig az összes félnek ezt kívánja az érdeke.⁵⁹ Kína célja pedig, hogy az erőegyensúly megmaradjon, azaz se Irán, sem pedig a GCC-államok egyenként vagy együttesen ne kerüljenek domináns pozícióba a térségben.

3. AZ USA–GCC-KAPCSOLATOK AZ „ARAB TAVASZ” UTÁN

A hidegháború után kialakult egypólusú nemzetközi rend évtizedeken keresztül meghatározta Kína megközelítését a közel-keleti és azon belül a GCC-országokhoz. Az 1990-es Sivatagi Vihar hadművelet óta ugyanis az Egyesült Államok dominanciája a Közel-Keleten megkérdőjelezhetetlen volt.⁶⁰ Az Egyesült Államok által kialakított regionális biztonsági struktúra egyértelműen annak érdekeit szolgálta. Más külföldi hatalmaknak vagy e keretek között kellett mozogni, vagy pedig meg kellett próbálnia azt szétfeszíteni. Az 1990-es évek elején kialakult amerikai biztonsági ernyő jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Kína a MENA-térségben jelentős gazdasági és politikai hatalommá, a GCC országokban pedig domináns partnerré váljon.

Az „arab tavasz”, valamint a szíriai és iraki polgárháborúk kirobbanása után kialakult helyzet következményeképpen az Öböl-menti államok nemzetközi pozíciója megerősödött, amely az amerikai válságkezelésnek köszönhető. Az egyiptomi történések ugyanis számos kérdést vetettek fel a térség vezetői számára. Először is, ha Obama amerikai elnök egyik napról a másikra hátat tudott fordítani az Egyesült Államok egyik leghűségesebb szövetségesének, Egyiptomnak, akkor mire számíthatnának a régió uralkodó családjai hasonló helyzetben? Másodszor, hogyan lehetne szembeszállni Iránnal és az iszlamistákkal Egyiptom nélkül? A régió országai válaszképpen igyekeztek elfojtani az „arab tavaszt”, és figyelmen kívül hagyták az Egyesült Államok véleményét az ügyben. Ezen túl igyekeztek aktívabban részt vállalni a nemzetközi ügyekben a politikai és gazdasági fórumokon való tevékenyebb részvétel révén. Tizenegy évvel az „arab tavasz” eseményei után a régiót rivalizálás, ideológiai versengés és lokális konfliktusok uralják, amelyeket a nemzetközi feszültségek csak tovább erősítenek.⁶¹

56 Vakil, 2018.

57 Cordesman, 2018.

58 Cordesman, 2018.

59 Cordesman 2021., Karasik 2016.

60 Riedel, 2020.

61 Hazbun, 2019.

A legjelentősebb rendszerszintű probléma mégis az a feltételezés, hogy az amerikai fókuszpont más irányba terelődött, magára hagyva a térséget a korábbi biztonsági háló védelme nélkül.⁶² Az Egyesült Államok politikai és biztonsági fölénye és térségbeli túlsúlya ellenére a politikai diskurzusban elterjedt az a vélemény, hogy az Egyesült Államok elkötelezettsége a régió iránt jelentősen csökkent.⁶³ Mind az Obama-, mind pedig a Trump-adminisztráció – különböző retorikát használva ugyan, de ugyanazt a nézetet vallotta. Trump a Twitteren – Obama szavait idézve – írta: „Kína olajának 91%-át a szoroson keresztül szerzi be, Japán 62%-át, és sok más ország is. Akkor miért védjük meg más országok hajózási útvonalait (sok éven át) nulla kompenzációért? Ezeknek az országoknak, mindegyiknek, meg kell védenie saját hajóit ezeken a veszélyes vizeken.”⁶⁴ Kína számára valóban életbevágóan fontos a térségből érkező nyersanyag, valamint a szállítási útvonalak védelme, a GCC országai számára szintén alapvető fontossággal bír a kereskedelmi útvonalak biztosítása és a térség politikai-biztonsági stabilitása. Martin Indyk, az Egyesült Államok volt izraeli nagykövete 2020-as véleménycikkének a kialakult helyzetet összefoglaló provokatív címet adott: „A Közel-Kelet már nem éri meg”.⁶⁵ Az a tény ugyanakkor, hogy az Egyesült Államok 2017-ben újabb 15 évre meghosszabbította a Védelmi-Biztonsági Együttműködési Megállapodását (*Defence Cooperation Agreement*, rövidítve: DCA)⁶⁶ az Egyesült Arab Emírségekkel, akár azt is jelenthetné, hogy a félelem Washington közelgő térségbeli kivonulásától eltúlzott. Ugyanakkor a GCC-államok aktívan keresik a térség politikai és biztonsági stabilitását elősegítő, közös érdekeken alapuló szövetségeket, amelyben Pekingben lelkes partnerre is találtak.

KONKLÚZIÓ

Az Öböl-menti országok a tanulmány lezárásakor már úgy tekintenek a GCC és Kína kapcsolataira, mint egy erős, mélyen gyökerező együttműködésre, amely jól megalapozott a politikai, gazdasági, kereskedelmi, katonai és biztonsági szektorban. Más szóval, egy olyan paradigmaváltásnak lehetünk szemtanúi, ahol a korábbi gazdasági kapcsolatok a különböző érdekek konvergenciája mentén újabb és újabb szektorokban is szoros kooperációra ösztönzik Kínát és a GCC-országokat. Ebben az új viszonyrendszerben pedig a felek arra törekednek, hogy közös érdekeken alapuló, új együttműködési utakat és területeket alakítsanak ki a régió stabilitását és fejlődését szem előtt tartva. Peking a régióban nyitott ajtókra és támogatásra lelt, a régió befektetési lehetőséget biztosított számára olyan területeken, mint a megújuló energia, a távközlés, az infrastruktúra, a vasút, a repülés és a pénzügy.

A GCC államai ugyanakkor „természetes partnernek” tekintették a kínai felet, amely révén a közép-ázsiai kereskedelmi, befektetési és diplomáciai kapcsolatok megerősödhetnek. Ahogy Washington befolyása a világban és a Közel-Keleten csökkenni látszik, az Öböl-menti

62 Wolf, 2020.

63 Wolf, 2020.

64 Az eredeti tweet: „China gets 91% of its Oil from the Straight, Japan 62%, & many other countries likewise. So why are we protecting the shipping lanes for other countries (many years) for zero compensation. All of these countries should be protecting their own ships on what has always been....- Donald J. Trump (@realDonaldTrump). Mivel, a volt amerikai elnök Twitter fiókja azóta törölve lett, ezért csak másodlagos forrásból érhető el a tweet?”. Trump, 2019.

65 Indyk, 2020.

66 Reuters, 2017.

országok is alkalmazkodtak az új világrendhez és új partnert kerestek a régió kihívásainak a leküzdéséhez – nem kizárólag a gazdasági, de a katonai-biztonsági területen is.

A Washington által vezetett – immáron adminisztrációkon átívelő – Kína-ellenes csoportosulással szembe menve a GCC államai Kínát a jelen körülmények inkább barátoknak, mint ellenségnek tekintik. A növekvő kínai jelenlét ugyanakkor nem eredményezte Irán megerősödését vagy a regionális rend teljes felborulását, ugyanis a GCC államai és Kína is azon dolgoznak, hogy inkább biztosítsák a régió stabilitását és egyensúlyát, azaz fenntartsa a status quot. Jelentős eltérés van ugyan a kínai és az amerikai „Öböl-stratégia” között, de a két hatalom – és a GCC-államok – érdekei nagyrészt összeegyeztethetők. Mindannyian olyan stabil régiót szeretnének, amely támogatja stratégiai és gazdasági érdekeiket. Úgy tűnik, így több mint kétszáz év távlatából Napóleonnak lett igazsága: „*Hagyjuk Kínát aludni, mert ha felébred, belemerem az egész világ.*” („*Laissez le dormir, car quand la chine s'éveillera, le monde tremblera.*” 1816).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aluwaisheg, Abdel Aziz dr. (2020). How to expand the China-GCC strategic partnership. Online. Letöltés helye: <https://arab.news/g9evh> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Al-Tamimi, Naser., Lons, Camille., Fulton, Jonathan., Sun, Degang. (2017). China's great game in the Middle East. European Council On Foreign Relations. Analysis. Online. Letöltés helye: https://ecfr.eu/publication/china_great_game_middle_east/#a3 (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Al Jazeera (2022). Gulf ministers visit China to discuss strengthening energy ties. News. GCC. 2022. január 10. Letöltés helye: <https://www.aljazeera.com/news/2022/1/10/gulf-ministers-visit-china-expected-to-strengthen-energy-ties> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Anthony, John Duke (1993). Iran in GCC dynamics. Middle East Policy, Vol. 2, 1993, 107-120. Letöltés helye: <https://ncusar.org/publications/Publications/1993-11-Iran-in-GCC-Dynamics.pdf> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Bowman, Bradley – Zovak, Zane (2022). Ignore Growing Iran-China Ties. Foreign Policy. Letöltés helye: <https://foreignpolicy.com/2022/01/13/iran-china-biden-gulf-security-military/> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Calhoun, George (2021). War With China? The Economic Factor That Could Trigger It. 2021. szeptember 12. The Forbes. Letöltés helye: <https://www.forbes.com/sites/georgecalhoun/2021/09/12/war-with-china-the-economic-factor-that-could-trigger-it/?sh=14d2b7885d26> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- China's Arab Policy Paper (2016). The State Council. The People's Republic of China. Online. Letöltés helye: http://english.www.gov.cn/archive/publications/2016/01/13/content_281475271412746.htm (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- China-Qatar cooperation benefits both countries. Letöltés helye: <https://www.mfa.gov.cn/ce/celr/eng/gyzg/a123/t468200.htm> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- China and Kuwait. Letöltés helye: http://kw.china-embassy.org/eng/zkgx/sbgxj/200908/t20090824_1648929.htm (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- China and Saudi Arabia. Letöltés helye: <https://www.fmprc.gov.cn/ce/cgjed/eng/zsgx/t172060.htm> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- China and the United Arab Emirates. Letöltés helye: <https://www.mfa.gov.cn/ce/ceae/eng/sbgx/t150466.htm> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- China Briefing (2021). China and Iran. Bilateral trade relationship and future outlook. 2021. augusztus 20. Letöltés helye: <https://www.china-briefing.com/news/china-and-iran-bilateral-trade-relationship-and-future-outlook/> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- China Embassy News (2021). Saudi Arabia's Crown Prince Mohammed bin Salman bin Abdulaziz Al Saud Meets with Wang Yi. 2021-03-25 Letöltés helye: http://www.chinaembassy.hu/hu/zgyw/202103/t20210325_9029584.htm (Letöltve: 2022. 03. 28.)

- China.org.cn (2022). Gulf F.M.s arrive in Beijing in 'positive' push for China-GCC FTA talks. Letöltés helye: http://www.china.org.cn/world/2022-01/11/content_77982272.htm (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Cordeshman és Harrington (2018). The Arab Gulf States and Iran: Military Spending, Modernization, and the Shifting Military Balance. CIS. Center for Strategic and International Studies. 2018. december 12. Letöltés helye: <https://www.csis.org/analysis/arab-gulf-states-and-iran-military-spending-modernization-and-shifting-military-balance> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Cordeshman, Antony H., (2021). China, Asia, and the Changing Strategic Importance of the Gulf and MENA Region. Center for Strategic and International Studies. Online. 2021. október 21. Letöltés helye: <https://www.csis.org/analysis/china-asia-and-changing-strategic-importance-gulf-and-mena-region> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Cottam, Richard W. (1977). Foreign policy motivation: A general theory and a case study. University of Pittsburgh Pre, 1977. 54-92. DOI azonosító: 10.2307/1955244
- Devonshire-Ellis, Chris (2022). China looking for free trade agreement with Gulf Cooperation Council. Silkroad Briefing. Letöltés helye: www.silkroadbriefing.com/news/2022/01/11/china-lookin-for-free-trade-agreement-with-gulf-cooperation-council/ (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- DoD (2020). U.S. Department of Defense, Annual Report to Congress: Military and Security Developments Involving the People's Republic of China (2020). Reference Case, 2020,170. oldal. Online. Letöltés helye: <https://media.defense.gov/2020/Sep/01/2002488689/-1/-1/1/2020-DOD-CHINA-MILITARY-POWER-REPORT-FINAL.PDF> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Embassy of the People's Republic of China in the State of Kuwait (2009). China and Kuwait. Letöltés helye: http://kw.china-embassy.org/eng/zkgx/sbgxj/200908/t20090824_1648929.htm (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- EIA, International Energy Outlook, 2021, 2021 október. Online. <https://www.eia.gov/outlooks/ieo/> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- EIA, [EIA projects accelerating renewable consumption and steady liquid fuels growth to 2050](https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=49856) (2021). Letöltés helye: <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=49856> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Engelberth István – Sági Judit (2017). Az Új Selyemút kezdeményezés szerepe, céljai. Letöltés helye: https://kki.hu/assets/upload/05_Engelberth-Sagi.pdf (Letöltve: 2022. 04. 05.)
- Exploring the China and Oman Relationship (2014). The Diplomat. Letöltés helye: <https://thediplomat.com/2014/05/exploring-the-china-and-oman-relationship/> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Frenemy – noun. Letöltés helye: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/frenemy> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Full text of Joint Statement on Comprehensive Strategic Partnership between I.R. Iran, P-R- China (2016). Letöltés helye: <https://www.president.ir/EN/91435> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- GCC – Member states. Letöltés helye: <https://www.gcc-sg.org/en-us/AboutGCC/MemberStates/pages/Home.aspx> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Gerc, Laszlo & Eszter, Pálvölgyi-Polyák & Frizsina, Simigh (2018). Az Ázsiai Infrastrukturális Fejlesztési Bank megjelenésének hatásai a multilaterális beruházási bankok intézményrendszerére. 142–166. oldal. Letöltés helye: https://www.researchgate.net/publication/344203070_Az_Azsiai_Infrastrukturális_Fejlesztési_Bank_megjelenesenek_hatasai_a_multilateralis_beruhazasi_bankok_intezmenyrendszerere (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Figueroa, William (2022). China and Iran Since the 25-Year Agreement: The Limits of Cooperation. The Diplomat. 2022. január 17. Letöltés helye: <https://thediplomat.com/2022/01/china-and-iran-since-the-25-year-agreement-the-limits-of-cooperation/> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Greer, Lucille és Batmanghelidj, Esfandyar (2020). Last Among Equals: The China-Iran Partnership in a Regional Context. Wilson Center, Occasional Paper Series No. 38, September, 2020. Letöltés helye: https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/uploads/documents/MEP_200831_OCC%2038%20v3%20%281%29.pdf (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Hal Brands and John Lewis Gaddis (2021). America, China, and the Echoes of History, Foreign Affairs, November/december 2021. Online. Letöltés helye: <https://www.foreignaffairs.com/articles/untied-states/2021-10-19/new-cold-war> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Hazbun, Waleed (2019). In America's Wake: Turbulence and Insecurity in the Middle East. in Shifting Global Politics and the Middle East. 14-17. Letöltés helye: https://www.academia.edu/38574433/In_Americas_Wake_Turbulence_and_Insecurity_in_the_Middle_East (Letöltve: 2022. 03. 28.)

- (Hszi) Xhi (2019). CASS „China’s 70-Years Development and Construction of a Community with Shared Future of Mankind” International Conference organized by the Chinese Academy of Social Sciences (CASS). Letöltés helye: <https://worldfinancialreview.com/china-is-building-a-community-with-a-shared-future-for-mankind/> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Indyk, Martin “The Middle East Isn’t Worth it Anymore,” *The Wall Street Journal*, January 17, 2020, <https://www.wsj.com/articles/the-middle-east-isnt-worth-it-anymore-11579277317> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Karasik, Theodore (2016). The GCC’s new affair with China. MEI – Policy Focus 2016/6. Middle East Institute. Letöltés helye: http://education.mei.edu/files/publications/Karasik_GCCChina_PF6.pdf (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Kuo, Lily és Kommeda, Niko (2018). What is China’s Belt and Road Initiative? *Guardian*, Julius 30, 2018, Letöltés helye: <https://www.theguardian.com/cities/ng-interactive/2018/jul/30/what-china-belt-road-initiative-silk-road-explainer> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Mather, Victor (2022). The Diplomatic Boycott of the Beijing Winter Olympics, Explained. *The New York Times*. 2022. január 5. Letöltés helye: <https://www.nytimes.com/article/diplomatic-boycott-olympics.html> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Motamedi, Maziar (2021). Iran and China sign 25-year cooperation agreement. *Al Jazeera*, 2021. március 27. Letöltés helye: <https://www.aljazeera.com/news/2021/3/27/iran-and-china-sign-25-year-cooperation-agreement-in-tehran> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Motamedi, Maziar (2022). Iran says 25-year China agreement enters implementation stage. *Al Jazeera*, 2022. január 15. Letöltés helye: <https://www.aljazeera.com/news/2022/1/15/iran-says-25-year-china-agreement-enters-implementation-stage> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- OECD (2021). China’s Belt and road Initiative in the global trade, investment and finance landscape. Online. Letöltés helye: <https://www.oecd.org/finance/Chinas-Belt-and-Road-Initiative-in-the-global-trade-investment-and-finance-landscape.pdf> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Olsen Henry (2022). Biden’s efforts to build alliances against China are bearing fruit. *Washington Post*. 2022 január 10. Letöltés helye: <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/01/06/bidens-efforts-build-alliances-against-china-are-bearing-fruit/> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Reuters (2017a). China formally opens first overseas military base in Djibouti. 2017. augusztus 1. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/article/us-china-djibouti-idUSKBN1AH3E3> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Reuters (2017). U.S. signs new defense accord with Gulf ally UAE. 2017. május 16. Online. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/article/us-usa-emirates-military-idUSKCN18C1TN> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Reuters (2020). Timeline: Key dates in the U.S.-China trade war. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/article/us-usa-trade-china-timeline-idUSKBN1ZE1AA>
- Reuters (2021). China’s Iran oil imports seen hitting new high in March, curbing OPEC output options. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/article/us-china-iran-oil-idUSKBN2BM08Z> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Riedel, Bruce (2020). Order from Chaos. 30 years after our ‘endless war’ in the Middle East began, still no end in sight. *Brookings Press*. 2020 július 27. Letöltés helye: <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/07/27/30-years-after-our-endless-wars-in-the-middle-east-began-still-no-end-in-sight/> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Sahakyan, M.D., & Gärtner, H. (Eds.). (2021). *China and Eurasia: Rethinking Cooperation and Contradictions in the Era of Changing World Order* (1st ed.). Routledge. DOI azonosító: <https://doi.org/10.4324/9781003109259>. 181. oldal. (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Schneider, Frédéric G. (2021). The Stalling Visions of the Gulf. *Fikra forum*. *Washington Institute*. 2021 május 21. Letöltés helye: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/stalling-visions-gulf-uaes-vision-2021> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- South China Morning Post (2016). Quick Guide to China’s Diplomatic Levels. 2016. január 20. Letöltés helye: <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/1903455/quick-guide-chinas-diplomatic-levels> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Sheng, Yang és Changyue, Zhang (2022). Unprecedented GCC group visit may greatly enhance FTA negotiation progress: analysts. *Global Times, China/Diplomacy*. Online. Letöltés helye: <https://www.globaltimes.cn/page/202201/1245480.shtml> (Letöltve: 2022. 03. 28.)

- Strüver, Georg (2017). China's Partnership Diplomacy: International Alignment Based on Interests ir Ideology. *The Chinese Journal of International Politics*. 10. 31-65. DOI azonosító: 10.1093/cjip/pow015. Letöltés helye: https://www.researchgate.net/publication/313063875_China%27s_Partnership_Diplomacy_International_Alignment_Based_on_Interests_ir_Ideology
- The Diplomat (2014). Letöltés helye: <https://thediplomat.com/2014/05/exploring-the-china-and-oman-relationships/> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Trump, Donald J. (2019). Twitter bejegyzés. Letöltés helye: <https://www.thehindubusinessline.com/news/world/why-are-we-protecting-the-shipping-lanes-for-other-countries-asks-trump/article28126617.ece> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- U.S. Relations With China. Letöltés helye: <https://www.cfr.org/timeline/us-relations-china> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Vakil, Sanam (2018). Iran and the GCC Hedging, Pragmatism and Opportunism. Research Paper. MENA Programme 2018. Chatham House. The Royal Institute of International Affairs. Letöltés helye: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2018-09-13-iran-gcc-vakil.pdf> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Zhong, Raymond és Meyers, Steven Lee (2021). Taiwan, Trade, Tech and More: A Tense Era in U.S.-China Ties. *The New York Times*. 2021. december 8.
- Wang, Christoph Nedopil (2021). "Belt and Road Initiative (BRI) Investment Report 2020." Letöltés helye: <https://green-bri.org/china-belt-and-road-initiative-bri-investment-report-2020/> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Wenzhao, Tao (2017). China-US Relations in 2016. *China U.S. Focus*. Letöltés helye: <https://www.chinaus-focus.com/foreign-policy/china-us-relations-in-2016> (Letöltve: 2022. 03. 28.)
- Wolf, Albert B. (2020). Strategies of Retrenchment: Rethinking America's Commitments to the Middle East, *Comparative Strategy* 39, no. 1. 94-100.

EGYSZER FENT, EGYSZER LENT: AZ AL-KAIDA AZ ARAB-FÉLSZIGETEN JEMENI TAPASZTALATAI A 2011-ES „ARAB TAVASZ” UTÁN

ONCE UP, ONCE DOWN: AL QAEDA IN THE ARABIAN PENINSULA'S EXPERIENCE AFTER THE 2011 ARAB SPRING

Absztrakt: A 2011-es „arab tavasz” óta eltelt egy évtized alatt az al-Kaida az Arab-félszigeten (AQAP) alapvető átalakuláson ment keresztül Jemenben. A változásban egyaránt meghatározó szerepe volt az ellene viselt terrorellenes hadjáratnak, a dróncsapásokban megvezetelt vezetésben kialakult hatalmi válságnak, a jemeni polgárháborúba való bekapcsolódásának az arab koalíciós erők oldalán, az ellenséges kémek működésének soraiban, az Iszlám Állam jemeni megjelenésének, az ennek okán kialakult dzsihádisták belháborújának, valamint a mindezekből fakadó ideológiai és bizalmi válságnak, amelyek együttesen szakadáshoz vezettek az AQAP-on belül. A kialakult helyzet ellenére sem szenvedett azonban egyértelmű és megsemmisítő vereséget a terroriszervezet, amelynek az újjáéledéséhez az aktuális jemeni körülmények kimondottan kedvezőnek tekinthetők. Az általa képviselt biztonságpolitikai fenyegetettség emiatt továbbra is fennáll. Utóbbi mértékének megállapításához indokolt folyamatosan nyomon követni az AQAP komplex kapcsolatrendszerét a különféle dzsihádisták csoportokkal és a jemeni társadalommal a polgárháborús viszonyok közepette.

Kulcsszavak: Jemen, Al-Kaida az Arab-félszigeten, ISIS, terrorizmus, polgárháború

Abstract: Al-Qaeda in the Arabian Peninsula (AQAP) has undergone a fundamental transformation in the decade since the beginning of the Arab Spring in Yemen in 2011. The counter-terrorism campaign against it, the drone strikes, the crisis of power in the decimated leadership, its involvement in the Yemeni civil war on the side of the Arab coalition forces, the activities of hostile spies in its ranks, the emergence of ISIS in Yemen, and subsequent the intra-jihadist civil war, as well as the resulting ideological and confidence crisis, which together led to a rift within the AQAP, all played a crucial role in the change. However, despite the circumstances, the terrorist organization did not suffer a clear and devastating

1 Prantner Zoltán, Kodolányi János Egyetem, Jóléti Társadalom Intézet, Nemzetközi Tanulmányok Tanszék, egyetemi docens. A szerző kutatási területe Magyarország és az arab világ kapcsolatai a 20. században, különös tekintettel az Arab-félszigetre, illetve a térség aktuális biztonságpolitikai kérdései. PhD disszertációját 2008-ban védte meg *Jemen és a szocialista országok, 1955–1970* címmel. ORCID azonosító: 0000-0001-9739-9748.

A szerző további szakmai munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/api/author/10053297>

E-mail-cím: prantner.zoltan@kodolanyi.hu

defeat. The current conditions in Yemen for its resurgence can be considered particularly favorable. In order to evaluate this possibility, it is necessary to continuously monitor the complex relationship of the AQAP with the various jihadist groups and Yemeni society in the context of civil war.

Keywords: Yemen, al-Qaeda in the Arabian Peninsula, ISIS, terrorism, civil war

BEVEZETÉS

A 2011-es „arab tavasz” hatására általános tiltakozási hullám robbant ki az akkori elnök, Ali Abdullah rendszere ellen Jemenben. Hiába mondott le hivataláról a következő évben, az új elnöknek, Abd Rabbuh Manszúr al-Hádinak nem sikerült érdemben kezelnie a belpolitikai instabilitást, amit tovább súlyosbított a társadalom polarizáltsága, a gyenge állami kontroll, a kritikus gazdasági helyzet, a kiterjedt korrupció, a déli régiók marginalizálása, a szegénység növekedése, az átlagéletkor robbanásszerű csökkenése, a törzsek közötti viszályok, valamint a síita húszik felemelkedése, majd annak egyenes következményeként a polgárháború kirobbanása és a vallási ellentétek elmélyülése. Mindezek az ország hegyvidékes földrajzi viszonyaival és a fegyveres milíciák elszaporodásával párosulva kimondottan kedvezőek voltak az al-Kaida az Arab-félszigeten (*al-Qaeda in the Arabian Peninsula*, a továbbiakban rövidítve: AQAP) számára, hogy növelje támogatottságát, és az addigi tradicionális befolyási övezetéből kitérve jelentős területeket vonjon kizárólagos ellenőrzése alá az arab országban.

Az AQAP kihasználta a körülmények adta lehetőségeket, és sikeresen kiterjesztette addigi befolyását az ország több déli régiója felett. Ez a felívelő szakasz azonban Nasszer al-Vuhajsi AQAP-vezető 2015 áprilisában történt likvidálásával megtört.² Elemzők meglátása szerint Vuhajsi és számos további meghatározó AQAP-személyiség meggyilkolása egyértelműen hozzájárult ahhoz a 2016-ban kezdődött hanyatláshoz, amit a terrorszervezetten belül kialakult hatalmi válsággal magyaráztak. Ez az interpretáció ellenben, kétségkívül valóság tartalma ellenére, rendkívül leegyszerűsíti a komplex folyamat magyarázatát. Nem tér ki ugyanis például arra az identitás- és bizalmi válságra, ami a történetek hatására alakult ki az aktivisták között. Ennek következményeképp ugyanis először sokakban megkérdőjeleződött a közös ideológiába vetett hit, majd nyílt szakításhoz vezetett a terrorszervezetten belül.

A tanulmány célja, hogy nyomon kövesse az AQAP fejlődését a 2011-es „arab tavaszt” követő felkeléstől napjainkig. Ezzel kapcsolatban ki kíván térni a terrorszervezetnek a síita húszik hatalomátvételére adott reakciójára és katonai terjeszkedésére, részvételére a Szauúd-Arábia vezette koalíciós erők hadjáratában, valamint az Iszlám Állam (*Islamic State of Iraq and Syria*, a továbbiakban rövidítve: ISIS) jemeni megjelenése után kialakult feszültségre, ami végül dzsihadistákon belüli konfliktushoz vezetett a rivális terrorszervezetek között, és ideológiai törést eredményezett az AQAP-on belül. A konklúzió hangsúlyozza, hogy az utóbbi években tapasztalt egyértelmű hanyatlása ellenére a terrorszervezet nem szenvedett egyértelmű vereséget, és az általa képviselt biztonságpolitikai fenyegetettség továbbra is fennáll.

2 Az AQAP 2011-es időszakot megelőző fejlődéséről, valamint az Egyesült Államok katonai intervenciójáról szóló összefoglalót lásd Prantner, 2015.

1. AZ AQAP FELÍVELŐ SZAKASZA

A 2011 után Jemenben kialakult belpolitikai instabilitást kihasználva az AQAP számos akciót hajtott végre, és a zavargásokat kihasználva ellenőrzése alá vonta Abjan és Sabva kormányzóságok bizonyos részeit, ahol iszlamista emirátust hozott létre. A megszerzett területek felett azonban csak átmenetileg tudta gyakorolni az ellenőrzést, amit a kormányerőknek a törzsi milíciák támogatásával 2012 közepére sikerült felszámolniuk.³ Az elszenvedett vereség mindazonáltal nem törte meg az al-Kaida lendületét annak ellenére sem, hogy Abd Rab-buh Manszúr al-Hádi kormánya szorososan elkötelezte magát az Egyesült Államok mellett a „terror elleni háborúban”. A jemeni–amerikai terrorellenes együttműködés ellenére ugyanis biztonsági vákuum alakult ki az ország több kormányzóságában a központi hatalom meggyengülése miatt. Ráadásul az amerikai dróntámadások is a várakozásokkal ellentétes hatást váltottak ki. Egyfelől ugyanis azt sok jemeni lakos az ország szuverenitása megsértésének és nyugati behatolási kísérletnek tekintette, ami – főleg a törzsek körében – tekintélyesen növelte az al-Kaida helyi ágának népszerűségét.⁴ Ráadásul a légitámadásokban kiugróan magas volt az előre be nem kalkulált, járulékos civil áldozatok aránya. Utóbbi természetesen felkorbácsolta az Amerika-ellenes érzületet a jemeni közvéleményen belül, amit maximálisan ki is aknázott a terrorszervezet propagandájában.⁵ Legvégül az iszlamista milíciákra 2013–2014-ben mért, kétségkívül látványos csapások sem tudták megbénítani a terrorszervezet működését. Az ellene folytatott drónhadjáratot ennek megfelelően kudarcnak értékelte, és eme meggyőződését folyamatosan terjesztette a jemeni társadalomban. Mindezek pedig együttesen lehetőséget adtak az AQAP számára arra, hogy erőforrásait gyorsan és rugalmasan átcsoportosítva országszerte növelje támadásainak számát és intenzitását. A 2011 előtt alkalmazott aszimmetrikus hadviselésnek megfelelően rendszeres rajtaütéseket intézett katonai támaszpontok⁶ és börtönök⁷ ellen, számtalan hírszerző, állambiztonsági és katonai vezető ellen követett el merényletet, valamint sikerült több nagyvárost részben vagy egészben ellenőrzése alá vonnia.⁸ Megnövekedett erejét és támogatottságát kihasználva képesnek bizonyult arra is, hogy külföldön is olyan sikeres merényleteket szervezzen és hajtson végre, mint amilyen például a francia Charlie Hebdo satirikus lap elleni támadás volt 2015 januárjában.⁹

3 Terrill, 2013. 49. o.

4 Bayoumy, 2013.

5 Hatalmas indulatokat váltott ki például, amikor az amerikai haditengerészet kazettás robbanótöltettel ellátott BGM-109D Tomahawk cirkálórakétákkal mért csapást 2010. december 17-én egy állítólagos al-Kaida kiképzőtáborra al-Madzsala falunál, Abjan tartomány déli részén. Habár a támadásban meghalt az elsődleges célpont, Mohamed al-Kazami, valamint 13 további feltételezett AQAP-milicista, mellettük további 44 civil – köztük 9 nő és 21 gyermek – is életét veszítette egy közeli beduin tábor lakói közül. Forrás: Human Rights Watch, 2013.

6 A jemeni katonai létesítmények elleni támadások 2013 szeptembere és 2014 áprilisa között voltak a legintenzívebbek. Ezen periódus alatt az AQAP fegyveresei rajtaütöttek többek között a 2. Katonai Körzet mukallai főhadiszállásán, a Honvédelmi Minisztérium komplexumán a fővárosban, a 4. Katonai Körzet főhadiszállásán Áden Al-Tavahi kerületében, valamint számos kisebb katonai táboron és a biztonsági erők parancsnokságain, illetve laktanyáin. Forrás: International Crisis Group, 2017. 7. o.

7 A fogvatartási intézmények elleni akciók közül a legnagyobb nyilvánosságot a Szanaai Központi Börtön ellen 2014 februárjában végrehajtott támadás kapta. A kitörés során az AQAP fegyveresei 29 rabot – ebből 19 terroristát – szabadítottak ki. Forrás: Al-Haj, 2014.

8 Megnövekedett akciórádiuszát mutatta, hogy Jemen mellett szaúdi területen is végrehajtott olyan támadásokat, mint amilyen a Sarura határvárosban elkövetett kettős öngyilkos merénylet volt. Forrás: Al-Arabiya, 2014.

9 A párizsi terrortámadásban az elkövetők – két francia állampolgárságú, algériai felmenőkkel rendelkező testvérpár – 12 személyt gyilkolt meg, 11 további pedig megsebesített. Forrás: Vick, 2015.

2. REAKCIÓK A HÚSZIK TERJESZKEDÉSÉRE

A síita húsz mozgalom 2014-es előretörése és hatalomátvétele olyan újabb, előre nem látott tényezőnek bizonyult, ami jelentősen hozzájárult az AQAP befolyásának átmeneti növekedéséhez. A főváros 2014 szeptemberi eleste és al-Hádi elnök menekülése a déli Ádenbe 2015 februárjában teljesen háttérbe szorította a terror elleni háborút. Ráadásul elmaradtak a hatékony ellenlépések a pártok és a kormányerők részéről a húszik térnyerésének feltartóztatására, ami új lendületet adott az AQAP toborzóhadjáratainak. Új propaganda-kampányában a terrorszervezet immáron döntően a tradicionális síita–szunnita ellentétekre helyezte a hangsúlyt, amikor a húszik térnyerésének vallási dimenziót adott, önmagát pedig a déli kormányzóságok utolsó megmaradt szunnita védvonalának állította be.¹⁰ Ez az újfajta retorika kedvező visszahangra talált már a szalafita mozgalmak tagjai és azon iszlamista pártok fiatal aktivistái között is, akik pártjuk semlegességéből kiábrándulva részt kívántak venni a síita húszik elleni küzdelemben. Emellett a húszik terjeszkedés egyfajta lépéskényszert eredményezett a fenyegetett déli törzsi vezetők számára is, akik tartottak az északiak előretörésétől. Mivel a kormány támogatására már nem, vagy csak alig számíthattak, szükségmegoldásként immáron készek voltak érdekszövetséget kötni akár az al-Kaidával is a közös ellenség elleni harcban, hogy megvédelmezzék földjüket.¹¹ Álláspontjukat igazolni látszott az az eltökéltség, amivel az AQAP szembeszállt a húszikkal, valamint az a pragmatikus együttműködés, amit a terrorszervezet fokozatosan kialakított az időközben létrejött síitaellenes fronttal.¹²

3. AZ AQAP BEKAPCSOLÓDÁSA A KOALÍCIÓS HADMŰVELETEKBE

Az al-Kaida további térnyerését és népszerűségének növekedését sejtette, amikor a Szauúd-Arábia vezette koalíciós erők fegyveresen beavatkoztak a jemeni polgárháborúba 2015 márciusában azért, hogy visszahelyezzék a hatalomba a húszik által leváltott al-Hádi elnököt és kormányát. Az AQAP megerősödésével kapcsolatos elképzelések további megerősítést nyertek a kezdeti hivatalos nyilatkozatok alapján, amelyek szerint az arab koalíciós erők kizárólag a húszikat és az őket támogató csoportokat tekintették légi hadműveleteik célpontjainak.¹³ Így miközben nőtt a nyomás a közös ellenségen, addig a terrorszervezetnél kapacitások szabadultak fel. Utóbbiakat az AQAP anyagi és humán erőforrás-tartalékainak kiegészítésére, valamint a kialakult hatalmi/biztonsági vákuumok kitöltésére próbálta

10 International Crisis Group, 2017. 14. o.

11 Al-Dawsari, 2018.

12 Az AQAP már 2011 elején háborút hirdetett a húszik ellen, ami akkor inkább volt tekinthető retorikai fordulatnak, semmint valós szándéknak a cselekvésre. Ez a hozzáállás a húszik 2014-es terjeszkedésének idején radikális változáson ment át, és a terroristák 149 támadásért vállalták a felelősséget 2014. december közepéig, amelyeket 14 kormányzóság területén hajtottak végre, alig 90 nap leforgása alatt. Forrás: International Crisis Group, 2017. 8. o.

13 Sputnik News, 2015. (Aszíri cáfolja, hogy a koalíció az al-Kaida vagy az ISIS állásait vette volna célba [Asiri yanfi istihdaf at-tahaluf li-mawaqi' al-Qaida wa-Daesh])

felhasználni.¹⁴ Mindezek eredményeként sikerült például megszállnia Jemen ötödik legnagyobb városát, a tengerparti Mukallát is 2015 áprilisában, ahol egyfajta államkezdeményt hozott létre.¹⁵ A fennhatósága alá vont, mintegy 600 kilométeres déli partszakaszt képes volt egy éven át az ellenőrzése alatt tartania, ahol ezen időszak alatt számos déli lakos szimpátiáját elnyerte, több más mellett például a közbiztonság helyreállításával és fenntartásával, segélyek és adományok osztásával, adók eltörlésével, az ingyenes orvosi ellátás bevezetésével, az infrastruktúrában keletkezett károk kijávitásával, új utak építésével, a víz-, villamos- és szennyvízhálózat bővítésével, közösségi programjaival, a fiatalok megszólításával, vagy éppen tartózkodásukkal a rivális ISIS-re jellemző, öncélú vérengzésektől. Ezenkívül a korábbiaknál jóval toleránsabb és a türelmesebb álláspontra helyezkedtek a sárián alapuló törvénykezés kapcsán, miközben a lokális ügymenet irányítását átruházták a helyi polgári és törzsi elit tagjaiból létrehozott Hadrami Belföldi Tanács elnevezésű csoportra.¹⁶ Az intézkedéseik által elért sikereket, azaz erőforrásaik további gyarapodását, a helyi törzsi vezetőkkel kialakított kapcsolatok elmélyülését és támogatottságuk növekedését azután arra használták fel, hogy újabb, a kormányerők által kiűrtett dél-jemeni régiók felett terjesszék ki ellenőrzésüket.¹⁷

Az al-Kaida jemeni jelenlétének hallgatolagos tudomásul vétele és az érdekeltségei elleni támadások elmaradása erősítette a terrorszervezet együttműködési készségét az arab koalíciós erőkkel. Ennek demonstrálásaképpen például szabadon engedték a három évvel korábban elrabolt szaúdi konzul ádeni helyettesét, lemondtak a szaúdi börtönökben őrzött női foglyok elengedésére vonatkozó követelésükről, valamint beszüntették akcióikat szaúdi felségterületen. Emellett – nem utolsósorban a nemzetközi közvélemény figyelmének elkerülésére – felfüggesztették a tevékenységükkel kapcsolatos propagandatevékenységet, illetve a vezetés szigorúan megtiltotta a koalíciós és szövetséges erők támadását jemeni földön. Mindezekért cserébe Szaúd-Arábia szemet hunyt az al-Kaida részvétele felett a közös, húszéves hadműveletekben.¹⁸ Emellett tekintélyes pénzügyi és katonai támogatást nyújtott azoknak a népi ellenállási csoportoknak is, amelyek egyértelműen az al-Kaidához tartoztak, vagy legalábbis szorosan kötődtek hozzá.¹⁹ Mindezekből az AQAP parancsnoksága azt a téves következtetést vonta le, hogy nélkülözhetetlenek a szaúdi vezetés számára, amely hajlandó bármelyik szunnita frakciót támogatni a húszik és a mögötte álló Irán visszaszorítására.²⁰ A terrorszervezet ezért még jobban és aktívabban elkötelezte magát a síták elleni harc mellett, amivel

14 Az arab koalíciós erők légitámaszainak kezdete után az al-Kaida-aktivisták hetek alatt megszállták a jemeni hadsereg által kiűrtett harci övezet délen, ahol többek között kiszabadították bebörtönzött társaikat, birtokba vették az elhagyott katonai bázisokat és fegyverraktárakat, kirabolták a pénztézeteket, majd saját kezükbe vették a csempészet felügyeletét a térségben. Mindez a helyi vám- és adórendszer átalakításával becslések szerint napi 2–5 millió dollár bevételhez juttatta a terroristákat 2015–2016-ban. Forrás: Bayoumy – Brownin, – Ghobari, 2016.

15 Al Batati, 2015.

16 Kendall, 2018. 5–9. o.

17 A 2011–2012-ben már uralma alá vont Zindzsibárt, Abjan kormányzóság központját, és Dzsaart az al-Kaida 2015 decemberében foglalta el ismét, 2016 február második felére pedig teljesen megszállta Abjan kormányzóság területét. További beszédes adat, hogy a terrorszervezet hatalma tetőpontján az ország 333 körzetéből 82-ben volt aktívan jelen a beszámolók alapján. Forrás: Carboni – Sulz, 2020.; Green, 2019. 37–38. o.

18 Michael – Wilson – Keath, 2018.

19 Elbagir – Abdelaziz – El Gheit – Smith-Spark, 2019.; Michael – Wilson – Keath, 2018.

20 Irán a jemeni húszik legnagyobb külföldi pártfogójának számít. Támogatása beszámolók szerint kiterjed különféle harceszközök küldésére is, amelyek kezelésére az iráni Kuds Erők és a libanoni Hezbollah tagjai a helyszínen képezték ki a sítá felkelőket. Forrás: Robinson, 2022.

azonban komoly hibát vétett. A szárazföldi összecsapásokban való intenzívebb bekapcsolódásával ugyanis ugrásszerűen nőttek a veszteségei, miközben akaratlanul is felfedte gyenge pontjait a koalíciós partnereknek, ami kiindulópontja lett a terrrorszervezet hanyatlásának.

A fentiekben említett, 2015 tavaszán elhangzott szaúdi nyilatkozatokkal kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy a szaúdiak az al-Kaida és az ISIS elleni harcot Jemenben deklarálta a nemzetközi koalíciós erőkre hárították át. A katonai hadműveletek elmaradása ellenére azonban nemcsak folytatta, hanem még tovább is fokozta a terrrorszervezet elleni hírszerző tevékenységét. Ezáltal a szaúdi pénz-, fegyver- és lőszersegélyektől óvatlanná vált al-Kaidába növekvő számban épültek be szaúdi ügynökök az addigi biztonsági óvintézkedések mellőzésének eredményeként. Emellett az AQAP tagjai a frontokon több olyan szunnita törzsi harcos és fegyveres csoport oldalán is harcoltak, amelyek nem feltétlenül osztották ideológiai elképzeléseiket. A tőlük és a kémeitől kapott információkat azután Rijád rendszeresen megosztotta nyugati szövetségeseivel – azon belül is főleg az Egyesült Államokkal – a terrorizmus elleni erőfeszítéseinek bizonyítására. Utóbbi okán a terrrorszervezet alig három hónap leforgása alatt több meghatározó alakját veszítette el dróntámadásokban Mukalla elfoglalását követően.²¹

4. AZ ISIS JEMENI MEGJELENÉSE

Az Iszlám Állam még 2014-ben kezdte meg beszivárgását jemeni földre. Az első jemeni dzsihádisták szeptemberben fogadtak hűséget al-Bagdádinak, amit a terroristavezér november 13-án fogadott el.²² Megjelenésük eleinte nem jelentett különösebb problémát az AQAP számára annak ellenére sem, hogy az ISIS tagsága főleg az al-Kaida egykori alacsonyabb beosztású tagjaiból és újoncokból állt.²³ Rövidesen azonban ideológiai válság alakult ki miatta az AQAP-on belül azok között, akik készek voltak elkötelezni magukat az ISIS mellett a kalifátus kikiáltása érdekében, és azok között, akik viszont – nem utolsósorban a rövid életű Abjan Iszlám Emírátság 2011-es kudarcából okulva – óvakodtak egy ilyen radikális lépéstől. A belső megosztottság elmélyülésének megakadályozása érdekében az AQAP tartózkodott attól, hogy állást foglaljon az Iszlám Állam 2014 júniusi egyoldalú kikiáltásával kapcsolatban. Visszautasította azt is, hogy hitetlen lázadó háridzsítának minősítse az ISIS-t, ami már szembeutó eltérést jelentett az az-Zaváhiri által képviselt hivatalos al-Kaida-irányvonalától.²⁴

Egy év telt el, amire az AQAP egyértelműen nyilvánossá tette álláspontját a kérdésben, és megerősítette hűségét az-Zaváhirinek és az al-Kaida nemzetközi terrorhálózatnak. A bejelentést követően csak minimális számban álltak át AQAP-tagok az ISIS soraiba, ami főleg annak a belső, tudatos és célirányos ideológiai felkészítésnek volt az eredménye, amit a vezetés már hónapokkal a nyílt színvallást megelőzően megkezdett. A két terrrorszervezet közötti elhatárolódás

21 A 2015 áprilistól júliusig terjedő periódus alatt likvidált AQAP-vezetők között volt többek között a parancsnok, Nasszer al-Vuhajsi, Nasszer ibn Ali al-Ansi parancsnokhelyettes, Muhannad Gallab, az al-Kaida szóvivője, és Ibrahim Rubajsi, a terrrorszervezet egyik legfőbb ideológusa. Forrás: Serman, 2015.

22 Cruickshank, 2014.

23 Az AQAP-hoz több szállal kötődő Anszár as-Saría több tagja például egy Twitteren közzétett üzenetben mondta fel az Ajmán az-Zaváhirinek tett esküjét, és fogadott hűséget az Iszlám Államnak 2015 februárjában. Csatlakozásuk egyik döntő oka paradox módon az amerikai dróncsapások voltak, amelyek eredményeként az AQAP addigra már számos meghatározó ideológusát elveszítette. Forrás: al-Sayagh, 2015.

24 Clausen, 2017. 59–61. o.

ugyanakkor alapjaiban kérdőjelezte meg az AQAP létjogosultságát a pániszlám kalifátus megte-remtésére. Ez a terrrorszervezetben maradt sok aktivistában keltett csalódottságot és kiábrándultságot, ami azután az áldozatvállalási készségük radikális hanyatlásához vezetett.

Az AQAP befolyásának látványos csökkenésével járt, amikor az Egyesült Arab Emírségek által támogatott Hadrami Elit Erők hadjáratot indítottak a terrrorszervezet dél-jemeni pozíciói ellen 2016-ban. Az al-Kaida a hasonló helyzetekben már alkalmazott stratégiának megfelelően tudatosan került az összecsapásokat az előrenyomuló ellenséges erőkkel a városi harcok, valamint a súlyos veszteségek elkerülésére. Ez a koalíciós erőknek is legfőbb érdeke volt, így a törzsfők közreműködésével az AQAP-nak sikerült titokban megállapodást kötnie emírátsági illetékesekkel a települések kiürítéséről, majd visszavonult a távoli, jól védhető hegyvidéki területekre.²⁵ A korábbiakkal ellentétben azonban az üldözés tovább folytatódott, ami főleg annak volt köszönhető, hogy az Egyesült Arab Emírségek ekkor már főleg a helyiek közül toborzott harcosokat vetett be ellenük. Mindez alapvetően új fejleményt jelentett a jemeni AQAP elleni hadműveletekben, mivel ezzel sikerült megroppantani a terroristák addigi toborzó- és támogatóbázisát a déli törzsek körében.²⁶ Az iszlamisták emiatt végül kénytelenek voltak harc nélkül feladni pozícióikat Abjan, Sabva és Hadramaut kormányzóságokban annak érdekében, hogy elkerüljék a fegyveres konfrontációt – és az ebből fakadó vérbosszút – a helyi törzsekkel, amelyek addig éveken át biztos menedéket nyújtottak számukra.

A megváltozott körülmények hatására az AQAP visszatért korábbi gerillatakikájához. Műveleteinek száma 2017-ben tetőzött 273 akcióval, igaz, ezek többségükben a korábbiaknál jóval kisebb léptékűek, és kizárólag belföldiek voltak.²⁷ A terrrorszervezetre nehezedő nyomás növekedésével működési területét kénytelen volt alapvetően két területre korlátozni. Az egyik Abjan kormányzóság déli része volt, ahol az Egyesült Arab Emírségek által támogatott déli szeparatista mozgalmat vette célba.²⁸ A másik régió Bajda kormányzóság volt, ahol a húszik mellett az AQAP fegyveresen harcba szállt az ISIS jemeni ágával is.²⁹

5. TERRORISTÁK BELHÁBORÚJA

Az Iszlám Állam kezdeti látványos felemelkedése ekkorra már kifulladt Jemenben. Az elengedhetetlen háttérbázishoz nélkülözhetetlen jemeni törzsekkel nem tudott megfelelő kapcsolatokat kiépíteni, és semmilyen területet nem tudott még átmenetileg sem a fennhatósága alá vonni. Eközben az általa alkalmazott megkülönböztetés nélküli brutalitás, a vezetők

25 Al-Ganad, 2021.

26 Kendall, 2018. 12–13. o.

27 Az AQAP összességében mintegy tízszer annyi akcióért vállalta a felelősséget 2017-ben, mint amennyit az ISIS hajtott végre jemeni földön ugyanezen periódus alatt. Forrás: Kendall, 2018. 9. o.

28 Az AQAP a Déli Átmeneti Tanácsot gyakorlatilag annak 2017-ben bejelentett létrejötte óta kéréltetetlenül támadja, mert: 1. istentelennek tartja, mivel az az 1990 előtti marxista dél-jemeni államot akarja restaurálni; 2. nem ismeri el az ember által alkotott határokat az ummán belül; 3. bosszút akar állni a szeparatisták 2016 után folytatott AQAP-ellenes könyörtelen hadjárataiért; 4. pártfogójuk az az Egyesült Arab Emírségek, amelynek külpolitikáját több alkalommal élesen kritizálta és elítélte. Forrás: Kendall, 2021a. 67–68. o.

29 A 2017-ben és a 2018-as év első felében az AQAP által elkövetett összes támadás mintegy 50%-át kizárólag Bajda kormányzóság területén hajtották végre. A többi akcióra főleg a fent említett Abjan kormányzóságban, valamint szórványosan ad-Dáli, Ibb, Hadramaut és Sabva kormányzóságok területén került sor. Forrás: Kendall, 2021b.

arrogáns helyzetkezelése és szélsőséges ideológiai felfogása, valamint a sajátos jemeni viszonyok teljes figyelmen kívül hagyása egyszerre idegenítette el a lehetséges támogatókat és saját híveit, miközben kedvező színben tüntette fel a vele rivalizáló AQAP-ot, amely akkor már évtizedekre visszanyúló kapcsolatokat ápol a társadalom bizonyos csoportjaival.³⁰ Az ISIS emiatt kénytelen volt feladni ádemi pozícióit, és áttenni a székhelyét a korábban az al-Kaida fellegvárának számító Bajda kormányzóság Wald Rabi kerületébe 2016 végére. A megtelepedését követő két évben a rivális terrorszervezetek közötti viszonyt egyfajta „dzsihadista hidegháborúként” lehetett jellemezni, mígnem nyílt gerillaharc tört ki közöttük 2018 júliusában.³¹ A kölcsönös propagandahadjárat és az egymással folytatott, alapvetően az „üss és fuss” taktikán alapuló csatározások 2020 augusztusáig húzódtak el, amikor a húszik több fronton általános offenzívát indítottak mindkét terrorszervezet ellen Bajda kormányzóságban.³² A támadássorozat következményeként az ISIS helyi ága katasztrofális vereséget szenvedett Kajfa térségében, ahol szinte az összes, a húszik által bekerített ISIS-harcos és vezető – köztük maga Abu Valid al-Adani, az ISIS jemeni ágának emírje is – elesett.³³ Eközben az AQAP-nak sikerült elkerülnie a közvetlen harcérintkezést a húsz alakulatokkal, és a törzsek közvetítésével átcsoportosítania harcosait más, az offenzíva által nem fenyegetett területekre.³⁴

A biztos katonai vereség elkerülése ellenére azonban erre az időre már tetőzött az AQAP megosztottsága. Önmagában az ISIS helyi aktivistáival éveken át folytatott „magánháborúskodása” komoly áldozatokat követelt az AQAP részéről is, valamint jelentősen

30 Az ISIS-ben kibontakozott válságot jól érzékeltette több más mellett, hogy harcosai közül növekvő számban pártoltak át az AQAP-hoz 2017 novemberétől azok, akik megkérdőjelezték vezetőik kvalitásait, és kritizálták a vallással ellentétes viselkedésüket, és emiatt büntetésben részesültek. Átállásukról az AQAP-hoz kötődő médiacsatornák rendszeresen beszámoltak, amiket az ISIS nyílt elítélése mellett a terrorcsoporttal addig szimpatizáló lehetséges önkéntesek elrettentésére szántak. Forrás: Kendall, 2019. 78–79. o.

31 A 2018. július 10-én kirobbant heves összecsapásokban 14 al-Kaida- és 22 ISIS-tag vesztette életét. Emellett 12 AQAP-aktivista fogságba esett, akik később egy videóüzenetben tűntek fel. Forrás: Hamming, 2018; Perkins, 2018.

32 A célpontok esetében bekövetkezett prioritásváltást jól mutatta például, hogy az ISIS támadásainak 69%-a az al-Kaida, míg 31%-a a húszik ellen irányult 2018 utolsó negyedében. Az elkövetkező fél évben az arányok még markánsabban az AQAP elleni akciók javára billentek (86%). A fegyveres támadások értékelésénél további mérvadó szempont, hogy az ISIS nem hajtott végre egyetlen bevetést sem a jemeni kormánycsapatok vagy a déli biztonsági erők ellen a vizsgált kilenc hónapban. Látványos változás ezen a téren csak 2020 első felében következett be, amikor a hadműveletek mindössze 6%-a az AQAP, a fennmaradó 94% pedig a húszik ellen irányult. Forrás: Kendall, 2020.

33 Debiefer, 2020.

34 Bizonyos források alapján az al-Kaida sikeres visszavonulását az a megállapodás tette lehetővé, amit titokban a húszikkal kötöttek. A vallási/ideológiai különbségek, illetve a hivatalosan hangoztatott ellenségeskedés ellenére ugyanis a két fél már az 1990-es évektől több alkalommal informálisan együttműködött egymással pragmatikus szempontok alapján. A bajdai offenzíva idején is mindkét fél érdeke volt a harcérintkezés elkerülése. Az al-Kaida ugyanis ekkor már egyértelműen hanyatló fázisát élte meg, így a külső csapatok és a belső feszültségek mellett egy megsemmisítő katonai vereség beláthatatlan következményekkel járhatott volna számára. A húszik ellenben úgy tudták növelni területi hódításait és erősíteni tárgyalási pozícióikat, hogy a felszínen eredményesnek mutatkoztak a terrorrelens háborúban. Emellett az is a húszik érdeke volt, hogy az al-Kaida-tagok délebbre csoportosítsák át erőiket, és ott éket verjenek a velük ellenséges Szaúd-Arábia és az Egyesült Arab Emírátsuk által támogatott különféle milíciák közé. Forrás: Kendall, 2021a. 67. o.

csökkentette befolyását és akcióinak számát a térségben.³⁵ A helyzetet nehezítette, amikor az ISIS-szel való fegyveres szembenállás miatt idővel több aktivista és parancsnok is tiltakozott, amit tovább szított az ellenséges regionális hírszerző szervek által az AQAP soraiban folytatott dezinformációs kampány is.³⁶ Utóbbiak miatt általános bizalmatlanság alakult ki a tagok vélt vagy valós ISIS-szimpatíája miatt, amelyen a vádaskodások és a határozott fellépések (elfogás, kínzás, kivégzés) csak súlyosbítottak. Az egymás iránti gyanakvást fokozta a terrorszervezetten belül 2015 óta működő szaúdi kémhálózat 2018-as felfedezése és felgöngyölítése.³⁷ Mindezek és a legfőbb vezetésben bekövetkezett gyakori fluktuáció, a belharcok, az információszivárogtatás elhárítására bevezetett szigorú biztonsági intézkedések, illetve a belső vizsgálatok kiválási hullámot indítottak el a tagok között.³⁸ A kilépők azután önálló csoportot hoztak létre, csatlakoztak a szaúdi koalíciós erők által felügyelt kormányerőkhöz vagy törzsi csapatokhoz, a déli szeparatisták ellen harcoló valamelyik milíciához, vagy egyszerűen megadták magukat.³⁹

Az AQAP-ból 2019–2020-ban lezajlott kiválások ellenére nem valószínűsíthető, hogy az „anyaszervezet” újabb frontot nyitna a távozókkal való leszámolás érdekében. Mindkét fél álláspontja ugyanis a jelenlegi helyzetben az, hogy el kell kerülni az újabb konfliktust a jemeni dzsihádisták irányzatán belül. Az ez irányú törekvéseket támogatja, hogy a szakadás oka nem ideológiai jellegű volt, és a függetlenedett csoportok továbbra is lojálisak az az-Zaváhiri vezette nemzetközi al-Kaida hálózathoz. Az al-Kaida vezetése emiatt önmagában a kiválás alapján nem tartja indokoltnak a velük való leszámolást mindaddig, amíg nem adják egyértelmű bizonyítékát „hitelhagyásuknak”. Ráadásul az utóbbi évek harcainak következményeként jelentősen csökkent a szervezet ütőképessége és támogatottsága, anyagi tartalékai pedig jelentősen elapadtak. Legvégül a szakadárak az al-Kaidában eltöltött hónapok/évek során számtalan olyan szenzitív információ birtokába jutottak, amelyek kiszivárogtatását az AQAP semmiképpen sem akarja kiprovokálni. Ugyanakkor az új csoportoknak is érdeke a status quo fenntartása, mivel csekély tagsággal rendelkeznek, valamint hiányzik az a koherens ideológia, ami fontos lenne erejük egyesítéséhez.

35 Az AQAP által elkövetett akciók száma a 2017-ben tapasztalt csúcstérték 10%-át sem érte 2021-ben. Forrás: Kendall, 2021b.

36 A dezinformációs kampány célja kimondottan a rivalizálás, a gyanakvás és a feszültség szítása volt egyfelől az AQAP és ISIS között, másrészt az önmagában az al-Kaidán belül. Forrás: Kendall, 2021b.

37 A terroristák közé beépült ügynököknek köszönhetően kiugróan emelkedett az AQAP-ra mért drón-csapások száma (csak 2017-ben több mint 120), amelyek célirányosan likvidálták a terrorszervezet több vezetőjét és meghatározó alakját. Utóbbi okán radikálisan csökkent az egykori afgán dzsihádisták veteránjainak és azoknak a tapasztalt dzsihádistáknak a létszáma, akik harci tapasztalataik és vallási tanulmányaik alapján alkalmasak lehetnek volna a terrorista kiképzőtáborok hatékony működtetésére, illetve vallási iránymutatás adására. A terrorszervezet annyira kritikusnak ítélte a helyzetet, hogy 2019 végén amnesztiát és teljes névtelenséget ajánlott fel minden kémnek és besúgónak, aki feladta magát, beismerő vallomást tett, és megbánta cselekedetét. (Kendall, 2021a. 64.)

38 A terrorszervezetten belüli szakadás, ami már a 2020. január 29-én meggyilkolt Kászim al-Rajmi parancsnoksága idején is megmutatkozott, különösen annak utóda, Khalid Batarfi idején vált nyilvánvalóvá. Mind többen kérdőjelezték meg ugyanis az új emír vezetői kvalitásait és ítélőképességét, különösen a kémkedéssel – sokak szerint alaptalanul – megvádolt, a mozgalmon belül köztisztletben álló AQAP-tagok sorozatos kivégzése miatt. A dezertálók számára az utolsó lökést a dzsihádisták között nagy tekintélynek örvendő ideológus, Abu Marjam al-Azdi alaptalan megvádolása és meggyilkolása jelentette, akinek az életét az AQAP vezetése még Ajman az-Zaváhiri közbenjárása ellenére sem kímélte meg. Forrás: Kendall, 2021a. 65. o.

39 Salisbury, 2021.

Különösen a terrorszervezetben bekövetkezett szakadást követően a tanulmány lezárásának idejére még komplexebbé vált az AQAP-ról eddig kialakult, amúgy is összetett kép. A terrorszervezet elnevezése ugyanis mára egyfajta gyűjtőfogalomná vált, amit az aktív és elkötelezett terroristák mellett ugyanúgy használnak például a különféle, gyakran elfogult médiatudósítások a megbélyegzés szándékával, mint azok a csoportok, amelyek így próbálják népszerűségüket növelni, vagy éppen tényleges motivációjukat leplezni. Elisabeth Kendall, a téma egyik legelismertebb kutatója például emiatt már hat külön kategóriát (téves, hamis, egykori, pragmatikus, elkötelezett, aktív) állított fel az AQAP elnevezéssel kapcsolatba hozott fegyveres csoportosítására.⁴⁰ Mindez a további elemzések kapcsán a korábbiaknál jóval óvatosabb megközelítést, és precízebb meghatározást tesz szükségessé.

KONKLÚZIÓ

A jelek szerint az al-Kaida az Arab-félszigeten a legnagyobb válságát éli 2009-es megalakulása óta. Valószínűsíthető, hogy hanyatlása – legalábbis a közeljövőben – folytatódni fog a dzsihádisták között megfigyelt meghasonlás, valamint a terrorszervezetben belül kialakult válság elhibázott kezelése miatt. A terroristák több kormányzóságban elveszítették bázisaikat, akcióik száma pedig radikálisan csökkent. Az al-Vuhajsi halála után pozícióba került kevésbé népszerű és karizmatikus vezetés képtelen volt távlatokban gondolkodni, amikor hajlandónak mutatkozott kiegyezni a rövid távú stratégiai célok valóra váltásával – akár kockázatos kompromisszumok árán is. Utóbbiak a fundamentalisták bizalomvesztése és a parancsnokok magabiztos válságkezelésének elmaradása mellett a visszaesés egyik legfőbb tényezőinek bizonyultak.

Az AQAP-on belül aktuálisan megfigyelhető ideológiai és vezetői válság ellenére sem lehet azonban határozottan kijelenteni, hogy az AQAP többé már nem jelent veszélyt az Egyesült Államokra és annak szövetségeseire.⁴¹ A terrorszervezet nem szenvedett el meg-

40 Kendall meghatározásában a „téves” csoportba azok a személyek tartoznak, akiket tévesen dzsihádistának tartanak azok családi, baráti vagy törzsi kapcsolatai, vagy ellenfelek/riválisaik vádaskodásai alapján. A „hamis” csoport tagjai azok a közönséges ál-AQAP-fegyveresek, akik a terrorszervezethez való állítólagos tartozásuk tudatos hangoztatásával próbálják hírnevüket növelni vagy cselekedeteik tényleges politikai motivációját leplezni. Az „egykori” csoportot azok az egykori AQAP-aktivisták alkotják, akik a dzsihádisták helyett ma már politikai célokért vagy anyagi haszonért harcolnak. A „pragmatikus” csoport tagjai rugalmasan alkalmazkodtak a megváltozott körülményekhez. Új zászló alatt harcolnak, ugyanakkor nem adták fel teljesen a dzsihádistákkal kapcsolatos eredeti elképzeléseiket. Az „elkötelezett” csoport tagjai szintén az uralkodó feltételeknek megfelelő, új embléma alatt küzdenek. Bennük azonban már erős a dzsihádisták identitás, amit azonban az általuk megfelelőnek tartott alkalom elérkezéséig háttérbe szorítanak. Legvégül az „aktív” csoportot alkotják azok a dzsihádisták, akik alapvetően az AQAP fundamentalista ideológiájának megfelelően harcolnak, és csak időnként kötnek alkalmi szövetségeket a polgárháborúban érintett felek egyikével vagy másikkal. Forrás: Kendall, 2021a. 66. o.

41 Az al-Kaida nem adta fel a nyugati célpontok támadásával kapcsolatos ambícióit, aminek videóüzeneteiben visszatérően hangot is ad. Aktuális helyzetében ellenben kérdéses, hogy mennyire tudja közvetlenül irányítása és ellenőrzése alatt tartani a külföldi akciókat. Tény ugyanakkor, hogy még mindig képes inspirációt és iránymutatást adni a szélsőségekre fogékony csoportok, személyek számára, akiket folyamatosan amerikai, izraeli, francia, szaúdi és egyesült arab emírségekbeli célpontok támadására buzdít. A fenyegetettség realitását igazolja a floridai Pensacola haditengerészeti bázison 2019. december 6-án lezajlott lövöldözés is. A szaúdi állampolgár által elkövetett merényletért, amelyben az elkövetőn kívül három személy életét vesztette, nyolc további illető pedig megsérült, az AQAP magára vállalta a teljes felelősséget. Forrás: Joscelyn, 2020.

semmisítő vereséget, tradicionális központjait sikerült megtartania Sabva és Abjan kormányzóságokban, decentralizált struktúrája pedig jelentősen enyhítette a magas rangú vezetők elvesztésének következményeit.⁴² Emellett 2021-ben képesnek bizonyult támadásokat végrehajtani délen az Egyesült Arab Emírségek által támogatott csapatok ellen, valamint folytatni a harcot a húszikkal az ország közép-északi részén.⁴³ Mindezekon felül a tanulmány lezárásakor aktuális jemeni körülmények is rendkívül kedvezőek számára. Az immáron hét éve zajló polgárháború következményeként humanitárius válság alakult ki, milliók váltak belső menekültté saját hazájukban, elszaporodtak a különféle fegyveres milíciák, megerősödtek a szélsőségek. A konfliktus rendezését nehezíti emellett, hogy az ellentmondásossá vált külföldi fegyveres beavatkozás nem érte el eredeti célját, miközben a szembenálló jemeni feleket a vallási-ideológiai megfontolások mellett immáron az elszennvedett sérelmek és veszteségek megtorlásának szándéka is a küzdelem folytatására motiválja. Mindezek miatt mindenképpen célszerű figyelemmel kísérni a harci helyzet alakulása mellett többek között a terrrorszervezet komplex kapcsolatának alakulását a jemeni társadalom különböző szegmenseivel, viszonyát az AQAP-ból kivált csoportokkal, vagy a dél-jemeni terrorellenes műveletek eredményeit. Legvégül feltétlenül indokolt lenne nyomon követni az al-Kaida az Arab-félszigeten külföldi állampolgárainak sorsát, akiknél a bizalomvesztés és a kialakult krízishelyzet ösztönző erőt jelenthet a származási országukba való visszatérésre.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Al-Arabiya (2014). Attack on Saudi border post kills ten. Al-Arabiya. Letöltés helye: <https://english.al-aramiya.net/News/middle-east/2014/07/05/Two-militants-blow-themselves-up-in-southern-Saudi-Arabia-> (Letöltve: 2021. 11. 09.)
- Al Batati, Saeed (2015). Yemen: The truth behind al-Qaeda's takeover of Mukalla. Al Jazeera. Letöltés helye: <https://www.aljazeera.com/news/2015/9/16/yemen-the-truth-behind-al-qaeda-takeover-of-mukalla> (Letöltve: 2021. 11. 10.)
- Al-Dawsari, Nadwa (2018). Our Common Enemy: Ambiguous Ties between al-Qaeda and Yemen's Tribes. Malcolm H. Kerr Carnegie Middle East Center. Letöltés helye: <https://carnegie-mec.org/2018/01/11/our-common-enemy-ambiguous-ties-between-al-qaeda-and-yemen-s-tribes-pub-75225> (Letöltve: 2021. 11. 20.)
- Al-Ganad, Tawfeek – Johnsen, Gregory D. – al-Katheri, Muhammed (2021). 387 Days of Power: How Al-Qaeda Seized, Held and Ultimately Lost a Yemeni City. Sanaa Center. Letöltés helye: <https://sanaa-center.org/publications/main-publications/12247> (Letöltve: 2021. 11. 10.)
- Al-Haj, Ahmed (2014). Yemen: 7 killed in attack on prison, 29 escape. Associated Press. Letöltés helye: <https://apnews.com/article/0ed2b2dead0c4685ad7102aee2216989> (Letöltve: 2021. 11. 09.)
- al-Sayagh, Mohamed (2015). Al-Qaeda Supporters in Yemen 'Pledge Allegiance to Islamic State' Newsweek. Letöltés helye: <http://www.newsweek.com/al-qaeda-supporters-yemen-pledge-allegiance-islamic-state-306058> (Letöltve: 2021. 11. 11.)
- Bayoumy, Yara (2013). Insight: In Yemen, al Qaeda gains sympathy amid U.S. drone strikes. Reuters. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/article/us-yemen-us-drones-insight-idUSBRE9BC0A020131213> (Letöltve: 2021. 11. 09.)
- Bayoumy, Yara – Browning, Noah – Ghobari, Mohammed (2016). How Saudi Arabia's war in Yemen has made al Qaeda stronger – and richer. Reuters. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/investigates/special-report/yemen-aqap/> (Letöltve: 2021.11.12.)

42 Zimmermann, 2021.

43 Mahmood, 2021.

- Carboni, Andrea – Sulz, Matthias (2020). The Wartime Transformation of AQAP in Yemen. Armed Conflict Location & Event Data Project. Letöltés helye: <https://acleddata.com/2020/12/14/the-wartime-transformation-of-aqap-in-yemen/> (Letöltve: 2021. 11. 11.)
- Clausen, Maria-Louise (2017). Islamic State in Yemen – A Rival to al-Qaeda? Connections: The Quarterly Journal. 16(1), 50 – 62. DOI azonosító: <https://doi.org/10.11610/Connections.16.1.04>
- Cruikshank, Paul (2014). Al Qaeda in Yemen rebukes ISIS. CNN. Letöltés helye: <http://edition.cnn.com/2014/11/21/world/meast/al-qaeda-yemen-isis/> (Letöltve: 2021. 11. 11.)
- Debriefer (2020). ISIS leader in Bayda, Abu Al-Walid, killed, Houthi media says (2020). Debriefer. Letöltés helye: <https://debriefer.net/en/news-19332.html> (Letöltve: 2021. 11. 10.)
- Elbagir, Nima – Abdelaziz, Salma – El Gheit, Mohamed Abo – Smith-Spark, Laura (2019). Sold to an ally, lost to an enemy. CNN. Letöltés helye: <https://edition.cnn.com/interactive/2019/02/middleeast/yemen-lost-us-arms/> (Letöltve: 2022. 02. 08.)
- Green, Daniel R. (2019). Defeating al-Qaeda's Shadow Government in Yemen. The Need for Local Governance Reform. Washington: The Washington Institute for Near East Policy.
- Hamming, Tore Refslund (2018). Why Did the Jihadi Cold War in Yemen End? War on the Rocks. Letöltés helye: <https://warontherocks.com/2018/11/why-did-the-jihadi-cold-war-in-yemen-end/> (Letöltve: 2021. 11. 10.)
- Human Rights Watch (2013). Between a Drone and Al-Qaeda. Letöltés helye: <https://www.hrw.org/node/256485/printable/print> (Letöltve: 2021. 11. 09.)
- International Crisis Group (2017). Yemen's al-Qaeda: Expanding Base. Middle East Report, (174), Brussels.
- Joscelyn, Thomas (2020). AQAP claims „full responsibility” for shooting at Naval Air Station Pensacola. Long War Journal. Letöltés helye: <https://www.longwarjournal.org/archives/2020/02/aqap-claims-full-responsibility-for-shooting-at-naval-air-station-pensacola.php> (Letöltve: 2021. 11. 14.)
- Kendall, Elisabeth (2018). Contemporary Jihadi Militancy in Yemen. How is The threat Evolving? Washington: The Middle East Institute, Policy Paper, (2018)7.
- Kendall, Elisabeth (2019). The Failing Islamic State Within The Failed State of Yemen. Perspectives on Terrorism, 13(1), 77–86.
- Kendall, Elisabeth (2020). ISIS in Yemen: Caught in a Regional Power Game. New Lines Institute for Strategy and Policy. Letöltés helye: <https://newlinesinstitute.org/isis/isis-in-yemen-caught-in-a-regional-power-game-2/> (Letöltve: 2021. 11. 10.)
- Kendall, Elisabeth (2021a). Twenty Years After 9/11: The Jihadi Threat in the Arabian Peninsula. CTC Sentinel, 14(7) 63–75.
- Kendall, Elisabeth (2021b). Where is AQAP Now? Sanaa Center. Letöltés helye: <https://sanaacenter.org/publications/analysis/15357> (Letöltve: 2021. 11. 10.)
- Mahmood, Ali (2021). Al Qaeda shows signs of resurgence in Yemen. MENA. Letöltés helye: <https://www.thenationalnews.com/mena/al-qaeda-shows-signs-of-resurgence-in-yemen-1.1200037> (Letöltve: 2021. 11. 14.)
- Michael, Maggie – Wilson, Trish – Keath, Lee (2018). AP Investigation: US allies, al-Qaeda battle rebels in Yemen. AP News. Letöltés helye: <https://apnews.com/article/saudi-arabia-united-states-ap-top-news-middle-east-international-news-f38788a561d74ca78c77cb43612d50da> (Letöltve: 2022. 02. 08.)
- Perkins, Brian M. (2018). Clashes Between Islamic State and AQAP Emblematic of Broader Competition. Terrorism Monitor, 18(2) Letöltés helye: <https://jamestown.org/program/clashes-between-islamic-state-and-aqap-emblematic-of-broader-competition/> (Letöltve: 2021. 11. 10.)
- Prantner Zoltán (2015). Az Amerikai Egyesült Államok terrorellenes küzdelme Jemenben. Honvédségi Szemle, 143. évfolyam, 2015/3. szám. Letöltés helye: http://real-j.mtak.hu/16401/39/Honvedsegi_Szemle_2015_3_teljes_szam.pdf (Letöltve: 2021. 12. 15.)
- Robinson, Kali (2022). Yemen's tragedy: War, Stalemate, and Suffering. Council on Foreign Relations. Letöltés helye: <https://www.cfr.org/backgrounder/yemen-crisis> (Letöltve: 2022. 02. 08.)
- Salisbury, Peter (2021). Misunderstanding Yemen. International Crisis Group. Letöltés helye: <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/yemen/misunderstanding-yemen> (Letöltve: 2021. 11. 10.)

- Sputnik News (2015). Letöltés helye: https://arabic.sputniknews.com/arab_world/201504161014030134/ (Letöltve: 2021. 11. 09.)
- Sterman, David (2015). A death trap for al Qaeda leaders? CNN. Letöltés helye: <https://edition.cnn.com/2015/06/16/opinions/sterman-al-qaeda-number-2-killed/index.html> (Letöltve: 2021. 11. 10.)
- Terrill, W. Andrew (2013). The Struggle for Yemen and the Challenge of Al-Qaeda in the Arabian Peninsula. Strategic Studies Institute, US Army War College.
- Vick, Karl (2015). Al-Qaeda Group Claims Responsibility for Paris Terror Attack. Time. Letöltés helye: <http://time.com/3661650/charlie-hebdo-paris-terror-attack-al-qaeda/> (Letöltve: 2021. 11. 10.)
- Zimmermann, Katherine (2021). *Al Qaeda & ISIS 20 Years After 9/11*. Wilson Center. Letöltés helye: <https://www.wilsoncenter.org/article/al-qaeda-isis-20-years-after-911> (Letöltve: 2021. 11. 14.)

A HUMÁN BIZTONSÁG KÉRDÉSE ÉS A PRAGMATIKUS, HELYZETFÜGGŐ SZOLIDARITÁS GYAKORLATI LEHETŐSÉGE SZÍRIÁBAN

TÉRSÉGBELI KIHÍVÁSOK AZ EGYÉNRE FÓKUSZÁLÓ SEGÉLYEZÉS VONATKOZÁSÁBAN

THE SUBJECT OF HUMAN SECURITY AND THE PRACTICAL FEASIBILITY OF PRAGMATIC, SITUATIONAL SOLIDARITY IN SYRIA

REGIONAL CHALLENGES IN RESPECT OF INDIVIDUAL- CENTERED HUMANITARIAN ASSISTANCE

Absztrakt: Az „arab tavaszt” követő, egy évtizede dúló háború alapjaiban sebesítette meg a szíriai társadalom mélyrétegét. A háborút megelőző 22 milliós szíriai lakosság több mint fele kényszerült elhagyni otthonát: 5,5 millióan a környező országokba menekültek, közel 7 millióan pedig az ország határain belül váltak menekültté. A Nemzetközi Vöröskereszt becslése szerint a lakosság 80%-a él a szegénységi küszöb alatt. 12 millió ember küzd a mindennapi fennmaradásért, félmillió gyermek pedig krónikusan alultáplált. Tanulmányunkban az egyén központú megközelítésben tekintünk Szíria jelen állapotára a béke, fejlődés és biztonság nexusában. Nem az országgal kapcsolatos transznacionális kihívásokra fókuszálunk, hanem arra a tényezőre, amely a szíriai társadalom jövőjét határozza meg: a fejlődés új paradigmájára, egy új szíriai jövő képére. Miközben áttekintjük a humán biztonság fogalmát, főbb irányát, a pragmatikus szolidaritás irányába tekintve elemezzük a szíriai társadalomban zajló legégetőbb fejlesztési segélyezési kihívásokat, és keressük a választ, hogy a segítő szakma keretei között miként ültethető át mindaz a legkonkrétabb gyakorlatba.

Kulcsszavak: Szíria, humán biztonság, nemzetközi segélyezés, pragmatikus szolidaritás, repatriáció

1 Solymári Dániel, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Politikatudományi Program, doktori képzés; Magyar Máltai Szeretetszolgálat, nemzetközi kapcsolatok vezető. Szakterülete a nemzetközi segélyezés, humanitárius diplomácia, migráció, nagyvárosi szegregátumok, elsősorban a szubszaharai Afrika és a Közel-Kelet vonatkozásában.

A szerző további szakmai munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10073549>

E-mail-cím: solymari.daniel@maltai.hu

Abstract: Following the “Arab Spring” the decade-long war fundamentally wounded the deepest layers of Syrian society. More than half of Syria’s 22 million pre-war population was forced to leave their homes: 5.5 million have fled to neighboring countries and nearly 7 million became internally displaced within the country’s borders. According to the estimates of the International Committee of the Red Cross 80% of the population lives below the poverty line. 12 million people struggle for daily survival and half a million children are chronically malnourished. In our study, we look at the current state of Syria in respect of an individual-centered approach in the nexus of peace, development and security. We are not focusing on the transnational challenges regarding the country, but on the factor which determines the future of Syrian society: a new paradigm of development, an image of a new Syrian future. As we review the concept of human security, its main aspect, we analyze the most pressing development aid challenges in Syrian society in terms of pragmatic solidarity and search for the answer on how to adapt all that into the most concrete practice within the field of assistance.

Keywords: Syrian conflict, human security, internally displaced people, repatriation, development studies

BEVEZETÉS

Tíz évvel a szíriai háború kitörése után jól tudjuk, amit az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosának Hivatala (*Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*, rövidítve: OHCHR) így jellemezte: e konfliktus „a második világháború óta történt legsúlyosabb ember okozta krízis”.^{2,3} Éppen ezért is kulcskérdés, hogy a polgárháborúról szóló geopolitikai diskurzusban az egyén és társadalmát közvetlenül érintő aspektusok kellő helyet kaphassanak. Janez Lenarčič, az Európai Bizottság válságkezelésekért felelős biztosa a tízéves „évfordulóra” írt közleményében úgy fogalmazott, hogy „*ma, amikor a szíriai társadalomnak több mint a fele kényszerült otthona elhagyására, azt látjuk, hogy nem csupán az ország alapvető szolgáltatásai semmisültek meg, de teljes társadalma vált kárvallottá*”.⁴ Nem új a személyre, az egyén fejlődésére fókuszáló filozófiai, szakpolitikai megközelítésmód. Amartya Sen révén is tudjuk, hogy „a fejlődéshez meg kell szüntetni a szabadsághiány főbb forrásait: a szegénységet és a zsarnokságot, a szűkös gazdasági lehetőségeket és a társadalmi lehetőségek szisztematikus megvonását, a közintézmények elhanyagolását és az elnyomó államok intoleranciáját vagy túlkapásait”.⁵ Az iménti gondolat

2 UN, 2017.

3 Az észak-afrikai régióból kiinduló forradalmi és megmozdulási hullám idejekorán érezte hatásait a közel-keleti régió számos országában, így Szíriában is. A 2011-es tüntetések a Bassár el-Aszad kormányzat fellépésének köszönhetően hamar belső fegyveres konfliktussá nőttek ki magukat, amely konfliktus több szempontból is túlnyúlt az ország határain. Ameddig az Aszad-kormányzat hatalmának megőrzésében elsődlegesen Oroszország és Irán, addig a felkelők támogatásában elsődlegesen az Egyesült Államok, Törökország és Szaúd-Arábia (volt) érdekelt. A szíriai polgárháború számos regionális és régió túlnyúló biztonsági kockázatot eredményezett – lásd az Iszlám Állam kalifátusának kikiáltása 2014-ben, az Európai Unió területére irányuló irreguláris migrációs hullámok, fegyveres milíciák megerősödése a társadalmi törésvonalak mentén, humanitárius válság, a regionális síta-szunnita szembenállás kiéleződése stb. Bár a konfliktus lezárására 2011 óta van nemzetközi törekvés, a tanulmány lezárásáig mindez nem valósult meg. A konfliktusról bővebben: Global Conflict Tracker – Syria, 2021., Syria Timeline: Since the Uprising Against Assad, 2021.

4 Lenarčič, 2021.

5 Sen, 2003.

több mint húsz éve íródott a Nobel-díjas indiai származású közgazdász által, de aktualitása a szíriai mindennapok tekintetében is felszólító erővel bír, és talán aktuálisabb, mint valaha. Az ENSZ Világélelmelési Program (*World Food Program*, rövidítve: WFP) becslése szerint ugyanis a lakosság 80%-a él a szegénységi küszöb alatt, 12 millió ember küzd a mindennapi fennmaradásért, félmillió gyermek pedig krónikusan alultáplált.⁶ Mindez azonban messzebb mutat, mint a szíriai emberek biológiai és egzisztenciális fennmaradásért vívott harca. A szíriai társadalom szövete, annak mélyrétege sérült. Egy analógiával: olyan sebet okozott e tíz éve kezdődött háború a társadalom testén, amely annak minden tagjára alapvető hatással van. És e két szempont, az emberi méltóságot, fejlődést ért károknak és a társadalom szövetének helyreállítása Szíria szabadságának (mint a fejlődés) fő kérdése. „Az „arab tavasz” eseményeiben a politikai értelemben vett »arab világ« vége manifesztrálódott” – vélekedett N. Rózsa Erzsébet összefoglaló munkájában. Hasonló megállapításra jutott Gilles Kepel közelmúltban megjelent monográfiájában is, amelyben arról elmélkedik, hogy új világrend formálódik Szíriában, a politikai iszlám új programja alakul, amelynek hatásai egyelőre még nem pontosan láthatóak.⁷

Ebben az összetett valóságban nehezítő körülmény, hogy a szakpolitikákban, segélyezési relációkban közreműködők státusza és megítélése folyamatosan változik: aki tegnap demokrata szabadságharcos volt, holnap radikális terrorista. Egy valami biztos: a segítségre szoruló, kárvallott civil lakosság megsegítése kötelesség. Hogy kinek és miképpen, az már nehezebb kérdés. Hiszen annak módja politikai és elvi hovatartozás függvényében változik. Jelen munkánkban azt a kérdést járjuk körül, hogy miként helyezhető a személy a humanitárius és fejlesztési segélyezés központjába, hogyan alakítható ki az egyénközpontú, pragmatikus szolidaritás kultúrája, és melyek lehetnek ennek egészen gyakorlati, az élet valóságára lefordítható módoszatai. Tesszük ezt a humán biztonság paradigmájának vonatkozásában, a béke, fejlődés és biztonság nexusában. Kiemelten foglalkozunk az országban lévő belső menekültekkel (*Internally Displaced Persons*, rövidítve: IDP), akik lélekszámukat tekintve Szíria jelenlegi lakosságának felét alkotják, valamint jelentős számban élnek a környező országokban. Így a szíriai IDP-k és szomszédos országokban lévő menekültek kérdése a legégetőbb térségbeli kihívások egyike, amelyre hathatós és azonnali válaszokat kell adnia a helyi és nemzetközi közösségnek.

1. A HUMÁN BIZTONSÁG ÉS A SZEMÉLYKÖZPONTÚ FEJLESZTÉS ELVI ALAPJAI

Nem új keletű a humán biztonság (*human security*) fogalma az emberi méltósággal, a személy fejlődésével, védelmével kapcsolatos dialógusban. E hidegháború végén született irányzat nem csupán alakította az addigi biztonságfogalmat, de paradigmaváltást is eredményezett a változó biztonsági környezet jelentette új világrendben.⁸ Raymond Aron „a háború valószínűtlen, a

6 WFP

7 Kepel, 2020, 319-322. o.

8 Az Egyesült Államok és a Szovjetunió hatalmi versengésére épülő, a II. világháború végével kezdődő világrend felbomlásával új típusú biztonsági kockázatok jelentek meg, amelyek értelemszerűen maguk után vonták a biztonság koncepciójának újraértelmezését, valamint a biztonság előmozdítását célzó eszköztár átalakulását is. Az új típusú kockázatok közé lehet sorolni a világos barát-ellenségek elmosódását, a szeparatizmust és nacionalizmus megerősödését (amely Európában például Jugoszlávia felbomlásához vezetett), az állam alatti szereplők megerősödését (amelyek fenyegetést jelentenek az állam működésére), a törekény államok számának növekedését, terrorizmus és terrorizmusfinanszírozás megerősödését stb. Forrás: Holdstocks, 1990., Kistersky, 1996., Nelson, 1991.

béke lehetetlen” gondolatával is jellemzett bipoláris korszak lezárult, amely időszakot követően tapasztalt kihívások új biztonságfogalmat, legalábbis a régi keretek tágítását, alakítását követelték. Az államközpontú, katonai dominanciájú biztonságfogalom helyett, mellett az ember, a személy került e koncepció középpontjába. Emberközpontú, átfogó, tartalomspecifikus (azaz helyzetfüggő) és a megelőzésre fókuszáló elmélet született. Formális mérőföldkőnek számított ebben az összefüggésben 1994-ben az ENSZ Fejlesztési Programja (*United Nations Development*, a továbbiakban rövidítve: UNDP) által kiadott Jelentés a humán fejlődésről elnevezésű dokumentum (*Report on Human Development*), amely élet, emberi fejlődés, fenntarthatóság és a humán biztonság egyetemes értékét fogalmazza meg.⁹ Új dimenzió születik, állítja, amelyben a nukleáris biztonság szintjéről az egyén irányába kell elmozdítani gondolkodásunkat. „Túl sokáig értelmezték szűken a biztonság fogalmát: gondoltunk rá, mint a területek valamely külső agresszióval szembeni biztonsága, vagy mint nemzeti érdekek védelme a külpolitikai, globális biztonsági külső fenyegetéssel szemben” – fogalmaz a jelentés. A nagyhatalmak „ideológiai küzdelmükbe voltak zárva”, írja „miközben a fejlődő államok törekenyek maradtak”.^{10, 11} A biztonság koncepciója tehát alapvetően territoriális alapú volt, és jellemzően külső fenyegetettséggel számolt. Az államhatárokon befelé, illetve még inkább vertikális értelemben „lefelé” az egyén szintje irányába nem tekintett. A fogalom elmélyítésére tehát alapvető szükség volt. Nem csupán a katonai (biztonság- és védelempolitikai) kihívások változtak meg és születtek újak, de sokkal inkább a társadalmi feszültségek, szociális és strukturális problémák jelentettek megoldandó feladatokat és igényeltek ahhoz új látásmódot.¹²

A UNDP jelentése óta eltelt közel harminc évben kiforrott a humán biztonság fogalomköre, a fejlesztési segélyezési nexusban központi helyet kapott az emberiség felszólító módja (*humanitarian imperative*), amely minden mást megelőző helyre emeli a szükségét szenvedő, sérülékeny személy védelmének kötelezettségét.¹³ A segélyezés célja az emberi élet, az egészség és a méltóság tiszteletben tartása kell hogy legyen. Ez máig a segélynyújtásra irányuló együttműködések fő szabálya, amelyet a későbbiekben további humanitárius elvekkel egészítettek ki. Ez közvetetten olyan attitűd norma, amely ideális esetben minden döntéshozatalkor elsőbbséget kell(ene), hogy élvezzen. Ezen alapelveket később az ENSZ 1991-es Közgyűlése is kodifikálta¹⁴ és a Humanitárius Ügyek Koordinációs Hivatalának (*United Nations Office for the Coordination of*

9 A humán biztonság mint koncepció, szellemi gyökerei egészen a II. világháború idejéig nyúlnak vissza. Az 1948-ban elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (*Universal Declaration of Human Rights*) óta eltelt évtizedekben számos nemzetközi szerződés és nyilatkozat vezetett el ahhoz, ahogy a tanulmány lezárásakor a humán biztonság koncepciójáról gondolkodhatunk. Forrás: Inter-American Institute for Human Rights, UNDP, 1994.

10 UNDP, 1994, 22. o.

11 A törékeny államok (*fragile states*) / bukott államok (*failed states*) / összeomlott államok (*collapsed states*) kérdésköre a bipoláris világrend összeomlását követően került hangsúlyosabban a fejlett államok és a nemzetközi szervezetek fókuszába. A politikai és tudományos diskurzusnak a 2001. szeptember 11-i terrortámadások adtak új dinamikát, az Egyesült Államok nemzetbiztonsági dokumentuma (*National Security Guidelines*) 2002-ben a bukott államokat súlyosabb biztonsági kihívásként definiálta, mint az expanziós törekvésekkel rendelkező országokat, míg 2003-ban az Európai Unió deklarálta, hogy a bukott államok súlyos kihívást jelentenek az európai biztonságra. Napjainkban a *Fund for Peace* által kidolgozott törékeny állam index (*Fragile State Index*) nyújt adatokat a legstabilabb és legtörékenyebb országok rangsorolásáról. Forrás: *Fragile State Index* (2021), Grimm – Lemay-Hébert – Nay (2014), *Selected definitions and characteristics of ‘fragile states’ by key international actors* (2016).

12 Gazdag-Tólas, 2008.

13 ICRC, 1994.

14 UN, 1991.

Humanitarian Affairs, rövidítve: OCHA) máig előírása. Hasonlóan a *Sphere Project Humanitarian Charter and Minimum Standards in Humanitarian Response* elnevezésű globális normagyűjteménynek is alapja. Mégis, máig gyakran sérül, vagy hiányzik ezen elvek figyelembevétele; elegendő a jelen tanulmány tárgyát képező szíriai konfliktusra is gondolni. „A szíriai konfliktus vonatkozásában a legtöbb narratíva elsődlegesen a nemzetközi dinamikákra fókuszált. Az Aszad-rezsim brutalitására, vagy az ellenzék egységességnek hiányára, illetve a nemzetközi szervezetek befolyásolására” – fogalmazott Christopher Phillips monografikus írásában.¹⁵ A személy, a sérülékeny lakosság mindennapi küzdelme továbbra is alulreprezentált a szíriai konfliktusról szóló diskurzusban. Oka ennek az is, hogy kevés a hiteles, pontos információ, amely például a belső menekültek migrációs motivációját, mindennapi küzdelmeiket bemutatná. Pedig Szíria területén élő 6,1 millió belső menekült (IDP) él, amely a világon a legnagyobb.¹⁶

A humán biztonság és a fejlesztési segélyezési reláció kapcsolatát az ENSZ által összeállított, majd a tagállamok által 2000-ben elfogadott Millenniumi Fejlesztési Célok (*Millennium Development Goals*, a továbbiakban rövidítve: MDG), majd annak nyomán született Fenn tartható Fejlesztési Célok (*Sustainable Development Goals*, a továbbiakban rövidítve: SDG) is erősítették. Olyan elérendő célok születtek, amelyek eléréséhez az állami szint „alá” kellett tekinteni, és hathatós eszközöket találni. Ebben az összefüggésben a humán biztonság olyan jogként jelenik meg, amelyben az egyének joga van a szabad és méltó, szegénység és nyomormentes élethez. Hogy az egyes országok az MDG-k és SDG-k céljait elérjék, komplex szemléletmódra van szükségük, amelyben a fenyegetéseket, sérülékenységet okozó társadalmi strukturális problémákat együttesen, azok gyökerénél kezelik.

2. A HELYZETFÜGGŐ SEGÉLYEZÉS A SZÍRIAI BELSŐ MENEKÜLTEK VONATKOZÁSÁBAN

A „globálisból lokális” elvnek témánk szempontjából leginkább fontos módszertani vonatkozása a helyzetfüggő segélyezés kérdése. Mindez azt jelenti, hogy a segélyező (jellemző donor vagy közreműködő szervezet) olyan helyettes döntéshozó (*surrogate decision-maker*), aki a körülmények figyelembevételével, a legjobb szakmai tudása alapján nyújt segítséget a támogatást kapó fél (recipiens) adott helyzete, valós igényei, tehát diagnózis szerint. Nem donorérdek alapján, hanem azt és olyat, amire annak leginkább szüksége van. A hetvenes-nyolcvanas évek óta fogalmazódnak meg erős kritikák, hogy a modern fejlesztési gyakorlatok helyesen szolgálják-e a recipiensek érdekeit. Az úgynevezett *post-development* áramlatába tartozó szakemberek azt állítják,¹⁷ hogy az egyes segélykonstrukciókban túlságosan erős a donorer politikai és gazdasági céljait szolgáló jelleg, és így csak megismétlődik az egykori gyarmati országok függetlenség előtti egyenlőtlensége.¹⁸ Ez az elv alapvetően tér el a korábbi fejlesztéspolitikai elképzelésektől, amelyek átalakításban, nagyívű projektekben, giga méretekben

15 Phillips, 2020.

16 OCHA, 2020.

17 A *post-development* áramlat a fejlesztési tanulmányok (*development studies*) egy kritikai ágának is értelmezhető, amely a fejlesztéssel kapcsolatosan (*development*) többek között a nyugati országok ideológiai, univerzális és eurocentrikus mivolta okán fogalmaz meg ellenérveket. A *post-development* áramlat az 1980-as évek fejlesztési kritikáiból nőtte ki magát az 1990-es évekre a fejlesztési tanulmányok meghatározó ágává. Forrás: Matthews, 2010., Ziai, 2017.

18 Haslam et al, 2017, 66–83. o.

gondolkodnak. Ez az új szemlélet egyfajta „kontra politikát” testesít meg, vagyis alapelve a kolonialista időszakban alkalmazott agresszív, egyoldalú, függést létrehozó, fenntartó gyakorlatokkal való szembehelyezkedés. Eme alternatívának is tekinthető fejlesztéspolitika üzenete, hogy addig nem szüntethetőek meg a válságok és az elmaradottság, amíg a segélyek nem vetnek véget a függő helyzeteknek, és továbbra is donorérdekeket szolgálnak, szemben a valós szükségletek kielégítésével.¹⁹ A *post-development* argumentum lényege tehát, hogy a fejlesztések ne (kizárólagosan) olyan projektekre fókuszáljanak, amelyeket egy „külső” érdek vezérel, hanem valós, helyi szükségletekre építkezzenek. A pragmatikus szolidaritás ugyanakkor nem teljesen új kategória, és a modern biztonsági architektúrájának régóta része. Michael Oakeshott először 1962-ben publikált politikai racionalizmusról szóló munkájában olyan, általa konzervatívnak tekintett politikai rendszer képét rajzolja meg, amelyben a személy méltósága, csalódadástól, félelemtől mentes élete és a béke megóvása alapvető helyet, szerepet kap.²⁰ A pragmatikus segélyezés és a humánközpontú szolidaritás John Rawls amerikai filozófus igazságosságelméletében is megfigyelhető. Jóllehet Rawlst nem a segítő kapcsolatok dinamikája foglalkoztatta, mégis, elméleti szempontból fontos kiindulópontja témánknak.

A fentebb részletezett „jól segítés” és az egyénközpontú biztonságfogalom elvi megközelítésének összefüggéseiből született a pragmatikus szolidaritás gondolata is.²¹ Több olvasata, jelentéstartalma is van a segítő odafordulás, tehát a szolidaritás gyakorlatias, hasznos és leginkább célravezető alakjának. A gazdasági haszon erősítése (tehát például a helyi fogyasztás növelése), valamint a családi és egyéni szociális prevenció (vagyis, hogy a segélyezés a krízisek egyfajta megelőző aktusa) mellett a személy konkrét valóságára összpontosít. Azt vizsgálja, hogy mi az egyén szenvedésének valódi oka, gyökere, és azt hogyan lehet annak legjobb érdekei szerint javítani.²² Ezt vizsgálta a Gallup Intézet (*Gallup World Poll*) világszintű felmérésének szíriai része is. A 2008 és 2015 közötti időszakban végzett, majd 2020-ban publikált kutatásuk az egyik legutolsó nagymintás mérés szíriai kontextusban.²³ A vizsgálat a háborús konfliktus társadalmi jólétre gyakorolt hatásait elemezte, így természetesen nem foglalkozott olyan társadalmi jellegű kérdésekkel, mint például a migrációs motiváció, az üldöztetés gyökere és okainak mélyebb feltárása. Azonban így is rámutatott a szíriai háborúnak a lakosság lelki állapotára gyakorolt hatásaira és a szíriai egészségügyi szektor hiányosságaira. Megállapítja, hogy a tízéves konfliktus alapjaiban zúzta szét a társadalom szociális ellátórendszerét. „Militarizálta”, fegyveres, háborús célok kiszolgálására (vagy katonai célpontokra) használta a kórházakat. A vizsgálat továbbá az egyéni jólét értékelésekor megállapítja, hogy szinte minden jólléti faktor vonatkozásában súlyos elmaradás, visszaesés történt egyéni szinteken. A szírek étellel való elégedettségének vizsgálatát (*life satisfaction*) olyan ember és természet okozta krízisekkel hasonlították össze, mint a fukusimai atomerőmű-baleset, vagy a Richter-skála szerinti 9,1-es erősségű földrengések. Ennek eredményeképpen a vizsgálat megmutatta, hogy a szíriai lakosság a legalacsonyabb eredményt hozta a Gallup világszintű méréseinek sorában. Nem meglepő, hogy a norvég migrációkutatók posztraumás stressz szindrómával (*post-traumatic stress disorder*, rövidítve: PTSD) és depresszióval kapcsolatos 2021-es szíriai menekültek körében végzett mérése is sötét képet fest.²⁴ A kutatás arra a következtetésre jutott, hogy mind a szíriai nők és a férfiak körében komoly

19 Hayter, 1971, 183–193. o.

20 Oakeshott, 1962.

21 Solymári, 2019.

22 Mattaini, 2006. 1-4.o.

23 Cheung, Kube, Tay et al., 2020.

24 Aarethun, Sandal, Guribye et al. 2021.

pre- és post-migrációs traumatizáció figyelhető meg; rémálmok, memóriavesztés, szorongás, kontrollálhatatlan sírás, pánikbetegség és egyéb viselkedési zavarok. A háború dehumanizáló hatása mára jól ismert, feldolgozott terület. Az erőszak, az agresszió, a folyamatos életveszély olyan traumákat okoz, amelyek élethosszig tartó lelki sérüléseket eredményezhetnek. A harci cselekményekben való személyes kényszerű és önkéntes alapú részvétel a szíriai háború egyik legsúlyosabb társadalmi hatásokkal járó vonatkozása.

Az eddigiekben azt mutattuk be, hogy melyek azok az elméleti, elvi alapok, amelyek a személyközpontú fejlődés kiindulópontjai lehetnek a szíriai háborút követő újjáépítési időszakban. Hiszen most, egy országos kiterjedésű, nemzetközi felek által is alakított háborút követően, amely a lakosságot szinte a végsőkéig igénybe vette, a társadalom szövetét megbontotta, Szíriának újra kell kezdeni a mindennapok békés életét. Teljes városrészeket újjáépíteni, komplett gazdasági ágazatokat újraindítani, valamint közel hétmillió belső menekültnek jelent (és jövőt) biztosítani. A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy miként lehet a gyakorlatra fordítani e személyközpontú segélyezési elveket, és milyen fejlesztési formában valósulhat meg a helyzetfüggő segítség Szíriában.

3. ÖNKÉNTES REPATRIÁCIÓ ÉS VISSZATÉRÉS

A szíriai belső menekült (IDP) lakosság jelentős száma okán kiemelt jelentőséggel bír az ország újraindítása vonatkozásában. A UNHCR 2021. novemberi gyorsjelentése szerint számuk 6,7 millió fő,^{25, 26} a helyi segítő szervezetek nem hivatalos becslése szerint pedig közel 10 millió fő.²⁷ Ők az elmúlt évben szórványban éltek, mindennemű (szociális) támogatás nélkül, otthonaikból elüldözve, távoli rokonoknál, alkalmi munkából élve, lakhelyüket folyamatosan, kényszerűen változtatva. Hiszen ne feledjük, amíg egy „idegenben” élő menekült (ideális esetben) számíthat a befogadó ország vagy civil és hit alapú segélyrendszerének védelmére és támogatására, addig ez az IDP-k esetében nem ennyire egyértelmű. Még az olyan esetekben, mint a szomszédos Libanon, amely nem ismeri el a menekültek jogállását (a *refugee*, azaz menekült fogalom helyett a *displaced*, azaz kitelepített, kizorított kifejezést alkalmazzák), hiszen Bejrút a mai napig nem ratifikálta az 1951-es genfi egyezményt, illetve az ahhoz kapcsolódó 1967-es kiegészítő jegyzőkönyvet.^{28, 29}

25 UNHCR, 2021.

26 Nagyságrendileg megegyezik a Szíriából elmenekültek létszáma is, a UNHCR nyilvántartása alapján a tanulmány lezárásáig mintegy 6,6 millió fő sorolható ide, ebből 5,6 millió fő az országgal szomszédos államok valamelyikében él. A befogadó államok: Törökország (3 735 701 fő), Libanon (844 056 fő), Jordánia (672 804 fő), Irak (252 591), Egyiptom (136 061 fő), egyéb észak-afrikai országokban összesen további 42 578 fő. Forrás: Operational Data Portal, 2021.

27 Nem hivatalos szám, a nagyobb segítő szervezetek feljegyzései alapján. Önálló megállapítás.

28 Az 1951-es genfi egyezmény a nemzetközi menekültvédelem legfontosabb dokumentuma. Az egyezmény világosan rögzíti, mely kritériumok alapján minősül az adott személy menekültnek, és egyben definiálja, milyen jogvédelem, támogatás és szociális ellátás illeti meg ezen személyek körét. Az 1967-es kiegészítő jegyzőkönyv kiterjesztette az egyezmény hatókörét, megszüntették a földrajzi és időbeli korlátokat, ezáltal egyetemes joganyaggá vált. Érdemes megjegyezni, hogy az 1951-es egyezményt, valamint az 1967-es kiegészítő jegyzőkönyvet nem minden ország fogadta el, azaz nem vált a megállapodás részesévé. Jelen tanulmány szempontjából kifejezetten releváns, miszerint a megállapodásnak nem részesei a szíriai menekültválság legfontosabb állami szereplői: Irak, Libanon, Szíria, Jordánia, Törökország pedig földrajzi korlátozással él a megállapodás érvényesítését illetően (a keletről érkező menekültek eszerint jogilag nem számítanak menekültnek). Forrás: Pedryc, 2017., States parties, reservations and declarations, 2019., UNHRC Magyarország, 2016.

29 Dahrouge, 2020, 56. o.

Nem kérdéses, hogy fegyveres konfliktus idején a civil lakosság mindig a legsérülékenyebb. Szíriában 2011 óta közel 15 millióan hagyták el kényszerű okokból otthonaikat és váltak külső vagy belső menekültekké. Az IDP-k mellett további közel 6 millióan élnek a szomszédos országokban, elsősorban Törökországban, Jordániában és Libanonban.³⁰ A belső menekültek eredeti lakhelyükre való visszatérése jelentős kihívás: „a határokon kívül élő szíriai menekültek hazatérésének elsődleges akadálya az országban levő biztonsági helyzet, de fontos szerepet játszanak az olyan faktorok is, mint az ottani infrastruktúrát ért pusztítás, a szolgáltatások alacsony színvonala vagy hiánya, a munkanélküliség, valamint az újrakezdéshez való normális életfeltételek hiányosságai, a korrupció és a jogbizonytalanság”.³¹ A probléma tehát kardinális, a lakosság tekintetében az egyik legjelentősebb. Ugyanis Szíria jelenlegi népességének közel fele belső menekült, akik hazatérésre várnak, amint az életkörülmények engedik és a helyi szolgáltatások újrarendelése megtörténik. Segélyezési szempontból ezért az alapvető és infrastrukturális szolgáltatások megeremítése mellett, a számukra nyújtott önkéntes alapú hazaségítés lehetősége az egyik olyan fejlesztéspolitikai eszköz, amelyben megvalósulhat a helyzetfüggő és egyéni pontú segélyezés, és adekvát válasz adható az ország egyik legjelentősebb problémájára.

Több kategória, fogalom létezik a menekültek támogatott lakhely-változtatásának vonatkozásában. Mindegyikben közös elem, hogy a menekültek külső segítséggel találnak életterre egykori otthonukban vagy egy új helyszínen. Közös jegy továbbá, hogy e kezdeményezések nem csupán a személyt segítik, hanem jogi (státuszbeli), pszichoszociális és integrációs (szociális és tárgyi) elemeket is tartalmaznak.³² Az egyik legrégebb óta használt, klasszikus fogalom a repatriáció, amely kifejezés a természettudomány gondolköréből származik. Az eredeti jelentés szerint ennek során idegen, nem saját körülmények közötti gondoskodás történik, majd az adott egyed valamilyen alkalmazkodást, szocializációt elősegítő folyamat keretében, fokozatosan került a gondozott vissza, eredeti életterébe. E természeti törvényszerűségek kivetítése az emberi társadalomra a klasszikus, szociáldarwinista geopolitikai iskola gondolatvilágában született, és került át a segítő szakmák keretei közé. A repatriációhoz hasonlít az angol kifejezéssel élve *return*, valamint a *voluntary return*, amely visszatérést, hazatérést jelent. A kifejezésben fontos elem az önkéntes szó használata, amely különbözik a *refoulement* kifejezéstől, utóbbi esetben személyes akaraton kívüli visszaküldésről van szó. A *return* minden esetben az adott illető saját kérésére, beleegyezéssel és aktív közreműködéssel történik. Ugyanis a folyamatnak fontos része az integrációs szociális munka, amelynek időbeli keretei országonként és programonként változnak. A legpontosabban használt „visszatérési” fogalom az angol kifejezéssel élve *Assisted Voluntary Return and Reintegration* (rövidítve: AVRR), vagyis támogatott, önkéntes alapú visszatérés és visszailleszkedés. Ebben a kontextusban szintén használt kifejezés a *resettlement*, áttelepítés: ebben az esetben a menekült egy tranzit helyszínről kerül egy biztonságos harmadik országba, de semmiképpen sem eredeti lakóhelyére. Az ilyen esetek háttérben jellemzően üldöztetés vagy más olyan körülmény húzódik, amely életveszélyessé tenné a hazatérést.

Magyarországon az elmúlt időszakban a Magyar Máltai Szeretetszolgálat végez ilyen típusú programokat, amelyekben nem családgyesítésre irányuló igény, hanem át- vagy visszatelepítés és szociális integráció húzódik. A magyar máltaiak Szíriában 2019-ben kezdték azt a programot, amelynek keretében kétszáz, Homsz városából elmenekült család számára vállalták az újrakezdés megeremítésének lehetőségét: egykori otthonaik teljes körű felújítását,

30 UNHCR, 2021.

31 Wagner, 2009, 9. o.

32 UNHCR, 2004.

hazaköltötését, majd egy 12 hónapos integrációs program keretében a pszichoszociális, adminisztratív és munkaerőpiaci segélymunkát.³³ A program még nem zárult le, azonban számos elvi tanulsággal szolgált, amely a későbbiekben fontos tapasztalatot jelent. A következőkben a belső menekülteknek nyújtható, hazatérést segítő kezdeményezések elvi alapjait foglaljuk össze, hogy miként valósítható meg a gyakorlatban a célcsoport újrakezdésének lehetősége.

4. REPATRIÁCIÓS ALAPELVEK A GYAKORLATBAN

Miután a helyzetfüggő segélyezés elméleti és módszertani hátterét áttekintettük, megismerjük a visszatelepítéssel kapcsolatos alapokat és a szíriai belső menekültek néhány jellemzőjét, áttekintjük a repatriáció főbb módszertani vonásait.

A repatriáció az a folyamat, amelynek során azonosítanak, majd jelenlegi tartózkodási helyükről visszaköltöztetnek egy csoportot egy új vagy régi, de eredeti lakóhelyükkel megegyező helyszínre állandó, életvitelszerű jelleggel. E folyamat lehet önkéntes vagy kényszerűen önkéntes. Utóbbi esetben valamilyen emberi vagy természeti krízis áll a lakhelyelhagyás hátterében. A repatriáció egy olyan komplex folyamat, ami alapos gazdasági, társadalmi, környezeti, műszaki, jogi és pénzügyi tervezésen alapul. Célja lehet pusztán az emberek „áthelyezése”, de ideális esetben az érintettek társadalmi-gazdasági státuszának emelése.³⁴ A repatriációs folyamat minden esetben jelentős és nagy erőforrást igénylő folyamat. Ideális esetben komplex szociális és integrációs eszközök alkalmazásával történik, mentorok, kísérő szakemberek közreműködésével, tartós kíséréssel. Azon áttelepítési kezdeményezések, amelyek nem alkalmazzák ezeket az elemeket, valamint futamidejük rövidebb (néhány hónap, *horribile dictu* nincs is), jellemzően sikertelenek: a donor oldaláról kérdéses ráfordítás, hiányos beavatkozás, a recipiensek oldaláról pedig olyan félbemaradt művelet, amelyet jellemzően nem lesznek képesek önerőből folytatni. Tekinethetnénk úgy is a rövid távú és kis léptékű repatriációkra, mint életmentésre, a jobb jövő felkínálására irányuló törekvésre, és bizonyos értelemben azok is, így sok értékkel rendelkeznek. Azonban éppen a korábban kifejtett segélyezési, *post-development* elvek vonatkozásában ez utóbbiak könnyen a rosszul segítés kategóriájába eshetnek. Analógia lehet továbbra is a medicina tárgyköréből merítve egy olyan életmentő műtét, amely csak részben valósul meg; vagy (jobb esetben) megvalósul, de elmarad a rehabilitáció. E kérdés a segélyezési szakma legnehezebb kérdése, már csak azért is, mert egy 12 vagy 24 hónapos integráció is tekinthető rövidnek. Ugyanakkor a tartós gondoskodás a donor felől paternalizmusba, gyámkodásba, a haszonélvező felől pedig hospitalizációba, túlzott segélyfüggőségbe juthat. A repatriációs programok megtervezése ezért mindig komplex megközelítést igényel. Az emberek lakhelye is olyan összetett jelenség, amely a társadalom, gazdaság és környezet összefüggéseinek szoros kölcsönhatásában áll. Így mind az elvándorlás helyszíne, mind pedig a régi-új lakóhely (hiszen minden esetben megváltozott körülmények fogadják a visszaköltözőt) számos olyan tényezővel, összefüggéssel bír, amelyek meghatározzák, hogy az érintettek képesek lesznek-e boldogulni, ilyen módon pedig magának a repatriációs programnak a sikerességét is meghatározza. Éppen ezért elengedhetetlen az interdiszciplináris szociális modell és munkatársi kör alkalmazása, valamint a kedvezményezett kör aktív bevonása a tervezéstől a kivitelezésig. A kedvezményezettek

33 A szíriai segélymunkáról. Forrás: Szíria.

34 ADB, 1998.

kiválasztása után az érintettek helyzetének, a kiinduló állapotnak a pontos felmérése következik. Erre több okból is szükség van: egyrészt, mivel a repatriáció célja a kedvezményezettek társadalmi-gazdasági helyzetének javítása, másrészt pedig a kiindulóhelyzet ismerete nélkül a folyamat végén nem lehetne megállapítani a beavatkozás hatását. Továbbá az új helyszín kialakításával kapcsolatos sikerességi kritériumok ekkor kerülnek napvilágra. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat által Homsz városában alkalmazott program is alapos tervezéssel kezdődött. Azon okból is, mert a UNHCR már elkezdte a repatriációkat: a 2020-as évben közel félmillió, összesen másfél millió IDP hazaköltöztetésében működött közre.³⁵ A humanitárius klaszter ezért elengedhetetlen a tervezésben, hogy elkerülhetőek legyenek a redundanciák, és a legpontosabban legyen kijelölhető a kedvezményezett kör.

A repatriációs programok pozitív hatásai tehát nem egyik pillanatról a másikra, a régi-új helyre történő beköltözéskor érvényesülnek. A visszaköltöztetett embereknek újra kell építeniük az emberi kapcsolataikat, új munkakörben kell helytállniuk, újra kell szocializálódniuk. Ennek megfelelően a szakirodalomban különböző időintervallumokat találhatunk a „megtérülési időre” vonatkozóan. Jellemzően két-három évre van szükség ahhoz, hogy a visszatelepült emberek sikeresen alkalmazkodjanak megváltozott körülményeikhez.³⁶ A UNHCR már idézett *Resettlement Handbook* elnevezésű kézikönyve pedig nem is tartalmaz időintervallumra vonatkozó meghatározást, mivel szerintük a megtérülési idő nagyon sok mindentől függhet, erősen szituációfüggő. Ez utóbbi azonban nem realiztikus megközelítés, hiszen minden szervezet anyagi és kapacitásbeli keretek között végzi tevékenységét. A repatriációkban kulcskérdés az érintettek bevonása, a rugalmasság és decentralizált megközelítés, a nyújtott szolgáltatások pontos és átlátható közlése, az integrációs időszak alatt a később önállóan fenntartott jövővel arányos feltételek nyújtása, és egy olyan holisztikus szociális munka, amelyben a pszichoszociális és munkaerőpiaci integrációs elemek arányos helyet kapnak.

5. A JÓL SEGÍTÉS TÉMAKÖRÉBŐL

A karitatív szakma legnehezebb kérdése, hogy hogyan, miként segítsünk a másíknak, hogy számára valóban hathatós és adekvát támogatást nyújtsunk. Olyat, amilyenre valóban szüksége van, és nem, amelyiket egy adományozó logika vagy szándék tart kívánatosnak. Robert Cassen, az Oxfordi Egyetem közgazdászprofesszora már 1986-ban feltette a kérdést azóta klasszikusává vált könyvének címében: *Does Aid Work?*, azaz működnek-e a segélyek, helyesen nyújtják-e azokat a nemzetközi donorkok? Cassen könyvében a problémát az úgynevezett észak–dél jelenség kontextusában vizsgálta, vagyis a gazdag „északnak” a fejlődésben elmaradottabb „dél” országai számára nyújtott segítség hatékonysága tükrében.³⁷ Kritikusán rámutatott, hogy a világ legszegényebb országaiba áramló segélyek nagy része nem működik megfelelően, nem tölti be a kívánt szerepét. Működik-e a segély – teszik fel azóta is Cassen egykori kérdését a területtel foglalkozó szakemberek és a fejlődő országok sorsának alakulását szívükön viselőik, például Angus Maddison híres kutatásában is, amelyben a Globális Dél országainak GDP-értékeit hasonlította össze. De hogy valóban segíthetünk hibásan, tehetünk rosszat, miközben a jót akarjuk, arra Ha-Joon Chang, a Cambridge-i Egyetem közgazdászprofesszora hívja fel ismét a figyelmet *Bad Samaritans* című könyvében.³⁸ Jóllehet Chang

35 OCHA/UNICEF, 2021.

36 Hammond 2004; Dolan – Large 2004 In: Fiddian-Qasmiyeh et al. 2016.

37 Cassen, 1994.

38 Chang, 2008, 19. o.

a nemzetek közötti segélyezési relációkat intézményes léptékben kutatja, kevésbé az egyének kapcsolataira fókuszálva. Dambisa Moyo zambiai származású közgazdász az államok és a politika szerepe helyett az egyén felelősségét hangsúlyozza. Társadalmi tőkéről, az emberek közötti kapcsolatokban megbújó erőforrásról ír *Dead Aid* című kötetében.³⁹ Azt fejtegeti, hogy egy nemzet szolidaritásvállalási hajlandósága nagymértékben e kapcsolatok minőségétől függ: energiáról, az egyének közötti láthatatlan kötőanyagáról beszél, amely meghatározza cselekvéseink módját, tartalmát. Jóllehet elismeri az egyének közötti segítő relációk jelentőségét, a személyes odafordulás fontosságát és a „középosztálytól felfelé lévő társadalmi kör” felelőségét, általában igen kritikus a különböző segélyekkel kapcsolatban.

Míndezekből is látható a segítő felelőssége és a kérdés összetettsége. Vagyis a donor fél felől irányuló dominancia, és erő helyett a jelenlétre, belemerülésre, alámerülésre építő közreműködés, amely bizonyos értelemben az egyénre fókuszáló látásmód gondolati folytatása. A segítőmunka egyik legjelentősebb sajátossága egyébként önreflexióból fakad: karitatív szervezetek fedezték fel, hogy nem ismerik munkájuk hasznélvezőinek mindennapi valóságát, küzdelmeiket, nehézségeiket. Nem voltak a „cipőjükben”, ezért nem tudtak valós válaszokat adni a szükségleteikre. Ezt a gyakorlatot – döntően Stuart Hall jamaicai-brit szociológus munkássága nyomán – *immersion* (alámerülésnek) vagy *immersion visit* (alámerülő „látogatásnak”, jelenlétnek) fogalmakkal írják le. Ahhoz, hogy megértsük a segítségre szorulókat valós helyzetét, találkozásra van szükség. Odafordulásra, belemerülésre. Arra, hogy jelen legyünk az életükben, elköteleződjünk a recipiensek sorsa iránt. Ez a fajta sorsközösség-vállalás és a folyamatos, segítő jelenlét teremti meg a kölcsönös befogadás feltételét, alapozza meg a felek közötti bizalmat. A már említett helyzetfüggő, diagnózisalapú segítőmunka mindig ezzel a lépéssel kezdődik: *look-and-feel* (láss és érezz). Azaz ott lenni, együtt lenni a segítségre szoruló személylyel, közösséggel, amennyire ez lehetséges (és szükséges), osztozni velük nehézségeikben, életkörülményeikben, közösen feltárni a problémáikat, és velük együtt megtalálni a kivezető utat.⁴⁰

KONKLÚZIÓ

A Szíriában jelenleg (legkevesebb) közel hétmillió IDP menekült okán nem kerülhető meg a kérdés: miként rendezhető státuszuk, számukra milyen segítség nyújtható? Ez elsősorban a helyi kormány, civil és hit alapú szervezetek felelőssége, de tekintve a krízis mértékét és globális kiterjedését, a nemzetközi közösség is részt vállalhat e humanitárius és fejlesztési segélyezési nexusban. Munkánkban azt vizsgáltuk, hogy miként valósulhat meg a helyzetfüggő segítség, a személyközpontú karitativitás. Ezt az argumentumot helyeztük el a humán biztonság és a post-development elvek összefüggésébe. Arra kerestük a választ, hogy a kiterjedt belső menekült lakosság számára, a jól segítés elve figyelembevételével, milyen gyakorlati segítség nyújtható, helyben, nem a nemzetközi térben. Javasolt jó gyakorlatnak a repatriációt választottuk és mutattuk be annak legfontosabb elveit.

E munka helyi jelentőse mellett azért is tekinthető egyfajta ajánlásnak, mert az országos kiterjedésű háborút követően egyre több szervezet kapcsolódhat be a szíriai segélymunkába. Magyarországon is több állami, civil vagy egyházi kezdeményezés ismert, amelyek Szíriában, Irakban vagy Libanonban nyújtanak helyi támogatást. Számukra modellértékű lehet egy akár

39 Moyo, 2010.

40 Solymári, 2020.

kisebbségi repatriációs program elindítása, amelyben az elérhető és átvehető elvek mentén, egy helyi közreműködő szervezettel összefogva valósítanak meg néhány család, egy kisebb kör számára repatriációs programot. Így, kapcsolódva az Európai Bizottság válságkezelésekért felelős biztosságának munkánk elején idézett gondolataihoz, elérkezett az idő, hogy a nemzetközi segítő tér szereplői megkettőzzék erőforrásaikat, hogy Szíria számára hathatós segítséget nyújtsanak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aarethun, Vilde, Sandal, Gro, Markova, Valeria (2021). Explanatory models and help-seeking for symptoms of PTSD and depression among Syrian refugees. *Social Science & Medicine*, Volume 277, 2021/5, 113889. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S02727953621002215> (Letöltve: 2021. 12. 21.)
- ADB (Asian Development Bank) (1998). *Handbook on Resettlement: A Guide to Good Practice*. Asian Development Publication. Online version URL: <https://www.adb.org>
- Cassen, Robert (1994). *Does Aid Work?* Oxford, Oxford University Press
- Cheung, Felix, Kube, Amanda, Tay, Louis et al. (2020). The impact of the Syrian conflict on population well-being. *Nat Commun*, 11, 3899. <https://www.nature.com/articles/s41467-020-17369-0> (Letöltve: 2021. 12. 21.)
- Christopher Phillips (2020). *The Battle for Syria, International Rivalry in the New Middle East*. Yale UP, London, 2020.
- Dahrouge, Elias (2020). A szíriai menekültválság Libanonban. *Nemzet és Biztonság: Biztonságpolitikai Szemle*, 13 (1). pp. 47-69. Letöltés helye: http://real.mtak.hu/111782/1/nemzet_es_biztonsag_2020_01_04_dahrouge.pdf (Letöltve: 2021. 12. 21.)
- Dambisa Moyo (2010). *Dead Aid Why Aid is Not Working and how there is Another Way for Africa*. Penguin Books, London.
- Fiddian-Qasimiyeh, Elena et al. (2016). *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies*. Oxford University Press, pp. 784
- Fragile State Index (2021). *Fund for Peace*. Letöltés helye: <https://fragilestatesindex.org/>
- Gazdag Ferenc, Tóth Péter (2008). A biztonság fogalmának határaitól. In: *Nemzet és Biztonság Biztonságpolitikai Szemle*, I. évf. 2008/1. szám, 3-9. o. 29. Letöltés helye: http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/gazdag_ferenc_talasz_peter-a_biztonsag_fogalmanak_hatarairol.pdf (Letöltve: 2021. 12. 21.)
- Global Conflict Tracker – Syria (2021). Council on Foreign Relations. Letöltés helye: <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/civil-war-syria>
- Grimm, Sonja – Lemay-Hébert, Nicolas – Nay, Olivier (2017). „Fragile States”: Introducing a Political Concept, *Third World Quarterly*, 2014. March. DOI azonosító: DOI: 10.1080/01436597.2013.878127
- Ha-Joon Chang (2008). *Bad Samaritans The Glib Secrets of Rich Nations and the Threat to Global Prosperity*. Random House Business Books, London.
- Haslam P. – Schafer J. – Beaudet P. (2017). *Introduction to International Development*. Canada, Oxford University Press
- Hayter Teresa (1971). *Aid as Imperialism*. Middlesex, Penguin Books, 183–193.
- Holdstock, Douglas J. (1990). *Global security in the 1990s – and after*, *Medicine and War*, 1990/6. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1080/07488009008408927>
- ICRC, Code of Conduct for the International Red Cross and Red Crescent Movement and Non-Governmental Organizations (NGOs) in Disaster Relief. Letöltés helye: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/publication/p1067.htm> (Letöltve: 2021. 12. 21.)
- Inter-American Institute for Human Rights. Letöltés helye: https://www.iidh.ed.cr/multic/default_12.aspx?contentid=ea75e2b1-9265-4296-9d8c-3391de83fb42&Portal=IIDHSeguridadEN
- Kepel, Gilles (2020). *Away from Chaos. The Middle East and the Challenge to the West*. New York: Columbia University Press.
- Kistersky, Leonid (1996). *New Dimensions of the International Security System after the Cold War*, Center for International Security and Arms Control, Stanford University. Letöltés helye: <https://fsi-live.s3.us-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/kistersky.pdf>

- Maddison Historical: GDP Data. Letöltés helye: <http://www.worldeconomics.com/Data/MadisonHistoricalGDP/Madison%20Historical%20GDP%20Data.efp> (Letöltve: 2021. 12. 21.)
- Mark A. Mattaini (szerk.). (2006). Editorial: Human Rights, Pragmatic Solidarity, and Behavior Science. *Behavior and Social Issues*, 15(1), 1–4.
- Matthwes, Sally J. (2010). Postdevelopment Theory, *International Studies* DOI azonosító: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.39>
- N. Rózsa, Erzsébet (2015). Az arab tavasz. A Közel-Kelet átalakulása. Budapest: Osiris-KKI.
- Nelson, Daniel N. (1991). Security in a Post-Hegemonic World, *The Fletcher Forum of World Affairs*, Vol 15. No. 2. Letöltés helye: <https://www.jstor.org/stable/45289994>
- OCHA (2020). Humanitarian Needs Overview – Syrian Arab Republic, UN OCHA. https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/syria_2020_humanitarian_needs_overview.pdf (Letöltve: 2021. 12. 21.)
- OCHA/UNICEF (2021). Humanitarian Needs Overview: Syrian Arab Republic. Letöltés helye: https://www.unicef.org/mena/media/13036/file/syria_2021_humanitarian_needs_overview.pdf.pdf (Letöltve: 2021. 12. 22.)
- Operational Data Portal (2021). UNHCR. Letöltés helye: <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria>
- Pedryc Dorollya Krisztina (2017). A menekültstátusz meghatározása az 1951. évi Genf Egyezmény szerint, Pázmány Law Working Papers, 2017/5. Letöltés helye: http://plwp.eu/files/2017-5_Pedryc_jav.pdf
- Selected definitions and characteristics of ‘fragile states’ by key international actors” (2016). International Labour Organization. Letöltés helye: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/terminology/wcms_504528.pdf
- Sphere Project. Letöltés helye: <http://www.sphereproject.org/handbook/the-chs-and-sphere-frequently-asked-questions/#Q1> (Letöltve: 2021. 12. 21.)
- Solymári Dániel (2020). Társadalmi jelen és fenntartható jövő a nemzetközi segítségben. *Máltai Tanulmányok*, 2020/3-4, 599-604.
- Solymári Dániel (2019). Az újszegélyezés történeti kontextusa Post-development: régi elvek új köntösben, *Embertárs* 2019: (3) pp. 213-223.
- State parties, reservations and declarations (2019). UNHRC. Letöltés helye: <https://www.unhcr.org/1951-refugee-convention.html>
- Syria. Magyar Máltai Szeretetszolgálat. Letöltés helye: <https://nemzetkozi.maltai.hu/hol-dolgozunk/kozel-kelet/sziria/> (Letöltve: 2022.03.30.)
- Syria Timeline: Sincet he Uprising Against Assad (2021). United States Institute for Peace. Letöltés helye: <https://www.usip.org/syria-timeline-uprising-against-assad>
- UNHCR (2021). Syrian Arab Republic Operational Update. Letöltés helye: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Syria%20Operational%20Update%20November%202021.pdf> (Letöltve: 2021. 12. 21.)
- UNHCR (2004). Handbook for Repatriation and Reintegration Activities. Letöltés helye: <https://www.unhcr.org/411786694.pdf> (Letöltve: 2021. 12. 22.)
- UNHCR Magyarország (2016). UNHCR. Letöltés helye: <https://www.unhcr.org/hu/237-huinformacio-forrasokegyezmenyekmenekultugyi-egyezmeny-html.html>
- UNDP, Human Development Report (1994). Letöltés helye: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf (Letöltve: 2021. 12. 21.)
- Wagner Péter (2019). A lezárás felé? A szíriai polgárháború megoldásának lehetséges körvonalai (6). A humanitárius helyzet és a háborús károk Szíriában, KKI Elemzések. Letöltés helye: https://kki.hu/assets/upload/11_KKI-elemzes_SYR_Wagner_20190220.pdf (Letöltve: 2021. 12. 21.)
- WFP, Syrian Arab Republic Annual Country Report 2020 Country Strategic Plan 2019 – 2021. Letöltés helye: <https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000125415/download/> (Letöltve: 2021. 12. 21.)
- Ziai, Aram (2017). Post-development 25 years after *The Development Dictionary*, *Third World Quarterly*, Vol. 38. Issue 12. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1080/01436597.2017.1383853>

AZ IRAKBAN ÉLŐ ETNIKAI ÉS VALLÁSI KISEBBSÉGEK HELYZETE AZ ISZLÁM ÁLLAM TERRORSZERVEZET FENNHATÓSÁGA ALATT ÉS KIÜZÉSÉT KÖVETŐEN

SITUATION OF ETHNIC AND RELIGIOUS MINORITIES IN IRAQ UNDER AND AFTER THE ISLAMIC STATE TERRORIST ORGANIZATION

Absztrakt: Jelen tanulmány az Irakban élő etnikai és vallási kisebbségek kulturális-szociális-nyelvi viszonyait, valamint jelenlegi életkörülményeiket és kihívásait hivatott feldolgozni. A kutatásban két időszakot, az Iszlám Államnak nevezett terrorszervezet fennhatósága alatti, majd az azt követő periódust vizsgáljuk meg. Jelenkorunk egyik legnagyobb biztonsági kockázata a terrorszervezetek és szélsőséges csoportok megjelenése, amelyek tevékenysége különösen problematikus az arab országokban élő etnikai és vallási kisebbségekre nézve. Az Iszlám Állam uralma alatt a különböző nem-muszlim csoportokat súlyos atrocitások – gyilkosság, emberrablás, nemi erőszak, rabszolgaság, kényszerházasság és szexuális erőszak – érték. A terrorszervezet vereségét követően a nagyszabású, kisebbségekkel szembeni offenzívák valószínűsége jelentősen redukálódott, azonban az ENSZ Biztonsági Tanácsa a tavalyi év során többször is kiemelte, hogy az Iszlám Állam továbbra is képes elszórta a civilekre és a biztonsági erőkre támadni Moszul, Kírkük, Erbil és Bagdad városokban, valamint vonzáskörzetükben. Az Irakban élő vallási és etnikai kisebbségek ügye rendkívül aktuális napjainkban, ugyanis számottevően érinti közösségeiket az utóbbi évtizedben egyre erőteljesebben kibontakozó agresszió, amely javarészt a különböző terrorszervezetek tevékenységéhez köthető, de nem csak és kizárólag, mivel olykor az iraki központi kormány politikája is hozzájárul helyzetük romlásához.

Kulcsszavak: Irak, Közel-Kelet, Iszlám Állam, kisebbségek, fundamentalizmus, iszlám

Abstract: In this study, the author discusses the cultural-socio-linguistic relations of ethnic and religious minorities living in Iraq, as well as their current situation and challenges. The research examines two periods: under the rule of a terrorist organization called the Islamic State and the following period. One of the biggest security threats of our time is the emergence of terrorist organizations and extremist groups whose activities

1 Tárík Meszár, Mathias Corvinus Collegium PhD Program – Migrációkutató Intézet; Neumann János Egyetem Eurázsia Központ, kutató. Kutatási területe a Közel-Kelet, az arab világ, valamint a kisebbségek helyzete a Közel-Keleten.

ORCID azonosító: <https://orcid.org/0000-0002-1646-9546>

A szerző további szakmai munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/api/author/10075335>

E-mail-cím: arabisztika@gmail.com

are particularly problematic for ethnic and religious minorities in Arab countries. Under Islamic State rule, various non-Muslim groups were subjected to severe atrocities – murder, kidnapping, rape, slavery, forced marriage, and sexual violence. Following the defeat of a terrorist organization, the likelihood of large-scale offenses against minorities has been significantly reduced. However, the UN Security Council has repeatedly emphasized over the past year that the Islamic State remains capable of conducting scattering attacks on civilians and security forces in Mosul, Kirkuk, Erbil, and Baghdad and their neighboring areas. Therefore, the issue of religious and ethnic minorities in Iraq is extremely topical these days. Their communities have been significantly affected by the growing aggression of the last decade, largely due to the activities of various terrorist organizations, but not only and exclusively, as sometimes the politics of the Iraqi central government also contributes to the deterioration of their situation.

Keywords: Iraq, Middle East, Islamic State, minorities, fundamentalism, Islam

BEVEZETÉS

A Közel-Keleten élő vallási és etnikai kisebbségek helyzetével, valamint a muszlim országokban őshonosnak tekinthető, főként kisebbségben élő közösségekkel kapcsolatos kutatások a hazai tudományos életben elenyésző számban vannak jelen. A tanulmányban törekszem az Irakban élő kisebbségi csoportok helyzetének tanulmányozása és a velük kapcsolatos események leírásának feldolgozása során az arabok vagy muszlimok által írt forrásokon kívül az összes érintett csoport egyéni perspektíváját számításba venni, ami által objektívebb képet igyekszem prezentálni helyzetükről az Iszlám Állam (*Islamic State*, a továbbiakban magyar rövidítéssel: IÁ) terrorszervezet fennhatósága alatti, majd az azt követő időszakban.

A közel-keleti kisebbségek körülményeinek romlása nem az IÁ tevékenysége idején kezdődött, és bizonyítani kívánjuk, hogy a terrorszervezet kiűzése után is tapasztalhatunk visszaéléseket velük kapcsolatban. Feltevésünk szerint, ha a jövőben Irak nem-muszlim lakosságának érdekképviselője nem valósul meg hatékonyabban, és külső segítség sem érkezik, akkor a régió színes etnikai és vallási térképe elszürkülhet és *végérvényesen átrendeződhet*.

Ahogy említettük, a nem-muszlimok helyzetének romlása nem az elmúlt évtizedben kezdődött. Hosszú távú problémát okozott a régióban élő kisebbségek számára a különböző gyarmatosító hatalmak megjelenése, amely révén egyszer s mindenkorra megváltozott a többség-kisebbség között lassan másfél évezrede fennálló dinamika. Irakban az I. világháborút követően kibontakozó brit mandátum időszaka alatt nagy számban alkalmaztak nem-muszlimokat (főként keresztényeket és zsidókat) a közigazgatás minden szintjén, amivel sok esetben kiváltották a többségi társadalom ellenszenvét.² Ettől az időszaktól kezdve datálható az Irakban élő nem-muszlimok helyzetének modern kori hanyatlása. Azonban a XXI. században az IÁ terrorszervezet megjelenését követően életkörülményeik sokkal gyorsabban és intenzívebben romlottak, aminek velejárójaként folyamatos megaláztatásnak és erőszaknak vannak kitéve.

2 Salloum, 2013. 6–8. o.

Irak minden kétséget kizáróan sokszínű etno-vallási térképpel rendelkezik, amelyben a hangsúly leginkább a három nagy közösségi csoporton, a síita arabokon, a szunnita arabokon és a kurdokon van.³ Ezek a közösségek hatékony politikai képvisellel rendelkeznek, és különböző politikai elitiek révén küzdenek a hatalomért. A három fő etnoszekteriánus csoporton túl Irak számos etnikai, vallási és nyelvi csoportnak ad otthont. Ezek közül a tanulmány a teljesség igénye nélkül összesen hetet mutat be, amely csoportok a keresztények, a jazidik, a szábeus-mandeusok, a turkománok, a šabakok, a kaka’i-k és a baha’i-k. A kurd népcsoport bemutatását nem tartjuk indokoltnak a téma taglalásakor, mivel alkotmányban rögzített autonómiájuk és hadseregük révén kevésbé vannak kiszolgáltatva a különböző erőszakszervezetek tevékenységének. A tanulmányban prezentált közösségek és csoportok mind lélekszámban, mind múltjukat tekintve a legjelentősebb kisebbségi csoportjai voltak Mezopotámiának, majd Iraknak, és markáns kulturális sajátosságokkal rendelkeznek.

1. IRAK MINT MULTIKULTURÁLIS ORSZÁG

A közel-keleti vallási kisebbségekről folyó kutatásokban komoly kihívást jelent, hogy a vallási megkülönböztetés kategóriái, vagyis a különálló vallási identitások néha átfedésben vannak az etnikai identitással. Míg egyes vallási kisebbségeket etnikai csoportként is azonosítanak (például asszírok), másokat viszont nem (például szunnita muszlimok). Az etno-vallási csoportok mozaikja hosszú idő óta megszokott jelenség a Közel-Keleten, ezért nagyrészt dacol a vallási kisebbségek szigorú meghatározásával.

Ha fel akarjuk térképezni Irak etnikai összetételének kialakulását, akkor kulcsfontosságú az ország történetének ismerete.⁴ Mivel terjedelmi okoknál fogva nincs lehetőségünk ezt bemutatni, ezért egy rövid, kisebbségi szempontok alapján felépített vázlatot prezentálunk Mezopotámia, majd Irak múltjáról, amely során a kiindulópontot az iszlámnak mint vallásnak és civilizációnak a térségben való megjelenése adja. Nem szabad elfelejteni, hogy annak az országnak a határai, amelyet ma Iraknak nevezünk, mesterségesen lettek kialakítva a britek és a franciák által az I. világháborút követően. Ezt megelőzően Irak területe nagyjából megegyezett Mezopotámiáéval, amely elnevezés a folyók közötti földet jelenti, és a civilizáció bölcsőjének helyszíne. Mezopotámiát korábban több nagy birodalom igazgatta, ahol számtalan népcsoport volt megtalálható. Az etnikai diverzitás együtt járt a különböző hitrendszerek egymás mellett létezésével; ezek az iszlám térhódítása után sem tűntek el. A vallásokat tekintve a muszlimok megjelenésekor nagy számban voltak jelen többek között a kereszténységnek, a judaizmusnak, a zoroasztrizmusnak, a szábeusok-mandeusok hitének, a gnoszticizmusnak⁵ és a bálványimádásnak a követői, amely utóbbiakkal az iszlám kíméletlenül leszámolt, de az előbbieket is szigorú keretek közé szorította. Azonban ha jobban megvizsgáljuk az iszlámot megelőző birodalmakat, akkor kitűnik, hogy bizonyos vallási csoportok életére (például keresztények és zsidók) az új domináns vallás és civilizáció megjelenése inkább kedvezően hatott, mivel korábban esetükben nem volt mindig biztosított a szabad vallásgyakorlás, emellett rendkívül magas adókat vetettek ki közösségeikre.

3 Salloum, 2013. 7. o.

4 Az ország történelméről bővebben, lásd: Nissen – Heine, 2009; Hunt, 2005; Etheredge, 2011.

5 Az általános vélekedés szerint a gnoszticizmus egy keresztény alapokkal bíró, nem intézményesült szellemi irányzat.

1.1. A NEM-MUSZLIMOKHOZ VALÓ VISZONYULÁS IRÁK TÖRTÉNELMÉBEN

Mivel nincs lehetőség Irak teljes történelmének áttanulmányozására, ezért négy lényeges pont demonstrálására szorítkozunk. Az első, hogy Irak múltjában az iszlám hódítás a leg-erősebb befolyással bíró történelmi esemény, amely lassan másfél évezrede határozza meg a Folyamköz kulturális identitását. A muzulmán hódítók arabok voltak, akik az Arab-félszigetről származtak.⁶ Mezopotámia muszlimok általi meghódítása magával vonta az arabok tömeges betelepülését, akik elsősorban Arábia keleti részéről érkeztek. Az újonnan meghódított területeken élők az egész iszlám világban adót fizettek a kormánynak, de ahogy említettük, ezek az adók korántsem voltak olyan súlyosak számukra, mint amennyit ezt megelőzően Perzsia és Bizánc számára kellett fizetniük. A meghódított területek lakóit persze sok esetben másodrangú városlakóknak tekintették, és ez gyakran azok tömeges áttéréséhez vezetett.⁷

A második lényeges elem, hogy az iszlám a kezdetektől fogva elismerte a judaizmust, a kereszténységet, a zoroasztrizmust, a mandeusok vagy szábeusok (*aš-šabā'iyūn*) hitét, mint kinyilatkoztatott vallásokat, és ezekre úgy tekint, mint az ún. „könyves népekre” (*ahl al-kitāb*).⁸ Az *ahl al-kitāb* kifejezés a Koránban is megtalálható, viszont a *ḥadīṭ*-ok⁹ csak a keresztényeket és a zsidókat nevezték eképpen, és egyfajta bizalmatlansággal kezelték őket, hangsúlyozva vallási és társadalmi elkülönülésüket.¹⁰ A meghódított területeken élő nem-muszlimokat általában saját vallási vezetőik irányították, akik lehetnek rabbik, papok, vagy más vallási személyek. Az uralkodó és a kormányzók főként bevételi forrásként tekintettek az iszlámtól eltérő hitet vallókra, ezért az asszimiláció jellemzően még nem volt napirenden az iszlámnak e korai szakaszában.

A harmadik lényeges pont már a modern korhoz kapcsolódik, ugyanis az I. világháború után, a britek Irakban történő megjelenésével az iraki kisebbségek helyzete gyökeresen megváltozott. A közel-keleti zsidókat és keresztényeket korábban hátrányosabb bánásmódban részesítették *ḍimmiként* (védett kisebbségként), de az európai befolyás eredményeként társadalmi státuszuk átalakult, ennek pedig egyaránt voltak pozitív és negatív következményei. A korábbi, gyakran marginális pozíójuktól eltérően ekkor sok esetben társadalmi státuszukat illetően a muszlim lakosság fölé tudtak kerekedni. Mindez anyagi haszonnal is járt számukra, és mind politikai, mind gazdasági értelemben véve a közép-pontba kerültek.¹¹ Mindezekből nem nehéz kikövetkeztetni azt az ellenséges attitűdöt, amelyet ebben az időszakban velük szemben a többségi társadalom részéről tanúsítottak. Az iraki muszlim populáció az imperialista erőkkkel kezdte azonosítani az országban élő kisebbségeket, és ez időnként igencsak negatívan befolyásolta helyzetüket, valamint későbbi elidegenedésükhöz is jelentősen hozzájárult.

6 Czellár, 1980. 31. o.

7 Watt, 2000. 46. o.

8 Salem, 2014. 5-8. o.

9 *Ḥadīṭ*: Mohamed próféta valamely mondásának vagy cselekedetének elbeszélése. A *ḥadīṭ*-ok a Mohamed prófétáról lejegyzett mondások és tettek hatalmas gyűjteménye. Lásd: Hillenbrand, 2016, 318. o.

10 Az ún. „könyves népekről” a Koránban: „Bizony azok, akik hisznek, akik zsidók és keresztények és szábeusok, akik hisznek Allahban, az Utolsó Napban és helyesen cselekednek, megvan a fizetségük az Uruknál és [a Végső Napon] nem kell félniük és nem lesznek bánatosak.” Forrás: Korán 2:62, saját fordítás.

11 Meir-Glitzenstein, 2004, 1-3 o.

A negyedik és egyben utolsó lényeges elem¹² az IÁ terrorszervezet térnyerése, ami rendkívül súlyos csapást mért az Irakban élő nem-muszlimok életére, amely a mai napig kíséri őket, és az ott élő összes kisebbségnek komoly aggodalmi vannak a biztonságukat illetően. A szakértők szerint még hosszú időnek kell eltelnie egy konszolidált állapot eléréséhez.¹³

2. KISEBBSÉGI CSOPORTOK IRAKBAN

2.1. KERESZTÉNYEK

Az elmúlt évtizedek kisebbségeket hátrányosan érintő eseményei ellenére a mai modern Irakban jelentős keresztény populáció él.¹⁴ Az iraki kereszténység története egészen az apostolok koráig nyúlik vissza, ugyanis a hagyomány szerint az apostolok legelső térítő missziói a mai Irak területe felé vezettek.¹⁵ Ebből kifolyólag Mezopotámia, majd Irak keresztényeit a világ egyik legrégebb, folyamatosan létező keresztény közösségének tartják. Az iraki keresztények túlnyomó többsége őslakosnak tekinthető, akik az arámi nyelv egyik keleti dialektusát beszélnek. Nagyobb részük etnikailag magát asszírként határozza meg, továbbá azt állítják, hogy az ősi Asszíriából származnak, és követik a szír keresztény hagyományt. Sokféle elnevezéssel illetik őket, melyek többsége saját egyházi felekezetük megnevezéséhez köthető, például: káld (káldeus), szír, káldo-asszír, nesztoriánus, jakobita stb.¹⁶

Napjainkban az asszírok etnikai, nyelvi és vallási szempontból elkülönülő kisebbség a közel-keleti régióban, de csoportjuk korántsem egységes. Viszonylag sikeresen ellenálltak a hosszú távú iszlamizációnak és arabizációnak, és életben tartották nyelvüket, vallási és kulturális hagyományaikat, valamint a XIX. századtól kezdve egy részüknél megjelent a nemzeti összetartozás érzése is.

2.2. JAZIDIK

A jazidik egy etnikai-vallási közösség, képviselői az észak-iraki Ninive kormányzóságban élnek. Őseik szülőhazája Moszultól 150 km-re nyugatra, a Ninive-síkságon található, túlnyomórészt a Singār-hegy környékén, és a Singārhoz közeli városokban, valamint az aš-Šihān kerületben, Baḥzānī és Ba šīqa falvaiban Moszul mellett, illetve Dohukban, Iraki Kurdistanban. Vallásuk jellegzetes és erősen szinkretikus, amelyet a zoroasztrianizmus, az iszlám és

12 Itt közvetlen előzményként mindenképpen meg kell említenünk az amerikai vezetésű iraki intervenciókat, melyek az „imperializmus visszatéréseként” is értelmezhetők, eképpen pedig a kisebbségek helyzetében elméletben javulást, a kontrollálatlan viszonyok miatt a gyakorlatban azonban romlást (bizonytalanságot) okoztak. Az első beavatkozás (1991) következményeként az északi repüléstilalmi övezet létrejötté miatt több iraki kisebbségnek is lehetősége nyílt a központi hatalomtól való kisebb-nagyobb mértékű függetlenedés. A második beavatkozás következményeként (2003) viszont olyan vallási és etnikai feszültségekkel tarkított polgárháborús helyzet alakult ki, amelyben a „hagyományos” iraki kisebbségek mindennapi életében komoly törések keletkeztek.

13 Knell, 2017; Caruso, 2021.

14 A becslések az Irakban élő keresztények számát 200 000 és 300 000 fő közé teszik. Forrás: Reuters, 2021.

15 Filoni, 2017.

16 Donabed, 2015. 3–5. o.

a kereszténység hitelvei és gyakorlatai befolyásolnak. A jazidik főként elszegényedett földművelők és pásztorok, akik szigorú valláspolitikai hierarchiával rendelkeznek, és hajlamosak zártabb közösséget fenntartani, mint más Irakban élő etnikai vagy vallási csoportok. A vallásukba való betérés nem lehetséges, és a közösségen kívüli házasság is tilos. Egy részük etnikailag kurdnak vallja magát, míg mások úgy tekintenek magukra, mint akik sajátos, a többitől eltérő etnikai identitással rendelkeznek. A közösség a kurd kurmandzsi dialektusát beszéli, de liturgikus nyelvként az arabot használja.¹⁷ Az iraki alkotmány 2. §. /2/ bekezdése kifejezetten védi a jazidik hit- és gyakorlati szabadságát.¹⁸ A becslések szerint a jazidi közösség száma az Izlám Állam kiűzése után 500 000 és 700 000 fő között mozog Irakban.¹⁹

2.3. SZÁBEUS-MANDEUSOK

A szábeus-mandeusok egy kelet-arámi dialektust beszélő csoportot alkotnak.²⁰ A „szábeus” szó az arámi „saba” igéből származik, amelynek „megkeresztelkedett” a jelentése az egyik délkeleti-arámi nyelvjárásban, amely vallásuk egy fontos és alapvető rituáléjára utal: a folyóvízbe való alámerülésre és a megkeresztelkedésre. A mandeus szó tudást jelentő attribútum; az arámi „yada – ada” igéből származik, aminek jelentése: „tudni”. Így a „szábeus-mandeus” a megkeresztelt embert jelenti, aki tud Istenről és az egyistenhitről.²¹

2017 novemberi (a legfrissebb rendelkezésre álló adat) becslések szerint Irakban kevesebb mint 5000 szábeus-mandeus él. A szábeus-mandeus csoport méretére vonatkozó becslések eltérőek, de saját vezetőik szerint 10 000-15 000 fős lélekszámú közösségük maradt Irakban, főként déli területeken, és kb. 750 és 1000 közötti a számuk Iraki Kurdisztánban és Bagdadban.²² A közösség elsősorban a déli mocsaras vidékeken vagy a két folyó vonzáskörzetében található, al-‘Amāra, Qal‘ as-Šālih, an-Nāširiyya, Sūq aš-Šuyūh és Qurna városokban, de Bagdadban is van egy kisebb közösségük.

2.4. TURKOMÁNOK

A turkománok Irak északi részén élnek egy tulajdonképpeni ívben, amely Tel ‘Afar (Moszultól nyugatra), Moszul, Erbil, Altūn Kūbrī, Kirkūk, Tūz Hūrmātū, Kifrī és Hanāqin körzeteken keresztül húzódik. Hosszú idő óta követelik közösségük hatékonyabb képviselését, és céljuk, hogy Irak „negyedik alkotóelemének” tekintsék őket (a síta arabok, a szunnita arabok és a kurdok mellett), ami gyakorlatilag a kisebbségi helyzetükből való kitörést jelentené számukra. Azonban a sikertelenség e tekintetben arra készítette őket, hogy elfogadják kisebbségi státuszukat mint eszközt, amelyen keresztül érvényesíthetik jogaikat.²³ Ők egy olyan közösség, akik ragaszkodnak török örökségükhöz és identitásukhoz. Az iraki turkománok javarészt az oszmán katonák, kereskedők és köztisztviselők leszármazottai, akik Anatóliából érkeztek Irakba az Oszmán Birodalom uralma alatt.²⁴ Az iraki türkmének genetikai és nyelvi

17 DFAT, 2020, 31. o.

18 Iraki Alkotmány, 2005. 4. o.

19 Minority Rights Group, 2017a.

20 Salloum, 2013. 79–80. o.

21 Salloum, 2013. 79–80. o.

22 DFAT, 2020, 30. o.

23 Salloum, 2013. 7. o.

24 Taylor, 2004. 31. o.

kapcsolatokat ápolnak a törökországi török néppel és a szíriai türkménekkal, de nem tartják magukat rokon nemzetnek a türkménisztáni és közép-ázsiai türkménekkal. Fontos tény viszont, hogy a XV. században a türkmének fennhatósága alatt állt Irak,²⁵ ezért nem kizárható, hogy egyes turkománok mégis a közép-ázsiai nép leszármazottai. Az iraki turkománok alkotják a harmadik legnagyobb etnikai csoportot Irakban az arabok és a kurdok után.²⁶

2.5. ŠABAKOK

A šabak egy Moszultól keletre élő, az általánosan elfogadott nézet szerint kurd népcsoport. Eredetük vitatott, egyes tudósok kurdként, mások viszont külön etnikumként határozzák meg őket. A legtöbb šabak viszont saját közösségére külön etnikai csoportként tekint, amely se nem arab, se nem kurd. Šabak nyelven beszélnek, amely főként a törökből, a perzsából, a kurdból és az arabból merít, és egy vallási közösségben élnek a Ninive-síkságon. A šabakok ősei a Šafawiyya rend követői voltak, amelyet a kurd misztikus Šafi ad-dīn Ardabīlī alapított a XIV. század elején. A šabak közösség körülbelül 70 százaléka magát sítának, a fennmaradó rész szunnitának vallja, bár a šabak vallási gyakorlat tulajdonképpen ötvözi az iszlám, valamint a helyi hiedelmek elemeit is. Sem a szövetségi, sem a kurd alkotmány nem említi a šabakot külön etnikai csoportként, bár a választójogi törvény fenntart egy helyet a šabak közösség egy képviselőjének a Képviselői Tanácsban. Lélekszámuk körülbelül 250 000 fő.²⁷

2.6. A KAKA'I KÖZÖSSÉG

A Kaka'i közösség, vagy más néven Ahl-e Haqq vagy Yārsānī, főleg Kirkūktól délkeletre és a Ninive-síkságon él, Dāqūq és al-Ĥamdāniyya közelében, valamint vannak közösségeik Diyālā, Erbil és Sulaymāniyya városokban. Etnikai hovatartozásukat tekintve általában kurdnak tekintik őket, és a macho néven ismert nyelvjárást beszélnek, bár vannak arabul beszélő kaka'i közösségek is. Az USSD 2020 IRFP jelentése kimondta: „A kaka'i aktivisták szerint közösségüknek körülbelül 120-150 000 tagja van a Ninive-síkságon és a Kirkūktól délkeletre fekvő falvakban, valamint Diyāla-ban és Erbilben.”²⁸

Az alkotmány nem említi a kaka'i vallást, azonban 2015-ben a Kurdisztán Regionális Kormányza (Kurdistan Regional Government, rövidítve: KRG) Vallásügyi Minisztériuma először ismerte el azt, és a közösségnek mára fenntartott helye van a Ĥalabġa Tartományi Tanácsban. A kaka'i-k muszlimként szerepelnek az igazolványukon, amit a közösségükön belül állítólag sokan preferálnak, mivel ez megvédi őket a megkülönböztetéstől.²⁹

A ba'ġista rezsim arabizációs politikájának eredményeként sok kaka'i elhagyta lakóhelyét, és Sulaymāniyya-ba, Erbilbe vagy Dél-Irakba költözött. A Szaddám-kormány az iráni határ mentén elpusztította a kaka'i falvakat, hogy „biztonsági” zónát hozzon létre. A Kirkūkban élő kaka'i polgárok százait erőszakkal száműzték Iránba, ezzel egyben megfosztva őket állampolgárságuktól.³⁰

25 A türkmének fennhatósága a mai Irak területén 1402 és 1508 között tartott. Forrás: Jackson – Lockhart, 1986, 173. o.

26 Peyrouse, 2015, 62. o. Az iraki turkománok száma eléri a 3 millió főt Irakban. Forrás: Bassem, 2016.

27 Leezenberg, 1994, 5-6. o.; DFAT, 2020, 25. o.

28 IRFP, 2020.

29 DFAT, 2020, 32. o.

30 DFAT, 2020, 32-33. o.

2.7. BAHÁ'Í KÖZÖSSÉG

Az iraki bahá'í közösséget a monarchia idején, 1931-ben alapították, amikor is vallási csoportként ismerték el őket. A Ba'ı Párt felemelkedése azonban a csoport elleni fokozódó elnyomást hozta magával. 1970-ben elfogadták a 105. számú törvényt, amely betiltotta a bahá'í hitet, amit 1975-ben követett a Polgári Ügyek Igazgatósága által kiadott 358. számú rendelkezés, amely megtiltotta a bahá'í vallásként való rögzítését az anyakönyvi nyilvántartásban.³¹ Ebből kifolyólag, hacsak nem hallgatták el vallási meggyőződésüket és nem tagadták meg személyazonosságukat, akkor nem szerezhettek be személyazonosító okmányt, útlevelet, születési, halotti és házassági anyakönyvi kivonatot. Ebben az időszakban sok bahá'í vallású személyt bebörtönöztek és halálra ítélték. 2007-ben egy rövid időre hatályon kívül helyezték a törvényt, de nem sokkal ezután a 105-ös és a polgári ügyekről szóló törvényre hivatkozva újfent diszkriminatív bánásmóddal illetik a közösség tagjait.³²

3. AZ ISZLÁM ÁLLAM TERRORSZERVEZET MEGJELENÉSE³³

Az Iszlám Állam (IÁ) – más néven Iraki és Levantei Iszlám Állam vagy Iraki és Szíriai Iszlám Állam – egy szalafista-dzsihadista militáns terrorszervezet, amely elsősorban Szíriában és Irakban működött és működik a tanulmány lezárásakor is.³⁴ A csoport célja, hogy Irakban és Szíriában egy iszlám kalifátust hozzon létre, és a világ minden muszlimja fölött vallási fennhatóságot gyakoroljon. Az IÁ az iszlám hitrendszerének és az iszlám vallás erkölcsi és dogmatikai alapvetéseinek radikális, extrémista interpretációjáról, valamint az iszlám jog szélsőséges értelmezéséről és alkalmazásáról ismert, és ezen felfogás által legitimálják az általuk elkövetett erőszakos cselekedeteket, amelyekkel a nem-muszlimokat vagy éppen a muszlimokat sújtják.

Irak amerikai megszállása alatt a csoport az iraki felkelések fő komponensének számított. A nevük először JTJ volt (az eredeti arab elnevezéssel: Ğama'at at-Tawhīd wa'al-Ĝihād), majd miután felesküdték az al-Kaidára, már az iraki al-Kaidaként (*Al-Qaeda in Iraq*, a továbbiakban rövidítve: AQI) határozták meg magukat. Az amerikai és iraki erők fokozott nyomásával szemben a csoport ereje és befolyása jelentősen lecsökkent. Ez a helyzet azonban 2011-ben megfordult, mivel az amerikai csapatok kivonulása Irakból hatalmi vákuumot hozott létre. Az AQI új szereplőként jelent meg, hogy kitöltse ezt az űrt, továbbá másik fontos fejlemény, hogy a szíriai polgárháború kitérése elegendő teret biztosított a csoportnak arra, hogy mind méretben, mind befolyásban fokozza kapacitásait. 2013-ban a csoport megváltoztatta a nevét

31 Minority Rights Group, 2017b.

32 Minority Rights Group, 2017b.

33 A szervezetről bővebben lásd: Filipec, 2020; Cockburn, 2014; Alexander – Alexander, 2015.

34 Ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy az IÁ bár változó aktivitással, de a világ számos országában jelen van. Ide lehet sorolni Algériát, Egyiptomot, Líbiát (ahol a polgárháború kaotikus állapotait kihasználva a szíriaihoz és irakihoz hasonló államépítési kísérletbe kezdtek), Jement, Szaúd-Arábiát, Kelet-Ázsiát (kiváltképpen a Fülöp-szigeteket), Szomáliát és Nyugat-Afrikát (kiváltképpen Nigériát). Szintén érdemes a felsorolásban megemlíteni Iránt, Afganisztánt, Pakisztánt, a közép-ázsiai régiót, a Kongói Demokratikus Köztársaságot, Mozambikot, illetve az Egyesült Államok hatóságai feltételezik továbbá, hogy a szervezet további fejlődési lehetőségeket keres az afrikai kontinens számos további országában is. Forrás: Mapping Military Organizations. The Islamic State, 2021.

AQI-ról Iraki és Levantei Iszlám Államra (*Islamic State of Iraq and the Levant*, rövidítve: ISIL, vagy *Islamic State of Iraq and Syria*, rövidítve: ISIS). A csoport 2013 és 2014 folyamán nagyobb területeket foglalt el Szíriában és Irakban. Az ISIS lerövidítette a nevét Iszlám Államra, és 2014 júniusában bejelentette a kalifátus létrehozását Irakban és Szíriában.

Az IÁ számos támadást hajtott végre a 2014 és 2021 közötti időszakban, amelyek nemcsak a Közel-Keletre korlátozódtak, hanem áttejedtek Európára is.³⁵ Azonban nem csak az általuk elkövetett terrorcselekmények jelentették a legnagyobb veszélyt, mivel a fennhatóságuk alatt lévő területeken a különböző vallási kisebbségeket sokszor kegyetlen és barbár bánásmóddal illették. A nem-muszlimokkal védelmi adót fizettettek, betiltották a zenehallgatást, a dohányzást, a kisebb kihágásokat is gyakran kézlevágással torolták meg, és nyilvános kivégzéseket is tartottak.

3.1. AZ ISZLÁM ÁLLAM HATÁSA A KISEBBSÉGI CSOPORTOK ÉLETÉRE

Az IÁ célzott támadásokat hajtott végre a civilek és a polgári infrastruktúra ellen. Ez többek között tömeggyilkosságokat, kínzásokat, emberrablásokat, nemi és egyéb erőszakot, rabszolgatartást, gyermekek toborzását és felhasználását, kifosztást, rablást, valamint a polgári lakások és egyéb infrastruktúra szándékos megsemmisítését jelentette.³⁶

A csoport szándékosan olyan kisebbségi közösségeket vett célba, mint a keresztények, a jazidiek, a šabakok vagy éppen a türkmének. Azonban nemcsak a vallási kisebbségekhez tartozókat, hanem azon síta és szunnita muszlimokat – különösen a köztisztviselőket, valamint a biztonsági és fegyveres erők tagjait – akik nem voltak hajlandók hűséget fogadni a terrorista csoportnak és „megtérsni”, szisztematikusan célba vették és megölték. Az egyik leghírhedtebb iraki mészárlás során az IÁ harcosai Tikrit közelében, a Šalāh ad-Dīn tartományban található Speicher katonai táborban összesen 1700 síta kadétot fogtak el, majd öltek meg 2014 júniusában.³⁷

Amikor 2014-ben az IÁ megtámadta a zömében kisebbségek lakta településeket, a legmegdöbbentőbb hatást az okozta, hogy néhány szunnita arab is csatlakozott a szélsőségesekhez, és szembefordult szomszédaival. A jazidiek különösen nagy károkat szenvedtek el, és egyes statisztikák szerint közösségükből még ugyanebben az évben 6418 embert elraboltak, és sokukat rabszolgaságba kényszerítették. A szélsőségesek 1060 négy és tíz év közötti gyermeket hurcoltak el, 68 jazidi szentélyt romboltak le, és a közösségek városainak és falvainak 85 százalékát pusztították el. A PLOS Medicine folyóirat által közzétett kutatás 3100-ra becsülte az ISIS által okozott jazidi halálos esetek számát.³⁸

Az IÁ 2014-es felemelkedését követően a kaka’i közösség tagjai saját vallási identitásuk miatt a többi kisebbséghez hasonlóan egyértelmű célpontjává váltak a terrorista szervezetnek. Amikor az IÁ megkezdte előrenyomulását Irak északi részén, a legtöbb Moszultól

35 Timeline: the Rise, Spread, and Fall of the Islamic State, 2019.

36 Azon túlmenően, hogy az IÁ által elkövetett kegyetlenségek vallási-ideológiai célokat szolgáltak, az erőszakos lépések egyben gazdaságilag is fontosak az IÁ számára. Az IÁ bevételi vonatkozásában becslések szerint jelentős hányadot képeztek a kalifátus kiépítésekor a különböző bűnözői tevékenység – bankok kirablása, lopás, drogkereskedelem, helyi vállalkozások túladóztatása, védelmi pénzek beszerzése, műtárgyakkal történő kereskedés –, váltságdíj követelése emberrablásokkal, emberkereskedelem, prostitúció, stb. Forrás: Money Matters: Sources of ISIS’ Funding and How to Disrupt Them, 2015.

37 Salihi, 2019. 79-98. o.

38 Strasser, 2017;

keletre fekvő faluban élő kaka'i Erbībe menekült. Az IÁ ekkor állítólag olyan nyilatkozatokat tett közzé, amelyekben halállal fenyegette meg a kaka'i-kat, ha nem térnek át az iszlám hitre. Az IÁ több falut is birtokba vett, és a Ninive-síkság al-Ḥamdāniyya körzetében lévő kaka'i szentélyeket is elpusztította. Válaszul a kaka'i közösség megalakította saját fegyveres csoportosulását, és egy 600 fős kontingenst épített be a kurd pesmergába.³⁹

Az IÁ észak-iraki fennhatóságának idején a kisebbségekhez tartozó iraki nők általában fokozottan ki voltak téve a nemi indíttatású erőszaknak, beleértve a női nemi szervek megcsonkítását, a családon belüli erőszakot, a szexuális zaklatást, a becsület nevében elkövetett gyilkosságokat, a kényszer- és korai házasságot, valamint az embercsempészetet.

3.2. SZEXUÁLIS ERŐSZAK ÉS RABSZOLGASÁG

Az IÁ által elrabolt nők a kényszermunkától a fizikai bántalmazásig, nemi erőszakig, kínzásig, kényszerházasságig és szexuális rabszolgaságig terjedő bántalmazásokról számoltak be. A nőket szexuális jutalomként kínálták fel, vagy épp ajándék gyanánt szolgáltak az IÁ harcosai számára. A terroristák cserélgették őket, nemi erőszak céljából házasodtak, vagy házasság nélkül is megerősakolták őket.⁴⁰

Míg eddig a nemzetközi figyelem túlnyomórészt a jazidi nők és lányok ellen elkövetett bűncselekményekre irányult, további szexuális erőszakról szóló jelentések jelentek meg, amelyek kiterjedtek az észak-iraki keresztény és síita nőkre és lányokra, valamint szunnita nőkre, akik elmenekültek az erőszak elől al-Anbār kormányzóságból.⁴¹ Az IÁ által Tikrīt városából elrabolt síita türkmének a jelentések szerint szintén szexuális erőszaknak voltak kitéve, mielőtt brutálisan megölték volna őket.⁴²

Miután átvette az irányítást a városok és falvak felett, az IÁ súlyos büntetéseket rótt ki a polgári lakosságra. Például Tikrītben a terrorszervezet harcosai több száz embert öltek meg, akiket azzal vádoltak meg, hogy együttműködtek a rendőrséggel vagy az Iraki Biztonsági Erők tagjaival, esetleg támogatták őket, vagy azok hozzátartozói voltak. Az általuk gyanúsított civilek ingatlanait lefoglalták vagy megsemmisítették. Általában a tömeges kivégzések fő ürügye az IÁ tagjai elleni összeesküvés, vagy felkelési kísérlet volt.⁴³

4. IRAK AZ ISZLÁM ÁLLAM KIŰZÉSE UTÁN

Bár az IÁ Szíriában és Irakban komoly veszteségeket szenvedett el az elmúlt években, ez mégsem jelenti azt, hogy a dzsihadista csoportok elleni harc befejeződött volna. A szervezethez tartozó csoportok, Afganisztántól egészen Nigériáig, továbbra is hatalmat gyakorolnak, területeket irányítanak és pusztító támadásokat indítanak. Az al-Kaida regionális szövetségei merényleteket követnek el Szomáliában és Kenyában, és képesek a Száhel-övezetben és Északkelet-Afrikában teljes régiók destabilizálására. Bár Európában csökkent a nagyszabású terrortámadások gyakorisága, más országokban rendszeresek a „kisebb” esetek.

39 Pesmerga: Irak Kurdisztán régiójának katonai ereje, akik a kurdisztáni régió biztonságáért felelnek.

40 HRW, 2016.

41 Georgy, 2017.

42 Hamsíci, 2017.

43 Zucchini, 2017.

A terrorcselekmények száma gyorsan nő Afrikában, és még mindig elfogadhatatlanul magas a Közel-Keleten.⁴⁴ Ez a körülmény folyamatosan félelmet generál, de nem csak ez okozza az egyetlen problémát az iraki kisebbségek életében. Ugyancsak demoralizálóan hat közösségeikre az elvándorlás kérdése, amihez hozzájárul a leromlott infrastruktúra, továbbá gondot okoz az is, hogy a biztonsági helyzet korántsem kielégítő a visszafoglalt területeken. Ez utóbbihoz döntően hozzájárul a fegyveres milíciák okozta fenyegetettség is.

A helyzetet tovább rontja, hogy a mindenkori iraki kormány sem lép fel hatékonyan a kisebbségi csoportok szétforgácsolódása ügyében. 2019 májusában az Egyesült Nemzetek Menekültügyi Főbiztossága (*United Nations High Commissioner for Refugees*, rövidítve: UNHCR) jelentést tett közzé „Nemzetközi védelmi szempontok az Iraki Köztársaságból menekülő emberekkel kapcsolatban” címmel.⁴⁵ A jelentés különböző forrásokra hivatkozva kimondta: *„Míg az iraki hatóságok a jelentések szerint általában tiszteletben tartják a vallásszabadságot, a kisebbségek – amelyek közül sok nem rendelkezik erős politikai vagy törzsi hálózattal – a konfliktusok, valamint a politikai és vallási üldöztetések miatt időnként kitelepítési hullámokkal szembesülnek. Ezenkívül a kisebbségi csoportok jogi, politikai és gazdasági marginalizálódásáról számolnak be. A bahá'í hit gyakorlása továbbra is tilos. A kisebbségi közösségek bizonyos területeken gyakori inzultálásról és szexuális zaklatásról tudósítottak. Továbbá az Iraki Kurdistan régióban a kisebbségi csoportok tagjaival szembeni diszkriminációról és politikai szabadságuk elnyomásáról adtak hírt, amelyek szintén a hatóságokhoz köthetők. Egyes esetekben a kisebbségi jogvédő csoportok és aktivisták állami és nem állami szereplők fenyegetéseiről és politikai indítatású korlátozásáról számoltak be. A jelentések szerint a korábban az Iszlám Állam terrorszervezet birtokában lévő területeken és azok közelében támadásokat hajtanak végre kisebbségi csoportok tagjai ellen... a támadásokat a jelentések szerint az IÁ vállalta magára, vagy nekik tulajdonították azokat... Az évek során jelentések érkeztek olyan esetekről, amikor a kormányhoz kötődő csoportok, bűnözői és fegyveres csoportok szektariánus vagy egyéb indítatásból gyilkosságokat és emberrablásokat hajtottak végre vallási kisebbségek tagjai ellen, beleértve a keresztényeket és a szábeus-mandeusokat.”*⁴⁶

4.1. AZ IRAKI KISEBBSÉGEK ELVÁNDORLÁSA

Az IÁ fennhatósága előtti időszakban, az iraki kisebbségek elvándorlása mögött számos ok állt. Egyéni szinten a kivándorlást ösztönző motívumok között szerepelt többek között a nyugati munkalehetőségek ígérete, a házasságkötés és a családalapítás vágya egy stabilabb közegben, valamint a nemzetközileg elismert felsőoktatási intézményekben való továbbtanulás. Ekkor is megfigyelhető volt a stabilitás hiánya miatt kialakult elégedetlenség a nem muszlim lakosság körében, de az IÁ megjelenése majd kiűzése után ez a motívum sokkalta hangsúlyosabbá vált köreikben.

Társadalmi szinten a kisebbségi lét Irakban a kiszolgáltatottság érzését kelti, és sokuk egyértelműen másodrendű állampolgárnak érzi magát. Ez nem feltétlenül jelenti az iraki muszlim többség rossz bánásmódját velük szemben, hanem sokkal inkább rendszerszinten érződik a probléma. Még ha a lelkiismereti szabadság garantált is, azt a törvények és bizonyos gyakorlatok korlátozzák. Emiatt a kisebbségek gyakorta elidegenedettségre panaszkodnak, és azt érzik, hogy gyermekeiknek nincs jövője hazájukban. Más gyakorlatok

44 Dezső, 2021. 7-9. o.

45 A dokumentum eredeti címe: International Protection Considerations with Regard to People Fleeing the Republic of Iraq.

46 UNHCR, 2019.

– beleértve a diszkriminációt és a vezető pozíciókhoz való hozzáférési jog hiányát, különösen a biztonsági, katonai és kormányzati intézményekben – rávilágítanak a kisebbségek gyenge befolyására az iraki társadalomban, és ez további motivációt szolgáltat számukra az ország elhagyására.

4.2. PROBLÉMÁK A VISSZATÉRÉSEL KAPCSOLATBAN

Annak ellenére, hogy a közelmúltban visszafoglalták az iraki területeket az IÁ erőitől, a kisebbségi lakosság száma – amely közösségek már amúgy is aránytalanul ki vannak téve az emberi jogok megsértésének – tovább csökken.

Az IÁ-tól visszafoglalt területekre való visszatérés nagyon lassú, aminek elsődleges okai, hogy hiányzik a megfelelő biztonsági és újjáépítési segítség, valamint a visszafoglalt területeken a politikai és katonai hatóságok miatt akadályok gördülnek eléjük.

Ezek az akadályok a következők:⁴⁷

1. A nemzetközi újjáépítési és stabilizációs erőfeszítéseket hátráltatják a körülményes szerződés-kötési folyamatok, amelyek késéseket és nehézségeket okoznak az újjáépítés menetében, valamint a nem hatékony és nehézkesen működő iraki kormányzati partnerek problémákat okoznak azzal, hogy időnként eltérő programokat követnek. Az elégtelen forrásokkal együtt ez olyan helyzetet eredményez, hogy civilek milliói még mindig alig, vagy egyáltalán nem jutnak megfelelő menedékhez, higiéniai feltételekhez vagy olyan alapvető szolgáltatásokhoz, mint például az oktatás.

2. Az iraki kormánynak, a kurd hatóságoknak és a nemzetközi közösségnek mindeddig nem sikerült megállapodásra jutniuk a konfliktus elszámoltathatóságáról, a békeateremtésről és a rendfenntartásról. Ez részben azért is alakult ki, mert nem akarták megzavarni az IÁ ellen harcoló csoportok törékeny koalícióját, ami bizonytalansághoz vezetett volna a konfliktusok következtében az otthonaikat elhagyni kényszerülő milliók visszatérési kilátásaiban és az IÁ utáni stabil politikai rendezés ügyében, nem beszélve arról, hogy továbbra is akadályozza az újjáépítési erőfeszítéseket.

Annak ellenére, hogy az IÁ terrorszervezet erői a közelmúltig számos területről visszaszorultak, valamint, hogy a 2020 májusától hivatalban lévő iraki miniszterelnök, Muštafā al-Kazemī is többször kinyilvánította annak fontosságát, hogy a kisebbségekkel szembeni visszaélések soha többé ne ismétlődjenek meg, Irak kisebbségi lakosságának jövője korántsem biztos.⁴⁸ A földterületek megszerzéséért folyó verseny, a különböző fegyveres milíciák elszaporodása és a konfliktusban részt vevő felek által elkövetett súlyos emberi jogi visszaélések közepette minden jel arra utal, hogy az IÁ legyőzése után az iraki kisebbségek további üldöztetésére és diszkriminációjára lehet számítani. A kisebbségi csoportoknak egyrészt meg kell küzdeniük az iraki kormánnyal, amely még nem vonja be őket a konfliktus utáni tervezésbe, másrészt a kurdisztáni regionális kormányzattal is, amely nyíltan kijelenti, hogy az egykori iraki kisebbségek otthonaként szolgáló földek a kurdokat illetik meg. Emellett tovább nehezíti helyzetüket, hogy a nemzetközi közösségek is gyakorta közömbösebbek a sorsuk iránt.

Tekintettel a kisebbségeket fenyegető egzisztenciális veszélyre, az Irakból való kivándorlás folyamatos ütemben zajlik közösségeik körében. Az iraki vezetők becslése szerint az

47 ILHR, MRG, NPWJ & UNPO, 2017. 3–4. o.

48 Alí Jawad, 2021.

otthonukat az utóbbi 10 évben elvesztők száma hozzávetőleg 4 millió személy, beleértve a nem regisztrált országon belüli menekülteket is, ami Irak becslött lakosságának több mint 10 százalékát teszi ki.⁴⁹

Hogy a problémát kezelni lehessen, világos célokat kell megfogalmazni, amelyek tükrözik az iraki társadalom szélesebb rétegeinek, beleértve a kisebbségeknek az érdekeit is. Széles körű konzultáció indítása valószínűleg a leghatékonyabb kezdeti eszköz lenne a közösségek közötti ellenségeskedés tartós örökségének elkerülésére a konfliktusok által érintett területeken. Egyes kisebbségek az autonómia különféle formáit szorgalmazzák, kezdve az ellenőrzésük alatt álló új, kisebb kormányzóságok létrehozásától, a 2005-ös iraki alkotmányban foglalt helyi közigazgatási rendelkezések végrehajtásán át, egészen az önálló autonóm zónák létrehozásáig.⁵⁰

KONKLÚZIÓ

A Közel-Kelet etnikai értelemben véve meglehetősen heterogén régió. Magában foglal számos etnikai, nemzeti, vallási, nyelvi vagy etno-vallási csoportot. A többség és kisebbség viszonya a régióban zajló különféle konfliktusok fő forrása. Úgy tűnik, hogy a poszt-oszmán államok többségében még nem alakult ki olyan egységes nemzeti identitás, amely képes lenne integrálni többnemzetiségű társadalmakat. A Közel-Keleten élő kisebbségek témája erősen politizált és ellentmondásos, mert a különféle arab államok a kisebbségekkel való bánásmódot belső ügyüknek tekintik, nem ismerik el a megkülönböztetést, vagy éppen tagadják bármilyen típusú kisebbség létét a területükön. A közel-keleti államok ezen hozzáállása abból is származhat, hogy a kisebbségek kérdésével vissza lehet élni, és bármikor hivatkozási alapja lehet a nyugati országok intervenciók politikájának.

A tanulmányban bemutatottak az Irakban élő különböző etnikai és vallási kisebbségi csoportokat, és elemzés alá vontuk helyzetüket az Iszlám Államnak nevezett terrorszervezet működése alatt, és az azt követő időszakban. Nyilvánvaló, hogy az IÁ tértnyerésekor e közösségek helyzete szignifikánsan leromlott, de az is egyértelmű, hogy ezen a téren a militáns csoport kiűzését követően sem feltétlenül számolhatunk be javulásról, már ami a kisebbségek érdekérvényesítési képességét és fizikai biztonságát illeti. Ez utóbbira főként az IÁ kiűzésében részt vett fegyveres milíciák megjelenése van rendkívül negatív hatással. A szakértők és jogvédők többsége szerint, amíg a nem-muszlimok érdekei nem lesznek megfelelően képviseltetve helyi szinten és a törvényhozásban, addig helyzetükben érdemi változás aligha fog bekövetkezni. A konfliktusok fellángolásakor általában Irakot sok állampolgára hagyja el, de a rossz közbiztonsági helyzet és a terrorszervezetek fenyegetése okán nemcsak az országhatárokon átívelő, de az országon belüli emigráció is komoly problémákat okoz. Ugyancsak vészjóslóan hat a kisebbségekre, hogy a saját településeikről elmenekült közösségeik csak nagyon lassan, vagy egyáltalán nem költöznek vissza szülőföldjükre, ami a tradicionális iraki települések arculatának megváltozását idézi elő, és annak a veszélye is fennáll, hogy több ezer éve ott élő csoportok tűnnek el a történelem süllyesztőjében.

49 ILHR, MRG, NPWJ & UNPO, 2017, 4. o.

50 Salloum, 2017.

ÚTMUTATÓ AZ ARAB SZAVAK ÁTÍRÁSÁHOZ

A tanulmányban az arab szavak és nevek esetében a tudományos átírást követtük. Ez alól kivételt képeznek azok a szavak, amelyek meghonosodtak a magyar nyelvben (mint pl. Bagdad, muszlim, Moszul, Irak, al-Kaida stb.)

A többségében kurdok lakta települések neveinél is az arab kiejtési szabályokat vettük figyelembe.

Az arab szavakat a következő egyszerű kiejtési szabályok figyelembevételével lehet magyaros átírássá alakítani:

Arab -> ā – á <- Magyar

ī – í

ū – ú

‘ – elhagyható

ṭ / s / ṣ – **sz**

ḡ – **dzs**

ḥ / ħ / h – **h**

ḏ / z / ḏ – **z**

š – **s**

t / ṭ – **t**

ġ – **g**

q / k – **k**

w – **v**

y – **j**

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Alexander, Yonah – Alexander, Dean (2015). *The Islamic State*. Lanham: Lexington Books.
- Ali Jawad (2021). Al-Kāzēmī: M'asāt al-Iyzīdiyyin yağīb an lā tatakarrar. [Al-Kāzēmī: Nem szabad megismétlődnie a jezidik tragédiájának]. Letöltés helye: <https://tinyurl.com/3f8y33ep> (Letöltve: 2021. 11. 27.)
- Bassem, Wāssim (2016). Iraq's Turkmens call for independent province. *Al-Monitor*. Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2016/10/turkmens-iraq-mosul-tal-afar.html>
- Caruso, a. (2021). Iraq's Yazidis: Among the World's Most Threatened Minorities. *The International Spectator*. Letöltés helye: <https://www.iai.it/en/publicazioni/iraqs-yazidis-among-worlds-most-threatened-minorities> (Letöltve: 2021. 11. 20.)
- Cockburn, Patrick (2014). *The Rise of Islamic State*. London: Verso.
- Czellár, Katalin (1980). *Irak*. Budapest: Panoráma
- Dezső, Tamás (2021). Preface. In Marsai, Viktor (szerk.). *Terrorism 3.0. Current Security Challenges and Prospects*. Budapest: Századvég Foundation.
- DFAT (2020). *Country Information Report Iraq*, Australian Government Department of Foreign Affairs and Trade. Letöltés helye: <https://www.dfat.gov.au/sites/default/files/country-information-report-iraq.pdf>
- Donabed, S. G. (2015). *Reforging a Forgotten History. Iraq and the Assyrians in the Twentieth Century*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Etheredge, L. S. (2011). *Iraq*. Edinburgh: Britannica Educational Publishing.
- Filipec, Ondrej (2020). *The Islamic State. From Terrorism to Totalitarian Insurgency*. Delhi, India: Routledge India.
- Filoni, Fernando Cardinal (2017). *The Church in Iraq*. (ford. Condon, Edward) Washington, D.C.: The Catholic University of America Press.
- Georgy, Michael (2017). Captive Islamic State militant says mass rapes were 'normal'. *Reuters*. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-mosul-prisoners-idUSKBN15W1N0> (Letöltve: 2021. 11. 20.)
- Hamsici, Mahmut (2017). Iraqi Turkmen woman recalls horrors of IS captivity. *BBC NEWS*. Letöltés helye: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-41594012> (Letöltve: 2021. 11. 25.)
- Hillenbrand, Carole (2016). *Az Iszlám. Új történeti bevezetés*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- HRW (2016). *Iraq: Women Suffer Under ISIS*, Human Rights Watch. Letöltés helye: <https://www.hrw.org/news/2016/04/05/iraq-women-suffer-under-isis> (Letöltve: 2021. 11. 22.)
- Hunt, C. (2005). *The History of Iraq*. Westport: Greenwood Press.
- ILHR, MRG, NPWJ & UNPO. (2017). *Crossroads: The future of Iraq's minorities after ISIS*. Report. Konrad Adenauer Stiftung. Letöltés helye: https://minorityrights.org/wp-content/uploads/2017/06/MRG_Rep_Iraq_ENG_May17_FINAL2.pdf
- Iraki Alkotmány (2005). Letöltés helye: https://www.constituteproject.org/constitution/Iraq_2005.pdf?lang=en (Letöltve: 2022. 02. 23.)
- IRFP (2020). *2020 Report on International Religious Freedom: Iraq*. U.S. Department of State. *International Religious Freedom Report*. Letöltés helye: <https://www.state.gov/reports/2020-report-on-international-religious-freedom/iraq/>
- Jackson, P. – Lockhart, L. (1986). *The Cambridge History of Iran. Volume 6*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Knell, Y. (2017). Iraq's minorities fear for their future. *BBC NEWS*. Letöltés helye: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-41277880> (Letöltve: 2021. 11. 21.)
- Leezenberg, Michiel (1994). *The Shabak and the Kakais: Dynamics of Ethnicity in Iraqi Kurdistan*. ILLC Research Report and Technical Notes Series. University of Amsterdam. <https://eprints.illc.uva.nl/id/eprint/630/1/X-1994-07.text.pdf>
- Leezenberg, Michiel (1994). *The Shabak and the Kakais: Dynamics of Ethnicity in Iraqi Kurdistan*. Institute for Logic, Language and Computation. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Mapping Military Organizations. *The Islamic Thate* (2021). Stanford University. Letöltés helye: <https://cisac.fsi.stanford.edu/mappingmilitants/profiles/islamic-state>

- Meir-Glitzenstein, E. (2004.) *Zionism in an Arab Country. Jews in Iraq in the 1940s*. London and New York: Routledge.
- Minority Rights Group (2017a). Iraq. Yezidis, Minority Rights Group International. World Directory of Minorities and Indigenous Peoples. Letöltés helye: <https://minorityrights.org/minorities/yezidis/>
- Minority Rights Group (2017b). Bahá'í. Minority Rights Group International. World Directory of Minorities and Indigenous Peoples. Letöltés helye: <https://minorityrights.org/minorities/bahai/>
- Minority Rights Group (2017c). The Future of Iraq's Minorities after ISIS. Minority Rights Group International. World Directory of Minorities and Indigenous Peoples. Letöltés helye: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=d69ea2cc-d8b5-a321-3b27-224c92e086f0&groupId=252038
- Money Matters: Sources of ISIS' Funding and How to Disrupt Them (2015). Center for Geopolitics & Security in Realism Studies. Letöltés helye: <http://cgsrs.org/publications/27>
- Nissen, Hans J. – Heine, Peter (2009). *From Mesopotamia to Iraq. A Concise History*. Chicago and London: Chicago University Press.
- Reuters Staff (2021). Factbox: Iraq's Christian denominations. Reuters. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/article/us-pope-iraq-christians-sects-factbox-idUSKCN2AT1UJZ> (Letöltve: 2021. 11. 28.)
- Salihi, R. (2019). Terror and Torment: The Civilian Journey to Escape Iraq's War Against the "Islamic State". In: Eriksson, J. & Khaleel, A. (eds.): *Iraq After ISIS. The Challenges of Post-War Recovery*. London: Palgrave Pivot. DOI azonosító: https://doi.org/10.1007/978-3-030-00955-7_6
- Salem, Omer (2014). *Al-Buniya ad-Dīniyya 'inda Ahli-l Kitābi Kamā Ḍakarāhā al-Qur'ān al-Karīm*. [A könyves népek vallási felépítése, ahogy a Szent Korán is említi]. Kairó: Al-Azhar Egyetem. Letöltés helye: <https://tinyurl.com/835wky7b> (Letöltve: 2021. 11. 15.)
- Salloum, Saad (2013). *Minorities in Iraq. Memory, Identity and Challenges*. Baghdad: Masarat.
- Salloum, Saad (2017). Iraqi minorities move forward with autonomy plan. *Al-Monitor*. Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2017/03/rafedin-minorities-iraq-nineveh-plain-autonomy.html> (Letöltve: 2021. 11. 27.)
- Strasser, F. (2017). How Iraq's Minorities Can Secure a Future After ISIS. United States Institute of Peace. Letöltés helye: <https://www.usip.org/publications/2017/08/how-iraqs-minorities-can-secure-future-after-isis> (Letöltve: 2021. 11. 19.)
- Taylor, S. (2004.) *Among the Others: Encounters with the Forgotten Turkmen of Iraq*. Ottawa, Ontario: Esprit de Corps Books.
- Timeline: the Rise, Spread, and Fall of the Islamic State (2019). Wilson Center. Letöltés helye: <https://www.wilsoncenter.org/article/timeline-the-rise-spread-and-fall-the-islamic-state>
- UNHCR (2019). International Protection Considerations with Regard to People Fleeing the Republic of Iraq. UN High Commissioner for Refugees (UNHCR). Letöltés helye: <https://www.refworld.org/docid/5cc9b20c4.html>
- Zucchino, David (2017). Iraqi Region Is Evicting Families of ISIS Members. *The New York Times*. Letöltés helye: <https://www.nytimes.com/2017/01/29/world/middleeast/iraq-tikrit-isis.html> (Letöltve: 2021. 11. 24.)

KITEKINTÉS

ALAPÍTVÁNYOK (*BONYÁDOK*) AZ IRÁNI ISZLÁM KÖZTÁRSASÁGBAN: REŽÂ IMÁM MAUZÓLEUMÁNAK (*ÂSTÂN-E QODS-E RAŽAVI*) GAZDASÁGI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

FOUNDATIONS (*BONYÁDS*) IN THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN: THE ECONOMIC ACTIVITIES OF THE SHRINE OF IMAM REZA (*ÂSTÂN-E QODS-E RAŽAVI*)

A részben kormányzati fennhatóság alatt működő *bonyádok* az Iráni Iszlám Köztársaság politikai és gazdasági rendszerének szerves részei. A vallási alapítványok elsődleges feladata az iráni társadalom alsóbb osztályainak és a hátrányos helyzetűek segítése. A *bonyádok* az utóbbi évtizedekben képesek voltak kiterjeszteni gazdasági tevékenységüket jóval az eredeti funkciójukon túl, és mára olyan nemzetközi óriásvállalatokká fejlődtek, amelyek az iráni gazdasági szféra jelentős részét ellenőrzésük alatt tartják. Kiterjedt befolyásuk ellenére az archetipikus forradalmi intézményeknek tekinthető alapítványok karitatív vagy üzleti célú nemzetközi tevékenysége a térségben egyben az iszlám forradalmi ideológia terjesztésének egyik kulcsfontosságú eszközévé vált az elmúlt tíz évben. Režâ imám mauzóleuma (*Âstân-e Qods-e Ražavi*) egy tradicionális alapítvány (*vaqf*), amelynek jövedelme elsősorban az adományokból, illetve a hozzá kapcsolódó vállalatoknak a bevételeiből származik. Režâ imám mauzóleumának alapítványa sok másik *bonyáddal* ellentétben aktív és kiterjedt gazdasági tevékenységet folytat külföldön is: infrastrukturális beruházások a térségben, valamint autó- és élelmiszeripari termékek exportja a térségbeli országokba. Kiterjedt *vaqf* hálózatából, domináns belföldi beruházásaiból és növekvő számú külföldi projektjeiből következően Režâ imám mauzóleuma ma már egy multinacionális vallási-gazdasági konglomerátumnak tekinthető.

Kulcsszavak: Iráni Iszlám Köztársaság, vallási alapítvány, iráni gazdaság, *Âstân-e Qods-e Ražavi*

The parastatal *bonyáds* constitute an integral part of the political and economic system of the Islamic Republic of Iran. The primary mission of religious foundations is to help the lower strata and the disadvantaged of Iranian society. In recent decades, the *bonyáds* have been able to expand their economic activities far beyond their original function and have grown into international corporations that control a significant

1 Dr. Barati András, Avicenna Közél-Kelet Kutatások Intézet kutató. Kutatási területe Irán iszlám kori történelme, valamint a modern Irán politológiai vizsgálata.

ORCID azonosító: <https://orcid.org/0000-0001-8257-3539>

A szerző további szakmai munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10062835>

E-mail-cím: barati@avicenna-kkki.hu

part of the Iranian economy. Despite their para-governmental status, the transnational charitable and business activities of the foundations, which may be considered as archetypal revolutionary institutions, have also become key assets for the propagation of Islamic revolutionary ideology in the region over the past decade. The Imam Reza Mausoleum (*Āstān-e Qods-e Rażavi*) is a traditional foundation (*vaqf*) and its income comes from endowments and the revenues of its companies. Unlike many other foundations, the Imam Reza Mausoleum is engaged in active and extensive business activities abroad: infrastructure investments and exports of automotive and food products in the region. With its extensive *vaqf* network, dominant domestic investments, and growing number of transnational projects, the Imam Reza Mausoleum can now be considered as a multi-national religious-economic conglomerate.

Keywords: Islamic Republic of Iran, religious foundation, Iranian economy, Āstān-e Qods-e Rażavi

BEVEZETÉS

2021. január 13-án az Amerikai Egyesült Államok Pénzügyminisztériuma szankció alá helyezte az iráni Rezá imám mauzóleum (*Āstān-e Qods-e Rażavi*) vallási alapítványát tizenöt másik hasonló intézménnyel együtt.² Ennek értelmében ezen szervezetek minden tulajdonát, vagy tulajdonukkal kapcsolatos érdekeltségüket az Egyesült Államokban, befagyasztották. Azok a személyek, akik bizonyos ügyletekbe kezdenek a szankcionált szervezetekkel, ugyancsak szankció alá kerülhetnek. Továbbá, minden olyan külföldi pénzintézetet, amely jelentős tranzakciókat tudatosan elősegít, vagy pénzügyi szolgáltatásokat nyújt a nevezett intézményeknek, azt az Egyesült Államok pénzügyi bírsággal sújthatja.³ A Trump-adminisztráció utolsó napjaiban hozott intézkedés célpontjai egyértelműen az iráni *bonyádok* – félállami intézmények, amelyeket karitatív tevékenységek végzésére hozott létre az iráni állam – ellen irányult.⁴ A *bonyádok* iráni gazdaságban betöltött súlyát tekintve meglepő, hogy az Iránnal szemben több éven keresztül folytatott „*maximum pressure*” kampány keretében erre a döntésre ilyen későn került sor.⁵

A tanulmány az alapítványoknak az Iráni Iszlám Köztársaságban betöltött szerepére kíván rávilágítani. A *bonyádokról* nyújtott általános bevezetőt követően a tanulmány Rezá imám mauzóleum vallási alapítványának felépítését és gazdasági tevékenységét mutatja be. Az elsődleges források túlnyomó részét az alapítványok által publikussá tett információk alkotják, ebből következőleg mindössze betekintést kaphatunk a *bonyádok* működési hátterébe és tevékenységébe.

2 U.S. Department of the Treasury, 2021.

3 U.S. Department of the Treasury, 2021.

4 Az Egyesült Államok 45. elnöke, Donald Trump 2017. január 20. és 2021. január 20. között töltötte be a tisztséget.

5 Az egyik legnagyobb alapítvány, a *Bonyád-e mostaža'ján va jánbázán* már 2020 novemberében szankciók alá került. Forrás: U.S. Department of the Treasury, 2020.

1. AZ ALAPÍTVÁNYOK MEGJELENÉSE ÉS SZEREPE AZ IRÁNI ISZLÁM KÖZTÁRSASÁGBAN

Az Iráni Iszlám Köztársaságban a formális hatalmi struktúra⁶ mellett párhuzamosan egy informális struktúra is látható. Mivel az országban nincs pártrendszer, a politikai elit három fő csoportra osztható, konzervatív, mérsékelt és reformista, amelyek a társadalom modern és tradicionális részeiből mind klerikusokat, mind világi személyeket magában foglalnak, valamint közletről sem tekinthetők egységesnek. Mindhárom támogatja az iszlám köztársaság és a *veláyat-e faqih*⁷ rendszerét, azonban számos társadalmi, kulturális, gazdasági és külpolitikai kérdésben eltérő, szembenálló pozíciókat foglalnak el. A 2020-as parlamenti választásokkal, és Ebráhim Ra'isi 2021. június 18-i megválasztásával pedig minden formális állami intézmény egyértelműen a konzervatívok kezébe került.⁸

Ennek a három politikai frakciónak különböző gazdaságpolitikai elképzelései vannak, amelyek nem eltérő vallási, illetve ideológiai alapokon nyugszanak, hanem azokon a gazdasági bázisokon, amelyekre a különböző informális frakciók támaszkodnak. A politikai csoportok gazdasági ereje a különböző pénzügyi forrásaikon alapszik. Az ország egyik legfontosabb jövedelemforrását a mai napig a kőolaj és földgáz exportja jelenti.⁹ A kivitelből származó járadék pedig megadja az iráni politikai elit számára a relatív függetlenséget a társadalomtól, ugyanis az állam és a társadalom közötti gazdasági kapcsolatot nem az adók szabályozzák, hanem a közvetlen és közvetett szubvenciók hálózata. A konzervatív frakció számára kulcsfontosságú tényező, hogy a hivatalos költségvetési bevételeken túl a nem hivatalos jövedelemforrásokra is támaszkodhat, ellentétben a másik két frakcióval. A három legfontosabb ilyen forrás a mecsetek, a szentélyek és a *bonyádok*, vagyis alapítványok.¹⁰

A *bonyádok* Moħammad Reżá Pahlavi (1941–1979) uralkodása alatt jelentek meg. A királyi család minden alapítványa jótékonyági szervezet volt, a valóságban azonban Irán legnagyobb ipari és kereskedelmi vállalataiként az iráni gazdaság minden ágazatában rendelkeztek érdekeltségekkel. A legjelentősebb az 1958-ban alapított *Bonyád-e Pahlavi* (magyar fordításban: Pahlavi Alapítvány) volt, amely különböző filantropikus tevékenységgel kendőzte el az alapítvány elsődleges funkcióját: az uralkodócsalád vagyonkezelő társaságaként üzemelt. Más *bonyádok* explicit kulturális célokkal alapultak, mint például a *Bonyád-e Ferdousi* (magyar fordításban: Ferdousi Alapítvány). A Pahlavi-érában a *bonyádok* a rezsim legitimációjához és politikai céljaihoz szükséges eszköz volt, amely egyúttal lehetőséget biztosított a családi vagyon növelésére bármiféle felügyelet vagy elszámoltathatóság nélkül.¹¹

6 Ide sorolható a Legfőbb Vezető, a három hatalmi ág, valamint a három döntéshozó testület: az Őrök Tanácsa (*shurá-ye negabbán*), a Szakértők Tanácsa (*majles-e khobregán*) és a Maslahat Tanács (*majma'-e tash-kéis-e maslahat-e neżám*). Forrás: N. Rózsa, 2020. 23. o.

7 Az Iráni Iszlám Köztársaság alkotmánya és állami berendezkedése a *veláyat-e faqih*, azaz a „vallásjogtudós uralma” elméletén alapszik.

8 Azizi, 2020.

9 A Kőolaj-exportáló Országok Szervezetén belül (angol elnevezéssel: *Organization of the Petroleum Exporting Countries*, rövidítve: OPEC) 2020-ban Irán az ötödik legnagyobb kőolaj- és a harmadik legnagyobb földgáz-kitermelő ország volt. A közel-keleti régió többi kőolaj-kitermeléssel foglalkozó országához viszonyítva diverzebb nemzetgazdasági szerkezettel rendelkezik, jóllehet a kőolaj és földgáz értékesítéséből származó bevételek a 2015 és 2021 közötti időszakban a teljes költségvetés 40-55 százalékát tették ki. Forrás: Country Analysis Executive Summary: Iran, 2021., Islamic Republic of Iran, 2018.

10 Akhavi-Pour, Azodanloo, 1998. 69, 75; Maloney, 2000a. 146. o.

11 Thaler et al., 2010. 57. o.

Az 1979-es iszlám forradalmat követően ezeket az alapítványokat államosították. Mivel a forradalom utáni államépítés jelentős folytonosságot mutatott a Pahlavi-korszakkal, ezért a nem állami szereplők számának növekedése egyenes következménye volt a korábbi gyakorlatnak, és számos új *bonyád* alakult.¹² A forradalom korai éveiben az alapítványok számos állami funkciót betöltöttek, amelynek következtében fokozatosan integrálódtak a politikai rendszerbe. Egyes alapítványok vagy minisztériumokkal olvadtak egybe, vagy független kormányzati hivatalokká váltak. Példának említhető a *Bonyád-e omur-e mohájerin-e jang-e tahmili* (magyar fordításban: Iraki–iráni Háború Menekültjeinek Alapítványa), amely később a Munkaügyi Minisztérium lett, vagy a *Sázmán-e tablighát-e eslámi* (magyar fordításban: Muszlim Propaganda Szervezete), egy kulturális alapítvány, amely végül a kormány közvetlen ellenőrzése alá került. Idővel a *Jebád-e savádámuzi* (magyar fordításban: Dzsihad az Írástudásért) az Oktatásügyi Minisztériumba, a *Komite-ye enqeláb-e eslámi* (magyar fordításban: Muszlim Forradalmi Bizottság) pedig a rendőrségbe olvadt.¹³ Ebből következően megállapítható, hogy a Pahlavi-érával szemben az Iszlám Köztársaságban az alapítványok a politikai-gazdasági rendszer részét alkotják.

Ma a *bonyád*okat három kategóriába lehet sorolni: a tradicionális alapítványok (*vaqf*), amelyek pénzügyi forrását az adományok jelentik (ilyen például Rezá imám mauzóleuma), a Pahlavi család államosított vagyonából létrehozott közalapítványok, valamint a politikai elit által létesített magánalapítványok.¹⁴ A *bonyád*ok elsődleges rendeltetési célja a pénzügyi segítségnyújtás az alacsony jövedelemmel rendelkező csoportoknak, a mártírok (a fennálló rendszer védelmében elesettek) családjinak, a volt hadifoglyoknak, a vidéki lakosságnak, a gyám nélküli háztartásoknak és a mozgássérülteknek. Ebben a tekintetben a *Bonyád-e shahid va omur-e isárgarân* (magyar fordításban: Mártírok és Veteránok Alapítványa), a *Komite-ye emdád-e Emâm Khomeyni* (magyar fordításban: Khomeyni Imám Segélyező Alapítvány), a *Bonyád-e mostaza'fân va jánbázân* (magyar fordításban: Elyomottak és Mozgássérültek Alapítványa) és a *Bonyád-e pânzadab-e khorâdâd* (magyar fordításban: Khordâd Tizenötödike Alapítvány) a legaktívabb.¹⁵

Annak ellenére, hogy a *bonyád*ok többsége államosított vagyonnal lett alapítva az iráni társadalom legsérülékenyebb csoportjainak megsegítésére és támogatására a nem kormányzati ellátórendszer keretében,¹⁶ az államtól nagyvonalú támogatásokban és mentességekben részesülnek. Három hónappal a *Bonyád-e mostaza'fân va jánbázân* 1979-es alapítását követően például a Központi Bank (*Bânk-e markazi*) egymilliárd riálos kölcsönt nyújtott az alapítványoknak.¹⁷ 1994-ben az iráni parlament (*majles*) elfogadott egy törvényt, amelynek értelmében a kormányzat eladhat állami vállalkozásokat az iraki–iráni háborúban elesettek hozzátartozóinak vagy a volt hadifoglyoknak. Azonban ezeknek a személyeknek a túlnyomó többsége nem rendelkezett elegendő pénzügyi forrással a felkínált vállalatok megvételére, vagy megfelelő képzettséggel, illetve gyakorlattal azok vezetésére. Ennélfogva a törvény elismerte a félállami alapítványokat, mint a kedvezményezettek hivatalos képviselőjét ellátó jogi személyeket.¹⁸

12 Maloney, 2000a. 146. o.

13 Amirahmadi, 1995. 235–236. o.

14 Amirahmadi, 1995. 235. o.

15 Saecidi, 2004. 488. o.

16 A *Bonyád-e mostaza'fân va jánbázân* például a Pahlavi-alapítvány vagyonát köztulajdonba véve vált az egyik legnagyobb vallási alapítvánnyá az országban. Forrás: Abrahamian, 2008. 178. o.

17 Maloney, 2000a. 150, 152. o.

18 Iráni kontextusban a félállami szervezet olyan jelentős politikai befolyással rendelkező állami alapítású szerv, amelyet valamely állami szolgáltatás nyújtására hoztak létre. Részben vagy teljesen állami finanszírozással működik, de a kormányzati ellenőrzéstől független. Az iráni félállami szektorba sorolható a *bonyád*ok mellett a Forradalmi Gárda vagy a *Basij* is.

A *Bonyád-e shahid va omur-e isárgarán* és a *Bonyád-e mostaža'fán va jánbázán* volt a két fő alapítvány, amely ezt követően megkezdte az állami vállalatok felvásárlását.¹⁹

A kimagasló mértékű kormányzati támogatás ellenére a *bonyádok* teljesen függetlenek az állami ellenőrzéstől, és nem rendelkeznek konkrétan meghatározott jogi státusszal, valamint adómentességet élveznek (még a teológiai szempontból kötelező *kehoms* – 20%-os „nyereségadó” – alól is).²⁰ Az alapítványok ezeknek a körülményeknek köszönhetően terjeszthették ki gazdasági tevékenységüket jóval a fentebb említett eredeti funkciójukon túl, és tettek szert jelentős előnyre más vállalatokkal szemben. Számos *bonyád* ma már multinacionális konglomerátum, amely több száz vállalattal rendelkezik számtalan iparágban, elsősorban az olyan stratégiai ágazatokban, mint az olaj- és gázipar, vagy a telekommunikáció.²¹ Gazdasági tevékenységük ma hozzávetőlegesen 40–50%-át teszik ki Irán GDP-jének, és több mint 5 millió iráni állampolgárt alkalmaznak.²²

Az alapítványok különböző ágazatbeli vállalatainak privatizálására nincs valós lehetőség, tekintve, hogy a *bonyádok* kezében nemcsak a társadalombiztosítás ellátása összpontosul, de a legtöbb állami tulajdonban lévő iparág is, valamint az alacsony tőkefelhalmozási ráta miatt a kormányzat jelentősen függ a *bonyádok* hazai beruházásaitól. Továbbá, az alapítványok és számos ipari vállalkozásuk gazdasági túlélése a támogatott árfolyamon történő devizaügyletektől függ,²³ amelynek következtében a piaci ár alatt juthatnak devizához, és ennek következtében elleneznek minden árfolyamegyesítésre tett kísérletet. Továbbá a *bonyádok* és az állam különböző részei között látható szoros összekapcsolódások pedig azt eredményezik, hogy a félállami alapítványok még nemzetközi kapcsolatrendszerükben is függetlenséget élveznek. Végeredményben, a *bonyád* egy olyan eszköz a konzervatív frakció kezében, amelyel közpénzt lehet magánkézbe csatornázni.

Félállami státuszuk ellenére a *bonyádok* archetipikus forradalmi intézmények, és szinte autonóm politikai szereplőkké váltak Iránban.²⁴ Mindazonáltal a *bonyádok* ügyvezetőit az ország legmagasabb politikai és vallási autoritással rendelkező személye, a Legfőbb Vezető nevezi ki.²⁵ Ennek értelmében Sayyed 'Ali Khâmeni ajatollah hivatala felé formálisan elszámoltathatóak. Az alapítványok pénzügyi ellenőrzését és a felügyeletét a hivatal egy különleges felügyelője (*daftar-e bázresi-ye vizhe-ye rahbari*) végzi.²⁶ A rendszer átláthatóságának hiányában azonban nehéz megállapítani, hogy hol ér véget a *bonyád*, és hol kezdődik az iráni kormányzat. Tehát a gazdasági erejük mellé számottevő politikai befolyás is társul, és a kormányzathoz fűződő személyi és intézményi kapcsolati háló folytán az alapítványok kulcszereplőkké váltak a konzervatív politikai elit különböző ideológiai csoportosulásai között folyó szüntelen rivalizálásban.²⁷

19 Saeidi, 2004. 493. o.

20 Jenkins, 2016. 163. o.

21 A *bonyádok* ugyanakkor olyan üzleteket is működtetnek, amelyek nehezen feleltethetőek meg az Iszlám Köztársaság forradalmi elveivel, vagy bármiféle karitatív tevékenységgel. A *Bonyád-e mostaža'fán va jánbázán* például több bevásárlóközpontot is üzemeltet Teheránban. Forrás: Modir-e 'amel-e holding, 2014.

22 Maloney, 2000b. 163. o.

23 Ilias, 2010. 8. o.

24 Maloney, 2000a. 150. o.

25 Buchta, 2000. 47–52. o.

26 Dastur-e vizhe, 2018; Maloney, 2000a. 153, 158. o.

27 Maloney, 2000a. 148. o.

2. AZ ALAPÍTVÁNYOK TRANSZNACIONÁLIS TEVÉKENYSÉGEI

A 2011-ben kirobbant szíriai polgárháború óta az Iráni Iszlám Köztársaság regionális befolyása egyre jelentősebb tényezővé vált. A nem állami és félállami szereplők Irán hosszú távú külpolitikai céljainak elérésében prominens szerepet játszanak. A Forradalmi Gárda (*Sepáh-e pászárán-e enqeláb-e eslám*), valamint az annak körébe tartozó szervezetek és vállalatok mellett a *bonyádok* tekinthetők a legbefolyásosabb és legdominánsabb szereplőknek. Az alapítványok külföldön az Iszlám Köztársaság vallási és forradalmi diskurzusát – kisebb mértékben pedig a perzsa identitást – propagálják különböző üzleti, kulturális és karitatív tevékenységek, valamint a média révén. Félállami szervezetekként a *bonyádok* az országon kívül szinte teljesen ellenőrizetlenül végezhetik tevékenységüket és közvetíthetnek kulturális és politikai eszméket a régióban.²⁸ Az alapítványok a pozíciójuknak köszönhetően megtehetik, hogy az iráni kormány aktuális politikájának egyes irányelveitől elhatárolódnak, és attól függetlenül folytathatják transznacionális tevékenységeiket. Tehát az alapítványok függetlensége hozzájárul regionális befolyásuk növekedéséhez.

Irán regionális és régió kívüli befolyása szempontjából az alapítványok legfőbb sikere abban rejlik, hogy képesek hatékonyan ápolni a helyi közösségekben az erős alapokon nyugvó kapcsolati hálóikat. A *bonyádok* alapvetően úgy működnek, mint a nyugati országok nem kormányzati szervezetei (*non-governmental organizations*, rövidíve: NGO). Az alapítványok céltudatosan versenyeznek mind a nyugati segélyszervezetekkel, mind a régió egyes kormányaival, hogy megnyerjék maguknak a lakosságot különféle szolgáltatások és segélyek nyújtásával.²⁹ Annak ellenére, hogy az Iráni Iszlám Köztársaság gyakran nemzetközi páriaként van ábrázolva, az iráni alapítványok vonzóak lehetnek egy átlag libanoni, iraki, afgán vagy tadzsik állampolgár számára, hiszen több évtizede építik és ápolják tradicionális síta hálózataikat. Irán ideológiai exportja a térségben, legyen szó Irakról, Szíriáról, vagy Libanonról, a *bonyádok* transznacionális tevékenysége által vált különösen hatékonyá.

Az Iszlám Köztársaság nukleáris programja és regionális politikája miatt bevezetett nemzetközi szankciók megkerülésében az alapítványok ugyancsak kulcsszerepet játszanak azáltal, hogy devizaeszközöket halmoznak fel holdingtársaságokban vagy leányvállalatokon keresztül.³⁰ Mindazonáltal a szankciókból adódó gazdasági problémák arra kényszerítették a Khomeyni Imám Segélyező Alapítványt – és feltételezhetően több másik alapítványt is –, hogy bizonyos strukturális változtatásokat vezessen be nemzetközi működésével kapcsolatban. A szervezet igazgatója (*sarparasi*) 2017 februárjában bejelentette, hogy a nemzetközi kirendeltségek a helyi és hazai kapacitásait fogják felhasználni tevékenységeik finanszírozására, ami az alapítvány gazdasági ágának előtérbe helyezését jelenti.³¹

28 Harris, 2012. 145–146; Maloney, 2000a. 169. o.

29 Louer, 2012. 52. o.

30 Dubowitz, Ziembra 2013. 14–15. o.

31 Taghyir-e mahiyat, 2017.

3. REZÂ IMÁM MAUZÓLEUMÁNAK (ÁSTÁN-E QODS-E RAŽAVI) ALAPÍTVÁNYA ÉS ANNAK GAZDASÁGI TEVÉKENYSÉGE

A *bonyád* intézményi előzményének a hagyományos muszlim vallási alapítványok, a *vaqf*ok tekinthetőek. A *vaqf* egy jogi személyiséggel nem rendelkező vallási vagyongazdálkodó alapítvány, amelyet a muszlim jog alapján az ún. vagyonrendelő hoz létre egy meghatározott szociális vagy kulturális szolgáltatás nyújtása érdekében, határozatlan időre. A pénzügyi háttérrel a vagyongazdálkodásba adott dolgok (vagyis a szervezet vagyona) adja, amely bármi lehet, mezőgazdasági területektől kezdve kereskedelmi vállalkozásokig.³² Tehát látható, hogy a *bonyádok* alapvetően a *vaqf*-rendszer hagyományos működési elvét alkalmazzák, amelynek keretében vagyontulajdonukat vallási alapítvány formájában birtokolják, és végzik adott karitatív tevékenységüket, illetve alapítványként függetlenek, és mentesülnek az állami ellenőrzés és az adózás alól.³³ Mindazonáltal a kereskedelmi és gazdasági tevékenységük kiszélesedésével már meghaladták a hagyományos muszlim vallási alapítványok mechanizmusát. Ezek alapján meg lehet állapítani, hogy a *vaqf* intézménye teremtette meg a vallási, nem állami intézmények függetlenségének precedensét, és erre az örökségre támaszkodnak a *bonyádok*.³⁴ Következésképpen, a legnagyobb hasonlóság a két intézménytípus között az, hogy az állam hatáskörén kívül álló entitások. Tehát a *vaqf* számos tekintetben a *bonyád* előképe, azonban a kettőt egymástól különálló jelenségnek kell tekinteni. A *bonyádok*at ugyanis az különbözteti meg a *vaqf*tól, hogy az iszlám forradalom utáni időszak politikai rendszerében lettek létrehozva, míg a hagyományos vallási-gazdasági *vaqf* tartózkodott a politikától.³⁵ Manapság a határ a két intézménytípus között elmosódott, amelyre a legszemléletesebb példa az Iráni Iszlám Köztársaság egyik legnagyobb vallási alapítványa, Rezâ imám mauzóleuma.

Az alapítványok irányítása az Iráni Iszlám Köztársaságban a *Vezârat-e farhang va ershâd-e eslâmi* (magyar fordításban: Kulturális és Muszlim Útmutatás Minisztériuma) alá tartozó *Sâzmân-e ouqâf va omur-e kheyrîye* (magyar fordításban: Karitatív Ügyek és Vallási Alapítványok Szervezete) feladata, azonban az *Ástân-e Qods-e Ražavi* és három másik mauzóleum (a qomi Fâteme Ma'sume, a dél-teheráni Shâh 'Abd al-'Azim és a sirâzi Shâh Cherâgh) mint a legjelentősebb szent helyek az országban, kívül esnek a szervezet fennhatóságán.³⁶

Rezâ imám mauzóleuma történelmi múltjának, vallási jelentőségének és gazdasági teljesítményének köszönhetően a legtekintélyesebb tradicionális alapítvány az országban. Az adományokból származó jövedelmet Rezâ imám szentélyének fenntartására és működtetésére kell fordítani. Az alapítvány vezetését a *motavalli* (felügyelő, ügyvezető) látja el, akit a XVI. század óta az uralkodó nevez ki. Az Iszlám Köztársaság alatt ez nem változott, a Legfőbb Vezető jelöli ki a *bonyád* vezetésére alkalmas személyt. A forradalmat követően Khomeyni ajatollah 'Abbâs Vâ'ez-e Tabasi-t nevezte ki *motavallin*nak, aki egyben a Legfőbb Vezető(k) képviselője is volt Khorâsân tartományban (*namâyande-ye vali-ye faqih-e ostân-e khorâsân*)³⁷ egészen 2016. március 4-én bekövetkezett

32 Lambton, 2002. 81-87; Maloney, 2000a. 149–150. o.

33 Maloney, 2004. 192. o.

34 Maloney, 2000a. 149; Saecidi, 2004. 482. o.

35 Saecidi, 2004. 483. o.

36 Foruzesh, 2015. 9-10, 21–22. o.

37 Khorâsân tartomány három részre történő közigazgatási felosztására 2004 szeptemberében került sor: Észak-Khorâsân Bojnurd központtal, Dél-Khorâsân Birjand központtal és Khorâsân-e Ražavi Mashhad központtal.

haláláig. Vâ'ez-e Tabasi-t hosszú múltra visszatekintő barátság fűzte Khâmenei ajatollahhoz, és családjaik házasság útján is kötődnek egymáshoz.³⁸ Vâ'ez-e Tabasi utódja a jelenlegi elnök, Ebrâhim Ra'isi lett, aki korábban Khâmenei tanítványa is volt Mashhad városában. Ra'isi 35 éven keresztül az igazságügyben építette karrierjét, 2014 és 2016 között pedig már az ország főügyésze volt. Kinevezése Reżâ imám mauzóleumának élére rövid életű volt, ugyanis 2019 áprilisában Ra'isi az igazságügy élére került.³⁹ A pozícióban Ahmad Marvi követte, aki a 2021. január 13-i amerikai szankciók egyik célpontjává vált.⁴⁰ Az alapítvány vezetése tehát egyértelműen kiemelt jelentőségű pozíciónak számít, hiszen kizárólag a Legfőbb Vezetővel szoros kapcsolatokat ápoló személyek kerülnek kinevezésre.

Az alapítvány legmagasabb döntéshozó szerve a Megbízottak Tanácsa (*bay'at-e omanâ'*), amelyben a tagok kinevezése három évre szól. A tanács korábbi és jelenlegi tagjairól kevés publikus információ található, azonban minden valószínűség szerint a Legfőbb Vezető és az aktuális *motavalli* személyéhez közel álló elitből kerülnek ki a testület tagjai. A testület feladatai között szerepel a költségvetés megtervezése, valamint a mauzóleumhoz köthető különböző intézmények irányítása. Mindazonáltal a végső döntés a *motavalli* kezében van, a Megbízottak Tanácsának mindössze járulékos szerepe van.⁴¹ Az alapítvány gazdasági tevékenységét összefogó Rażavi Gazdasági Szervezet (*Sâzmân-e eqtesâdi-ye rażavi*) és a vallási, kulturális, kutatási és társadalmi tevékenységét irányító Kultúra Legfőbb Tanácsa (*Shurâ-ye 'âli-ye farhang*) a *motavalli* közvetlen felügyelete alatt áll.⁴²

A *bonyâd* Központi Irodáját (*daftar-e setâdi*) a *motavalli* helyettese vezeti, akinek számos feladata között a legfontosabb a felsővezetés és a *motavalli* között történő egyeztetések lebonyolítása, valamint a szóvivői feladatok ellátása. Erre a pozícióra minden esetben a *motavalli-hoz* közel álló személyek kerülnek kinevezésre, mint azt Mahdi 'Aziziyân esete jól illusztrálja. 'Aziziyân volt Vâ'ez-e Tabasi utolsó helyettese, és egyben sógora, azonban Ra'isi kinevezését követően egyből leváltották. Helyét Morteżâ Bakhtiyâri vette át, aki – Ra'isihez hasonlóan – ugyancsak az igazságügy területéről érkezett (az első Ahmadinezhâd adminisztráció alatt – 2005–2009 – igazságügy miniszter volt) és vélhetően szoros kapcsolat fűzi Ra'isihez.⁴³ A Központi Iroda számos részleggel rendelkezik, a közkapcsolatoktól az ingatlanfejlesztéseken át a zárandokokkal kapcsolatos ügyek intézéséig. Reżâ imám mauzóleuma aktívan részt vesz a jelenlegi rendszer ideológiájának terjesztésében oktatási, kulturális és szociális tevékenységeikkel.⁴⁴ Ennek nemzetközi dimenziója a libanoni Hezbollahnak nyújtott anyagi támogatásban,⁴⁵ illetve a fejlett egészségügyi szolgáltatásokat nyújtó mashhadi Reżâ Szakkórházba (*Bimârestân-e fouq-e takhasşosi-ye rażavi*) irányuló egészségturizmusban tetten érhető.⁴⁶

Az alapítvány éves költségvetésének nagyobb részét a mauzóleumnak az elmúlt évszázadok során felajánlott adományokból származó jövedelem teszi ki. A hivatalos adatok szerint a mauzóleumnak otthont adó Mashhad város területének 44%-a az alapítványhoz kötődő *vaqf*, és

38 Buchta, 2000. 76. o.

39 Vakil, 2021.

40 U.S. Department of the Treasury, 2021.

41 Âyinnâme-ye nahve, 1986.

42 Dar Âstân-e Qods, 2019.

43 Âstân-e Qods-e Rażavi olgu, 2013.

44 Âstân-e Qods-e Rażavi bish, 2011.

45 Higgins, 2007.

46 Bimârestân-e Rażavi, 2018; Paziresh-e gardeshgarân, 2020.

a település lakosságának körülbelül fele a mauzóleumhoz tartozó ingatlanok bérlője.⁴⁷ Khorâsân három tartományában a megművelhető területek 90%-a az alapítvány birtokában van,⁴⁸ de ezen felül még további földbirtokokkal rendelkezik az ország különböző részein.⁴⁹ Azonban nemcsak Iránban rendelkeznek ingatlannal, de Afganisztánban, Szíriában és Indiában is.⁵⁰ A *vaqf*-ból származó összjövedelem méretére vonatkozóan csak találgatások vannak, a pontos adat nem ismert. Az alapítvány sajtónyilatkozataiból kideríthető, hogy a *bonyád*-nak juttatott állami támogatások soha nem kerülnek be a költségvetésbe.⁵¹ Annak ellenére, hogy az alapítvány felett a többi *bonyád*-hoz hasonlóan az állami szervek semmiféle ellenőrzéssel nem rendelkeznek, esetenként fény derül visszaélésekre. Például 2011-ben Vâ'ez-e Tabasi legidősebb fia, Nâser részt vett az Iráni Nemzeti Bank tulajdonában álló al-Makâseb Vállalat részvényeinek viszonteladásában egy Reżâ imám mauzóleumának alapítványához kötődő vállalkozás számára.⁵²

A forradalom óta az adományozók száma és az adományok mértéke jelentősen megnőtt, elsősorban az iráni alkotmány 49-es cikkelyében megfogalmazott, az adományok felhasználásának védelmére vonatkozó állami garanciavállalás okán.⁵³ Emellett a rendkívül népszerű *kbâdem-rasmi* (magyar fordításban: hivatalos szolgáló)⁵⁴ pozíció megszerzésére való igény is számottevő növekedésnek indult. A posztot csak az alapítványnak történő adományozás útján lehet kiérdemelni, viszont a *kbâdem-e rasmi* tisztséget betöltő személyt el lehet temetni a mauzóleum területén.⁵⁵ Tekintve, hogy Iránban ez az egyetlen mauzóleum, ahol a tizenkét imám egyike nyugszik, jelentős motivációt jelent a társadalom azon vallásos személyeinek körében, akik nem engedhetik meg maguknak, hogy az iraki 'Atabât-e 'âliyât-ban temetkezzenek.⁵⁶

Az alapítvány az egyik legfontosabb feladatának tűzte ki a korábban a Reżâ imám mauzóleumnak adományozott, de később harmadik félhez került *vaqf*-besorolású ingatlanok visszaszerzését. Különösen az 1960-as években, Reżâ shah „fehér forradalmának” (*enqelâb-e sefid*) elindulását követően több *vaqf* birtokost is megfosztottak a *saria* által biztosított jogaitól, és így számos birtokot eladtak.⁵⁷ A forradalom óta, de különösen a 2010-es években, az alapítvány igyekezett a jogosulatlanul birtokba vett adományok feletti jogait visszaállítani, elsősorban régebbi hivatalos dokumentumok és összeírások alapján.⁵⁸

Az alapítvány gazdasági tevékenységének és bevételi forrásának másik oszlopát az iránnyitása alatt álló vállalatok jelentik. 'Abdallâh Mâzandarâni, kerbelai *mojtahed*⁵⁹ 1907-es *fatvâ*-ja engedélyezi a *vaqf* saját tőkéjének részvénytársaságokba való befektetését, amelynek

47 Bish az 13 hezâr, 2015.

48 Ennek köszönhetően a *motavalli* beceneve egyes körökben a „Khorâsân szultánja”.

49 Thaler et al., 2010. 58. o.

50 Rahbar-e mo'azzam, 2011.

51 Âstân-e Qods-e Rażavi olgu, 2013.

52 Adelkhah, 2012. 31–32. o.

53 Qânun-e asâsi, 1979. 49. §.

54 A *kbâdem* tisztségnek három fokozata van, a legalacsonyabb a *tashbarrofi* (tiszteltreméltó), amelyet az *eftekbâri* (tiszteltbeli) követ, és a legmagasabb a *rasmi* (általában 10 év szolgálat után lehet feljebb lépni). Feladatuk a szentélyhez (*harami*) kötődő napi feladatok ellátása a rotációban működő *kesbik* (műszak) csoportok tagjaként. A *kbâdem-e rasmit* betöltő személy elsőszülött fia örökölheti a tisztséget. Forrás: Che kasâni, 2021.

55 Âyinnâme-ye khedmat, 2004. 5. §.

56 Algar, 1987.

57 Foruzesh, 2015. 38. o.

58 Mo'âven-e omur, 2015.

59 Vallásjogtudós, aki képes független ítéletet (*fatvâ*) hozni vallásjogi kérdésekben.

gazdasági és jogi következményeként lehetővé vált a *vaqf* és a részvénytársaság összeolvadása.⁶⁰ Később, az iszlám forradalmat követően, az 1984. december 23-án született új *vaqf* törvény ezt megerősíti. Ennek értelmében az alapítvány, mint jogalany, részvénytársaságon keresztül kezelheti vagyonát.⁶¹ A legelső vállalatok közé sorolható a *Sherkat-e qand-e ábkub* (magyar fordításban: Ábkub Cukoripari Vállalat) és a *Sherkat-e nakhrisi va nasáji-ye khorávi-ye khorásân* (magyar fordításban: Khorásân Khosravi Pamut- és Textilipari Vállalat). Az üzemek abból a célból lettek létrehozva, hogy a mauzóleum a fogyasztási cikkekben önellátóvá váljon, illetve hogy a feldolgozott termékek értékesítéséből bevételnövekedésre tegyen szert.⁶² Az elkövetkező évtizedekben a gazdaság számos más területén is megjelentek, és 1977-ben, nem sokkal az iszlám forradalom előtt, három cukoripari vállalattal, egy konzervgyártó céggel, egy pamutfonó gyárral és egy műanyagipari vállalattal rendelkeztek. Az 1980-as évektől kezdve a mezőgazdasági *vaqf* területek fejlesztésének és az ebből származó jövedelmek maximalizálásának céljából számos, később a Ražavi Gazdasági Szervezet alá tartozó vállalat jött létre.⁶³ A *bonyádok* jelentős szerepet játszottak az 1990-es évek vidékfejlesztésében és az iraki–iráni háborút követő újjáépítésben, és az ebből következő széles körű tőkebefektetésének köszönhetően az alapítvány gazdasági portfóliója tovább gyarapodott.⁶⁴

A növekedés üteme szükségszerűvé tette a Ražavi Gazdasági Szervezet megalapítását 1998-ban. A szervezet jelenleg hozzávetőlegesen 70 vállalat irányítását fogja össze a *motavalli* vezetése alatt – amely jelentős előrelépést mutat a forradalom előtti időszakhoz képest – és ezzel Kelet-Írán legnagyobb holdingtársasága. A Režâ imám mauzóleumának vallási alapítványa által közzétett információk alapján megállapítható, hogy az építőipartól, információs technológiától és autóipartól kezdve a gyógyszeriparon és pénzügyi szolgáltatásokon át az élelmiszeriparig, logisztikáig és energiaiparig, a *bonyád* mára szinte minden gazdasági szektorban rendelkezik érdekeltségekkel.⁶⁵ A szervezet nettó nyereségéről és vállalatainak összértékéről közzétett adatok nagyon eltérőek, ezért ezek pontosan nem ismertek. Ingatlanportfóliója hozzávetőlegesen 20 milliárd dollár körül mozog.⁶⁶

Režâ imám mauzóleumának alapítványa sok másik *bonyáddal* ellentétben aktív és kiterjedt gazdasági tevékenységet folytat külföldön is. A 2015-ben megkötött iráni nukleáris megállapodást követően még francia vállalatok is kísérletet tettek kölcsönös gazdasági kapcsolatok kiépítésére a *bonyád* egyes vállalataival.⁶⁷

A hivatalos sajtóközleményekben a szervezet tevékenységei között megtalálható infrastrukturális beruházások előkelő helyet foglalnak el. Ezek a projektek elsősorban Khorásân-e Ražavi tartományra koncentrálnak, mint a Mashhad–Gorgân, Mashhad–Bâfq vasútvonalak, vagy a nemzetközi repülőtér Sarakhsban,⁶⁸ azonban az ország más részein (Qazvin-Rasht vasútvonal), illetve még Irán határain túl is rendelkezik beruházásokkal, az Egyesült Arab Emírségektől Szíriáig. A *bonyád* érintett vállalatainak dubai építőipari tevékenységének részletei

60 Çizakça, 2013. 87–88; Algar, 1982.

61 Qânun-e tashkilât, 1984. 3. §.

62 'Atârodi, 2007. II/552–553, 563–565. o.

63 Például a *Sherkat-e keshâvarzi-ye chenârân* (Chenârân Mezőgazdasági Vállalat) Mashhad városától északnyugatra.

64 Thaler et al., 2010. 56–58. o.; 'Atârodi, 2007. II/551–573. o.

65 Fa'âliyathâ-ye eqtesâdi, 2019; Tabaqebandihâ-ye tâze, 2020.

66 Ghasseminejad, 2018. 22. o.

67 Âstân-e Qods âmâde, 2015.

68 Khotut-e reyli, 2013.

nem ismertek. Ezzel szemben a *Sberkat-e maskan va 'omrán-e gods-e ražavi* (magyar fordításban: Qods Ražavi Lakásépítési és Mélyépítőipari Vállalat) a kelet-szíriai Abū Kamāl városában épített egy hidat az Eufráteszen 2012-ben, amelyről minimális szintű tájékoztatás elérhető.⁶⁹ A *bonyád* autóiipari összeszerelő üzemmel ugyancsak rendelkezik (Shaháb-e Khodro Vállalat), és a gépjárművek egy részét Türkmenisztánba, Kirgizisztánba, Afganisztánba, Örményországba, Szíriába és Katarba exportálják.⁷⁰ Ehhez hasonlóan az élelmiszeripari termékeiket nemcsak otthon értékesítik, hanem Pakisztánba, Afganisztánba, az Egyesült Arab Emírségekbe és Közép-Ázsiába is kiviszik.⁷¹

Az iráni–türkmenisztáni határon fekvő Sarakhsnak kitüntetett szerepe van a *bonyád* nemzetközi gazdasági tevékenységében és jövőbeli terveiben. A város területének 98%-a az alapítványhoz tartozó *vaqf* birtok,⁷² ahol létrehoztak egy speciális gazdasági övezetet (*Manťaqe-ye vizhe-ye eqtesádi-ye Sarakhs*) Sarakhs logisztikai központtá alakításának céljából. 2020 májusa óta már szabadkereskedelmi övezetként (*Manťaqe-ye ážád-e Sarakhs*) működik,⁷³ a Ražavi Gazdasági Szervezet irányítása alatt.⁷⁴ A Châbahâr szabadkereskedelmi és ipari övezettel (*Manťaqe-ye ážád-e tejâri-šan'ati-ye Châbahâr*) együttműködési megállapodást is kötöttek 2013 áprilisában, amelynek keretében Sarakhs regionális kereskedelmi központtá válhat majd az Ománi-öböl Közép-Ázsiával összekötő kelet-iráni útvonalon.⁷⁵ Ebből következően Režâ imám mauzóleuma várhatóan a Közép-Ázsiába irányuló kereskedelem egyik legfőbb hasznélvezője lesz a jövőben. Emellett a *bonyád* monopóliummal rendelkezik Sarakhs gázmezőinek kitermelésében, illetve a régióban fellelhető félfémek bányászatában is. Ezen kívül több szénbányával is rendelkezik, azonban utóbbiak működéséről semmilyen információt nem közöl az alapítvány.⁷⁶

KONKLÚZIÓ

A félállami *bonyádok* az Iráni Iszlám Köztársaság politikai és gazdasági rendszerének szerves részei. A vallási alapítványok elsődleges feladata az iráni társadalom alsóbb osztályainak és a hátrányos helyzetűek segítése, ugyanakkor a *bonyádok* olyan nemzetközi óriásvállalatokká fejlődtek, amelyek az iráni gazdasági szféra jelentős részét ellenőrzésük alatt tartják. A tekintélyes profittal rendelkező vallási alapítványok a politikai elit konzervatív frakciójának egyik legfontosabb pénzügyi forrását jelentik, mint a nemzetközi szankciók megkerülésének egyik nélkülözhetetlen eszköze. A pontosan meghatározott jogi státusszal nem rendelkező *bonyádok* gazdasági tevékenységével kapcsolatos jelentések és kimutatások csak a Legfőbb Vezető hivatala számára elérhetőek, a kormánynak erre a területre nincs rálátása. Mivel az utóbbi tíz évben a vallási alapítványok minden egyes gazdasági szektorban jelentős érdekeltségekre tettek szert és a gazdasági rendszer a jelenlegi formájában vitathatatlannul számukra a legkedvezőbb, ebből

69 Etmâm-e porozhe, 2012.

70 Šâderât-e ĥodud, 2011.

71 50 hezâr ton, 2011.

72 Âstân-e Qods-e Ražavi 320 hezâr, 2018.

73 Manťaqe-ye vizhe, 2020.

74 Shahrđâr-e sâbeq, 2021.

75 Etteshâl-e manťaqe, 2008. Châbahâr regionális vetélytársa a 75 km-re fekvő pakisztáni Gwadar kikötőjének. Forrás: Siddiqi, 2020.

76 Joz'iyât-e fa'âliyathâ, 2014; Imani dar bozorgtarin, 2017.

fakadóan annak megreformálására vélhetően semelyik iráni kormány, legyen az mérsékelt vagy reformista, nem lesz képes. Reżâ imám mauzóleumának alapítványa Irán egyik legnagyobb *bonyáda*, amelynek jövedelme elsősorban az adományokból, illetve vállalatának bevételeiből származik. Megállapítható, hogy az alapítvány gazdasági és kereskedelmi tevékenységei gyakorlatilag a Legfőbb Vezető közvetlen irányítása alá esnek. A széles körű állami támogatásnak köszönhetően a *bonyádn*hoz kötődő cégek és üzemek mára minden egyes gazdasági ágazatban megtalálhatóak. Kiterjedt *vaqf* hálózatából, domináns belföldi beruházásaiból és növekvő számú külföldi projektjeiből következően Reżâ imám mauzóleuma az elmúlt tíz évben egy multinacionális vallási-gazdasági konglomerátummá vált.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 50 hezâr ton anvâ'-e nân, keyk va koluche dar keshvar çey-e sâl-e jari tolid shod (2011). Letöltés helye: <https://news.razavi.ir/fa/103685/> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Abrahamian, Ervand (2008). *A History of Modern Iran*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Adekhah, Fariba (2012). The Political Economy of the Green Movement: Contestation and Political Mobilization in Iran. In Negin Nabavi (szerk.). *Iran: From Theocracy to the Green Movement*. New York: Palgrave Macmillan. 17-38.
- Akhavi-Pour, Hossein; Azodanloo, Heidar (1998). Economic bases of political factions in Iran. *Middle East Critique*, 7(13), 69-82.
- Algar, Hamid (1982). 'Abdallah Mazandarâni, Shaikh. Encyclopaedia Iranica, online edition. Letöltés helye: <https://iranicaonline.org/articles/abdallah-mazandarani-shaikh> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Algar, Hamid (1987). 'Atabat. Encyclopaedia Iranica, online edition. Letöltés helye: <https://iranicaonline.org/articles/atabat> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Amirahmadi, Hooshang (1995). Bunyâd. In John L. Esposito (szerk.). *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World, Vol. 1*. Oxford: Oxford University Press. 234-237.
- Âstân-e Qods âmâde-ye hamkâri bâ sherkathâ-ye farânsavi ast (2015). Letöltés helye: <https://www.irna.ir/news/81771356/> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Âstân-e Qods-e Rażavi 320 hezâr mosta'jer dârad (2018). Letöltés helye: <https://www.irna.ir/news/83014089/> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Âstân-e Qods-e Rażavi bish az 30 hezâr forşat-e shoghli ijâd karde ast (2011). Letöltés helye: <https://news.razavi.ir/fa/88546/> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Âstân-e Qods-e Rażavi olgu-ye movaffaq va tamâm-e 'eyâr-e modiriyat-e eslâmi ast (2013). Letöltés helye: <https://www.qudsonline.ir/news/110613/%D8%A2%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D9%82%D8%AF%D8%B3-%D8%B1%D8%B6%D9%88%DB%8C-%D8%A7%D9%84%DA%AF%D9%88%DB%8C-%D9%85%D9%88%D9%81%D9%82-%D9%88-%D8%AA%D9%85%D8%A7%D9%85-%D8%B9%DB%8C%D8%A7%D8%B1-%D9%85%D8%AF%DB%8C%D8%B1%DB%8C%D8%AA-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C-%D8%A7%D8%B3%D8%AA> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- 'Atârodi, 'Azizallâh (2007). *Târikb-e Âstân-e Qods-e Rażavi*. Teherân: Enteshârât-e 'atârod.
- Âyinnâme-ye khedmat dar amâken-e motabarreke-ye Âstân-e Qods-e Rażavi (2004). Letöltés helye: <https://file.razavi.ir/portal-pub/1399-07/qulf5vqmk3mmncxhwaz2jotj5rvgui6i.pdf> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Âyinnâme-ye nahve-ye entekhâb va barkenârî, sharâyet va ðodud va ekhtiyârât va vazâ'ef-e amin yâ hay'at-e omanâ' amâken-e mazhabî va mouqufât (1986). Letöltés helye: <http://www.dastour.ir/brows/?lid=262616> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Azizi, Arash (2020): Factbox: The outcome of Iran's 2020 parliamentary elections. Atlantic Council. Letöltés helye: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/factbox-the-outcome-of-irans-2020-parliamentary-elections/> (Letöltve: 2021. 12. 15.)
- Bimârestân-e Rażavi qoţb-e gardeshgari-ye salâmat-e Irân ast (2018). Letöltés helye: <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1397/08/24/1876170/%D8%A8%D>

- [B%8C%D9%85%D8%A7%D8%B1%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%B1%D8%B6%D9%88%DB%8C-%D9%82%D8%B7%D8%A8-%DA%AF%D8%B1%D8%AF%D8-B4%DA%AF%D8%B1%DB%8C-%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D8%AA-%D8%A7%D-B%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D8%B3%D8%AA](#) (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Bish az 13 hezár hektár az arázi-ye Mashhad mouqufe-ye Âstân-e Qods-e Razavi ast (2015). Letöltés helye: <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1394/06/15/850931/%D8%A8%DB%8C%D8%B4%D8%A7%D8%B2-13-%D9%87%D8%B2%D8%A7%D8%B1-%D9%87%DA%A9%D8%AA%D8%A7%D8%B1-%D8%A7%D8%B2-%D8%A7%D8%B1%D8%A7%D8%B6%D8%B3%D8%AA%D8%B4%D9%87%D8%AF-%D9%85%D9%88%D9%82%D9%88%D9%81%D9%87-%D8%A2%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D9%82%D8%AF%D8%B3-%D8%B1%D8%B6%D9%88%DB%8C-%D8%A7%D8%B3%D8%AA> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Buchta, Wilfred (2000). *Who rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington: The Washington Institute of Near East Policy.
- Che kasâni mi-tavânand khâdem-e ĥaram-e Emâm Reżâ shavand? (2021). Letöltés helye: <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1400/06/20/2569597/%DA%86%D9%87-%DA%A9%D8%B3%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D9%85%DB%8C-%D8%AA%D9%88%D8%A7%D9%86%D9%86%D8%AF-%D8%AE%D8%A7%D8%AF%D9%85-%D8%AD%D8%B1%D9%85-%D8%A7%D9%85%D8%A7%D9%85-%D8%B1%D8%B6%D8%A7-%D8%B9-%D8%B4%D9%88%D9%86%D8%AF-%D9%81%DB%8C%D9%84%D9%85> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Çizakça, Murat (2013). *Islamic Capitalism and Finance. Origins, Evolution and the Future*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Country Analysis Executive Summary: Iran (2021): U.S. Energy Information Administration. Letöltés helye: https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Iran/pdf/iran_exe.pdf (Letöltve: 2021. 12. 15.)
- Dar Âstân-e Qods-e Razavi che khabar ast? (2019). Letöltés helye: <https://iranwire.com/fa/features/30167> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Dastur-e vizhe be ra'is-e daftar-e bâzresi-ye vizhe-ye rahbari (2018). Letöltés helye: <https://www.isna.ir/news/96122714910/> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Dubowitz, Mark; Ziemba, Rachel (2013). *When Will Iran Run out of Money? The Impact of Sanctions on Iran's Foreign Exchange Reserves and Balance of Payments*. New York: Roubini Global Economics, Foundation for Defense of Democracies.
- Etmâm-e porozhe-ye pol-e bozorg-e forât dar keshvar-e suriye (2012). Letöltés helye: <https://news.razavi.ir/fa/102138/> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Ettesâl-e manâqe-ye vizhe-ye eqtesâdi-ye sarakhs bâ châbahâr eqtesâd-e manâqe râ tose'e khâhad bakhsid (2008). Letöltés helye: <https://news.razavi.ir/fa/103410/> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Fa'âliyathâ-ye eqtesâdi-ye Âstân-e Qods-e Razavi dast-e kist? (2019). Letöltés helye: <https://www.isna.ir/news/97121306571/%D9%81%D8%B9%D8%A7%D9%84%DB%8C%D8%AA%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%A7%D9%82%D8%AA%D8%B5%D8%A7%D8%AF%D-B%8C-%D8%A2%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D9%82%D8%AF%D8%B3-%D8%AF%D8%B3%D8%AA-%DA%A9%DB%8C%D8%B3%D8%AA> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Foruzesh, Ruhollah (2015). *Majmû'e-ye qavânin va moqarrarât-e ouqâf*. Teherân: Enteshârât-e Khorsandi.
- Ghasseminejad, Saeed (2018). *Three Essays on Capital Structure and Cross-Listing*. Ph.D. dissertation, The City University of New York.
- Harris, Kevan (2012). The politics of welfare after revolution and war: The Imam Khomeini Relief Committee in the Islamic Republic of Iran. In Sara Crabtree, Jonathan Parker, Azlinda Azman (szerk.). *The Cup, The Gun and The Crescent: Social Welfare and Civil Unrest in Muslim Societies*. London: Whiting and Birch. 134-150.
- Higgins, Andrew (2007). *Inside Iran's Holy Money Machine*. The Wall Street Journal. Letöltés helye: <https://www.wsj.com/articles/SB118072271215621679> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Ilias, Shayerah (2010). *Iran's Economic Conditions: U.S. Policy Issues*, Congressional Research Service. Letöltés helye: <https://sgp.fas.org/crs/mideast/RL34525.pdf> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Imani dar bozorgtarin ma'dan-e zoghâl sang-e Khorâsân-e Razavi ta'min shode ast (2017). Letöltés helye: <https://www.irna.ir/news/82521299/> (Letöltve: 2021. 10. 22.)

- Islamic Republic of Iran (2018), International Monetary Fund, IMF Country Report No. 18/93. Letöltés helye: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2018/03/29/Islamic-Republic-of-Iran-2018-Article-IV-Consultation-Press-Release-Staff-Report-and-45767> (Letöltve: 2021. 12. 15.)
- Jenkins, William B. (2016). *Bonyads* as Agents and Vehicles of the Islamic Republic's Soft Power. In Shahram Akbarzadeh, Dara Conduit (szerk.). *Iran in the World: President Roubani's Foreign Policy*. New York: Palgrave Macmillan. 155-175.
- Joz'iyât-e fa'âliyathâ-ye ma'dani-ye Âstân-e Qods-e Razavi (2014). Letöltés helye: <http://www.akhbaremadan.ir/fa/doc/news/9216/> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Khoftû-e reyli montahâ be Mashhad bâyesti tose'e yâbad (2013). Letöltés helye: <https://news.razavi.ir/fa/103800/> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Lambton, Ann K. S. (2002). Wakf III. In Persia. In P. J. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs (szerk.). *The Encyclopaedia of Islam, Second Edition, Vol. 11*. Leiden: Brill. 81-87.
- Louer, Laurence (2012). *Shi'ism and Politics in the Middle East*. New York: Columbia University Press.
- Maloney, Suzanne (2000a). Agents or Obstacles? Parastatal Foundations and Challenges for Iranian Development. In Parvin Alizadeh (szerk.). *Iran's Economy: Dilemmas of an Islamic State*. London: I.B. Tauris. 145-176.
- Maloney, Suzanne (2000b). *Patronage, Politics and Social Justice: Parastatal Foundations and Post-Revolutionary Iran*. Ph.D. dissertation, Fletcher School of Law and Diplomacy, Tufts University.
- Maloney, Suzanne (2004). Islamism and Iran's Postrevolutionary Economy: The Case of the Bonyads. In Mary Ann Tétraut, Robert A. Denemark (szerk.). *Gods, Guns, and Globalization: Religious Radicalism and International Political Economy*. London: Lynne Rienner. 191-218.
- Manâqçe-ye vizhe-ye eqtesâdi-ye Sarakhs be manâqçe-ye âzâd tabdil shod (2020). Letöltés helye: <https://news.razavi.ir/fa/212247/> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Mo'âven-e omur-e hoquqi va mouqufât-e Âstân-e Qods-e Razavi: Bish az 85 dar şad az raqabât-e mouqufe dârâ-ye sanad-e rasmi-ye mâlekiyat ast (2015). Letöltés helye: <https://www.magiran.com/article/3049741> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Modir-e 'âmel-e holding-e âtiye sâzân markaz-e tejâri-ye eram-e zanjire-ye kharid dar tehrân takmil mi konad (2014). Letöltés helye: <https://mfnews.ir/fa/news/6332/> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- N. Rózsa, Erzsébet (2020). *Hagyomány és modernitás. Az iráni külpolitika kibívásai a 21. század elején*. Budapest: Nemzeti Közszerkeleti Egyetem.
- Paziresh-e gardeshgarân-e salâmât dar Mashhad az sar gerefte mi-shavad (2020). Letöltés helye: <https://www.irna.ir/news/84018642/%D9%BE%D8%B0%DB%8C%D8%B1%D8%B4-%DA%AF%D8%B1%D8%AF%D8%B4-%DA%AF%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D8%AA-%D8%AF%D8%B1-%D9%85%D8%B4%D9%87%D8%AF-%D8%A7%D8%B2-%D8%B3%D8%B1-%DA%AF%D8%B1%D9%81%D8%AA%D9%87-%D9%85%DB%8C-%D8%B4%D9%88%D8%AF> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Qânun-e asâsi-ye jomhuri-ye eslâmi-ye irân (1979). Letöltés helye: http://rc.majlis.ir/fa/content/iran_constitution (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Qânun-e tashkilât va ekhtiyârât-e sâzmân-e hajj va ouqâf va omur-e kheyriye (1984). Letöltés helye: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/90992> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Rahbar-e mo'azzam-e enqelâb az bozorgtarin vâqefân-e Âstân-e Qods-e Razavi hastand (2011). Letöltés helye: <https://news.razavi.ir/fa/77696/> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Şâderât-e hodud-e 200 dastgâh-e maşşulât-e shahâb-e khodro be keshvarhâye mokhtalef (2011). Letöltés helye: <https://news.razavi.ir/fa/102600/> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Saeidi, Ali A. (2004). The Accountability of Para-Governmental Organizations (*bonyads*): The Case of Iranian Foundations. *Iranian Studies*, 37(3), 479-498.
- Shahrdâr-e sâbeq-e Mashhad modir 'âmel-e manâqçe-ye vizhe-ye eqtesâdi-ye Sarakhs shod (2021). Letöltés helye: <https://www.irna.ir/news/84488961/> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Siddiqui, Sabena (2020). *India works to boost influence in Iran as Beijing-Teheran ties warm*. Al-Monitor. Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2020/10/india-iran-ties-singh-jaishankar-china-beijing-chabahar-port.html> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Tabaqebandihâ-ye tâze-ye sherkathâ-ye sâzmân-e eqtesâdi-ye razavi (2020). Letöltés helye: <http://www.qudsonline.ir/news/704568/> (Letöltve: 2021. 10. 22.)

- Taghyir-e mahiyat-e dafâter-e khârej az keshvar-e komite-ye emdâd (2017). Letöltés helye: <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1395/11/26/1327999/%D8%AA%D8%BA%DB%8C%DB%8C%D8%B1-%D9%85%D8%A7%D9%87%DB%8C%D8%AA-%D8%AF%D9%81%D8%A7%D8%AA%D8%B1-%D8%AF%D8%A7%D8%B1%D8%AC-%D8%A7%D8%B2-%DA%A9%D8%B4%D9%88%D8%B1-%DA%A9%D9%85%DB%8C%D8%AA%D9%87-%D8%A7%D9%85%D8%AF%D8%A7%D8%AF-%D8%AC%D9%85%D8%B9-%D8%A2%D9%88%D8%B1%DB%8C-%D9%85%DB%8C%D9%84%DB%8C%D9%88%D9%86-%D8%AF%D9%84%D8%A7%D8%B1-%D8%B5%D8%AF%D9%82%D9%87-%D8%AF%D8%B1-%D9%84%D8%A8%D9%86%D8%A7%D9%86> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Thaler, D. E., Nader, A., Chubin, Sh., Green J. D., Lynch, C., Wehrey, F. (2010). *Mullahs, Guards, and Bonyads. An Exploration of Iranian Leadership Dynamics*. RAND National Defense Research Institute.
- U.S. Department of the Treasury (2020). *Treasury Targets Vast Supreme Leader Patronage Network and Iran's Minister of Intelligence*. Letöltés helye: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm1185> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- U.S. Department of the Treasury (2021). *Treasury Targets Billion Dollar Foundations Controlled by Iran's Supreme Leader*. Letöltés helye: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm1234> (Letöltve: 2021. 10. 22.)
- Vakil, Sanam (2021). *Ebrahim Raisi: Will he stay or will he go?* Atlantic Council. Letöltés helye: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/ebrahim-raisi-will-he-stay-or-will-he-go/> (Letöltve: 2021. 10. 22.)

Az észak-afrikai és a közel-keleti országok számára az „arab tavasz” a XXI. század egyik legfontosabb mérföldkővét jelentette, amely hatásai jelen tanulmánykötet lezárásáig is aktívan alakítják ezen országok sorsát. A Külügyi Műhely Alapítvány a tanulmánykötet kiadásával arra vállalkozott, hogy a témában jártas junior és tapasztaltabb szakértők kutatási eredményein keresztül bemutassa egy-egy szeletét a régióban megfigyelhető komplex folyamatoknak. A tanulmányok időbeli lehatárolásukat tekintve egy válságtól válságig tartó, az „arab tavasz” és a Covid-19 pandémia közötti időszakra fókuszálnak, ugyanis ezen két mérföldkő világosan lehatárolja a vizsgált régió országait az azt megelőző, illetve azt követő évek történéseitől.

A kiadvány a NEAE-KP-1-2021/1-000279 azonosítószámú projekt keretében valósulhatott meg az alábbi támogatóknak köszönhetően:

**Nemzeti
Együttműködési
Alap**

